DE NAVORSCHER.

EEN MIDDEL TOT

GEDACHTENWISSELING EN LETTERKUNDIG VERKEER

TUSSCHEN ALLEN

DIE IETS WETEN,

IETS TE VRAGEN HEBBEN OF IETS KUNNEN OPLOSSEN

ONDER REDACTIE VAN

G. FULDAUER.

Acht en Zestigste jaargang.

AMSTERDAM
ENGELHARD, VAN EMBDEN & Co.
1919.

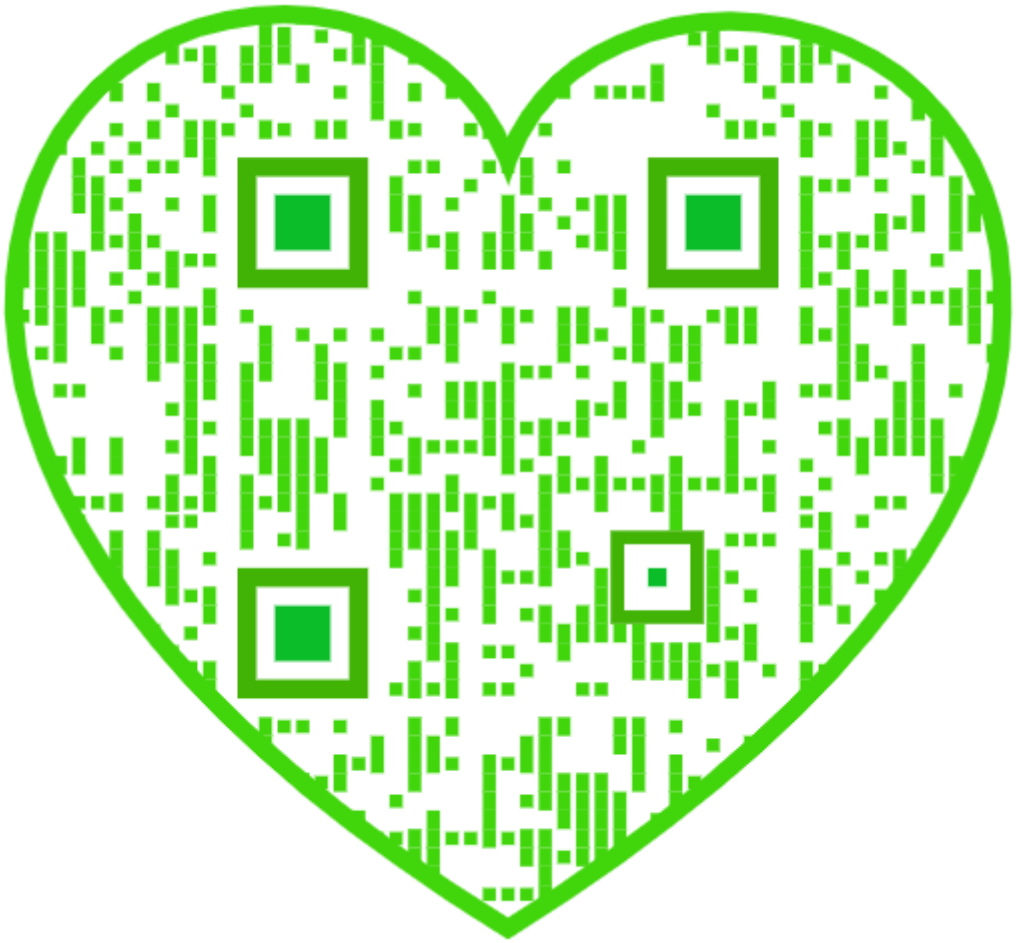

DE NAVORSCHER.

EEN MIDDEL TOT

GEDACHTENWISSELING EN LETTERKUNDIG VERKEER

TUSSCHEN ALLEN

DIE IETS WETEN,

IETS TE VRAGEN HEBBEN OF IETS KUNNEN OPLOSSEN

ONDER REDACTIE VAN

G. FULDAUER.

Acht en Zestigste jaargang.

AMSTERDAM
ENGELHARD, VAN EMBDEN & Co.
1919.

BLADWIJZER.

A.

Abel van Rheims, 67.
Adoptianen, 169.
Aduard, 362.
Aeoliërs, 322.
Agathon, 148.
(Sinte) Agnieldklooster, 293.
(St.) Agnietaklooster, 294.
(St.) Agnieten, 297.
Aistulf, 71.
Aken, 170.
Alamannen, 2.
Alamannië, 2.
Alberts te Franeker, 149.
Alchibiades, 145.
Alphen, 109.
Altaich, 11.
Alten, Bockum (v.), 357.
Alyattes, 323,
Amasis, 324.
Ambachtsbewaarders, 125.
Ambon, 265.
Amsterdam, 269.
Anathema, 12, 161.
(St.) Anne, 360.
Antigonus, 143.
Antwerpen, 4.
Anvers, 269.
Apostolische stoel, 69.
Appingadam, 361.
Arcerius, 150.
Archief van Delft, 228.
Aren, 192.
Aristagoras, 326.
Aristoteles, 135, 144.
Arno, 170.
Artaphernes, 326.
Artavasdus in Byzantium, 68.
Asschenbergh, 357.
(van) Assen, 106.
Augsburg, 3.
Augst, 3.
Auluis (d'), 357.
Aurelius (Marcus), 135.
Austrasië, 14, 66.

B.

Baardt (Petrus), 135.
Babylon, 332, 524.
Baecamunde, 150.
Baer, 192.
Baflo Rasquert, 359.
Balthasar elmendorp, 233.
Banda, 261.
Banda-Neira, 261.
Barlaeus, 150.
Basilius, 144.
Batavia, 264.
Bavel, 269.
Bearn du Seaux (de), 357.
Beaumont, 149.
Bedum, 358, 359.
Beeldenstrijd, 10.
Beleg voor Pavia, 74.
Beleg voor Rome, 14.
Bellingeveer, 358.
Benckwel, 258.
Bei Bilsen, Belgisch Limburg, 86, 154.
Bei Crefeld, und seine geschichte, 86, 154.
Benedictus Levita, 177.
Benedictijnerregel, 66.
Benediktbeuren, 11.
Beneficium, 66.
Bernardus, 148.
Bernhard naar Rome, 173.
Bertsen, 258.
Beschermer der kerk, 67.
Beyeren, 2, 7.
Bierum, 360.
Binckhorst, 300.
Bisschopstoren, 297.

Block, 258.
Bonifacius, 7, 70, 68.
Boogaart, 227.
Boon, 292.
Both, 262.
Bottinge, 124.
Boulogne, 270.
Boxhornius, 149.
Boxtel, 362.
Boy, 150.
Brecht, 269.
Breede, 359.
Brest, 270.
Brincken (von den), 357.
Britsch Guyana, 96.
Bruggen, (von den), 357.
Brussel, 270.
Bruynvis, 319.
Burggraven van Leiden, 105.
Buraburg, 14.
Buyteweg, 232.
Byzantium, 15.
Byzantijnsche, 13.

C.

Camerarius, 143.
Camerarius (Philippus), 146.
Candaulus, 322.
Cantes, 359.
Cappadocië, 324.
Carië, 326.
Carolini (libri), 167.
(St.) Catharyne-klooster, 292.
(St.) Catharynen, 297.
Cartularium van 's Gravenzande, 187.
Cats, 150.
Cecilia's klooster, 44.
Chaillon, 258.
Chappe, 267, 268.
Chassé, 355.
Childerik III, 68.
Christendom, 5.
Chlodwig, 2.
Ciciro, 145.
Cieremans (Abraham), 235.
Cimmeriërs, 322.
Clotharius II, 4.
Coen, 262.
Colderick, 258.
Colham, 360.
Colophon, 323.
Comans, 240, 357.
Compagnie van Commercie en Navigatie, 292.
Concilie van Nicaea, 168.
Condikteur, bij de Hollandsche magazijne, 228.
Cônstanter te Leeuwarden, 186.
Constantinus I, 78.
Constantinus VI, 166.
Constantijn, 161.
Constantijn V, Copronymus, 15.
Constantijn Kopronymos, 74.
Constitutum Constantini, 78, 79, 169, 178.
Coornacka, 96.
Cos, 328.
Costumiers, 124.
Crewert, 361.
Croesus, 323.
Cruysen, 192.

D.

Dagobert I, 4.
Dam (van), 262.
Darius, 325.
De aanlegging van den optischen telegraaf in ons land, 266.
De afstamming van Johannes Theodorus Oosterman, 312.
De Beaufort, 192.
De Grafboeken der Kloosterkerk te 's-Gravenhage, 371.
De Guldene Annotatiën door Franciscus Heerman, 129.
De meubileering van het huis Ten Donck onder Ridderkerk in *1702*, 272.
Democratie, 325.
Dibbetsz, 358.
Diemen (van), 262.
Dinggen (van), 258.
Dircxz, 180.

Doelenhuis, 295.
Doelenveld, 296.
Doesum, 362.
Donau, 326.
Dongen, 269.
Doopboek der Evangelisch Lutherse Gemeente op Suriname, Anno *1800*, 364.
Doop-, trouw-, begraaf- e.a. registers te Rockanje (Voorne), 62.
Doop-, trouw-, begraaf- e.a. registers te Rockanje (Voorne), met eenige (volledige) afschriften, 383.
Dorquert, 362.
Drievuldigheidsleer, 81.
Dyonisius, 331.

E.

Ebergisel van Keulen, 3.
Eendrum, 359.
Een kat in den zak koopen, 353.
Een merkwaardige particuliere brief over het eerste optreden in Suriname van Gouverneur Heinsius, 246.
Egmont, 106.
Egypte, 324.
Eligius van Noyon, 5.
Ephese, 322.
Epictetus, 145.
Epicurus, 135, 146.
Erasmus, 135.
Erasmus van Rotterdam, 146.
Erfurt, 14.
Esinge, 362.
Eugenius II, 175.
Exarch, 12, 71.
Eysinga (van), 263.

F.

Farmsam, 361.
Feerwert, 362.
Feilitzer, 357.
Fivelingo-Quartier, 360.
Franken, 3, 105.
Frankischen koning, 165.
Frankische kerk, 74.
Frankische kroon, 69.
Fransum, 362.
Freising, 11.
Fricks, 357.
Friesland, 4, 7.
Friezen, 3, 5.

G.

(St.) Gallen, 3.
Gallus, 3.
Garmenwolde, 360.
Garnwert, 362.
Gebouw der Vereenigde Oost-Indische Compagnie, 292.
Gedachtenis, 85.
Geldersch Volkslied, 186.
Genealogica Schol(l), 368.
Geerteklooster, 294.
(St.) Geerten, 297.
Geestelijkheid, 162.
Gérard, 356.
Gerold van Mainz, 9.
Germanen, 334.

GESLACHTEN.

Abbringe, 359. — Acker, 284, 305. — Ackeren (van), 306. — Adderop, 188. — Adriaenssen, 306. — Aduard, 362. — Aelbrechtsz, 34, 40, 153, 180. — Aelst (van), 25. — Aerts, 110. — Aikema, 361, 362. — Airtsz, 182. — Alberda, 360.

— Alberts, 359, 360. — Albrechtsz, 97. — Aldringa, 361. — Allaitsz, 99. — Amelong, 207. — Amelonk, 54. — Andreaskreuz, 157. — Andrejewitsch, 313. — Andries, 362. — Andriesz, 182. — Arendsen, 209. — Arens, 62. — Arent, 384. — Arlaud, 365. — Arminius, 193. — Asperden (von), 86.

Baerents, 63. — Baggerman, 349. — Bairntsz, 101. — Bairtsz, 182. — Baken, 188. — Balle, 96. — Barents, 63. — Barents, 384. — Berchem, 59. — Bekking, 374. — Bennema, 361. — Bentinck, 379. — Berents, 359, 361. — Bergeon, 371. — Bergh (van den), 373. — Beudt, 379. — Beurden (van), 310. — Beussem, 54, 56. — Beyerens, 38. — Beyerman, 200, 203, 204. — Bezoyen, 201. — Bierens, 372. — Bierum (van), 360. — Biervliet, 252. — Bik, 283. — Bilderdijk, 191. — Bislick, 55. — Bisschop, 286. — Boel, 203. — Boelens, 362. — Boerbergh, 57. — Boerenszoensz, 37. — Boest, 285. — Boeyen, 99. — Bogaarde (ten), 344. — Bogaard (van den), 352. — Bogaerts, 307, 311. — Boikema, 358. — Bois (du), 259. — Bokop, 283. — Bolshuysen (van), 23. — Bolt, 362. — Bolzyrsema, 360. — Böning, 285. — Bordes, 378. — Bordes (de), 205. — Bosch, 202. — Bossou (de), 309. — Bottel, 155. — Boudijnssone, 188. — Bouwens, 62, 384. — Bouwissz, 62. — Boyes, 359. — Brakel, 201. — Brecouwe (van), 252. — Bree (van), 280. — Breggen (van der), 205. — Breul, 20. — Brieving, 348. — Broesers, 239. — Bronts, 360. — Brontsema, 360. — Bruggen (Covijn ter), 380. — Bruin (de), 307, 381. — Bruyn (die), 38. — Bruysten, 254. — Buys, 200. — Buinink, 361. — Bussingh, 361. — Bussingh, 283. — Bijl (v. d.), 122.

Cam (du), 200. — **Campagne,** 211. — Capella, 207. — Cappellen (v. d.), 54. — Cats (van), 371. — Chappe (Claude), 266. — Chymenich, 318. — Claerbergen (Vegelin van), 380. — Claesz, 43, 102, 153. — Clasens, 360, 361, 362. — Clement, 199. — Clotterbooke, 374. — Coehooren, 359. — Commers, 239. — Contot, 191. — Cop, 112. — Coppenz, 35. — Cornelis, 239, 359. — Cornelisse, 311. — Cornelisz, 183. — Corstiaens, 64. — Corvinckx, 57. — Costerus, 124. — Covyn, 195. — Cramer, 282. — Crollius, 286. — Cruyff, (de), 25. — Cruynsz, 64. — Cryn, 62. — Cryne, 63. — Culemborch (van), 208. — Cuypers, 194.

Daemeaen, 103. — Dalen (van), 195, 197. — Dam (van), 18. — Dame, 63. — Damen, 349. — Damme (van), 377. — Danelsz, 41. — Deckee, 64. — Derks, 361. — Derx, 359, 360. — Deutz, 197. — Diedrich IX von Cleve, 156. — Diemen (van), 113. — Dierbergen, 343. — Dierkens, 378. — Dircxz, 181, 249, 254, 97. — Dirxz, 38. — Dobben, 120. — Dolre, 16. — Dolre (van), 20, 21. — Donck, 272. — Doopboek van Werkendam, 348. — Doorman, 196. — Dorenbos, 359, 360. — Dreisch, 56. — Driel (van), 372. — Drogh, 29. — Duivens, 380. — Duivenvoorde, 113. — Düllmann, 280. — Duty, 364. — Dutry van Haeften, 364. — Duynmeier, 64. — Duyn (van der), 374. — Dijk (van), 312. — Dylius, 381, 382. — Dyxterhuis (van), 358.

Eck (van), 375, 376. — Eckes, 359. — Ecoma, 377.

— Egeren (van), 55. — Eggens, 360. — Egmont, 117. — Eibergen (van), 372. — Eikendal, 377. — Elisabethshoop, 366. — Elses, 362. — Elout, 374. — Engels, 62. — Ende (op den), 378. — Etten, 59. — Everard, 187. — Everts, 210. — Evertsz, 253. — Evertsz van Amersfoert, 251. — Ewes, 360. — Eyndegeest, 108. — Eynden (van), 101. — Eysses, 358.

Familieportretten van Hasselt, 383. — Farmsum, 360. — Fauvel, 382. — Feith, 205. — Ferlinga, 361. — Fets (van), 374. — Fey (de), 375. — Ficquet, 82. — Foght (van der), 377. — Foppes, 361. — Forsborgh, 376. — Francke, 64. — Francken, 384. — **Frederik Hendrik's bezoek aan Grave,** 240. — Frets, 206. — Frerix, 358, 359. — Froeysse, 31. — Fija, 155.

Gaergoets, 36. — Galen, 54. — Galen (van), 23. — Garrebrands, 360. — Garrelsweer, 360. — Garshuisen, 360. — Gassema, 362. — Gastelaers, 305. — Geen Allairtsz, 180. — Geersema, 360. — Geerts, 360. — Geevening, 63. — Gelisz, 101. — Geltes, 362. — Genealogische Aanteekeningen betreffende de familie Schotman, 279. — Genealogische Sprokkelingen betreffende het geslacht Hanegraaff, 337. — Georgerie, 311. — Gerijtsz, 35, 39, 99, 249. — Gerijdsz, 98. — Gerijtz, 250. — Gerijt die Coninc, 33. — Gesell (van), 22. — Gestel (van), 363. — Gillis, 82. — Gillisz, 101. — Gips, 285. — Glimmerveen, 346. — Goch (van), 181. — Gobel, 28. — Goedhart, 284. — **Goethals,** 61. — Goossen, 363. — Gordijn, 285. — Gotthold, 365. — Goutkaey, 152. — Gouw, 294. — Govers, 384. — Govertsz, 97, 181. — Govertz, 37. — Govtereav, 59. — Govijn, 195. — Graaf (de), 121. — Graafland 200. — Graham, 343. — Greebe, 376. — Grevink, 360, 361. — Groenendael, 33. — Groeninx, 272. — Grond (de), 349. — Groot (de), 309. — Grijpsgoed, 55. — Guenellon, 197. — Gijsbrechtsz, 184. — Gijsenstege, 180. — Gijssen, 34.

Haack, 57. — Haak (van der), 382. — Haan (de), 363, 372. — Haas, 285. — Hadde, 64. — Haddenzone, 189. — Haeften (van), 205. — Haemstede (van), 196, 198. — Haengrefs, 337. — Haerlem (van), 252. — Hagoort, 280. — Hallincxz, 35. — Hamaker, 205. — Hanckema, 361. — Hanedoes, 376. — Hanegraaff, 337, 342. — Hankema, 361. — Hansum, 284. — Hardenberg, 288. — Hardenbrouck (van), 18. — Haringman, 733. — Harkes, 361. — Harmansz, 36, 249. — Harmens, 359. — Harms, 288, 359, 360, 361, 362. — Haverkamp, 281. — Haykes, 358. — Heck (van der), 239. — Heemskerck (v.), 339. — Heetjans, 287. — Heezel (van), 375. — Hek, 369. — Hemert (v.), 211. — Hemkes, 362. — Hemsterhuis, 199. — Hendrixse, 307. — **Herodotus,** 321. — Heteren (van), 376. — Heuren, 286. — Heyblom, 200. — Heijden (van der), 280. — Heyman, 349. — Heymans, 281. — Heynenz, 97. — Heijnen, 305, 308. — Heyningen, 112, 115, 210. — Heynric, 256. — Heynricxz, 35, 36, 97. — Hincart, 59. — Hindriks, 359. — Hindrix, 359, 359, 360, 360. — Hinlopen, 117. — Hisfeld, 207. — Hobbez, 35. — Hoedemaeckers, 42. — Hoeven (van der), 201. — Holwyrda, 360. — Hoogeveen, 205. — Hoop (van der), 204,

375. — Horst, 54, 56. — Horst (van der), 280. — Houtman, 197. — Hubert, 381. — Hubrechts, 63. — Hugen, 369. — Hugenz, 34. — Hulst (van der), 306. — Huyge, 384. — Huygenz, 35. — Huys, 201. — Hyllema, 359.

Ingen-Housz, 205. — Ingen (v.), 201. — Ippius, 362. Isselt (van), 24.

Jacobs, 62, 359, 360, 361, 362. — Jacobssen, 305, 307. — Jalink, 211. — Jarges, 360. — Jans, 62, 358, 359, 360, 361, 384. — Jansen, 359, 361, 362. — Jansens, 361. — Janssens, 202, 359. — Jansz, 39, 97, 152, 183. — Jelisz, 42. — Jeltes, 359. — Jenatsch, 378. — Jochems, 62. — **Jonkeren, Hovelingen, Eygen-, Erfden en Volmachten der Ommelanden in Februari** 1708, 358. — Julles, 361.

Kat (van der), 251. — Kalkoven, 119. — Kemp (van der), 374. — Kempff, 381. — Keppele, 202. — Kesler, 203. — Kessel, 362. — Ket, 114. — Keun, 371. — Keyser, 282. — Keyser (de), 349. — Kley, 284. — Kleynheus, 366. — Klok, 200. — Kloot (v. d.), 118. — Klynhens, 364. — Knevel, 97. — Kniphuisen, 358, 361, 361. — Kolster, 282. — Koogh (van der), 283, 284. — Koppel (van den), 350. — Kopptmann, 378. — Kool, 381. — Koops, 364. — Korsse, 281. — Kraayvelt, 341. — Kraayveld, 348. — Kraeyvanger, 380. — Kramp, 372. — Kranert, 285. — Krayeveld, 349. — Krebber, 281. — Krebbers, 280. — Krieger, 382. — Krook, 205. — Kroon, 379. — Krul, 288. — Krijtenbergen tot Etten, 60. — Kuffeler (van), 375. — Kuyk, 349.

Laan (van der), 379. — Laarman, 203. — Lammerts, 359. — Lang (de), 379. — Langevelt, 255. — Launssons, 257. — Laeyendecker, 205. — Leemput (van), 21. — Leermes, 360. — Leeuwen (van), 35, 343, 371. — Lee van Adegeest (van der), 108. — Leidecker, 57. — Lemsz, 184. — Lenairtsz, 184. — Lerikensz, 103. — Leu (van), 101. — Lewe, 358. — Leyden, 180. — Lieshout (van), 373. — Lille (de), 374. — Limburg, 57. — Linden (van der), 349. — Linen (van), 89. — Lindertsse, 306. — **Linn,** 86, 154. — **Lynde,** 154. — Liorme, 41, 42. — Lobrecht, 255. — Loeyen, 263. — Loncq, 288. — Lookeren (van), 211. — Loos (de), 379. — Lopeker, 281. — Loppersum, 360. — Lormier, 376. — Louwenz, 35, 99. — Louwes, 359, 362. — Lubbertz, 255. — Ludema, 358. — Ludolphi, 361. — Luities, 360. — Lulofs, 344. — Lutter, 281. — Lijnden (Ter), 86. — Lynden (van der), 154.

Maarssum, 360. — Maartens, 62. — Maas, 205. — Macelisz, 185. — **Malsberg en Strunkede,** 61, 160. — Mansvelt (van), 206. — Marcus, 361. — Marinsse, 58. — Marsche (van der), 207. — Maureynault, 376. — Meerlo (van), 22. — Meesz, 210. — Melcknap, 41. — Meliszone, 190. — Melsch, 64. — Melschen, 384. — Menkema, 358. — Menno, 362. — Meerman, 197. — Meurs, 118. — Meyer, 360. — Meijerink, 285. — Meylenaer, 58. — Meynairtsz, 36. — Michiels, 361. — Michielsz, 152, 182. — Milliës, 285. — Moccand, 372. — Moert (van), 153. — Moirt (van), 35. — Molière, 380. — Monchy (de), 205. — Mosheuvel, 287. — Mulder, 382. — Munnikenhoff, 203. — Mijen, 254. — Myné, 373, 382.

Nannenz, 183. — Natter, 382. — Neck (van), 37, 254. — Neukirchen, 56. — Nieuwlaet, 305, 311. — Noach en zijn kinderen, 301. — Nolte, 280. — Noordwijck (van), 193. — Nuwerkerck, 252. — Nyeveen, 279. — Nyvenheim, 56. — Nyvensteyn, 358.

Ockersz, 37. — Oerle, 344. — Oerle (van), 204. — Okkens, 359. — Oldenbarneveld (van), 374. — Olden (van), 378. — Olivier, 281. — Ommeren (van), 211. — Oort (van), 211. — Oosterhout (van), 308. — Oosterman, 312, 313. — Oostwold, 360. — Oppendijke, 55. — Orsoye, 54. — Otten, 239. — Ouden (den), 349. — Ouderkerck, 37. — Oud Vossemeer, 60. — Oving, 288.

Paauw, 205. — Paauwens, 209. — Pain (du), 284. — Pallaes, 29. — Paravini di Capelli, 339. — Paret (de), 375. — Pavillioen, 195. — Pelt, 25. — Piccard, 360. — Pielers, 362. — Piepers, 373. — Pieters, 359, 360, 361, 362. — Pietersz, 36, 41, 43, 152, 183. — Pietersz van Enckhuysen, 251. — Pippijn, 163. — Pleyte, 205. — Polman, 361. — Pols, 242, 339. — Popkes, 359. — Popta, 288. — Post (Ten), 360. — Pot, 280, 282. — Pouwels, 188. — Pouwesz, 38. — Prins, 346. — Puisieux, 82. — Pust, 185.

Quarles, 375. — Quirijnssen, 305.

Raadt, 209. — Raangs, 359. — Raaphorst (van), 379. — Raet (de), 371. — Randwijck, 54. — Rassche, 96. — Reael, 193. — Rees, 198, 200. — Rees (van), 280. — **Regiment Dragonders Graaf Schlippenbach,** 240. — Reinders, 361. — Reinties, 359. — Rengerda, 360. — Rengers, 359, 360. — Rensema (van), 358. — Resch, 313. — Reyersz, 39, 185. — Reynard, 380. — Reynersz (Baertout), 180. — Rick, 381. — Rienders, 360. — Riet (van der), 307. — Rietveld, 191. — Rikoutsz, 254. — Robbertsz, 41. — Rod, 365. — Rockes, 359. — Roelandi, 369. — Roelants, 64. — Roelofs, 359, 361. — Roepel, 364. — Rombout, 350. — Rombouts, 194. — Rommersz, 34. — Routhuis, 359. — Roosenboom, 116. — Rooy (de), 352, 371. — Rosevelt (van), 58. — Roviel c.s., 308. — Roy (de), 205. — Royer, 379. — Rozendaal, 382. — Rumers, 280. — Runck (de), 205. — Ruster (van), 373. — Rutgersz, 40. — Ruys, 347. — Rijgerbos, 380. — Rijkes, 349. — Rijnbende, 285. — Rijsenborg (van), 208. — Rijshouwer, 285. — Rijsvelt, 55.

Sack, 283. — Sanders, 307. — Sant ('t), 350. — Schaaff, 381. — Schaep, 305. — Schagen, 198. — Schans, 364. — lingerhout, 120. — Schermers, 203. — Scherpenzeel, 16. — Schas, 364. — Schaz, 364. — Schellinger, 200. — Schellingerhout, 120. — Schermers, 203. — Scherpenzeel, 16. — Schinkel, 282. — Schinne (van), 373. — Schoen, 309. — Scholl, 239. — Schoonderhage (van), 376. — Schoonhoven, 59. — Schopman, 280. — Schotman, 279. — Schraal, 114. — Schrans, 60. — Schulenborg (van), 22. — Schuttenhelm, 374. — Scutemaker, 98. — Sethoven, 121. — Siddebuiren, 360. — Siedum, 360. — Sissink, 360. — Sloesmaker, 37. — Slomp, 361. — Slotje te Heeswijk, 344. — Slot (van der), 312. — Slupick, 185. — Sluters, 189. — Sluys, 112. — Sluys (der), 377. — Sluys (van der), 117. —

Smout, 57. — Snabel, 149. — Snelgersma, 360. — Snellartsz, 252. — Snitzer, 282. — Solwert, 360. — Sommerlatte (van), 374. — Sorch, 196, 198. — Sorgh, 196. — Spaan, 382. — Spaan (van), 202. — Stabroeck, 305. — Stael, 363. — Standbrink (van), 348. — Staphorst, 205. — Starkenborg, 359. — Starkenborg (van), 358. — Starrenburg, 372. — Stedum, 360. — Stedum (van), 360. — Steen (van der), 25. — Steenbeeck, 20. — Steenbeeck (van), 31. — Steenbergen, 182. — Steenhuisen, 361. — Steevens, 18. — Stenis, 374. — Stephanus IV, 173. — Stichtsch leen, 18. — Stolicx, 250. — Stolwijc, 37. — Storm (van), 57. — Stralen (van), 374. — Straten (van der), 380. — Stronck, 284. — Stumphius, 203. — Stuyger, 366. — Swanevelt, 121. — Sweerts van der Pol, 109. — Swieten (van), 112. — Syberg, 207. — Sybrands, 362. — Sybrants, 361. — Sybrantsz, 100. — Symens, 360. — Sywerts, 362.

Tak (van der), 343. — Takkenborg, 360. — Tammens, 360. — Tamminga, 358. — Tesschenmacker, 342, 351. — Theunis, 64. — Tholl, 18. — Thomeeze, 377. — Tielmansz, 98. — Timens, 361. — Tinga, 362. — Tjeerts, 361. — Tol (van), 115. — Toll, 16, 17. — Tollenkamp, 18. — Tollius, 18. — Tolstoï, 313. — Tomsz, 183. — Tonnis, 359, 362. — Treur, 118. — Tromper, 194, 196. — Tuik, 361. — Tullingh, 374.

Ubbema, 360. — Uittenboogaart, 382. — Uitwyrda, 360. — Ulgers, 361. — Unico van Wassenaer, 82.

Valkenz, 39. — Van Cuylenburch van Rijzenborch, 208. — Van Dam (Amersfoort), 16. — Van Heijningen, 209. — Van Leeuwen en zijn leengoederen, 104. — Van Neukirchen genaamd Nyvenheim, 206. — Veen, 195. — Velde (ten), 26. — Velde (van der), 369. — Veldman, 287. — Velsen (van), 36, 382. — Velsing, 285. — Veltman, 286. — Vennemann, 283. — Verbraeck, 305. — Verdoorn, 349. — Vergroeven, 309. — Vergunst, 115, 118. — Verhaert, 306. — Verhoeven, 280. — Verrucy, 358. — Verruci, 359. — Verrijn, 202. — Versenvelt, 153. — Verspeijk, 339, 345. — Versteeg, 18. — Verstraet, 100. — Verwey, 118. — Verwoert, 379. — Visser, 349. — **Van Oldenbarneveldt,** 191. — **Verbanning van Delftsche** burgers, 225. — Vliedt (van der), 58. — Volckers, 305. — Volkèrsz, 281. — Vollenhoven (van), 201. — Voncken, 315. — Vonck van Lienden, 314. — Vonk, 205. — Voogt van Reyneveld, 358. — Voornen, 26. — Vouw (van), 371. — Vredericxz, 185. — Vredewold, 361. — Vredewolt, 361. — Vrericxz, 34. — Vries (de), 288, 348. — Vrieze (de), 339, 344. — Vugtel (van), 282. — Vijand, 25. — Vijffhuizen, 26. — Vijverberg, 285.

Waal (de), 307. — Waayenoyen (van), 22, 282. — Walland, 381. — Wal (van de), 202. — Wallen (van der), 199, 200. — Warmolts, 360. — Wassenaar 372. — Wassenaar (van), 105. — Wassenaer (van), 188. — Watering, 373. — Weerdt (de), 24. — Weert (de), 25, 27. — Wester Embden, 360. — Westrhenen, 377. — Wetstein, 380. — Wetters, 288. — Weuntiersz, 184. — Wielhezen, 381. — Wieringen (van), 202. — Wiggersz, 97. — Wilde (de), 197, 199. — Wilhelm, 379. — **Willebrords Bekeering-Preek,**

301. — **Willige Verkoping,** 82. — Willemsz, 37, 97, 182, 183. — Willesz, 63. — Winkel, 255. — Wittebolle, 64. — Witten, 252. — Wolters, 313. — Woning, 54, 56. — Woura, 62, 64. — Woutersz, 249, 250. — Wuestenenk, 372. — Wijmers, 361. — Wijnbergen, 339. — Wijnhoff, 205. **IJenensz,** 250. — IJselsteyn (van), 252. — IJsenoutsz, 35. **Zaal** 381. — Zambeeck (van), 375. — Zande (van den), 188. — Zant ('t), 360. — Zanten (van), 346. — Zeeriep, 360. — Zeevenhuysen, 284. — Zimmerman, 313. — Zoelen (van), 272. — Zuylen (van), 25. — Zijll, 196.

Godlinse, 360.
Gomarus, 134.
Gomaz, 240, 357.
Goud, 367.
Gracchus (Tiberius), 143.
Grafschriften Britsch Guyana, 96.
Grafzerken te Boxtel, 362.
Grafzerken uit de kerken te Tholen, Etten en Oud-Vossemeer, 57.
Grauwesalm, 227.
Grave van Schlippenbach, 240.
Gregorius II, 7.
Gregorius III, 11, 14.
Gregorius IV, 176.
Grieken, 321.
Grieksche rijk, 81.
Grifo, 14.
Grimo van Rouen, 67.
Gront, 192.
Groote (Karel de), 162, 165.
Groot-Linden bei Grave, 87.
Grote Gost, 361.
Grotthusen (v.), 357.
Grypskerk en de Ringewaart, 362.
Guevara (de), 135.
Gutberlethus, 150.
Gyges, 322.

H.

Hadrianus, 166.
Hadrianus I, 164.
Hagestein, 269.
Halicarnassus, 327.
Hambroek, 358.
Harkstede, 360.
Harssens, 359.
Hartbert van Sens, 67.
Hartgers, 150.
Hebreus (Leo), 146.
Heddo, 69.
Heddo van Straatsburg, 66.
Heerendiensten, 124.
Heerman, 149.
Heidenschap, 360.
Heinsius, 149.
Heraldische benamingen, 192.
Helm, 361.
Hermanefried, 2.
Herv. Kerk te Oudshoorn, 113.
Hessen, 8, 9.
Heusden, 269.
Heveskes, 361.
Hila, 265.
Historicus, 331.
Hitoe, 265.
Hitoelama, 265.
Hoeck (van der), 300.
Hoelzlin, 149.
Hof ter Linden in Asperden, 87.
Hoff (von den), 357.
Hogemieden, 362.
Holtrop, 270.
Hoogen-huyse, 150.
Hoofdingeland, 114.
Hooge Vierschaar van Rhijnland, 123.
Hoogheemraadschap van Rhijnland, 123.
Hoogkerk, 362.
Hoogstraten, 269.
Hoorn, 42.
Hoorn (ten), 151.
Hornhuisen, 358.
Houten, 269.
Humanistiesestudiën, 132.
Huijsluijden, 124.

I.

Iersche kerk, 6.
Indo-Germanen, 334.
Ingenrae, 357.
Iraniërs, 334.

J.

James, 264.
Jekermans, 240.
Jeronymieten, 44.
Joden, 65.
Jonische opstand, 327.
Jonië, 325.
Joris (St.), 295, 296.

K.

Kaapstad, 263.
Kaitetoe, 265.
Kalkure, 53.
Karloman, 14, 164, 169.
Katchis, 74.
Keizerlijke macht, 177.
Kelten, 334.
Kerkelijke discipline, 66.
Keulen, 70.
Keyser (de), 291.
Klein-Azië, 325.
Kloosters, 11, 66.
Klooster der Jeronymieten, 44.
(de) Kock, 258.
Koopman, 356.
Kopronymus, 81.
Kreta, 336.
Kroosheemraad, 114.
Kroosheemraden, 123.

L.

Lade, 327.
Laha, 265.
Laida, 147.
Lam ('A), 262.
Lancken, 258.
Larike, 265.
Lastdrager, 356.
Lateraan, 161.
Laurents te Amsterdam, 149.
Lebrun, 270.
Leens, 358.
Leermens, 361.
Leerdam, 269.
Legatus Apostolicus Germanicus, 70.
Legemieden, 361.
Lei Timor, 265.
Lelievelt, 116.
Leo III, 10, 169.
Leo IV, 166, 177.
Leo III de Isaurier, 12.
Lestines, 67.
Lettelbert, 361.
Leugenveld, 176.
Lima, 265.
Lindenburg, 116.
Loevestein, 269.
Logographen, 336.
Longobarden, 12, 14, 71, 76.
Lot, 124.
Lucianus, 331.
Ludinghusen gen. Wulff (v.), 357.
Lutke Gast, 361.
Lydië, 321.
Lijfeigene, 237.
v. Lynden-Keppel, 94.
Lyon, 270.
Lijst van voorwerpen die door het Gouvernement van Suriname in 1912 zijn opgezonden aan het Rijks-Museum te Amsterdam, 241.

M.

Maarhuisen, 359.
Maarslag, 359.
Maas, 3.
Magnus (Alexander), 144.
Mainz, 3.
(H.) Mallosus, 4.
Malo, 270.
Mannen, 123.
Marathon, 330.
Marcia, 144.
(St.) Marientoren, 297.
Marum, 362.
Martel (Karel), 1.
Masilia, 324.
Medardus (H.) te Soissons, 176.
Meerle, 269.
Memoriaal van Burgemeesteren van Hoorn, 291.
Memphis, 332.
Menkeweer, 359.
Menschengeur, 51.
Mensingeweer, 359.
Merksem, 269.
Met de hand op het hart, 53.
Meteren, 136.
Metz, 270.
Middel Capel, 371.
Middeleeuws Fries, 301.
Middelstum, 358, 359.
Midwolda, 361.
Mieden, 358, 360.
Milaan, 270.
Milete, 322.
Militaria, 356.
Mithuysen, 361.
Molenmeesters, 125.
Molukken, 261.
Morgentalen, 124.
(W. F.) Museum, 47.
Mylete, 335.

N.

Nabunaïd, 324.
Nandel, 359.
Navorschingen omtrent oude gebouwen te Hoorn, 289.
Naxos, 326.
Nes (van), 357.
Neustrië, 68.
Nicetas van Sicilië, 170.
Ninivé, 332.
Nienoort, 361.
Nieuwehove, 362.
Nieuwzyl, 361.
Noordwolde, 359.
Noordijk, 362.
Nuys, 362.
Nijekerk, 358.
Nijessen, 261.

O.

Odilo, 11.
Oegstgeest, 108.
Officieren, 125.
Ohrdruff, 10.
Oldehove, 362.
Oldenbokum, 240.
Olden-Bokum, 357.
Oldenzijl, 359.
Olido van Beyeren, 68.
Onderwierum, 359.
Ooster Nyveland, 360.
Oost-Romeinsche rijk, 161.
Oostum, 362.
Oostwold, 361.
Op-Ende, 362.
Opkomst van Rome's macht, 65, 161.
Orderboek, 215.
Orthodoxie, 1.
Ottestein, 192.
Oude Doelenkade, 295.
Oude gebouwen te Hoorn, 44.
Ouderkerk, 269.
Overstrooming, 110.

P.

Papier in de middeleeuwen, 33.
Paschalis I, 174.
Passau, 11.
Patriarchum, 71.
Paulus I, 81.
Paus de erfgenaam was van het Byzantijnsche gezag, 13.
Penning van Antwerpen, 355.
Penninxkens, 245.
Perzië, 324.
Phidias, 329.
Philips, 106.
Phocaea, 322.
Pinck-spel, pinker en pinkeren of pinkelen, 186.
Pippyn, 5, 14.
Piso, 145.
Plakkaart op de invoering van de eerste munt in Sur'name, 244.
Plantage Markeye, 96.
Plantages, 257.
Plataea, 330.
Plato, 147.
Plinius, 145.
Plutarchus, 135.
Poorten van het voormalige Doelenplein, 296.
Poorterlijst van Gouda van 1456—1466, 33, 97, 152, 180, 249.
Poort van den voormaligen Doelen, 295.
Pols, 263.
Precarium, 66.
Proost van West-Friesland, 49.
Pseudo-Isidorische decretalen, 177.

Q.

Quintilanus, 147.

R.

Raadhuis te Hoorn, 44.
Radboud, 5.
Raedt, Van Oldenbarneveldt, 320.
Ragag, 356.
Rayne, 258.
Rechterlijke macht, 177.
Regenfried, 69.
Regenfried van Keulen, 66.
Regensburg, 11.
Register van Gouda, 33.
Reims (Ebo van), 176.
Reitzenstein, 356.
Rekenmaal, 219.
Rekest en brief uit het eil. Tabago in 1670, 257.
Resolutiën van de Heeren van de Weth der stad Delft, 225.
Reyers, 150.
Revenge, 263.
Rheims, 68.
Rhenen, 17.
Riemtalen, 124.
Ridder, 237.
Rome, 1.
Romeinsch-Germaansche kerk, 6.
Romuald II, 13.
Rood, 367.
Rottum en Eelswert, 359.
Ruysch, 227.
Rijnland, 110.
Rijn (van), 319.
Rijn, 3.
Rijssel, 270.

S.

Saaxum, 362.
Saaxumhuisen, 359.
Sandeweer, 358.
Salamis, 330.
Salario, 12.
Salzburg, 11.
Samos, 328.
Sandeweer, 359.

Sarran (de), 358.
Sardes, 321.
Scharmer, 360.
Scheel (gen), 357.
Schelde, 3.
Scheldelanden, 4.
Schildtalen, 124.
Schildwolda, 360.
Schippenbach, (v.), 357.
Schol, 368.
School voor de groote zeevaart te Hoorn, 41.
Schoonenburg, 151,
Schot, 124.
Schoth, 106.
Schout en Schepenen, 124.
Schoyerus, 150.
Scythen, 325.
Seneca, 135, 146.
Sens, 68.
Seravenvezel, 269.
Sernaers Christiensens, 258.
Sestus, 326, 330.
Sibaldeburen, 362.
Siersma, 261.
Silvesterlegende, 77.
Sint-Nicolaasgasthuis, 213.
Sint-Nicolaasgasthuis te 's Gravenhage, 212.
Slachtmaaltijd, 219.
Slogteren, 360.
Smyrna, 322.
Socrates, 135, 146.
Soissons, 68.
Speelwijk, 264.
Spieghel, 192.
Spiers, 3, 70.
Sprang, 269.
Spijk, 360.
Staats, 356.
Stablot-Malmédy, 4, 6.
Stam, 150.
Statenpoort, 45.
Steene, 192.
Stephanus II, 70, 72.
Stephanus III, 161, 163, 164.
Sterktestaten van Regimenten, 356.
Stitswert, 359.
Straatsburg, 270.
Strooibillet van een waarzegger-kwakzalver uit 1663, 298.
Suidwolde, 359.
Suurdijk, 358.
Susteren, 293.
Swaerdecroon, 263.
Swanhildis, 14.
Swieten (van), 106.
Switbert, 6.
Synode, 66, 166, 175.
Synode te Gentilly, 81.

T.

Tabago, 258, 259.
Taemen, 192.
Taube (v.), 357.
Terentius, 147.
Ternate, 264.
Tertri, 5.
Thebe, 332.
Themistocles, 334.
Theodorich, 2.
Thesinge, 360.
Theudebert, 2.
Thisso, 260.
Thüringen, 2, 8, 66.
Thuru, 389.
Tiene, 192.
Tjamsweer, 361.
Toekangajer, 262.
Tolbert, 361.
Toledo (Elipandus van), 169.
Tongeren, 70.
Trasamund van Spoleto, 13.
Trouwboek van Delft, 369.
Turijn, 270.
Twee oude Uitdrukkingen, 353.
Tympius, 146.

U.

Uerdingen, 91.
Uilenspiegel, 353.
Uithuisen, 358, 359.
Uldrum, 358.
Ursinus, 258.
Usquert, 358, 359.
Utrecht, 5, 70, 269.

V.

Valenciennes, 9.
Van Neukirchen genaamd Nyvenheim, 54.
Veen, 269.
Velsen (Gerrit van), 234.
Venetië, 270.
Verheffing van het pausdom, 71.
Verhoeven, 262.
Verneuil, 79.
Verno palatio, 79.
Verwaarloosde historische monumenten in de „Groote Oost", 261.
Vierhuisen, 358.
Vierschaar, 124.
Visvliet, 362.
Vliedorp, 358.
Volksboek, 353, 354.
Voorburgsche kermis, 221.
Voorschoten, 107, 108.
Vranck van Steynoert, 362.
Vredemakers, 125.
Vreeland, 269.
Vreijenes, 240.
Vrome (Lodewijk de), 175.
Vrijenes (van), 357.

W.

Waaggebouw (Hoorn), 291.
Waerschipper, 125.
Wagemakers c.s., 304.
Walchrio, 258.
Waling, 263.
Warffum, 359.
Warfhuisen, 359.
Wassenaar, 107.
Weel, 294.
Wereldlijke macht, 162.
West-Broek, 269.
Westernieland, 359.
Westerwijtwart, 359.
West-Friesch Museum, 294.
West-Friesland, 48.
West-Romeinsche provincien, 78.
Wetsinge, 358, 359.
Whee, 358.
Wierhuisen, 358.
Wierum, 362.
Wilhelmus, 147.
Willebrord, 6.
Willem V, 212.
Willem III van Beieren, 291.
Windisch, 3.
Winsemins, 149.
Witsenburg, 106.
Wkee Suirdijk, 359.
Worms, 3, 70.
Wou (du), 258.
Wurzburg, 14.

X.

Xenophanes, 146.

Z.

Zacharias, 68, 75.
Zeno, 135.
Zwaard, 177.
Zwaben, 66.
Zwart, 367.
Zwarte Zee, 322.
Zwichemius (Viglius), 136.

DE NAVORSCHER

GESCHIEDENIS.

De opkomst van Rome's macht

DOOR

K. F. H. DE KROON.

(Voortzetting van Nav. LXVII, 273.)

In geestelijk opzicht bleef echter de autoriteit van Rome onaangetast; men hechtte het hoogste gewicht aan de geloofsgemeenschap met Rome, de hoofdstad der wereld, de zetel van de opvolgers der apostelen; de paus gold als wachter en hoeder der kerkelijke overleveringen, zijn oordeel in zaken des geloofs was beslissend; uit hèm sprak de reine Orthodoxie. [1]) Dit aanzien was evenwel van weinig beteekenis, waar het betrof de inwendige inrichting der kerk in het Frankische rijk. En toch waren er misbruiken, als nergens anders bestonden; simonie en benoeming van leeken tot bisschoppen waren er aan de orde van den dag. Onophoudelijk poogde dan ook de paus daarin een verandering te brengen, maar zijn vermaningen haalden niets uit; hij ontving van het Frankische hof verzekeringen van den grootsten ijver voor het Katholieke geloof, doch daarbij bleef het. [2]) Het verval was groot; een reformatie was ten zeerste noodig, doch in de Frankische kerk waren niet de krachten voor zulk een reuzenarbeid aanwezig en van den staat was, zoolang Karel Martel aan het hoofd stond, niets te wachten. Van uit den vreemde zou echter de hulp voor Rome, de genezing der kerk in 't Frankische rijk opdagen; de kerk in Engeland zou Rome

[1]) »Die fränkischen Concilien erkennen ihre Autorität (= de beslissingen van Rome over leer en tucht) an und berufen sich auf die »Decreta sedis apostolicae« wie auf die Canones früherer Concilien.«

E. Loening II 72.

[2]) Vooral Gregorius de Groote beijverde zich hierin verbetering te brengen. Met smart moest hij ervaren, dat in het rijk der Franken geen bisschopszetel bezet werd, waarvoor niet reeds van te voren de prijs betaald was. (Gregorius aan Virgilius v. Arles, 595.) Ook tegen de benoeming van leeken tot bisschoppen trok hij te velde.

E. Loening II 67; 186—193.

ten dienste staan. Engeland was ten nauwste aan den Stoel Petri verbonden; in bijgeloovige vereering zag men daar tegen de »Eeuwige Stad« op: Engelsche vorsten deden afstand van den troon om in Rome hun verdere levensdagen in een kloostercel door te brengen; mannen en vrouwen trokken in menigte ter bedevaart op naar de graven der twee groôte apostelen, en daarin lag tevens de verklaring, waarom de Angelsaksische monniken, toen zij hun missie in het Frankische rijk begonnen, overal bij hun arbeid de verbinding met Rome poogden te bewaren, al was huu bedoeling niet direct de kerk in het land der Franken onder de opperheerschappij van den Apostolischen Stoel te brengen. Hun werk moest echter ontegenzeggelijk den invloed van Rome ook dáár vanzelf doen toenemen.

Tot het Frankische rijk behoorden de hertogdommen Alamannië, Beyeren en Thüringen.

In 496 had Chlodwig de Alamannen een verpletterende nederlaag toegebracht en de streek, waarin tegenwoordig Elzas, Baden, Wurtemberg en de Palts liggen, bij zijn rijk ingelijfd. Toen de Frankische veroveraar, na zijn krijg met de Bourgondiërs (502) ook het Zuidelijk deel van het land der Alamannen wilde onderwerpen (Zwitserland en Raetiën) stelden de Alamannen zich onder de bescherming van Theodorich der Oost-Gothen. Chlodwig waagde het niet met Theodorich in conflict te komen en zoo was hij genoodzaakt van zijn plannen af te zien. [1]) In 536 was de Oost-Gothische regeering echter gedwongen het geheele land der Alamannen aan de Franken af te staan, teneinde hun hulp te verkrijgen tegen Byzantium. In dienzelfden tijd ongeveer, onder koning Theudebert (534—548) kwamen ook de Beyeren onder Frankische heerschappij. [2]) Eenige jaren te voren had ook het rijk der Thuringers zich voor de macht der Frankische wapenen moeten buigen. In 531 trok koning Theuderich met een groot leger tegen den koning der Thuringers, Hermanefried, op en versloeg hem aan de grenzen van zijn rijk. Theuderich sloot ver-

---

[1]) De Alamannen namen nu op zich in het Noorden Italie tegen de Franken te beschermen en kwamen onder een Gothischen dux.

L. Schmidt, »Allgem. Gesch. der germ. Völker«, 97; 199.

F. W. Rettberg, »Kirchengesch. Deutschl.« I 265, II 9, 10.

[2]) De Beijeren schijnen zich bij verdrag bij het Frankische rijk aangesloten te hebben; de Agilolfinger bleven als hertogen heerschen.

L. Schmidt, »Allgem. Gesch. der germ. Volker«, 179; 180.

F. W. Rettberg, II 181.

volgens een verbond met de Saksen en bracht Hermanefried aan de Unstrut een tweede nederlaag toe; het rijk der Thuringers werd onder Franken en Saksen verdeeld. [1])

Zoo konden de Franken er terecht trotsch op zijn, dat Rijn, Maas en Schelde Frankische stroomen waren geworden; zoolang echter de mondingen dezer rivieren niet in hun macht waren, was het bezit dezer handelswegen naar het Noorden economisch niet van belang; vandaar het aanhoudend streven de mondingen van Rijn, Maas en Schelde ook in hun macht te krijgen, m.a.w. hun heerschappij over het land der Friezen uit te breiden. Al hun ondernemingen ten Oosten van den Rijn waren daartoe slechts voorbereidende maatregelen. Daarom ook ondersteunden de Frankische heerschers krachtdadig de pogingen der Evangeliepredikers om de Friezen tot het Christendom te bekeeren.

In Alamannië hadden zich van den Romeinschen tijd af behouden de bisdommen Augsburg (gegrondvest van uit Aquileja), Windisch (Vindonissa) en Augst (Augusta Rauracorum), dat later verlegd werd naar Basel. Ook Columba en zijn leerling, de H. Gallus, hadden hier hun missiearbeid verricht; de laatste stichtte het klooster St. Gallen. [2]) Verder langs den Rijn bestonden de bisdommen Worms, Mainz en Spiers; het bestaan van een kathedraal, gewijd aan Petrus en Paulus, wijst er op, dat deze bisdommen direct van Rome uit waren gesticht, [3]) het bisdom Keulen had ook een Petruskerk, wat eveneens wijst op directen invloed van Rome. [4])

Bisschop Ebergisel van Keulen heeft het Christendom verder

---

[1]) L. Schmidt, »Allg. Gesch. der germ. Völker«, 156; 186.
F. W. Rettberg, II 190, 191.

[2]) Over het bestaan der oude bisdommen in die streken.
A. Hauck, »Kirchengesch. Deutschl.« I 89.
F. W. Rettberg, id. id. I 256.
Het bisdom Vindonissa werd later verlegd naar Constanz.
A. Hauck, I 304 en n. 1.
Dat inderdaad deze bisdommen uit den Romeinschen tijd nog bestonden blijkt uit de aanwezigheid van een bisschop Bubulcus van Vindonissa op de synode van Epaone (517) en van diens opvolger Gramaticus op de synoden van Clermont (535) en Orleans (541 en 549).
C. J. Hefele, »Conciliengesch.« II 812 en n. 2 909; 932.
Over den arbeid van Columba en Gallus: Hauck, I 306—309.

[3]) F. W. Rettberg, I 207—216.

[4]) Het zegel van Keulen bevat den H. Petrus, zittend, in de eene hand den sleutel van het Hemelrijk, in de andere hand een boek, met het omschrift: »Sancta Colonia, Romanae ecclesiae fidelis filia.«
F. W. Rettberg, I 74—94, 200—207.

verbreid den Rijn af naar Xanten; daar werd de kerk van den H. Mallosus gebouwd. Zoo bereikte het Christendom aan dien kant langzamerhand de grenzen van het land der Friezen. Doch ook van het Zuiden uit werden pogingen gewaagd het Evangelie onder de Friezen te brengen. Reeds onder de regeering van Clotharius II begon de werkzaamheid van den H. Amandus, een van de voornaamste predikers uit den tijd der Merovingers. Hij was een Aquitanier en zag vol eerbied op tot den Stoel van Rome. Clotharius en zijn geestelijke raadgever zagen in hem den rechten man om onder de heidenen te prediken; hij zocht zijn arbeidsveld in de streken rond Gent. Veel succes had hij echter niet, het volk verzette zich tegen den al te voortvarenden missionaris, zoodat Amandus, teleurgesteld, het land aan de beneden-Schelde voor geruimen tijd vaarwel zegde en onder de Slaven ging arbeiden, waar hij meer geluk hoopte te vinden. Echter ook daar slaagde hij niet naar wensch, zoodat hij ten slotte zijn bekeeringsarbeid in de Scheldelanden weder opvatte. Kampende met vele moeilijkheden gelukte het hem eindelijk eenigen aanhang te verwerven; hij stichtte de Petruskerk te Gent en de Petrus en Pauluskerk te Antwerpen, zoomede de kloosters Blandinium en Gandavum. Daar hij de bisdommen direct wilde plaatsen onder de heerschappij van den Stoel Petri, moest hij noodzakelijk in strijd komen met het Frankische rijk, dat niet kon gedoogen, dat de bisdommen en daarmede geheele streken in zeker opzicht kwamen onder de autoriteit van Rome; hij werd dan ook verbannen, doch keerde later terug; in 647 was hij bisschop van Maastricht.[1]) Zijn opvolger was Remaclus, staatsman en raadgever van Dagobert, en stichter der dubbel-abdij Stablot-Malmédy.[2]) Koning Dagobert I interesseerde zich zeer voor de christianiseering van Friesland; hier toch zou het bestaan van het Christendom tevens een steun worden voor de heerschappij der Franken. Vandaar ook, dat hij een poging ondersteunde, welke door Kunibert van

---

[1]) H. Pirenne, »Histoire de Belgique«, I 18 suiv.
P. J Blok, »Gesch. v. h. Nederl. Volk«, I 52 vlg.
A. Hauck, »Kirchengesch. Deutschl.« I 297—300.
In 650 verliet hij Maastricht weder. Na nog eenigen tijd aan de Scheldemondingen en bij de Basken zich te hebben opgehouden, bracht hij zijn laatste levensjaren in 't klooster Elno door.
F. W. Rettberg, »Kirchengesch. Deutschl.«, II 506, 507.

[2]) Hauck, I 300.
Rettberg, I 556.

Keulen ondernomen werd, om het Christendom vasten voet onder de heidensche Friezen te verschaffen. Inderdaad kwam het te Utrecht tot het bouwen van de Martinuskerk en werd het land onder het aartsbisdom Keulen gesteld. Ook van 't Zuiden uit ijverde Eligius van Noyon voor dat doel; hij, gelukkiger dan Amandus, wist in de omstreken van Gent aan het Christendom de zegepraal te verschaffen. [1]) Onder de predikers, welke het eerst het Evangelie verkondigden in de Noordelijke streken, komt op de eerste plaats in aanmerking Wilfried. Deze was in Engeland met de kerk in strijd geraakt en begaf zich nu naar Rome om zijn wenschen en verlangens voor den pauselijken Stoel te brengen, doch zijn vaartuig leed schipbreuk op de Friesche kust; zoo kwam hij bij koning Adgild. Deze nam hem gastvrij op en stond hem toe het Christendom te prediken, waarbij hij zich, uit vijandschap tegen de Franken, nauw bij Rome aansloot. Een groot aantal Friezen werd voor het Evangelie gewonnen, doch 't kwam niet tot 't oprichten van parochie's en tengevolge daarvan verdwenen die eerste sporen van het Christendom weder. Daarbij werd de toestand voor de Christenen niet beter na den dood van Adgild; zijn opvolger Radboud was het nieuwe geloof verre van gunstig gezind, daar hij in de verkondigers van het Evangelie en hun aanhangers menschen zag, die er op uit waren Friesland onder de heerschappij der Franken te brengen. Nadat Pippijn door zijn overwinning bij Tertri (687) den strijd om de macht in 't Frankische rijk ten zijnen voordeele had beeindigd, werd de zelfstandigheid van het land der Friezen weder ernstig bedreigd. Zoo was het voor de Angelsaksische monniken, die na Wilfried waren gekomen, onmogelijk met succes te arbeiden. Toch werden de pogingen niet opgegeven en zoo landde in 690 Willebrord, een leerling van Wilfried, met twaalf volgelingen aan den mond van den Rijn, teneinde het bekeeringswerk nogmaals te hervatten. De toestanden waren er echter niet op verbeterd; de oorlog tusschen Friezen en Franken was uitgebroken en de laatsten hadden gezegevierd. Wel bevond zich Utrecht nog in 't bezit van Radboud, doch het Zuidelijk deel van Friesland werd door de Franken bij hun rijk gevoegd. Echter, ook na den vrede werd de toestand

[1]) Hauck, I 301, 302.
Rettberg, II 538.
H. Pirenne, I 19.

niet beter; al wat Christen was, werd verdacht met de Franken te heulen, en zoo moest Willebrord erkennen, dat onder die omstandigheden de prediking onder de vrije Friezen geen succes zou hebben; daarentegen kon hij hopen, onder de bescherming van Pippijn, in het Frankische Friesland althans den grond te leggen tot de oprichting van een Friesche kerk. Eenmaal hiertoe besloten, begaf hij zich naar Pippijn en deze gaf hem verlof tot het prediken van 't Evangelie en zegde hem zijn steun toe; zoo kwam de Romeinsch-Germaansche kerk in directe verbinding met de Frankische en hieruit werd de tegenstelling geboren, welke tot diep in de Middeleeuwen heeft nagewerkt en waaruit de vraag ontsproot, wie in deze streken »heer« over de kerk zou zijn: Rome of het wereldlijk gezag. Het doel van Willebrord was nu in Friesland een kerkelijke provincie op te richten, welke onmiddellijk onder de oppermacht van den paus stond; hij zelf was daartoe trouwens in Rome geweest. Toch kwam het niet tot de oprichting van een Petrus- en Pauluskerk in Utrecht; daartegen verzette zich Pippijn.[1]) Willebrord werd nu ook zelf geen bisschop,[2]) doch één zijner volgers, Switbert, die in Engeland de wijding als bisschop ging ontvangen, zoodat hier dus een scheiding werd gemaakt tusschen het sacrale en 't geestelijk gezag, zooals dat in de Iersche kerk bestond en hiermede ging Pippijn accoord; de inrichting der Iersche kerk was hem trouwens bekend uit de abdij Stablot-Malmédy. Deze schikking voldeed echter op

---

[1]) P. J. Blok, »Gesch. v. h. Nederl. Volk«, I 56.

I. H. Gossens, »Merowingisch en Karolingisch Utrecht«. Bijdr. Vaderl. Gesch. 4de Reeks, IX 209 vlg.

O. Oppermann, »Westdeutsch. Zeitschrift«, XXVII 190.

»Willebrord forderte von Sergius I die Erlaubnis zu seinen Unternehmen; denn ihn betrachtete er als Leiter der Gesammtkirche. Nach seine Ueberzeugung hatte die papstliche Macht einen Umfang, von dem man in der fränkische Kirche nichts wusste.«

A. Hauck, I 398, 390.

[2]) Hauck, I 399 en n. I ziet de reden van het voorbijgaan van Willebrord in zijn leeftijd. »Die einfachste Erklärung liegt in der Erinnerung an das Alter Willebrords;« — Rettberg, II 525 meent de reden te vinden in een ontstemming onder Willebrords' volgers over hem. »Unverkennbar liegt der Wahl und Weihe eines Bischofs ein Zerwürfniss der Bruder mit ihm zu Grunde; en dan schrijft hij verder: »vielleicht beabsichtigten sie einen nähern Anschluss an ihre britische Kirche, während er (= Willebrord) strengere Abhängigkeit von Rom betrieb.« In deze laatste opmerking ligt evenwel de reden opgesloten, waarom Willebrord niet tot bisschop werd benoemd; Pippijn, de Frankische kerk, kon een man met zulke denkbeelden geen bisschopszetel toevertrouwen.

Toch werd Willebrord in 695 zelfs aartsbisschop van Utrecht (volgens Hauck, I 400 op Pippijn's verlangen) paus Sergius I bekleedde hem met het pallium. Toch ligt in dit alles geen tegenspraak met het voorgaande; de wederoprichting (of nieuwe oprichting) eener *Martinuskerk* bewijst, dat Willebrord aan de wenschen van Pippijn is tegemoet gekomen.

den duur niet; Switbert ging al spoedig naar Engeland terug en nu werd Willebrord aartbisschop onder den naam Clemens.

De vraag of de staat bóven de kerk of de kerk bóven den staat zou staan — de strijd, die de verdere Middeleeuwen zou beroeren — werd eerst van meer gewicht tijdens het optreden van Bonifacius. [1])

Sinds Mei 715 zat Gregorius II op den pauselijken Stoel. Zijn voorganger Constantinus I had onder zeer moeilijke omstandigheden de positie en het aanzien van Rome weten te bewaren; de eerste jaren van Gregorius' pontificaat waren zonder strijd rustig voorbijgegaan; de verhouding tot Grieken en Longobarden baarde voorloopig Rome geen zorgen, zoodat Gregorius II al zijn aandacht aan het Westen schenken kon. En wat daar in den laatsten tijd voorgevallen was, rechtvaardigde die opmerkzaamheid ten volle; met Beyeren waren betrekkingen aangeknoopt, in Friesland was het Christendom eindelijk binnengedrongen, Gregorius, trouw aan de tradities van Rome, zag reeds in de naaste toekomst de geheel streek ten Oosten van den Rijn aan Rome geketend. Zoo verscheen in 718 Bonifacius in de Eeuwige Stad, om van den paus den zegen af te smeeken over zijn voorgenomen arbeid onder de heidenen en Gregorius II ontdekte in hem het geschikte werktuig, ten einde in dienst van den Apostolischen Stoel, het Westen onder Rome's autoriteit te brengen; 15 Mei 719 verkreeg hij van den paus de volmacht tot prediking van het Christendom, in naam der H. Drievuldigheid, en krachtens het gezag van den H. Petrus, wat in hem vertegenwoordigd was en in 722 werd hij tot bisschop gewijd. Was het feit, dat een Duitsche bisschop in Rome werd aangesteld, reeds op zichzelf opmerkelijk, zoo was ook de vorm, waarin het geschiedde, teekenend voor de inzichten van den nieuwen bisschop en den paus; in den eed, welke Bonifacius aflegde, was van het rijk geen sprake meer; hij verplichtte zich alleen om met priesters, die niet rechtgeloovig waren, geen omgang te hebben, hèn tegen te werken en over hen bericht te zenden naar Rome; verder de reinheid van het geloof te bewaren.

In het Frankische rijk kon slechts hij bisschop zijn, die door den koning als zoodanig was erkend; de paus had daarin niets

[1]) Over diens jeugd: Hauck, I 408—419
Rettberg, I 330—337.

te zeggen. Nu had echter Gregorius II voor een gedeelte van het Frankische rijk een bisschop gekozen en gewijd, dus geheel buiten den gewonen regel om; hij maakte dus aanspraak op rechten, welke hij inderdaad niet bezat; het kenmerkende van deze missie, zooals deze, door de benoeming en wijding van Bonifacius, was op touw gezet, zat dus daarin, dat de kerk feitelijk buiten het rijksverband werd geplaatst en alleen in een bijzonder nauwe verbinding tot het geestelijke middelpunt, Rome, kwam te staan; Bonifacius erkende en onderschreef ten volle deze aanspraken. [1]) Het gold hier inderdaad voor Gregorius II de Germaansche missie, die zich sinds geruimen tijd zelfstandig ontwikkelde, onder zijn directe leiding te plaatsen, het Frankische rijk, rechts en links van den Rijn, met zijn bisdommen weder in het nauwste verband met Rome te brengen en, waar dit voor het centrum van het Frankische gebied vooralsnog niet berijkbaar scheen, door de inrichting der kerk in de nieuwe provinciën onder de opperheerschappij van den Apostolischen Stoel, een wig in de Frankische kerk te drijven, welke ten slotte het kerkgebouw der Franken zou doen inéénstorten. Dan zou tevens een vaste bodem aanwezig zijn, waarop de trotsche Romeinsche kathedraal kon worden opgetrokken.

In het voorjaar van 723 keerde Bonifacius uit Rome terug, om de kerkelijke toestanden in Thuringen en Hessen, waar hij reeds voor dien tijd gearbeid had (719—722) te regelen en deze landstreken onder de heerschappij van Rome te brengen. Tevens had hij de opdracht te pogen het Evangelie ook onder de Saksen te verbreiden. De vraag was nu, hoe Karel Martel zich ten opzichte van den in Rome gewijden bisschop zou houden. Bonifacius begreep wel, dat hij buiten den machtigen major-domus

---

[1]) L. M. Hartmann. »Gesch. Italiens im Mittelalter« II², 166, 167.
R. Baxmann. »Politik der Päpste« I, 201, 202.
»und schwur bei der Gelegenheit einen Eid, wie ihn sonst die unmittelbar unter dem römischen Metropoliten stehenden Bischofe zu leisten pflegten: dadurch wurden er und seine Gründungen auf das engste an Rom geknüpft.«
G. Waitz. »Deutsche verfassungsgesch.« III, 29, 30, 31.
A. Hauck. »Kirchengesch. Deutschl.« I, 426—428.
F. W, Rettberg. id. I, 340, 341.
De eed, welke Bonifacius aflegde was geheel overeenkomstig dien, welken de Italiaansche bisschoppen, die direct onder Rome stonden, zwoeren; weggelaten was de passage, waarbij hulde gebracht werd aan den keizer van het Oost-Romeinsche rijk. NIET werd opgenomen een bewijs van hulde aan den beheerscher van het rijk der Franken, in wiens gebied Bonifacius zijn werkzaamheden zou beginnen; daarmede werd feitelijk aangeduid, dat *in kerkelijke zaken deze niet werd erkend.*

om niets beginnen kon en bezocht dezen dan ook op zijn reis naar Hessen aan het hof te Valenciennes. Niettegenstaande de koele ontvangst en de tegenwerkingen van eenige Frankische bisschoppen, bereikte Bonifacius toch zijn doel; hij werd als bisschop erkend, terwijl Karel Martel hem zijn bescherming toezegde. Merkwaardiger wijze werd bij deze onderhandeling over den paus totaal gezwegen; hiermede gaf Karel Martel duidelijk te verstaan, dat hij een inmenging van den Stoel Petri in de aangelegenheden der Frankische kerk niet duldde. [1]) Karel Martel, ofschoon den grooten missionaris niet bijzonder genegen, beschermde hem en zijn werk toch uit een politiek oogpunt, wijl op een nauwe verbinding der nieuwe provincies met het Frankische rijk niet was te hopen, zoolang zij op godsdienstig gebied niet één waren.

Bonifacius begaf zich nu allereerst naar Hessen, alwaar hij nu naast de uitoefening van zijn bisschoppelijk ambt, zijn arbeid als prediker voortzette. [2])

Hij poogde nu Hessen tot een kerkelijke provincie van Rome te maken, doch dit gelukte hem, althans voorloopig, niet; Hessen bleef kerkelijk aan het Frankische rijk verbonden; bisschop werd Gerold van Mainz. Meer succes had Bonifacius in Thüringen. Daar stelde hij zich in verbinding met den adel en wist nu, met de hulp van deze, die zich van het rijk der Franken onafhankelijk wilde houden, zijn wil door te drijven. Tegenwerking ondervond hij hierbij vooral van de geestelijken, Keltische missionarissen. Deze verdedigden met taaie volharding hun eigenaardige kerkelijke inrichting en wilden van de grondstelling, dat in kerk en godsdienst in alle deelen éénheid heerschen moest, niets weten. Zoo zag Bonifacius zich genoodzaakt, trouw aan zijn eed, tegen hen in 't strijdperk te treden en 't resultaat was hier hetzelfde als in Engeland; de bovolking schaarde zich aan de zijde van den Katholieken apostel en diens tegenstanders moesten òf het land verlaten òf zich onderwerpen. Thüringen was voor Rome veroverd; Bonifacius'

---

[1]) A. Hauck. I, 431, 432.

Bonifacius had een schrijven van den paus bij zich, gericht aan Karel Martel, waarin deze gevraagd werd den missionaris bij zijn arbeid te steunen. In de oorkonde, waarbij de major-domus Bonifacius zijn bescherming toezegde, werd, tegen de gebruikelijke gewoonte in, den naam van Gregorius II niet vermeld.

F. W. Rettberg. I, 343.

R. Baxmann. I, 203.

[2]) In dezen tijd valt de bekende episode voor van de omverwerping van den H. eik bij Geismar.

bisschoppelijk gezag werd sindsdien zonder tegenspraak erkend. Deze uitkomst had Bonifacius zeer zeker aan zijn persoonlijkheid te danken; een man in de volle kracht zijns levens, moedig en oprecht, vervuld van geestdrift voor Rome's zaak, gloeiend van ijver voor het Christendom, was hij steeds waardig, kalm en omzichtig in zijn optreden en wachtte hij zich voor die voortvarendheid, welke zoo menigmaal het tegengestelde bewerkt van wat wordt beoogd. Zulk 'n man vond zijns gelijke niet onder zijn tegenstanders, die, met hem vergeleken, slechts onbeduidende personen waren. Stond de strijd in dat opzicht dus al zeer ongelijk, Bonifacius bracht daarenboven nog een hulpkorps mede in den kamp, waartegen de Kelten geheel weerloos stonden: den naam, den roem, de grootheid van Rome, welke hij vertegenwoordigde; hij handelde in naam en in opdracht van den man, dien ook zij erkenden als den opvolger van Petrus, als den stedehouder Christi op aarde.

Na zoover te zijn gevorderd moest het werk bevestigd worden; de eene zwarigheid na de andere wist Bonifacius op zijde te zetten en zeer zeker was daarin de bijstand van Gregorius II voor hem van hooge waarde. Het aantal geloovigen nam steeds toe; talrijke kerken werden gebouwd en ook werd in dien tijd het eerste klooster, Ohrdruff, gesticht, van waar uit Bonifacius nogmaals een poging waagde Hessen onder den Stoel van Rome te brengen. De kerk in Midden-Duitschland was zijn werk; na nauwelijks een arbeid van 10 jaren kon hij er zich op beroemen dat gebied voor goed voor het Christendom gewonnen te hebben en zijn succes was indirect van grooten invloed op den algemeenen toestand der kerk. Gregorius II werd in zijn laatste levensjaren hoofdzakelijk bezig gehouden met zijn strijd tegen Leo III; het geheele Westen stond in den beeldenstrijd aan de zijde van Rome. Niet alleen de nabijheid der Longobarden en de aanhankelijkheid der Italianen beschermden zijn persoon tegen elke gewelddadigheid van de zijde des keizers, het gaf den paus tevens het rustige gevoel van onafhankelijkheid tegenover het Byzantijnsche rijk, welk gevoel nog verhoogd werd door de bekeering van onbekende stammen en verre landstreken, welke tot nu toe aan de heidensche goden overgeleverd waren. Het feit, dat de geheele Christenheid in 't Westen zich langzamerhand weder om Rome begon te verzamelen, versterkte in hooge mate de macht van den paus tegenover den keizer.

Op paus Gregorius II was gevolgd Gregorius III (731—741) en nu werd Bonifacius aartsbisschop en met het pallium bekleed; tegelijk ontving hij de opdracht in zijn gebied een aantal bisschoppen aan te stellen. [1]) Voorloopig kon hij echter die opdracht niet vervullen. De verhouding tusschen Karel Martel en Bonifacius was er in de laatsten tijd niet beter op geworden; het vernietigend oordeel over de Frankische kerk had beide mannen nog meer van elkander vervreemd en daardoor was het Bonifacius ook niet gelukt als hervormer der kerk in het rijk der Franken eenigen invloed uit te oefenen. Toen dan ook in 737 Karel Martel aan den Rijn verscheen om een tocht tegen de Saksen te ondernemen, was het voorloopig met den arbeid van Bonifacius in Hessen en Thuringen afgeloopen; hij begaf zich naar Beijeren en trachtte nu daar de kerk onder het gezag van Rome te brengen. [2]) Nu bestonden er op dat oogenblik in Beijeren twee stroomingen; hertog Hisebert wenschte zich nauw aan te sluiten bij het Frankische rijk, terwijl de adelspartij de onafhankelijkheid van het land nastreefde, althans de verbinding met het rijk der Franken zeer los wenschte te maken en 't was dan ook weder deze partij, evenals destijds in Thüringen, die met Bonifacius' plannen symphatiseerde. In 738 ging Bonifacius ten derden male naar Rome en kwam nu met paus Gregorius III overeen, dat de bisdommen van Beijeren en Zwaben zouden worden vereenigd tot één kerkelijke provincie: dus, de kerk in Oost Frankenland zou van den Frankischen staat los gemaakt worden. [3]) Dat plan was toen mogelijk, wijl de nieuwe hertog Odilo de politiek der onafhankelijkheidspartij was toegedaan; Odilo en Bonifacius organiseerden nu de Beijersche kerk in den geest van Rome; opgericht werden vier bisdommen: Passau, Regensburg, Salzburg en Freising, terwijl twee nieuwe kloosters, Altaich en Benediktbeuren, werden gebouwd. [4])

[1]) »Die Organisation der deutschen Kirche rechts vom Rhein festigte sich und ihr Mittelpunkt war Bonifatius als Erzbischof und Legat des Papstes.«
L. M. Hartmann. »Gesch. Italiens im Mittelalter« II², 168.
A. Hauck. I, 442.
F. W. Rettberg. I, 347, 348.
[2]) Rettberg. I, 347.
Hefele. III, 585.
Hauck. I, 442.
[3]) G. Waitz. »Deutsche Verfassungsgeseh.« III, 104, 105 ff.
[4]) Hefele. III, 583.
Rettberg. I, 349, II 216, 217.
Hauck. I, 464, 465.
Baxmann. I, 214.

Terwijl Bonifacius op deze wijze in Beijeren werkzaam was, kwam de vraag op, die voor de Frankische kerk van het hoogste gewicht blijken zou, n.l. de Longobardische vraag of wel, de kwestie van de éénheid van Italië.

In den beeldenstrijd, tijdens Leo III de Isaurier, was het tusschen keizer en paus tot een openlijke breuk gekomen. Leo III, ten einde met geweld zijn plannen doorgevoerd te krijgen en een gewillig werktuig op den Stoel van Rome te plaatsen, had den exarch Paulus bevel gegeven Gregorius II te dooden en in zijn plaats een anderen paus te kiezen, die de politiek des keizers zou steunen. De exarch kon evenwel zijn voornemen niet ten uitvoer brengen, Longobarden en Romeinen liepen te wapen ter verdediging van den paus; zij bezetten de brug van Salario, en de verdere toegangswegen naar Rome en verhinderden zoo de uitvoering van het keizerlijk bevel. Intusschen was het dekreet van Leo III overal in het exarchaat bekend gemaakt; hierbij werd ten strengste verboden beelden van heiligen, martelaren of engelen in huis of kerk te hebben, wijl dit alles, als zijnde van heidenschen oorsprong, streed tegen het zuivere geloof. Wenschte de paus dit bevel te steunen, zoo kon hij rekenen op de genade des keizers, in het tegenovergestelde geval verklaarde de keizer hem van zijn ambt ontzet. Gregorius dacht er echter niet aan den keizer ter wille te zijn, de strijd tegen de beelden was in zijn oogen de grofste ketterij en de paus spoorde dan ook alle Christenen aan zich verre te houden van deze goddeloosheid. Hij belegde den exarch Paulus, alsmede hem, die zijn lastgever was en allen, die hen bij hun vloekwaardig plan zouden steunen, met het anathema; reeds werd het denkbeeld geuit Italie zelf wederr een keizer te geven, de vraag der éénheid dus van Rome uit op te lossen, doch daartegen verzette zich de paus, wijl hij zelf hoofd van Italië wenschte te worden en dus geen keizer naast zich dulden kon. [1])

Over de Longobarden heerschte toen Liutprand (713—744); deze wilde het Longobardische rijk afsluiten, de hertogdommen

---

[1]) L. M. Hartmann. II², 95.

Hefele. (III 452) meent, wijl de paus de hoop koesterde, dat Leo III nog tot inkeer zou komen, ook Baxmann (I, 208) is die meening toegedaan. M.i. is dit niet juist, voor Gregorius bestond geen keizer meer, het zich verzetten tegen de keuze van een nieuwen keizer, met het oog op Leo III, hield toch een erkenning in van den met het anathema belegden keizer, wat van het standpunt van Rome onmogelijk was.

De exarch Paulus werd bij een oproer in Ravenna gedood.

Beneventum en Spoleto, welke zoo goed als onafhankelijk waren, onder zijn heerschappij brengen, waardoor Rome geheel omsloten zou zijn door Longobardisch gebied; dan lag 't er van zelf toe, dat ook Rome en omgeving voor de wapenen der Longobarden zouden moeten bukken. Na zich van de eene stad voor, de andere na,[1]) te hebben meester gemaakt, veroverde Liutprand in 728 het kasteel Sutri, dat nauwelijks 50 K.M. van Rome verwijderd, de verbinding tusschen Ravenna en Rome beheerschte, doch Gregorius II wist den koning over te halen Sutri aan den Stoel van Petrus terug te geven, *wijl de paus de erfgenaam was van het Byzantijnsche gezag en waarmede Liutprand tegelijkertijd het recht van den paus op het Byzantijnsche gezag erkende.*[2]) Toch hield Liutprand nog steeds het oog op Rome gericht en hiervan maakte de nieuwe exarch Eutychius handig gebruik: hij sloot met den koning der Longobarden een verbond, waarbij zij beloofden elkander te zullen bijstaan om Rome voor den keizer en de hertogdommen Spoleto en Beneventum voor Liutprand te veroveren.[3]) Zoo verscheen in 729 het Longobardische leger voor de muren van de »Eeuwige Stad«, doch Gregorius II wist den koning te bewegen af te trekken en niet tegen den wil van Petrus' plaatsvervanger Rome te bezetten.[4]) Zoo bleef de goede verstandhouding tusschen den paus en Liutprand voorloopig bestaan en toch speelde de eerste een dubbel spel; de opstand der beide Longobardische hertogen, Trasamund van Spoleto en Romuald II van Beneventum tegen hun koning geschiedde zeker niet zonder voorkennis van den Apostolischen Stoel. Het was Gregorius III, die met Spoleto en Beneventum een verdrag had gesloten, waarbij beide hertogen zich verbonden, indien Liutprand Rome aanviel, hem de gehoorzaamheid op te zeggen en

---

[1]) Castra Aemilia, Ferorianus, Montebelli, Verablum, de Pentapolis (het gebied der steden Rimini, Pesaro, Fano, Umana, en Ancona) en Auximanum werden door de Longobarden veroverd.

Over de verhouding der Longobardische hertogen tot den koning: Hartmann, II[1], 64-66.

[2]) L. M. Hartmann. II[2], 97.

[3]) L. M. Hartmann. II[2], 98.

Hefele. III, 453.

[4]) Hartmann. II[2], 99.

Hefele. III, 454.

Baxmann. I, 197.

H. van Gelder. »Algem. Gesch.« III, 262.

Brugmans—Kernkamp. (»Algem. Gesch.« II, 93) daartegen: »In 729 trachtte Liutpraud Rome te veroveren, hij moest echter met groote verliezen aftrekken.«

te weigeren hem met hun manschappen bij te staan, doch daarmede was 't ook gedaan met de goede verstandhouding tusschen paus en koning. In 738 brak de krijg uit; allereerst rukte Liutprand tegen de twee hertogen op; 15 Juni 739 werd Spoleto ten onder gebracht; Trasamund vluchtte en zocht bescherming bij den paus. Dit bracht Gregorius III in opelijken strijd met de Longobarden; Liutprand eischte Trasamund's uitlevering, sloeg het beleg voor Rome, en nu kwam het wereldhistorische moment, dat de paus de hulp inriep van Karel Martel: hij droeg dezen het beschermheerschap over Rome en de Orthodoxe kerk op. [1]) Karel Martel nam dit echter voorloopig niet aan, wijl hij zich met de Longobarden verbonden had tegen de Arabieren. In 741 echter verklaarde hij zich bereid als voogd over de Orthodoxe kerk op te treden; de oorzaak daarvan moet gezocht worden in den invloed, welke zijn vrouw, de Beijersche prinses Swanhildis op hem uitoefende. Door haar verkreeg ook Bonifacius meer invloed. Grifo, de zoon van Karel Martel en Swanhildis kreeg, door toedoen zijner moeder, een deel van het Frankische rijk te besturen — de beide andere zonen, Karloman en Pippijn, kregen Austrasië en Neustrië — en nu verkreeg Bonifacius het pallium voor drie bisdommen, in het deel van Grifo gelegen en onder deze gunstige omstandigheden was het voor Bonifacius mogelijk ook in Thüringen bisdommen op te richten: Erfurt, Buraburg en Würzburg. [2]) Het begon er dus naar uit te zien of Rome ook in den Frankischen staat zou zegevieren, of de Frankische staat met het aannemen der »voogdijschap« zich tegelijkertijd zou plaatsen onder de geestelijke heerschappij van Rome. Maar in October 741 reeds stierf Karel Martel; Grifo werd door zijn stiefbroeders verslagen en gevangen genomen en deze beiden hadden geen lust op de aanbiedingen van Rome in te gaan; daarmede verviel de hoop van paus Zacharius op Frankische

---

[1]) Hartmann. II[2], 169, 170.
Baxmann. I, 215, 216.
Hauck. I, 465.

[2]) »Bonifaz gründete nun in J. 741 die Bisthümer Würzburg, Buraburg, Erfurt und Eichstedt. Bonifaz selbst aber bittet in seinem Briefe an Papst Zacharias um Bestätigung der drei voor ihm erwahlten Bischofssitze W. B. und E.«
Hefele. III, 585.
Volgens Rettberg. (I, 350) valt de oprichting dezer bisdommen na den dood van Karel Martel; volgens Hauck (I, 466) en Waitz (III, 31) nog onder de regeering van Karel Martel (741). Hauck ziet hierin een tegemoetkomen van den major domus voor zijn weigering om den paus tegen de Longobarden te helpen; m. i. moet veeleer aan den invloed van Swanhildis gedacht worden.

hulp tegen de Longobarden, waardoor hij genoodzaakt werd zich weder naar het Oosten te wenden: nogmaals zou de paus beproeven om met Byzantium te regeeren. Wel was de vrede met de Longobarden niet verstoord, wel was op dat oogenblik van een directe bedreiging van Rome nog geen sprake, — integendeel scheen de verstandhouding tusschen Zacharias (741—752) en Liutprand beter dan ooit; de paus wist zelfs den koning te bewegen Ravenna, dat hij bijna veroverd had, en het exarchaat, voor zoover dit nog bestond, te ontruimen, zoodat zelfs de Byzantijnsche heerschappij werd hersteld met behulp van den paus [1]); — deze sloot zich bij Byzantium aan uit overweging, dat de schijnheerschappij der Grieken gemakkelijker was te dragen dan de daadwerkelijke macht der Longobarden.

In Byzantium was intusschen een verandering ingetreden, welke voor Rome gunstig was. Leo III was gestorven en opgevolgd door zijn zoon Constantijn V Copronymus (741—775), doch deze werd door de Orthodoxie even fel gehaat als zijn vader. In 741 werd hij dan ook van den troon gestooten door den veldheer Artavasdus en deze werd tot keizer geproclameerd door den patriarch van Constantinopel en door den afgezant van den paus; Artavasdus was dus geen keizer uit eigen recht, doch was als zoodanig door de kerk aangesteld. Tot heden toe had de keizer, zij 't dan ook theoretisch, nog bóven den paus gestaan, want nog geen paus was als zoodanig erkend geworden, noch had zijn rechten kunnen uitoefenen, die na zijn keuze niet door den exarch, namens den keizer was aangesteld. Nu echter had het pausdom zich verheven bóven de wereldlijke macht: Zacharius eigende zich, zonder een aanstelling des keizers, de wetgevende macht niet alleen toe, maar had zelfs over het Byzantijnsche rijk een keizer aangesteld. [2]) *(Wordt voortgezet.)*

---

[1]) L. M. Hartmann. »Gesch. Ital. im Mittelalter.« II², 141, 142.
In 742 nam Liutprand maatregelen Ravenna ann te vallen. De exarch zocht hulp bij Rome en de paus maakte de zaak van het rijk tot de zijne, hij zelf ging naar Pavia en verzocht Liutprand van zijn voornemen af te zien, waarin deze toestemde. Hoe goed de verstandhouding was, blijkt wel hieruit, dat Zacharias van den koning terugkreeg, behalve de 4 steden bij Rome (Amelia, Orte, Bomarzo en Bieda) welke hij in 740 veroverd had, ook nog Osimo, Ancona, Humana en het z.g.n. »Groote dal« bij Sutri.
Baxmann. I, 218

[2]) Schlosser in zijn »Gesch. der bilderstürmenden Kaiser« (s. 205) schrijft: »der Papst aber erkannte den Schützer der Bilder (Artabasdus) und liess sich mit ihm in freundschaftlichen Verkehr ein.« Hefele (III, 480) schrijft daartegenover: »Diess ist unrichtig, denn in Wahrheit schickte Zacharias bald nach seiner Stuhlbesteigung Legaten nach Constantinopel mit einen Briefe an Kaiser Constantin.« Op pag. 612 zegt Hefele echter: »Beigefugt (onder de besluiten der synode van 743) ist das Datum anno II *Artabasdi imperatoris*, nec non et Luitprandi regis anno 32, indictione XII.« — wat dus strijdt met zijn bewering, dat Zacharias Artavasdus niet erkende.

Genealogische aanteekeningen betreffende de familie van Dam (Amersfoort).

door

W. E. VAN DAM VAN ISSELT.

XX.

A. Antonia van Dam, trouwt Johan (Jan) Toll *a)*, secretaris te Rhenen.

Antonia van Dam was de dochter van Willem van Dam, raad te Amersfoort 1562/4 en van Maria Freys van Dolre, Jonker Aertsdr. ex Antonia Bot van Scherpenzeel. [1]) Zij *heette* derhalve naar hare grootmoeder van moederszijde.

Hare *afstamming* en haar *huwelijk* blijken, behalve uit Ferwerda, ook uit het bijschrift bij een schuldbekentenis dd. 30 Sept. 1584, groot f 563,50 van Johan Bogert en Beertgen zijn vrouw, aan Marie Freys van Dolre, weduwe Willem van Dam, en hare kinderen. Men vindt daar in margine:

»Op ten 12 February 1608 compareerde voor myn onderscreven secretaris, Jacob van Dam, hem sterckmakende voor Jan Tholl, secretaris tot Rhenen, als man ende voecht van Anthonia zyn huysfrou, voor d'een helft; ende voor Aertgen van Dam syn comparants suster als 't recht hebbende voor d' ander helft, ende bekende dese plechte soo well de hoofdsomme als verschenen renten voldaen te syn.« [2])

Zij wordt vermeld als »Joffrou Anthonia van Dam, weduwe van secretaris za. Johan Toll, zyne suster,« in het testament van haar broeder Jacob van Dam, door dezen dd. 9 Aug. 1635 voor notaris J. van Ingen te Amersfoort gepasseerd. Zij ontving daarbij het vruchtgebruik van de goederen van dien broeder, die zijn vermogen overigens grootendeels aan hare beide kinderen vermaakte. [3]) Ook uit deze acte blijkt hare afstamming, in verband met die van haar broeder.

Zij *overlijdt* in Juli 1640 te Rhenen, wat blijkt uit de lijst der

a) Ferwerda (genealogie van Dam) schrijft: Tol. In de Rhenensche archieven vindt men bijna altijd: Toll. Zóó ook teekende hij zich.

overluidingen van den Domtoren te Utrecht. Deze werd o.a. geluid: »1640. XXI Jul. Joffr. Antonia van Dam, w^e vande Hr. Johan Toll, in syn leve secretaris der stede Rhene, rentmr. der conventen aldaar; gestorven te Rheenen.« [4])

Haar dood werd te Utrecht als volgt aangebracht (= aangegeven): »1640. $^{27}/_{7}$. Dom groot (dien dag de Dom groot gelui) $^{27}/_{7}$ (datum van aangifte), buyten (d.i. niet in de stad begraven). Joffr. Antonia van Dam, wed^e van H^r Johan Toll, in syn leven secretaris der stede Rhenen, rentm^r van den convente aldaer. Overleden tot Rhenen. Buyten.« [5])

Zij is derhalve na den dood van haar man vermoedelijk van Rhenen te Utrecht komen wonen, waar haar eenige zoon Willem Toll verblijf hield, doch te Rhenen overleden en daar begraven. Dat zij te Utrecht overluid, doch vooral, dat haar dood ook aldaar aangebracht is, wijst er volgens gegevens van het oud-archief te Utrecht op, dat zij inwoonster van Utrecht moet zijn geweest. Te Rhenen is niets omtrent haar overlijden aangetroffen.

J. Toll heeft reeds vroeg in betrekking gestaan tot de stad Amersfoort en had aldaar vermoedelijk familiebetrekkingen, waardoor zijn huwelijk met een Amersfoortsche dochter verklaard wordt. Een en ander blijkt uit het volgende:

a. In het oud-archief van Amersfoort bevindt zich een brief dd. 10 Mrt. 1588 van de Regeering van Rhenen aan die van Amersfoort, geteekend door J. Toll. [6]) Hieruit blijkt tevens, dat hij vermoedelijk reeds in 1588 *secretaris van Rhenen* was. Zeker was hij dit in 1591. Zie een brief van 4 Juni 1591, waarin J. Toll als secretaris van Rhenen schrijft aan de St. v. Utrecht om maatregelen te nemen tegen het komen van den vijand over den Rijn en dd. 7 Jan. 1594, houdende het verzoek om een kleine bezetting op de Steenen Kamer bij de Grebbe tegen de vijandelijke stroopers. [6a]) Een aanstelling of installatie van hem is wegens lacunes in de vroedschapsboeken te Rhenen niet te vinden. Zijn handschrift begint 22 Juni 1584 in de notulen van het Vroedschap Boeck en eindigt daar op 28 Juni 1608. Een andere hand begint 31 October 1610. [7]) Vermoedelijk is hij in 1610, nog secretaris zijnde, overleden. Zijn handteekening van dat jaar komt nog voor in de Kerkrekening van 1607. [7])

b. Possesseur van de vicarye in de Pot is in 1590 Jan Tholl, secretaris tot Rhenen. [8])

c. 1579 (na de reformatie) wordt vermeld: Mr. Matheus Tholl, chirurgyn binnen Amersfoort. [8])

d. 1592 wordt genoemd: Meynster Matheus Tholl. [8]) Vergelijke nog Nav. 1874, 58/9, waar een Joannis Tollius van Amersfoort wordt genoemd, musicus, later te Amsterdam (a°. 1591) en Matthei, Rerum Amersfort., die op blz. 59 vermeldt: Rudolphus Tollius, een beroemd scheikundige. *a)*

Van de hier bedoelde familie Tholl (Toll) ken ik geen volledige geslachtslijst. Volgens eene ontvangen mededeeling van den secretaris van Rhenen is het een oud Rhenensch geslacht, dat daar thans niet meer voorkomt. Wel kent men daar nog een stuk land, naar hen de Tollenkamp geheeten. Vele gegevens Toll en Tollius bezit de heer Kneppelhout van Sterkenburg op Sterkenburg. Enkele gegevens betreffende de familie Tollius, voortkomende uit Toll (van Rhenen), vindt men bij H. Bouman. Geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool. II, 329/35.

De volgende transporten geven eenig denkbeeld van hunne bezittingen:

1°. Stichtsch leen, geheeten: eene hofstede met 8 morgen lands, gelegen in de Mersche (Marsch) by Rhenen, enz. Daarmede werden o.a. verlyd of beleend:

a. 26 Juli 1578. Jan Aelberts. Toll, wonende tot Rhenen, en Aeltgen Rycxd^r., zijn huisvrouw, door opdracht van Jacob Steevens. Versteeg als man en voogd van Aeltje, Peter van Zeebeeksdr. Deze bezat dit leen in 1576. [9])

b. 4 Juli 1601. Dirrick Janszn. Toll en Soetgen Gerritsdr. syne huysv^r. door opdracht van Jan Albertsz. Toll en syne huysv^r. [10])

c. 5 Juli 1611 *b*) compareeren Dirck Jansz. Toll en syn huisvrouw, dragen de bewuste hofstede op aan de Staten van den Lande van Utrecht, die daarmede verlyden Anthonia van Dam, weduwe van Johan Tol za:, in synen leven secretaris der stede Rhenen. Voor de voorn. Anthonia van Dam doet eed Jo^r. Gysbert van Hardenbrouck. [11])

---

a) Enkele Toll's komen voor in de klappers op de vroedschapsres. boeken van Utrecht. Daaronder is echter noch Jan Toll noch zijn zoon Willem.

b) In een enkelen klapper staat ten onrechte: 25 Mei.

d. 3 Sept. 1641. Willem Toll naer doode van Anthonia van Dam, gewesene weduwe van Johan Toll sal[r]., in zynen leven secretaris der stede Rhenen, zyn moeder zal[r]. Willem Toll doet zelf eed. [12]) Zie verder bij haar zoon.

Daar het hier een goed gold, dat lang in de familie Toll geweest is en van vader op zoon overging, mogen wij wel aannemen, dat Anthonia v. D. het goed — bij doode van haren man — van hare schoonouders heeft overgenomen; m.a.w. dat Johan Toll de zoon was van Dirck Jansz. Toll. Dit is te waarschijnlijker, omdat hij dan naar zijn grootvader heeft geheeten. Uit bovenstaande transportacten zijn derhalve met groote waarschijnlijkheid de volgende generatiën Toll (Rhenen) af te leiden *a)*:

Jan Aelbertszn. Toll heeft 27 Mrt. 1591 een weide gekregen (d.w.z. kreeg bij de jaarlijksche loting recht om in de stadsweide een koe te laten grazen.) Hij bezat te Rhenen het huis »de Trap«, waarvoor een jaarlijksche recognitie aan de kerk moest worden betaald. [14]) Hij was kerkmeester in 1607; raad in de Vroedschap in 1576/7, 1590/1 en 1607/8. [9]) Tr. Aeltgen Rycxdr. Gehuwd vóór Juli 1578. Grafzerk in de kerk te Rhenen: »Hier leyt begraven Jan Aelberz. Tol, sterf den 29 July Anno 1607 met syne huysvrou Aeltgen Rykendochter, sy sterf den 7 April 1605.«

|

Dirrick (Dirck) Jansz. Toll; tr. Soetgen Gerritsdr.

Waren Juli 1601 reeds gehuwd (vermoedelijk lang te voren); leefden nog Mei 1611.

|

Johan Toll; was 1588 reeds secretaris van Rhenen; rentmeester van het St. Agnietenconvent aldaar. Sterft einde 1610 of begin 1611. Tr. Antonia van Dam; st. Juli 1640.

|

Willem Toll; st. Utrecht 22 Nov. 1665 O. S.

2[e]. Voorts vindt men nog vermeld nopens het Stichtsche leen: »25 oude Vranckryksche schilden ofte heure weerde uyt de goeden

---

a) Hierbuiten valt, hoewel zeker van de familie:

12 Juni 1636 tr. te Rhenen (aangifte 22 Mei t. v.) Jan Toll, weduwnaar van Maria Gordon, met . . . . . Deze Johan Toll is geweest cameraer, schepen en burgemeester (dit laatste in 1643/4) van Rhenen, en leefde nog in 1653 (gegevens van den archivaris te Rhenen).

van Remmerten,« welk goed behoorde aan de St. Cunerakerk te Rhenen:

31 Mrt. 1599 verlyd aan Jan Toll, secretaris tot Rheenen, tot behoeff van het convent van St. Agnieten te Rheenen. Heeft zelf eed gedaan. [15])

22 Nov. 1611 aan Bartholomeus Breul, burgemr. tot Rhenen, na dode van Johan Toll; eveneens ten behoeve des convents van Sinte Agnieten tot Rhenen. [16])

Zijn *handteekening* J. Toll A°. 1597 en 1598 als secretaris is aanwezig in het oud-archief van Rhenen in de stadsrekeningen, die A°. 1610 in de Kerk-rekening van 1607. [7])

Johan Toll en Antonia van Dam wonnen twee *kinderen.*

Ferwerda vermeldt alleen den zoon Willem Toll *a*), niet de dochter Froeysse *b*), wier bestaan o.m. blijkt uit het hiervóór vermelde testament dd. 9 Aug. 1635 van haar oom Jacob van Dam.

B. Arnoldina van Dam *c).*

Zij *trouwde* met Cornelis van Steenbeeck. [17])

In margine van een Amersfoortsche schuldbekentenis dd. 30 Sept. 1584, groot f 563.50 ten bate van Maria Freys van Dolre, wede Willem van Dam en hare kinderen staat: »Op ten 12 Febr. 1608 compareerde voor myn onderscreven secretaris, Jacob van Dam, hem sterckmakende voor Jan Tholl, secretaris tot Rhenen, als man ende voecht van Anthonia syn huysfrou, voor d'een helft; ende voor Aertgen van Dam, syn comparants suster als 't recht hebbende voor d' ander helft ende bekende dese plechte soo well de hoofsomme als verschenen renten voldaen te syn.« [2])

Hieruit blijkt, dat zij (evenals Anthonia v. D.) een zuster was van Jacob v. D. en derhalve een kind van Willem v. D., tr. Maria Freys van Dolre [18]), in den aanhef van bovenstaande schuldbekentenis genoemd. Zij *heette* naar haar grootvader Jonker Aert Freys van Dolre van moeders zyde. [18]) Vermoedelijk was zij in Febr. 1608 nog niet getrouwd, daar anders wel, evenals by hare oudere zuster, in bovenstaande acte haar man was genoemd.

Zij wordt genoemd in de bijlagen der stadsrekeningen van Amersfoort van 1605, en wel in de rekeningen van Frans Her-

---

a) Zie voor hem hierna blz. 21.
b) Als voren blz. 31.
c) Aldus door Ferwerda genoemd. Elders heet zij Arnolda of Aertgen.

bertsz., waar vermeld wordt, hoe Jacob v. D., haar broeder, de hoofdsom ontvangen had van 3 lijfrentebrieven, »die zyn oom Dirck van Dolre opt corpus van der stadt spreeckende hadde« en waarvan er één stond ten lijve van »Aertgen van Dam.« [19]) De familie van Steenbeeck werd in 1443 onderzaat van Amersfoort. [20])

Zij is *dood* 9 Aug. 1635. O. S., toen Jacob v. D., haar broeder, legateerde aan »Aernt van Steenbeeck, soone van Joffrou Arnolda van Dam, syn overleden suster.« [3])

Teelden één zoon. [17])

AANTEEKENINGEN.

[1]) Ferwerda. Genealogie van het Geslagte van Dam, 9de Generatie, b, 1, 2. Zie voor hare ouders de geneal. aantn. van Dam-VIII. [2]) Registers van transporten en plechten van Amersfoort. [3]) Zie de genealogische aanteekeningen van Dam-XVII. [4]) Navorscher, 1895, 440. [5]) Register van den aenbrengh der persoonen, overleden in de Stadt ende Vryheyt van Utrecht, enz. [6]) Oud-archief Amersfoort. Ingekomen brieven. Deel 3 [6a]) Kroniek Historisch Gerootschap te Utrecht. 1862, 432/33, 1864, 116. [7]) Gegevens van den archivaris van Rhenen. [8]) Stedelijke rekeningen van Amersfoort. [9]) Stichtsch leenregister, Liber A. A. folio 27 verso. [10]) Id. Liber A. A. folio 322vo. [11]) Id. Liber B. B. folio 72. [12]) Id. Liber G. G. folio 77 en verso. [13]) Polriel oek van Rhenen. [14]) Rekeningen der Kunerakerk te Rhenen. [15]) Stichtsch leenregister. Liber A. A. folio 294vo. [16]) Id. Liber B. B. folio 85 [17]) Ferwerda. Genealogie van het geslagte van Dam. 9e Generatie, b, 1, 3. [18]) Zie de genealogische aanteekeningen van Dam-VIII. [19]) Catalogus oud-archief Amersfoort. No. 110. [20]) van Bemmel. Amersfoort. II, 754.

Kinderen van de voorgaande, genoemd onder A., zijn:

A. Willem Toll. a)

Hij is de zoon van Johan (Jan) Toll, secretaris van Rhenen, en van Antonia van Dam. [1]) Zijn afstamming blijkt ook uit verschillende hierna volgende acten. Hij *heette* naar zijn grootvader van moederszijde, Willem van Dam, die trouwde Maria Freys van Dolre. [2])

Hij moet wel te Rhenen *geboren* zijn, daar zijn vader hier secretaris was en er tot zijn dood bleef wonen, [1]) en wel uiterlijk einde 1610 of begin 1611, daar zijn vader toen overleed [3]). Zijn *doop* is er niet te vinden, daar de doopboeken der Kunerakerk eerst met 1635 beginnen.

Hij *trouwde* Anna van Leemput — ook meermalen van Leemputten geheeten — dochter van Adam van Leemput en van Anna

a) Slechts in enkele officieele acten wordt hij *Mr.* Toll geheeten. Daar hij noch te Utrecht, noch te Leiden als student ingeschreven werd, achten wij deze toevoeging onjuist.

van Waeyenoyen. *a)* Dit huwelijk is tevergeefs door mij te Utrecht tusschen 1616 en 1660 gezocht, hoewel zij, zooals nog hierna blijken zal, tot de Utrechtsche van Leemputte's behoorde. Het huwelijk en hare afstamming blijken uit verschillende der hierachter volgende acten. Haar *doop* is niet door mij gevonden.

Omtrent Willem Toll en zijne vrouw zijn mij de volgende acten bekend:

2 April 1624. Willem Toll wordt beleend met »Dat goed ten Velde (een buurtschap) met synen toebehoren, geleegen in den Kerspele tot Rheenen« door opdracht van Aefjen van Helsdingen, wed[e] van Hendrik van Schulenborg. Willem T. deed zelf den eed. [4])

1625. April 10. Willem Tol ende Anna van Leemputten, echteluyden, ratificeeren bij acte, vóór notaris Zwaerdecroon te Utrecht gepasseerd, in crachte deses alsulcke lyftocht als zy, comparant, voor J. A. Wttewael gepasseert hadden en institueeren »voorts in alle haere na te latene goederen tot hunne universeele erffgenamen hunne tsamentelycke kinderen.« [5])

9 Aug. 1635. O. S. De E. Jacob van Dam, oud-schepen van Amersfoort, maakt zijn neef »Wilhelm van Toll en zijne nichte Froeysse van Toll, weduwe van zal. Henrick Brans«, kinderen van »Joffrou Anthonia van Dam, weduwe van secretaris za. Johan Toll, zyne suster« tot zijn erfgenamen. Deze zuster kreeg haar leven lang het vruchtgebruik van zijne goederen. [6])

1638. Nov. 6. Johan van Meerlo voor hem zelf en als gemachtigde van Cornelis van Meerlo, zijn broeder, krachtens proc. dd. 30 Oct. 1638 voor burgem[rs] enz. van Middelburg, beiden nog ongehuwd, doch mundig, voor-kinderen van juffr. Geertruyt van Leemput, gewesen huisvrouw, eerst van Cornelis van Meerlo, en laatst van Peter van Gessell, zijn comp[s] overleden moeder, die de naebescr. plecht bij successie door overlyden van haer zal. ouders en voorouders verkregen had, en hem compt. by scheidcedulle, dd. 30 Jan. 1635 met Peter van Gessell opgericht, toebedeeld zijn. Hij transporteert nu, mede namens zijn broer, aan Wilhelm Toll en Joffr. Anna van Leemput, echteluyden, residerende alhier binnen Utrecht, syn compts. behout oom en moye, een openen-besegelden deser stadts plecht met 404 car. guld. kap.

---

a) Zooals nader op blz. 27 zal uiteengezet worden, is het ten onrechte, dat Ferwerda haar Anna van Wanewyen noemt.

en de jaarlyksche losrente van dien, door Jan Jacobssoon van Leemputt, brouwer, zyn comps. moeders grootvader gepasseert en specialyk bevestigd op seeckere twee huysingen ende hoffsteden, staende d'een in de Lynmerckt ende d'ander in de Botterstraete; de plecht was van 28 Aug. 1583. Hij bekent door Willem Toll en zijn huysvrouw van de volle hoofdsom en de rente voldaan te zijn. [7])

1639. Juni 14 compareerden vóór notaris Willem van Galen Sr. Willem Tol ende Anna van Leemputten, zijne huysfrouwe ende maeckten machtich Cornelis Back, procureur tot Isselsteyn, om te innen van Lysgen Cornelisdr., weduwe van Willem Janss. van Bolshuysen, drie jaren losrenthen, enz. [5])

W. T. wordt 3 Sept. 1641 beleend met het Stichtsche leen »een hofstede met 8 morgen land, gelegen in de Mersche (Marsche) bij Rhenen naer doode van Anthonia van Dam, gewesene weduwe van Johann Toll sal[r], in zynen leven secretaris der stede Rhenen. zyn moeder zal[r].« Willem Toll deed zelf eed. [8]) Zooals hierna blijken zal, werd dit leen 29 Aug. 1666, na zijn dood, overgedragen op zijn oudste dochter en haar man. *a)*

30 Juni 1646. Willem Toll, »haer man«, passeert voor notaris Otto Vyffhuysen te Utrecht een procuratie, inhoudende de »clausule van substitutie« op Jouffrouwe Anna van Leemputten, zijne huisvrouw. [9])

20 April 1649. W. T., *wonende te Utrecht*, wordt beleend met »dat huys ende hoffstede van Isselt met vier mergen landts ende anders zynen toebehooren als een onversterffelycken erffleene, hem aengecomen ende besturven by doode ende overlyden van Jacob van Dam, zyn oom van smoeders zyde.« [10])

Voordat W. T. hiermede beleend werd, had hij zich bij verzoekschrift gewend tot de Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollandt ende Westvrieslant, waarbij hij te kennen gaf, dat door den dood van Jacob van Dam, oud-schepen der stad Amersfoort »de voorsz. hoffstede ende landen waren gedevolveert op hem suppliant als mede-erffgenaem van den voornoemden Jacob van Dam; dan alzoo door disputen onder de erffgenamen ende oock ignorantie den tydt, omme tvoorsz. leen te verheffen, wat was overstreken, versochte oversulcx onze brieven van relieff,

---

a) Zie blz. 28.

omme tegens tzelve versuym te werden gereleveert in communi forma.« 13 Febr. 1649 werd suppliant gereleveerd van zyne omissiën, mits betalende dubbele heergewade ende leenrechten, waarvan eenmaal »tot een pene van 't versuym in 't verheffen van dien gepleecht.« [10])

Uit een aangehechte procuratie, 7 April 1649 door Juffrouwe Anna van Leemputten, huysvrouwe van Sr. Willem Toll, voor notaris Otto Vyffhuysen te Utrecht gepasseerd, opdat N. N. voor haar de bewuste »brieven van relieff« mocht verzoeken, blijkt, dat »Willem Toll, haer man« 30 Juni 1646 vóór genoemden notaris »een procuratie, inhoudende de clausule van substitutie« op haar gepasseerd had. [10]) Uit dit laatste stuk blijkt tevens, dat W. T. in 1646 reeds *getrouwd* was.

Ferwerda, vermoedelijk op deze beleening afgaande, noemt hem *ten onrechte* Heer van Ysselt 1649. Niet aan het Hollandsch, doch aan het Stichtsche leen Isselt waren de heerlijke rechten verbonden. [11])

1652. Aug. 28. Melchior Adamss. van Schoonhoven transporteert aan Anna van Leemputten, huysvr. van Sr. Willem Toll, seeckere deser stadts plechtbrieff van 400 gulden hooftsoms, by Anth. Bruynis. van Cleeff gevesticht op seeckere huysinge t'eynden de Berchstraat. [7])

Willem Toll *overleed* te Utrecht 22 Nov. 1665 O. S. [12]) Zijn dood werd aldaar als volgt aangebracht (= aangegeven):

1665. $^{4}/_{12}$ (datum van aangifte) Catryne K. (plaats van begraven) Dom groot (geluid) 1 uyr. De Heer Willem Toll aende Plompentoorn. (laat) nae syn huysvr. met mundige ende onmundige kinderen, gesoncken inde Cathrynekerck, gesoncken mits betalende 500 guld.« [13])

7 Jan. 1667 werd zijn oudste dochter Anna Toll, out... jaren, huysvrouwe van Cornelis de Weerdt, outschepen der stadt Culenburgh, beleend met het huis en de hofstede van Isselt, met vier morgen land enz. [14]). Uit een aangehechte procuratie der stad Culemborgh dd. 10 Dec. 1666 blijkt, dat genoemde »Anna Toll, geadsisteert met Cornelis de Weert, outschepen deser stadt, haer man ende in desen gecoren voochdt, outste dochter ende leenvolgeresse was van Sr. Willem Toll, haer vader saliger, dewelcke tot Utrecht is overleeden op den 22^{en} Novembris 1665 ouden styl, zonder soon ofte soonen naer te laten.« [14])

In de vroedschapsnotulen der stad Utrecht is omtrent W. T. niets te vinden.

Anna van Leemputte werd 19 Nov. 1666 als weduwe, boedelhoudster en lijftochteresse van zal[r] Willem Tol, wonende alhier te Utrecht, na doode en vermits het overlyden van haren man beleend met »dat goede ten Velde«, enz. *a)* Henrick Vyand deed voor haar eed krachtens een aangehechte procuratie dd. 17 Nov. 1666, door haar vóór notaris Henrick van Zuylen te Utrecht gepassseerd. [15]) Uit laatstbedoeld stuk blijkt, dat W. T. en Anna van Leemput 19 Nov. 1649 te Utrecht vóór notaris Otto van Vyffhuysen testament gemaakt hadden *b)*, hetwelk zij 20 Oct. 1665 bij acte voor notaris van Zuylen te Utrecht hadden geapprobeerd. Willem T. was dien dag (d.w.z. één maand vóór zijn dood) te Utrecht ziek te bed liggende. Zij bepaalden thans, dat hun testament eerst geopend mocht worden na overlijden van beide comparanten; de langstlevende zou het volle bezitgenot en den lijftocht behouden van den geheelen boedel, zonder gehouden te zijn daarvan een staat of inventaris te leveren, dan wel daarvan eenige opening te doen. De contraventeurs of tegensprekers onder de kinderen werden door beide ouders slechts geïnstitueerd in hare bloote legitime portie. [5]) Met zijn bijna onleesbare *handteekening;* zijne vrouw teekende niet.

1669. Nov. 9. Anna van Leemputh, wed[e] van W. T., eenige erfgenaam van Belichgen van der Steen, wed[e] van Jan Willemss. van Waeyenoyen *c)* heeft bij acte, vóór notaris Nicolaes de Cruyff te Utrecht gepasseerd, machtich gemaeckt D[or] Albert van Pallaes, *d)* haeren schoonzoon om te compareeren vóór den Ed. Gerechte der stad Utrecht. [5])

1683. Maart 23. Compareerde vóór notaris Johan van Aelst te Utrecht Anna van Leemputten, weduwe van Willem Tol, sieckelyck van lichaem en verklaarde »dat haere nae te laeten boedel ende goederen sullen worden gereddert ende gescheyden by haer geïnstitueerde erffgenamen, ende by dezelve oock besorcht haere begraeffenisse.« [5])

1688. Sept. 4. Dr. Steven Pelt, Gobel Johannes de Weert

---

a) Zie voor dit goed blz. 22.
b) Van het protocol van dezen notaris is in het Utrechtsche oud-archief niets aanwezig.
c) Kan dit een broeder van haar moeder zijn geweest? Vergelijk blz. 27.
d) Zie voor hem blz. 29.

als getrouwd hebbende Geertruyd van Toll ende Mr. Adam de Weert wegens syn moeder Anna Toll, erfgenamen van haar moeder Anna van Leemputten, weduwe van Willem Toll, ende verclaerden te transporteeren Mr. François van Oort seeckere erve ende gront, alsmede het land off den hoff, daer aen gelegen.« [16])

Anna van Leemputten *overleed* 9 Dec. 1685 te Utrecht. Haar dood werd daar 21 Dec. d.a.v. als volgt aangebracht (= aangegeven): »Cathary. (plaats van begraven) 9 Dec. (dag van overlijden). Juffr. Anna van Leemput, wed[e] van den heer Willem Toll, laet nae mondige dochters aen de Mariaekerk, ges[n] (gezonken) geeft 63 gl.« [13])

Met dit overlijden in 1685, hetwelk vaststaat, is moeilijk te verklaren, dat haar jongste dochter Geertruyd Tol, huysvrouw van Gobel Johan de Weerd, (tr. 1°. Albert van Pallaes, Med. Dr. 2°. Gobel Johan de Weerd) [1]) eerst 10 Maart 1702 werd beleend met het reeds hiervóór genoemde Goed ten Velde, *a)* enz. na doode van Anna van Leemputte, wed[e] van Willem Tol, haer moeder zal[r]. Haar man deed voor haar eed. [17])

Reeds uit de hiervóór op blz. 22 vermelde acte dd. 6 Nov. 1638 blijkt, in verband met het in Nav. 1911, 418 door mij gegeven fragment-stamboom, dat Anna van Leemputte een kleindochter was van Jan (Johan) Jacobszn. van Leemput, tr. Catharina Voornen (Tryn van Leemput), wier dochter Digna trouwde met Pieter van Dam, raad, schepen en burgemeester van Amersfoort. [18]) Ook de volgende acte, in mijne artikelen omtrent Tryn van Leenput nog niet vermeld, houdt daarmede verband:

1583. Aug. 28. Matheus Adriaensz. bekende voor hem ende Maryken zyn huysvrouw schuldich te zyn Jan Jacobsz. van Leemputh, brouwer, ter somme van vyff ende twyntich Carolus gulden, ses stuvers ende vier penningen tsjaers erflelycke losrenten voor een schuld van 404 carolus gulden (zelfde som als op blz. 22 vermelde acte dd. 6 Nov. 1638, dus dezelfde schuld). In margine staat: »Doorgedaen bij consent van Anna van Leemputten, huysfrouw van Willem Tol, ende speciale gemachtigde vande selve vermogens pro[cr], den 30 Juni 1646 voor Otto Vyffhuizen, notaris, en getuigen alhier gepasseert, die seyde het recht bij transport in dato den 6 Nov. 1638 hiertoe vercregen hadden.« [7]) Hieruit

a) Zie blz. 22 en 25.

blijkt, dat Anna v. L. × Willem Toll in het bezit kwam van een losrente, welke in het bezit was geweest van Jan Jacobsz. van Leemput, en dat zij derhalve zeker van hem afstamde. Genoemde J. J. v. L. had een zoon Mr. Adam v. L., advocaat voor den Hove van Utrecht, tr., vermoedelijk Maart 1579, Anna, dr. van Jan Willems. van Waeyenoyen.[19]) Anna v. L. tr. Willem Tol, was een dochter van dit echtpaar, die naar hare moeder heette en was dus een kleindochter van Jan Jacobsz. en van Tryn van Leemput. Zulks blijkt overtuigend uit de hiervóór op blz. 22 vermelde acte dd. 6 Nov. 1638. Hier noemde Johan van Meerlo Geertruyd v. L. zijne moeder, Anna v. L. zijne moye of tante. Beide waren derhalve zusters; doch Geertruyd wordt daar tevens een kleindochter van Jan Jacobszn. v. L. geheeten; Anna was dit dus ook. »Broers en zusters van Anna v. L. waren Abraham, Arnolda, Johan en Geertruyd v. L., allen kinderen van Adam van L. en Anna Waeyenoyen.« [20]) Dit komt overeen met mijne conclusiën, en eveneens met den door mij in Nav. 1911, 418 gegeven stamboom, die weer eenigszins uit te breiden is. Ferwerda, genealogie van Dam, vergiste zich derhalve (vermoedelijk als gevolg van onduidelijk schrift), waar hij Anna's moeder den geslachtsnaam: »van Wanewyen« in plaats van »van Waeyenoyen« toeschreef.

Willem Toll en Anna van Leemput(ten) hebben verwekt 6 *kinderen,* n.l.:

1°. *Anna* Toll. Zij heette naar hare moeder, trouwde Cornelis de Weert, schepen te Cuylemburg.[21]) Volgens het in mijn bezit zijnd exemplaar van Ferwerda, dat door Jacob van Dam, Heer van Isselt en Pylsweerd (geb. 1720; ob. 1783) bijgehouden is, vond dat huwelijk in Aug. 1663 te Everdingen plaats; aldaar is daaromtrent echter niets meer te vinden. Evenmin is zij voor de magistraat van Culemborg getrouwd.

7 Jan. 1667 werd Anna Toll »huysvrouwe van Cornelis de Weerdt, out schepen der stadt Culenburgh« na doode van Willem Toll, haar vader, beleend met het huis, enz. van Isselt.[14]) Zij was destijds derhalve reeds gehuwd en woonde te Culemburg. Op grond van die beleening noemt Ferwerda haar, evenwel ten *onrechte*, vrouwe van IJsselt. 5 Nov. 1686 deed zij, nu weduwe zijnde en te Culemborg woonachtig, afstand van dit leen ten behoeve

van Mr. Willem van Dam, bewindhebber van de O. I. Compagnie, [22]) aan wiens familie het leen sedert 16 Nov. 1506 behoord had. [11])

Het van haar vader afkomstige Stichtsche leen in de Marsche te Rhenen *a)* werd 29 Aug. 1666 opgedragen aan Cornelis de Weert, oud-schepen tot Culemborg, als man en vooght van juffrouw Anna Tol, oudste dochter van wijlen Willem Tol, haar vader zaliger. Cornelis de Weert deed zelf eed. [23])

»Den 24 Juny 1671 is out Schepen Cornelis de Wert met al de clocken geluydt ende by avont inde (Barbara) kerck (te Culemborg) *begraven.* Voor de gerechticheyt betaelt dubbelt gelt als f 28.« [24]) Hij was derhalve kort te voren *overleden.* Eenige mededeelingen omtrent de familie de Weerd of de Weert, die destijds veel te Culemborg vermeld wordt, vindt men van mijne hand in De Navorscher, 1911, 163/4. Zie voorts onder 4° bij hare jongere zuster Geertruid.

Het laatstelijk genoemde leen ging 2 Juli 1674 over op juffrouw Anna Tol, wede van Kornelis de Weerd, oud-schepen tot Kuilenborg, haar man zalr, na doode van denzelven. Voor haar deed eed Albert van Pallaes, Med. Doctor. [25]) Deze was haar zwager; zie hierna onder 4°.

11 July 1704 is *begraven* (in de Barbarakerk te Culemborg) Juffrouw Anna de Weerd bij avond met de baer. [24]) Zij is derhalve enkele dagen tevoren *overleden.*

11 July 1704 is geluyd over Juff. Anna de Weerd. f 8. [26])

7 Maart 1705 ging hierop het laatstelijk vermelde leen over aan juffrouw Anna Maria de Weerd, na doode van juffrouw Anna Tol, weduwe van Kornelis de Weerd, haer moeder zalr. Voor haar deed eed Mr. Gobel Johan de Weerd (haar oom; zie onder 4°) als haren gekooren voogd in dezen. [27])

2°. *Elisabeth* Toll, geestelijke juffer. [21]) Deze toevoeging wil geenszins zeggen, dat zij non of iets dergelijks was, en zelfs niet, dat zij Katholiek was; integendeel. Slechts Protestanten trokken praebenden of rente-uitkeeringen uit de goederen van 5 voormalige kloosters Oudwijk, Wittevrouwen, St. Servaes, Mariëndaal en Oostbroek te Utrecht, waarvan de inkomsten door de Ridderschap werden beheerd en vergeven. [18]) Mij verder niets van bekend.

---

a) Zie blz. 23.

3°. *Catharina* Toll, trouwde Theodorus Drogh. [21]) Eene dochter. Mij verder niets van bekend.

4°. *Geertruid* Toll, trouwde Albert van Pallaes, med. doctor. Zij hertrouwde Gobel Johan de Weerd. [21])

Ingeschreven als student te Utrecht in het cursusjaar 1643/4: »Albertus Pallaes. Ultrajectinus«. [29]) Zijn doop is te Utrecht tusschen de jaren 1612 en 1635 door mij niet gevonden; de registers 1612 tot en met 1626 zijn echter onvolledig.

Het huwelijk van Dr. A. v. P. met Geertruid Tol is door mij te Utrecht niet gevonden tusschen 1674 en 1687, en evenmin te Culemborg voor de magistraat.

De familie van Pallaes was een oud, patricisch Utrechtsch geslacht; Floris van Pallaes was aldaar reeds schepen in 1336. [30]) Genealogische aanteekeningen van 1345 tot 1600 omtrent deze familie vindt men in de genealogiën van Utregtsche geslachten van de hand van den Heer Hangest Baron d' Yvoy in het archief van den Hoogen Raad van Adel. Tot deze familie behoorde ook Maria van Pallaes, wed[e] Mr. Hendrick van Schroyensteyn, die in 1651 in de St. Agnietenstraat te Utrecht hare stichting grondde, aanvankelijk bestaande uit 12 kameren voor behoeftigen. (De gevels met de wapens van Schroyenstein en van Pallaes voorzien). [31])

Einde 1686 transporteerde zij als weduwe van Doctor Aelbert van Pallaes eenig land nabij Isselt aan Mr. Peter van Dam, advocaat van de O. I. Compagnie. [32]) Voor dit transport machtigde zij N. N. bij procuratie vóór notaris R. van Vechoven te Utrecht dd. 4 Oct. 1686. [33]) Hieruit volgt, dat haar eerste man reeds overleden was in 1686. Zijn begraven is door mij in de rekeningen der Barbarakerk te Culemborg tusschen 1674 en 1687 niet gevonden. Vermoedelijk stierf hij te Utrecht, waar 30 Dec. 1678 werd aangebracht (= aangegeven): »Catryn (plaats van begraven) 20 Dec. (datum van overlijden) de Hr. Doc[r] van Pallaes, laet nae zyn vrouw sonder kinderen op de Mariaplaets. Gesonken geeft 80 gl.« [13])

Het reeds hiervóór bij haar moeder vermelde Stichtsche leen »Dat goed ten Velde« enz. ging 10 Maart 1702 over aan Geertruid Tol, huysvrouw van Gobel Johan de Weerd, na doode van Anna van Leemputte, wed[e] van Willem Tol, haar moeder zal[r]. Gobel Johan de Weerd deed eed. [34]) Hieruit blijkt haar tweede

huwelijk. Mogelijk was hij weduwnaar, want »10 January 1685 is begraeven (in de Barbarakerk te Culemborg) de huysvrouw van Gobel de Weerd met ses clocken, comt alhier met de baer. f 17.« [35])

Hij wordt vermeld als getuige bij het testament, 3 Nov. 1692 door Jacob van Dam, oud-consul te Smirna, te Utrecht voor notaris Woudenbergh gepasseerd. [36])

Voorts in een kerkelijke rekening van 1702 van de St. Johanneskerk te Culemborg. Hij inde daar geld in plaats van juffr. Stenis, wed[e] van zal[r] Gerard de Weerd [37]) (vader of broeder?).

18 Aug. 1705. O. S. stelt Gobel Johannes de Weerd, wonende te Utrecht, zich bij acte, gepasseerd voor notaris J. A. van Munster te Culemborg, borg voor N. N. Met handteekening G. Johan de Werdt. [38]) Evenzoo 7 Juli 1696 O. S. Gobel de Weerdt (met handteekening). Vermoedelijk slaat dit op hem.

Was de tweede echtgenoot een broeder van Cornelis de Weert, met wie de oudste zuster, Anna Toll, gehuwd was? Zie onder 1°.

In 1602 was te Culemborg schepen Gobel Jansen de Weerdt [38]), zeker een zijner voorvaderen (let op de voornamen).

28 Aug. 1722 werd Geertruid Tol in het Stichtsch leen »Dat goed ten Velde,« enz. opgevolgd door Cornelis de Weerd Johansz. »na doode van Geertruyd Tol, gewesene huysvrouw van Gobel Johan de Weerd, zyn moeye zal[r]« [39]). Haar dood is door mij in de rekeningen van de Barbarakerk te Culemborg tusschen Nov. 1719 en 1 Jan. 1723 niet gevonden.

Behalve deze 4, door Ferwerda in het kort vermelde kinderen van Willem Toll × Anna van Leemputte hebben zij er vermoedelijk nog twee gehad, n.l.:

5°. *Antonia* Toll. Te Utrecht overluid (Dom): 11 Mey 1643. Antonia Toll, jongedr. v. Monsr. Willem Toll. [40]) Dit kind heeft dan geheeten naar haar grootmoeder van vaderszijde: Antonia van Dam, wed. Johan Toll.

Aengebracht (aangifte van overlijden) te Utrecht: »15.5.1643. Dom groot (gelui). St. Catar. (plaats van begraven). Antonia Toll, jongedr. van Sr. Willem Toll, nalaten(de) echte vader ende moeder St. Catarinen (plaats van begraven). f 8—0— [15]) (betaald aan de kerk).

6°. *Johanna* Toll. Te Utrecht overluid 11 Juni 1646: Joffr. Joa

Toll, dr. van Mr. Willem Toll.[41]) Dit kind heette naar haar grootvader Iohan Toll, bovenvermeld. Aangebracht te Utrecht: »22.6.1646. Dom groot (gelui). St. Catrin (plaats van begraven) Joffr. Johanna Toll, jonge dr., nalatend echte vader ende moeder, St. Catrinen (plaats van begraven) f 12—0—‹ [13]) (betaald aan de kerk).

In verband met de namen dezer twee jonge dochters, die beiden kinderen worden geheeten van Willem Toll, zijn het nagenoeg zeker twee ongeveer tezelfder tijd (aan een besmettelijke ziekte?) overleden kinderen van den hier behandelden Willem Toll, die inderdaad te Utrecht heeft gewoond.

De doop van geen der zes kinderen is door mij te Utrecht gevonden in de klappers 1626 t/m '49 op het doopen. Zijn zij wellicht nog te Rhenen geboren? Hier beginnen de doopboeken echter eerst met 1635.

B. Froeysse Toll.

Ferwerda vermeldt haar niet. Haar bestaan blijkt uit het hiervóór genoemde testament van haar oom Jacob van Dam dd. 9 Aug. 1635. O. S. *a)*. Zij wordt in dat testament Froeysse van Toll genoemd, leefde nog, was weduwe van zal. Henrick Brans, en wordt voorts een kind geheeten van secretaris za. Johan Toll en van Anthonia van Dam.[6])

Hieruit blijkt, dat zij een zuster was van Willem Toll voornoemd. Verder is mij niets omtrent haar bekend. Zij moet wel te Rhenen *geboren* zijn, daar hare ouders hier gewoond hebben, en wel uiterlijk einde 1610 of begin 1611, daar haar vader toen overleed. Haar *doop* is er niet te vinden, omdat de doopboeken der Kunerakerk eerst met 1635 beginnen, Ik vermoed, dat haar eigenaardige voornaam ontleend is aan den achternaam van haar grootmoeder van moederszijde: Maria Freys van Dolre.[42])

Arnoldus van Steenbeeck. Stierf ongetrouwd.[43])

Hij leefde nog 9 Aug. 1635. O. S., toen zijn oom Jacob van Dam in zijn hiervóór genoemd testament *a)* legateerde aan »Aernt van Steenbeeck, soone van Joffrou Arnolda van Dam, syn overleden suster‹ f 50 jaarlijks. Mocht A. v. S. komen te overlijden,

---

a) Zie blz. 22.

wettige geboorte nalatende, dan zouden J. v. D.'s erfgenamen dit legaat aflossen met ééne uitkeering van f 1000.

Volgens Ferwerda was de moeder, Arnolda v. D., getrouwd met Cornelis van Steenbeeck, en Arnoldus derhalve beider kind, geheeten naar zijne moeder.

Verder is mij niets omtrent hem bekend.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Ferwerda. Genealogie van het geslagte van Dam. 10de Generatie, d. 1. Zie ook de geneal. aantn. van Dam-XX. [2]) Zie de geneal. aantn. van Dam-VIII. [3]) Geneal. aantn. van Dam-XX. [4]) Stichtsch leenregister. Liber C. C. fol. 194vo. [5]) Notarieel archief stad Utrecht. [6]) Geneal. aantn. van Dam-XVII. [7]) Register van transporten en plechten stad Utrecht. [8]) Stichtsch leenregister. Liber G. G. folio 77 en verso. [9]) Blijkt uit de stukken, gevoegd bij de acte uit het Hollandsch leenregister, waarbij W. T. met het Hollandsche leen Isselt werd beleend. Van het protocol van Notaris Otto Vyfhuysen in het oud-archief te Utrecht niets aanwezig. [10]) Leenregister Holland. 1649/53. Capitulo Sticht, folio 6 [11]) Zie mijne geschiedenis nopens Isselt in Navorscher 1905. [12]) Register van procuratiën van Culemborg d.d. 10 Dec. 1666. [13]) Register van den aenbrengh der stad Utrecht. [14]) Register leenkamer Holland. Hooche Overicheyt. Q. 1665/7. [15]) Stichtsch leenregister. Liber L. L. folio 138. [16]) Transportregister van Tolsteeg (Utrecht). [17]) Stichtsch leenregister. Liber P. P. folio 107. [18]) Zie de geneal. aantn. van Dam-XIII en mijne artikelen—van Leemput in De Navorscher van 1911, '14 en '17. [19]) Vergelijk Navorscher, 1911, 418. [20]) Gegeven van den heer van Klaveren, gemeente-archief Utrecht; de juistheid daarvan blijkt uit de notarieele archieven en de transportregisters der stad Utrecht. [21]) Zie de genealogie van het geslagte van Dam bij Ferwerda. [22]) Register leenkamer Holland. Hooghe Overicheyt. W. 1685/9. [23]) Stichtsch leenregister, Liber L. L. fol. 132vo. [24]) Rekening Barbarakerk, Culemborg. [25]) Stichtsch leenregister, Liber M. M. fol. 132vo. [26]) Rekening St. Johanskerk, Culemborg. [27]) Stichtsch leenregister, Liber P. P. fol. 217. [28]) Zie: Adelijke armenzorg, 1e bundel. Schetsen uit de middeleeuwen door Mr. S. Muller Fzn. 1894. [29]) Album studiosorum Utrecht, kolom 3. [30]) Utrechtsche volksalmanak. 1843, 185. Iets over de patricische geslachten van Utrecht. [31]) Wagenaer. Vrije woningen te Utrecht. 1913, 15/6. [32]) Register leenkamer Holland, Liber 1685/9. Capitulo Sticht, fol. 15. [33]) Notarieel archief stad Utrecht. [34]) Stichtsch leenregister. Liber P. P. fol. 107. [35]) Registers Barbarakerk, Gemeente-archief Culemborch. [36]) Notarieel archief stad Utrecht. [37]) Gemeente-archief Culemborg. [38]) Voet van Oudt-Heusden. Beschrijving der stad Culemborg. [39]) Stichtsch leenregister op den aangegeven datum. [40]) Navorscher. 1896, 458. [41]) Idem 1898, 248. [42]) Zie de genealogische aanteekeningen van Dam-VIII. [43]) Ferwerda. Genealogie van Dam, 10de generatie, e. 1.

STEDEGESCHIEDENIS.

Een poorterlijst van Gouda — van 1456–1466. —

DOOR

DR. J. HUGES.

Deze poorterlijst, lijst van nieuw ingekomen burgers, omvat een tijdvak van tien jaar. Slechts gedeeltelijk dus vult zij de lacune aan, die er is tusschen de poorterlijst voorkomend in het oudste stedelijke register van Gouda, die eindigt in 1417 en den inhoud van het oudste poorterboek der stad, aanvangende in 1561.

Ik vond het stuk verborgen onder verschillende andere manuscripten. Trouwens reeds in de 16de eeuw of vroeger schijnt het aan den kant gelegd te zijn, getuige het genoemde poorterboek, waarin wel melding wordt gemaakt van de lijst van 1417 en voorg. jaren maar niet van deze.

Het h. s. is op papier in groot kwarto formaat. De buitenste bladen hebben door stof en vocht vrij wat geleden. Het watermerk is een ossekop, bij De Stoppelaar, het papier in de Middeleeuwen, n°. 15 op plaat VI.

(fol. 1.) Poirters ontfangen int jair XIIIIC zes ende vijftich ende waren burgermeysters Gijssbregt Dirc Hugensz. ende Gerijt [Claesz.].

..... ontfangen poirter upten XXII en dach in Meye anno LVI, [borge] Gerijt die Coninc up sijn huys ende erve, gelegen in Corte Groenendael [naist] ..... Gerijtsz. oistwairt.

..... ontfangen poirter upten XXIX dach in Meye anno LVI, borge ..... sijn vader up sijn huys ende erve, gelegen upten Cleywech naist Jan Jacobsz. zuytwairt.

..... Willem Cocxz. ontfangen poirter upten eersten dach in Junio anno LVI, [borge] ..... Dyrcxz. up sijn huys ende erve ende gelegen is in die Keyser[straet] ..... Boudijn Gijssbregtsz. zuutwairt.

..... ontvangen [poirter] upten XX en dach in Julio anno LVI, ... sijn huys ende erve ende gelegen is up die Goude naist Adriaen .....

..... ontfangen poirter up sinte ..... avont anno LVI, borge ..... np sijn huys, gelegen in die Keyserstraet naist Vrederic Gerijtsz.....

..... ontfangen poirter upten VI en dach in Octobri anno LVI, verplogen ....., gelegen an der stede Singel naist Gijsbrecht Jan Willemsz.....

..... Pietersz. ontfangen poirter tsdāghes na den XI M maechdendach anno [LVI], borge ..... Pietersz. sijn broeder up sijn huys ende erve in die Sack naist Willem Jansz. noirtwairt.

Jan Gijssen ende Jan Hugenz. ontfangen poirters IIII daghe in Octobri anno LVI, borge Willem ..... ende Dirc Gerijtsz. up hoiren beyder huys ende erve, gelegen

..... die Wit ontfangen poirter smanendaghes voir sinte ..... dach anno LVI..... up sijn huys up die Corte Goude naist Gerijt.....

(fol. Ivs.). Dirc Gijbrantsz. ontfangen poirter up sinte Michiels avont anno LVI, [borge] Adriaen Allairtszoen.

Jan Hugenz. ontfangen poirter XX dage in Decembri anno LVI, borge..... Hugen in den Vogelensanck naist Adriaen Tynngieter.

Dirc Pietersz. ontfangen poirter XXVII dage in Octobri anno LVI, borge Heynric Aelbrechtsz..

Poirters ontfangen int jair XIIII^{C} zeven ende vijftich ende waren burgermeysters Heynric Aelbrechtsz. ende Jacob Rommersz.

Eerst Heinric Vranckensz. ontfangen poirter III dage in Februario anno LVII, borge coman Pieter Jansz....., verplogen up..... naist coman Airnt westwairt, Sanders ontfangen.

Dirc Vrericxz. ontfangen poirter IX dage in Februario anno LVII, borge Jan Lourensz. snider up sijn huys ende erve up die zuytzijde van die Haven naist Vreric..... zuytwairt, sant dairover gelevert der stede.

Jacob Jacobsz. ontfangen poirter up sinte Valentijnsdach anno LVII..... Claesz. scuytenaer ende wagenaer, sant daarover gelevert der stede.

Volpairt Jacobsz. ontfangen poirter upten derden dach in Maerte anno LVII, borge Boudijn Bruynsz., verplogen up al sijn goet, Sanders ontfangen.

IJsenout Jansz. ontfangen poirter upten anderden dach in Maerte

anno LVII, borge Pieter Jan IJsenoutsz. up sijn huys ende erve ende gelegen is up die Molenwerff, Sanders ontfangen.

Sanders Martijnsz. ontfangen poirter upten VIII en dach in Maerte anno LVII, borge Steffenye van Moirt hair huys ende erve ende gelegen is up..... van die Nyerhaven naist Geryt van Anxt oistwairt, Sanders tgelt.....

Claes Gerijt Hobbez. poirter outfangen upten IX en dach in Maerte anno LVII bij burgemeyster Heynric Aelbrechtsz.

(fol. 2.). Symon Florijsz. ontfangen poirter upten XVen dach in Mairte anno LVII, borge Pieter Florijsz. in die galgecamp, Sanders ontfangen.

Gerijt Heynricxz. ontfangen poirter upten VIII en dach in April anno LVII, borgen Joist Hnygenz. up sijn huys ende erve in die Conincxstraet, Sanders ontfangen, scepenen Jan van Leeuwen, Gerijt Claesz., Dirc Gerijtsz, Florijs Jansz. ende Willem Jansz.

Nienick Jacobsz. ontfangen poirter upten XXIII en dach in April anno LVII borge Wouter die snier up die Haven up sijn huys naist Andries Jacobsz. noirtwairt.

Pieter..... ontfangen poirter upten XXV en dach in April anno LVII, borge Willem Aelbrechtsz. sceepen [up] sijn huys gelegen buten Dijcxpoirt naist Florijs Claesz. oistwairt.....

Gerijt..... ontfangen poirter upten XIX en dach in Meye anno LVII up sijn huys [ende erve], gelegen in Tevecoop naist Jan Dammesz. oistwairt, Sanders tgelt.

Huge..... ontfangen poirter upten lesten dach in Meye anno LVII up sijn huys gelegen up die Goude ende hebben belegen Jacob Willem Coppenz. an zuytwairt ende Costijn van der Does an die noirtzijde, Sanders tgelt.

Willem Jan Hallincxz. ontfangen poirter upten III en dach in Junio anno LVII, borge Peye Jansz. up sijn huys ende erve gelegen up die Nuwe Haven ende heeft belegen Adriaen Aelbrechtsz. oistwairt, Sander betaelt tgelt.

Jacob Jansz. die molenaer ontfangen poirter upten XIX dach in Junio anno LVII, borge Jacob Louwenz. up sijn huys ende erve, daer hij nu ter tijt in woent buten Dijcxpoirt, Sanders tgelt.

Jan Jansz. ontfangen poirter upten XIX en dach in Julio anno

LVII, borge Dirc mitten gelde up sijn huys ende erve, daer hij nu ter tijt in woent, Sanders tgelt.

(fol. 2vs.). Kerstant Harmansz. ontfangen poirter upten XXVI en dach in Julio anno LVII up halff sijn huys ende erve gelegen upten hoeck van der Nuwer Haven aldaer Willem van Schouwen die ander helft off heeft, Sanders tgelt.

Dirc Jacobsz. ontfangen poirter upten lesten dach in Julio anno LVII, borge Jacob Willemsz. up sijn huys ende erve gelegen upten Dam teynden der Nuwer Haven, Sanders tgelt.

Heynric Dircxz. ontfangen poirter upten IIII en dach in Augusto anno LVII, borge Robbrecht Hesselsz. up sijn huys ende erve gelegen up die Visch[marct naist] Jacob Hannemsz. westwairt, tgelt tot Goukermis.

Jacob Pietersz. ontfangen poirter upten XXIII en dach in Septembri [anno] LVII, borge Jan Jansz. die ballemaker up sijn huys ende erve, daer hij [nu ter tijd] in woent, Sanders tgelt.

Willem Jansz. ontfangen poirter upten lesten dach in Septembri anno LVII, borge Geertruyt Heynricx van der Mens up hoir huys ende erve gelegen in die Peperstege upten hoeck van der stede graft, Sanders tgelt.

Jan Jacobsz. ontvangen poirter upten XXVIII en dach in Novembri anno LVII, borge Harman Jacobsz. ende Phillips Willemsz. up hoir beyder goet, debet VII $^1/_2$ groet.

Claes Heinricxz. ontfangen poirter upten eersten dach in Decembri anno LVII, borge Heinric Jacobsz. die wielmaker up sijn huys ende erve gelegen buten Potterspoirt naist Claes Scutemakers westwairt, Sanders tgelt.

Meynairt Meynairtsz. ontfangen poirter up tsinte Andriesavont anno LVII, borge Vrederic Gerijtsz. up alle sijn goet, Sanders tgelt.

(fol. 3.) Voirts ontfangen int jair MCCCC acht ende vijftich ende waren burgermeysters Florijs Claes Gaergoets ende Claes Jan Ockerszoon.

Coppijn Pietersz. ontfangen poirter upten lesten dach in Februario anno LVIII, borge Symon van Velsen up sijn huys ende erve ende gelegen is in Groenendael naist Willem Jansz. oistwairt, bij Florijs.

Jacob ..... ontfangen poirter upten X en dach in April anno LVIII, borge Willem ..... up sijn huys in den Hoern geheten, bij Florijs.

Willem ..... ontfangen poirter upten XIX en dach in April anno LVIII, borge Dirc ..... up alle sijn goet gewonnen ende ongewonnen.

Allijn ..... ontfangen poirter upten XX en dach in April anno LVIII, borge Cornelis van Stolwijc up sijn huys ende erve ende gelegen in die Regenboge naist Griete Andries weduwe zuytwairt ende voirt up alle sijn goet, bij Claes Jansz.

Heynrick Jansz. ontfangen poirter upten Witten Donredag anno LVIII, borge Dirc van Beest up sijn huys ende erve gelegen in die Coestraet naist Symon Smit noirtwairt, bij Florijs.

Govert Govertz. ontfangen poirter upten XVII dach in April anno voirs., borge Wouter Jansz. tymmerman up sijn huys in die Vogelensange after Lem Dullen ende voirt up alle sijn goet, bij Florijs.

Jan Jacobsz. ontfangen poirter upten Xen dach in Meye anno voirs., borge Jacob Sloesmaker up syn huys ende erve upten westzijde van die Haven naist Aelbrecht Geeraertsz. weeskinderen noirtwairt, bij Florijs.

(fol. 3 vs.) Jan Herman Jacob Boerenszoensz. ontfangen poirter upten XIX en dach in Junio anno LVIII, borge Willem Matysz. ende Dirc Melisz. up alle hair goederen, bij Florijs om Goswil.

Dirc Govertsz. van Roen ontfangen poirter upten XXII en dach in Junio anno LVIII up sijn huys ende erve ende gelegen is upten Cleywech ende gelegen is naist die Wildemans noirtwairt, debet $^1/_2$ nobel van der stede deel up Heyliger Mis, bij Claes.

Aelbrecht Willemsz. ontfangen poirter upten XVI en dach in Augusto anno LVIII up syn huys ende erve ende gelegen is upten

Aelbrecht Aelbrechtsz. ontfangen poirter upten XXVIII en dach in Augusto anno LVIII, borge Claes Jan Ockersz. up al sijn goet maer des so geloeft Gerijt van Neck him scadeloes te houden, betaelt bij mij Heinric Aelbrechtsz.

Claes Jansz. ontfangen poirter upten VI en dach in Septembri anno LVIII, borge Jan Ouderkerck up sijn huys in Tevecoop, bij Florijs.

Jan Gerijtsz. ontfangen poirter upten IX en dach in Octobri anno voirs., borge Vrye die cuper ende Alijt Buscopers up beyder hair huysinge, bij

Roeloff Gerijtsz. ontfangen poirter upten XVI en dach in Octobri, borgen Willem van Hannen ende Airnt Gijsbrechtsz. up hair beyder goet ende Jan Gerijtsz. die tymmerman voir der stede gelt borger bij Florijs Claesz.

(fol. 4.) Heinric Willemsz. ontfangen poirter upten XXI en dach in Octobri anno LVIII, borge Jacob Muel up al sijn goet, dat gelt heeft Claes Jansz ontfangen.

Cornelis, die den olifant voert, ontfangen poirter upten VIIIen dach in Novembri anno LVIII up sijn huys ende erve, bij Florijs.

Jan Gerijtsz. poirter ontfangen upten VI en dach in Novembri anno voirs., borge Jacob ..... voirt poirtrecht, debet der stede gelt, bij Claes Jansz.

Jacob ..... ontfangen poirter upten VIIen dach in Novembri anno voirs., borge..... Woutersz., debet der stede gelt, bij Claes Jansz.

Pieter Pouwesz. ontfangen poirter upten XIIIen dach in Novembri anno LVIII up sijn huys ende erve gelegen buyten tpothuyspoirt naist die Lazerus westwairts, bij Florijs.

Moey Dirxz. poirter ontfangen upten XIIen dach in Novembri anno voirs, borge Jacob Gerijd van Haestrecht, die int Scaeck woent, bij Florijs.

Willem Hugenz Gerijd van Beyerens ? ontfangen poirter upten XIII en dach in Novembri anno LVIII, borge Gerijd van Beyeren, debet $^1/_2$ croen, bij Florijs.

Pieter Gerijtsz. ontfangen poirter upten XV dach in Novembri anno LVIII, borge Lem Andriesz. up al sijn goet ende Lem is borge voir den $^1/_2$ nobel, bij Claes Jansz.

(fol. 4 vs.) Rijck die snier ontfangen poirter upten XXVIII en dach in Novembri verwillecoirt up sijn tuyn, gelegen in die Corte Ackeren naist den tolnair oistwairt, debet $^1/_2$ nobel, bij Claes.

Allairt Jacobsz. ontfangen poirter upten XXV en dach in Novembri anno voirsz., borge Gerijt die Bruyn, oic voor den $^1/_2$ nobel, bij Claes.

Louwerijs Gijsbrechtsz, ontfangen poirter upten anderden dach

in Decembri anno voirs., borge Willem Symonsz. up al sijn goet.

Machtelt Willem Claesz. weduwe ontfangen poirtresse upten lesten dach in Decembri anno LVIII, borge Claes Jansz. Backer, bij Claes Jansz, den .....

Corstgen ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LVIII, borge Pieter Gerijtsz. die sleper verplogen up sijn erff gelegen in Lemdulsstege naist Jan die Vlamincx, der stede gelt tot Heyen vermaninge, bij Claes.

Speyairt Adriaensz. poirter ontfangen upten voirs. dach endé jair verwillecoirt up sijn halve huys oirsmolen gelegen buten Tiendewechspoirt mit Gerijt Reyersz. gemeen bij Claes Jansz., debet der stede gelt.

Willem Evertsz. ontfangen poirter upten voirs. dach ende jair up sijn huys ende erve gelegen in Hontscoop naist Michiel die pelsser westwairt bij Florijs Claesz., ontfangen $^1/_2$ nobel bij Heyn.

Willem Wiggersz., ontfangen upten dach ende jair voirs., borge Wouter Wiggersz. sijn broeder up sijn huys ende erve, gelegen in die Doelenstege naist Heinric Dircxz westwairt, bij Florijs Claesz., der stede gelt tot der tresoriers vermaninge.

(fol. 5.) Jan Valkenz. ontfangen poirter upten voirs. dach up sijn huys ende tuyn, gelegen in die Lazerus venne naist ....., bij Florijs.

Jan in den Dons ontfangen poirter upten voirs dach, borge Florijs Claesz. up sijn huys in die Peperstraet naist Dirc mitten gelde zuytwairt ende Jan geloeft Florijs scadeloes te houden den $^1/_2$ nobel.

Meyster Goessijn Jansz., ontfangen poirter upten XXIII dach in Octobri anno LVIII up sijn halve huys in die Koestraet naist Dirc Willem Rietsz. zuytwairt.

Adriaen Gerijtsz. ontfangen poirter up een nyen, borge Philips Willemsz. up sijn huys ende erve in Hontscoop naist Aelbrecht Gerijtsz. erfgenamen westwairt.

Heer Jan Willemsz., die voir theylige cruys mis doet, poirter ontfangen bij

(fol. 6 vs.) [1] Voirts ontfangen int jair ons Heren MCCCC

[1] Fol. 5 verso en fol. 6 recto onbeschreven.

negen ende vijftich ende waren burgermeysters Heinric Aelbrechtsz. ende Gerijt Claesz..

Jacob Rutgersz. ontfangen poirter bij Heinric Aelbrechtsz. upten XXX dach in Januario anno LIX, borge Harman Pietersz. up sijn huys ende erve in Hontscoop naist heer Michiel oistwairt, Heinric tgelt.

Michiel Doenz. ontfangen poirter bij Heinric ende Gerijt burgermeysters upten Ven dach in Februario up sijn huys ende erve gelegen in die Comijnstege naist Griete Paeuwen weduwe westwairt, Heinric der stede gelt.

Huge Hugenz. ontfangen poirter bij Heinric Aelbrechtsz. upten Xllen dach in Februario anno voirs., borge Warnair Goessijnsz. up sijn huys ende eigen upten Goude naist Tijs Pietersz. westwairt, debet der stede gelt daer sal hij voir wercken tussen dit ende sinte Jansdage off tgelt up te leggen.

Wouter Jansz. ontfangen poirter bij Heinric Aelbrechtsz. upten Xen dach in Februario anno voirs. up sijn halve huys ende erve upten Haven naist Louwerijs Sinc zuytwairt, Heinric tgelt.

Claes Voppenz. ontfangen poirter bij Gerijt Claesz. upten derden dach in April anno voirs., borge Heinric Willemsz. up sijn huys in die Sack naist Jan Clantsz. noirdwairt, debet der stede deel, non soluit.

Airnt Symonsz. ontfangen poirter bij Heynric Aelbrechtsz. upten Xen dach in April anno voirs. up sijn huys ende erve, gelegen in die Keyserstraet naist Hanne Jansz. zuytwairts, debet VI s.g. te betalen up sinte Mertyn.

Aelbrecht Jansz. poirter ontfangen bij Gerijt Claesz. upten Xen dach in April anno voirs. up sijn twee halve huyssen ende erven, gelegen uptie Goude naist Vrederic Deynen zuytwairts, Gerijt Claesz. tgelt.

(fol. 7.) Airnt Gijsbrechtsz. ontfangen poirter upten Xen dach in Meye anno voirs., borge Gijsbrecht Claesz die volre up sijn huys ende erve gelegen in Hontschcoop naist moeye Willem oistwairt, bij Gerijt Claes.

Claes Jansz. die slotemaker ontfangen poirter upten dach ende jair voirs, borge Jan Willemsz. up sijn huys ende erve gelegen in Groenendael naist Huge van Zanen westwairt, bij Heinric Aelbrechtsz. tgelt.

Gerijt Danelsz. ontfangen poirter bij Gerijt Claesz. upten XXIIIen dach in Meye anno LIX, borge Symon Dircxz, up sijn huys ende ewe ende gelegen is in Sprincwick naist Machtelt van den Eyke zuytwairt.

Jan Gerijtsz. ontfangen poirter bij Heinric Aelbrechtsz. upten XXVIen doch in Meye anno LIX, borge Jan Jacob Suppijnenz. up sijn huys ende erve, gelegen is upten Tiendewech upten hoeck van de Zuechstraet, Heijnric der stede gelt.

(Wordt voortgezet.)

GESCHIEDENIS.

De „school voor de GROOTE zeevaart" te Hoorn [1]).

Uit de Hoornsche notarieele archieven, te Haarlem aanwezig.

Medegedeeld door F. E. BARON MULERT.

I.

Op huyden den XXVIIIn dach Novembris, in den jare, na de geboorte, ons Heeren en Zalich maeckers Jhesu Christi, zestien hondert ende twintigh, compareerde voor mij Frans Pietersz openbaer, by den Hove van Hollandt, geadmitteert notaris, residee-rende binnen de stadt van Hoorn. In kennisse van de getuygen naergenoempt, d' eersame Willem Jacobsz Melcknap, poorter deser voorsz. stede, oudt omtrent XLIII jaren, ziektelyck verdacht we-sende, omme der waarheyt getuychnisse te gheven, ter instantie ende versoucke van Robbert Robbertsz., synen medepoorter. Ende heeft, bij sijnen maand waerheyt, eere en vroomigheyt, getuygt, verclaert en geaffirmeert, soo hij doet alsnoch bij desen, voor oprechte waerheyt, hoe dat hij voor eenige jaren geleeden, aen-gehoort, ende alsnoch wel goede memorie van heeft: dat sa: Pieter Janszn Liorme, wijlen burgerm^r, deser stede verclaerde, dat hij wilde doen timmeren, opte erffven, hij hem gecoft, over de havee, een huysgen. voor desen producent, hem bequaem om Inne te woonen ende synneeringe te doen, sonderlinge tot dienst van de const van de zeevaert (daerinne de produeert ervaren ende

[1]) Vgl. „De Amsterdamsche boekdrukkers en uitgevers in de zestiende eeuw" door Dr. C. P. Burger Jr en E. W. Moes, waarin een levensbeschrijving van Robbert Robbertsj le Canu voorkomt.

langen tijdt mede besich is geweest, daerinne te doceren) en laten denzelven daarinne blijven woonende, om een redelyche huys soo langt hen Robbert selve soude gelieven, jae tot zijn overlijden toe. Ende heeft dienvolgens oock gedaen maecken 't huys, daer Robbert voorsz. jegenwoordelyck alsnock inne woont, doende daeraen stellen, al sulcken devysen alst Robbert goeddachte, insonderheyt de leytsterre, die alsnoch daer aen staet, gelyck hy verders hem daerinne gestelt heeft te woonen, doch laten blijven tot sijn eygen zelfs overlyden toe als kennelyck is. Dit seggende hy getuygt alsoo te zyn d' oprechte waerheyt, die hy ter noot ende des versoght zijnde, bereidt is, bij eede te confirmeren, ende bevestigen. Consenterende hiervan gemaeckt ende den voorn. producent gelevert te mogen werden, openbaer nota van attestatis, eene oftemeer, in debita forma, om hem te mogen strecken naer behooren. Aldus gedaen binnen Hoorn ter, comptoire myns notaris, staende in de noorderstrate by 't Stadhuys, in jegenwoordighheyt van Jan Fransj ende Dirk Pieter Hoedemaeckers, myn gebuyren, die tot meerdere kennisse, de minute van desen beneffens den comparant en my notaris onderteyckent hebben, ten daghe en jari als voorsz. ende is oock de inhoude van zelve minute ter protocolle alhier overgedraegen geregistreert. Quod sic, se res habeat attestor manu propio registritus.

F. Pietersz.

II.

Op huyden den VIII[en] dach Decembris in den jare XVI[C] ende twintigh, compareerde voor mij, Frans Pietersz. openbaar bij den Hove van Hollandt geadmitteert notaris, resideerende binnen de stadt van Hoorn. In presentie van getuyge waergenoempt, d' eersame Jelis Jelisz. Leydekker en poirter alhier binnen d' zelve stede, oudt omtrent XXVIII jaren, rechtelijk verdaegt wesende, omme der waerheyt getuyghenisse te gheeven, ter instantie ende versoecke van Robbert Robbertsz. te Canu, zijn medepoorter. Ende heeft bij zijn mannewaerheyt, eere ende conscientie verclaert ende geaffirmeert, soo hij doet als noch bij desen, hoe waar ende hem getuyghe noch seer wel indachtig is, dat omtrent veerthien daghen, voor het overlijden van de Heere Burgem[r]. Pieter Jansz. Liorme sa. hij getuyghe geweest is, ten huyse van de producent, aldaar ten zelve tijde innequam, die selve Heere

Burgemr. om een fleskens anijswater, ende staende bij de producent ende syn huysvrouw aan den toonbanck: hoorde hij getuyge, dat de voorschreven Heere Burgemeester, tegens hen beyden, seyde: dat hij geweest hadde, bij Wormer Claesz., de broeder van syn sa. huysvrouwe ende op hem begheert hadde: dat mee henluyden in 't huys, daerinne sy wonen, blijven laten soude met ter woone: gelyck hij in de deelinge welk aan de erffgenamen, dat begheert hadde, seggende daerbij, ick hebbe haerluyden over de vyftigh duysent guldens, tot erffenisse bewesen: souden sy dat weygeren! dat was haer nyet eere ghenoech. Zij moeten wel: dat ick het huys voor U luyden ter lieffde vàn Zeevaart gebouwd hebbe, en U daerinne gezet, met meer andere woorden, die getuyge soo alle nyet onthouden heeft. Alle welcke hij getuyge ter noot ende des versocht synde, bereydt is bij eeden breeder te bevestigen. Consenteerende, hiervan gemaect ende hem producent geleevert te mogen werden, acte van attestatie een ofte meer, in behoorlijcke forma, aldus gedaen, binnen Hoorn ten comptoire mijns notary, staende aen de Noorderstrate, bij 't stadhuys, daer de jonge prince uythangt, ende de dry geveerde schrijfpennen aen den gevel staen. In tegenwoordigheyt van d' eersame Jan Frankzn en Dirk Pietersz. Hoedemaeckers mijne gebuyren, als getuygen hiertoe versocht en gebeeden, die tot meerdere kennisse de minste van desen neffens den comparant, geteyckent hebben, ten daghe en jare als boven ende is de' inoude van zelve minute alhier ten protocolle oock overgedraegen en geregistreert.

Quod sic se res habeat attestor manuproprio registritus
F. Pietersz.

OUDHEIDKUNDE.

Navorschingen omtrent oude gebouwen te Hoorn

DOOR

J. J. VÜRTHEIM GZ.

IX.

Raadhuis.
(Nieuwstraat).

Het bijzondere van dezen gevel, van gehouwen en gebakken steen opgetrokken, is, dat hij uit twee deelen bestaat, die onder een stompen hoek één geheel vormen. Elke topgevel wordt door het beeld van Prins Maurits bekroond en is met ornamenten van gehouwen steen bezet. In de friezen boven de vensters ziet men de wapens van de Noord-Hollandsche steden: Medemblik, Purmerend, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam en Monnikendam, benevens die van Holland en West-Friesland, terwijl het wapen van Oranje, gehouden door een leeuw, het middenstuk dekt. Onder dit laatste wapen bevindt zich een steen met het jaartal 1613.

De fraai gedetailleerde portiek, die toegang geeft tot het gebouw, benevens de blokken van zandsteen, boven en naast de vensters, waren langen tijd door een verflaag haast onkenbaar gemaakt, doch onlangs heeft men den gevel hiervan ontdaan en in zijn oorspronkelijken vorm hersteld.

Op de plaats van het tegenwoordige Raadhuis stond eertijds het in 1385 gestichte klooster der Jeronymieten. Ten zuiden van het klooster en de kerk dezer monniken werd in 1402 het St. Cecilia's klooster gesticht[1]) (de nonnen hieruit leefden volgens den regel van St. Franciscus van Penitentiën). De Jeronymieten, ook wel »broeders van den Goeden Wille« geheeten, gaven in 1429 toen zij uit Hoorn vertrokken hun kerk, klooster en toebehooren aan de zusters van St. Cecilia ten geschenke, onder voorwaarde, dat zij de in 1407 in de Nieuwe Steeg gebouwde en aan St. Maria gewijde houten kerk »nu bykans vervallen synde, weder zouden opbouwen en daer een nieu choor achter aen timmeren«. (Hieraan is voldaan, de van steen opgetrokken kapel is nog aan-

[1]) In 1401 voegden vier zusters van de St. Franciscusorde hun bezittingen bijeen; dit was de oorsprong van het St. Cecilia klooster.

wezig.)[1]) In 1458 kochten de zusters het terrein waarop hun eigen klooster gebouwd was.

De zusters van St. Cecilia hebben hun klooster tot de Hervorming toe behouden. Daarna is het achterste gedeelte van het gebouw ingericht tot Stads-scholen (o.a. was de Latijnsche school hierin gevestigd), het voorste deel tot logement van de Gecomm. Raden van West-Friesland en het Noorder-kwartier. Door den overgang van klooster tot Statenlogement moest het gebouw vele veranderingen ondergaan. Met de inwendige verandering werd in 1596 begonnen, terwijl de gevel in 1613 werd opgetrokken.

In 1752 werd het logement, »waarin iedere afgevaardigde een eigen slaapvertrek had«, aan de voorzijde van Engelsche schuiframen voorzien. Deze ramen zijn later weder door in lood gevatte ruitjes vervangen.

Het College van Gecomm. Raden van W.-F. en het N.-K. werd in het begin van den Franschen tijd opgeheven en het logement in dien tijd gewoonlijk »Statenpoort« genoemd, kwam dus leeg te staan. Bij het afbreken van het oude Stadhuis op den »Roode Steen«[2]) werd het gebouw door de gemeente aangekocht voor de som van f 4000 (in tien jaar af te betalen) en tot Stadhuis ingericht, daar de finantien het niet toelieten een nieuw te doen bouwen. De eerste vergadering van Schepen in het nieuwe stadhuis had plaats den 3^{en} October 1796. De »Politicque vergadering van Raaden der gemeente (eerder vroedschappen geheeten) en het Committé van Algemeen welsyn bevorens Burgemeesteren genaamd, hadden al voor eenige weeken hunne vergaderingen aldaar gehouden.«

Ook de Burgerwacht werd in het nieuwe Stadhuis ondergebracht en wel in 1797. Op de binnenplaats werd hiertoe een nieuw gebouw gezet. Het tegenwoordige Bureau van Politie in de Nieuwsteeg huisvestte destijds den Klapperwacht.

In 1850 heeft de voorgevel eenige herstellingen ondergaan.

Onder de vertrekken van het Raadhuis munt vooral de in Louis XVI stijl gedecoreerde raadzaal (vroeger eetzaal der Gecomm.

---

[1]) Bij het graven op de binnenplaats van het tegenwoordige stadhuis, in 1758, vond men een aantal, meest gave, doodkisten, waarin de niet verteerde geraamten nog aanwezig waren. Het is dus waarschijnlijk, dat zich op deze plaats het kerkhof van het Jeronymieten of St. Cecilia klooster bevond.

[2]) Dit stadhuis stond ter plaatse waar men thans een rij boomen aantreft.

Raden) uit, die zich bevindt in de hierboven reeds genoemde kapel van het St. Ceciliaklooster. In deze zaal verdienen vooral de aandacht de prachtige schoorsteen met het daarboven geplaatste, door Jan Blankenhoff (gezegd Jan Maet) [1]) geschilderde doek, voorstellende den slag op de Zuiderzee in 1573. Niet alleen dit onlangs verdoekte schilderij, maar ook de eikenhouten lijst is de bezichtiging ten volle waard. Op deze lijst, vervaardigd door Johan Kinnema, [2]) ziet men in het midden het wapen van Alkmaar, rechts die van Hoorn, Edam en Medemblik, links die van Enkhuizen, Monnikendam en Purmerend, benevens de attributen van den krijg en de zeevaart.

In de zaal bevinden zich verder fraaie spiegels en eikenhouten stoelen, 12 vergulde wandluchters en 3 kaarskronen van verguldkoper en kristal, welke voorwerpen, met het snijwerk, dat overal in het rond is aangebracht, een deftig en sierlijk geheel uitmaken.

Men toont hier ook den z.g. beker van Bossu, veroverd in den slag op de Zuiderzee. Deze, helaas later vergulde, beker is 44 c.M. hoog en draagt op het deksel een naar het schijnt in de 17e eeuw gemaakt beeldje, een gewapenden man met schild en speer. Het graveerwerk op den rand verbeeldt vier naakte mannen, die twee schilden houden, met de opschriften:

RIEN OV CONTÊS
IE MI ATENS

Volgens Dr. Abbing (Bekn. gesch. der Stad Hoorn) luidt dit opschrift: »Rien ou contes, Je mi attens, hetgeen hij vertaalt door: Graaf of niets, ik ben er op voorbereid. Bij deze vertaling is echter het kortsheidsteeken op de e over het hoofd gezien.

---

[1]) Omtrent dezen schilder lezen we in Kroon en Kapteijn »Nieuwe Kroniek van Hoorn«, het volgende: Volgens oenten heette de schilder Jan Blankenhoff, of dit dezelfde persoon is als Jan Teunis Blanckhof, laten we in het midden. Laatstgenoemde, een der leerlingen van Cesar van Everdingen en Gerrit de Jong, was beroemd als zeeschilder. Even onstuimig van levenswijze, als de met voorliefde en meesterschap wedergegeven onweders en stormen, lezen we dat hij zich in 1669 op den vloot van den Graaf van Waldeck naar Candia bestemd, bevond. Te Rome waarheen hij zich in zijn jeugd herhaalde malen begaf, noemde men hem om zijn luchtige levenswijze en manier van schilderen: »Jan Maat.« Geboren te Alkmaar, kon hij dus wel de bedoelde schilder zijn geweest.

Obreens Archief vermeldt op pag. 294 van het zesde deel, dat Jan Maet, schilder te Amsterdam, voor 800 gulden aanneemt te maken eene schilderij van den zeestrijd op Zuiderzee in 1573 te plaatsen voor den schoorsteen in H. Edel Mog. Logement te Hoorn, Dec. 1663.

[2]) Johan Kinnema, Mr. beeldhouwer te Alkmaar, ontvangt voor de lijst boven de bedongen f 475.—, nog f 100.—, wegens het »loffelijk en boven 't bestek opleveren« van dezelve.

Volgens van Lennep en ter Gouw (Het boek der opschriften) moet het opschrift als volgt gelezen worden: »Rien ou contens, Je m' y atens«, d.i. »Een van beiden heb ik mij voorgesteld, of ik moet niets, of ik moet in alles mijn zin hebben.« Volgens hen kan men atens ook als misspelling voor entens beschouwen en het aldus lezen: »Niets of volop — ik versta de kunst«, namelijk: de kunst van tevreden te zijn, al had hij niets, en zich te goed te doen als hij volop had.

Volgens anderen echter, beteekent het opschrift: »Iets wezenlijks of uit de lucht gegrepen zaken, op alles ben ik voorbereid«.

De burgemeesterskamer, in Louis XVI stijl gemeubileerd, bevat eenige schilderijen, o.a. een schuttersstuk met vijftien beelden van d. Liets (vervaardigd in 1653) en een goedgeschilderde schuttersmaaltijd van J. A. Rotius (of Roodtseus) met negen beelden in 1652 vervaardigd. Verder bevinden zich hier nog een portret op doek van Guillaume de Bie en een paneelportret van kaptein Michiel Pauw.

In het vertrek ziet men ook nog vier zilveren schilden van het Visschers- en een gelijk aantal van het Bakkersgilde. Deze schilden zijn gevonden, verborgen in een ijzeren kist (thans ook in de kamer aanwezig), op den zolder van het stadhuis en werden bij de begrafenissen van de leden van het gilde gehangen op het lijkkleed, dat de kist bedekte.

De ramen van de kamers van den burgemeester en den secretaris zijn versierd met de wapens van oud-burgemeesters.

In de kamer van den Burgerlijken Stand hangen een 25-tal portretten, meest officieren en overheidspersonen voorstellende, die met een dergelijke collectie in het W. F. Museum een geheel vormen.

Het westelijk deel van het stadhuis was eertijds een middeleeuwsche kerk (zie boven), waarvan de spitsboogvensters, hoewel dichtgemetseld, nog te onderscheiden zijn. Van dit gebouw is thans de bovenverdieping tot Gemeente-archief ingericht, terwijl zich gelijkstraats het politiebureau en de raadzaal bevinden.

X.

W. F. Museum.

(Roode steen).

De gevel is van hardsteen opgetrokken en wordt door een gebroken fronton bekroond. De ramen der benedenverdieping worden

ingesloten door vier Toscaansche pilasters en die der tweede verdieping door vier Dorische, terwijl de derde en de vierde verdieping resp. met twee Ionische en twee Korinthische pilasters prijken. Tusschen de pilasters zijn kruiskozijnen geplaatst met eigenaardige boogvullingen. Op de hoeken der uitstekende kroonlijsten zijn leeuwen geplaatst, dragende de gepolychromeerde wapenschilden van de steden Hoorn, Alkmaar, Enkhuizen, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend. In het bovenste gedeelte van den gevel bevindt zich het wapen van Prins Willem II (tijdens wiens regeering de gevel werd opgetrokken) gehouden door twee Romeinsche krijgslieden, terwijl tusschen de ramen van de tweede verdieping het wapen van West-Friesland prijkt. Voor eenige jaren is de voorgevel geheel gerestaureerd. Bij deze gelegenheid kwam men tot de ontdekking, dat het in den bovengevel geplaatste wapen bedekt was met een ijzeren plaat waarop het wapen van Oranje-Nassau was geschilderd; bij het afschroeven van de plaat kwam het zeer geschonden wapen van Prins Willem II te voorschijn, dat thans weder opnieuw gebeeldhouwd in den bovengevel is aangebracht. [1])

De voorgevel is bij de restauratie geheel afgebroken. Het hardsteen had door den tijd zoodanig geleden, dat een herstelling meer dan noodig was. Al het hardsteen is vervangen door nieuw; ook het beeldhouwwerk is vernieuwd. Alles is echter in den oorspronkelijken vorm uitgevoerd, De leeuwen zijn schoongemaakt en van de verflaag, door een onartistiek voogeslacht er op aangebracht, ontdaan. De wapens zijn opnieuw gepolychromeerd.

Nog een andere verandering ten goede is aangebracht. De groote ramen n.l., die het massale, ouderwetsche gebouw ontsierden, zijn vervangen door in lood gevatte kleine ruitjes, gelijk

---

[1]) Havard (Voyage aux villes mortes du Zuiderzee) deelt mede, dat zich in den gevel het wapen van Engeland bevindt en doet hierbij het volgende verhaal: Toen de Ruyter, als overwinnaar der Engelschen een bezem in den mast voerde, ten teeken, dat hij de Noordzee had schoongeveegd van de vijanden der Republiek, voer hij de Theems op, om in de omstreken van Londen schrik en verderf te verspreiden. Zijn eskader telde toen een aantal schepen, die door de stad Hoorn bewapend waren en op één hiervan bevonden zich twee negers, die er op aandrongen om van een schip, dat in nood verkeerde, het wapen van den achterspiegel te mogen rooven. Het stoute plan volvoerd »presque aux portes de la grande ville« gelukte en het wapen werd als een zegeteeken naar Hoorn gevoerd, ter herinnering aan deze dappere daad plaatste men toen het bedoelde wapen, gehouden door twee bronzen negers, in den gevel van het gebouw.

aan die, welke het gebouw oorspronkelijk tooiden, terwijl ze door luiken zullen worden afgesloten.

Het rijk gesmeede hek voor het gebouw dagteekent van 1729 en draagt behalve dit jaartal en het opschrift »J. Ulje Fecit« de door een kroon gedekte initialen M. H.

Het naar achteren wijkende deel van het gebouw is geheel zonder kunstwaarde. In 1631 was voor dit gedeelte een gevel gebouwd geheel in overeenstemming met den onlangs gerestaureerde. Deze fraaie gevel is omstreeks 1775 door den thans nog bestaanden smakelooze vervangen. (Op verschillende oude prenten, in het W.F. Museum aanwezig, bijv. op een teekeningetje van C. Pronk, is deze gevel nog in zijn oorspronkelijken toestand te zien.)

Op de plaats van dit gebouw stond in de 15e eeuw het huis, waarin de Proost van West-Friesland (die volgens een privilegie aan de stad verleend, te Hoorn moest verblijf houden) woonde. [1]) De thans ook nog wel in gebruik zijnde naam »Proostenhuis« en de Proostensteeg naast het gebouw, herinneren aan dit verblijf van den hoogen geestelijke.

De Proosdij bestond uit twee lage huisjes met een dwarshuis er achter. De plaats, het »basse-cour«, was er toen ook al, doch van de straat afgesloten door een muur met eene poort. De beide kleinere huisjes stonden waar thans het hoofdgebouw is, aan de straat. [2])

Nadat de Proostdij was opgeheven werden de huizen, waarin de Proost gewoond had (en die nog te zien zijn bij Velius op de kaarten van 1596 en 1615) aan particulieren verkocht. Het

---

[1]) Over den proost van West-Friesland lezen we in Dr. Doesburgs werk »West-Frieslands hoofdstad in vroeger eeuwen« op blz. 54 het volgende: Omtrent 1450 (toen woonde op het Proostenhuis de Proost Philips van Wassenaar, zoon van den Heer van Wassenaar— Noot v. d. schr.) of vroeger hield de Proost van W. Fr. in het Proostenhuis verblijf. De Proost werd benoemd door het Metropolitaan Kapittel van Utrecht, dat het ambt opdroeg aan een van de kathedrale kanunniken, die een prebende had, 't zij levenslang, 't zij voor zekeren tijd. Hij oefende er al de bisschoppelijke rechten uit, zoodat Hoorn sedert de vestiging van dezen hoogen kerkelijken waardigheidsbekleeder de residentie werd van het hooge geestelijk recht des proosten van W. F. Het schijnt echter, dat eerst ongeveer 1500 het Metropolitaan-Kapittel zich dat recht der benoeming heeft aangematigd, zijnde de proosdij vroeger bekleed geweest door bijzondere personen. Aanvankelijk had de proosdij geen eigen huis, noch vaste inkomsten, de laatste mocht de proost vinden in de overtredingen en vervallen. Uit die inkomsten van zijn rechtsgebied betaalde hij een jaargeld aan het Kapittel van Utrecht.«

Deze Proosdij is blijven bestaan totdat Hoorn de zijde der Hervorming koos.

[2]) J. C. Kerkmeijer, Beschrijving van Hoorn.

achter deze huisjes gelegen hooge dwarshuis is in de eerste jaren van het bestaan van het College van Staten van W. F. en het N. K. als vergaderzaal van dit college gebruikt.

Het College der Gecommitteerde Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier, was op raad van Prins Willem I bij een besluit der steden van het N. K. op 23 Juni 1573 ingesteld, daar er geen gemeenschap meer bestond tusschen het Noordelijk en het Zuidelijk deel van Noord-Holland. Elk der steden van het N. K. zou een lid uit de vroedschap naar Hoorn zenden, om aldaar de dagelijksche voorvallen, den oorlog betreffende, te bespreken. Het College vergaderde op de Noorderstraat, »in 't Huys daer 't vergulde Hoofd uythangt« (thans Groote Noord 104), doch de vergaderingen werden later verlegd naar het gebouw op de Roode Steen. Wanneer deze verlegging plaats had is onbekend; Centen vermeldt, dat hij op een bovenkamer in het gebouw twee geschilderde glazen met de wapens van Hoorn en Enkhuizen en het jaartal 1596, gevonden heeft en dus waarschijnlijk in dat jaar de vergaderingen in het gebouw reeds plaats hadden.

In 1601 trachtte Alkmaar de vergaderingen van het College binnen haar wallen te doen plaats hebben, doch te vergeefs.

In 1603 »werd gebout de poort voor de kamer van de Heeren Staten aen den Roosteen.« Deze poort werd in 1729 afgebroken en toen vervangen door het boven beschreven ijzeren hek.

In 1630 is een stuk grond, waarop de kleine bovenvermelde huisjes stonden, ten behoeve van de Gecomm. Raden bijgekocht en in de jaren 1631 en 1632 is men begonnen met het zetten van den voorgevel; eerst daarna hebben de Gecomm. Raden dit gedeelte in gebruik gekregen.

Tot het einde der Republiek (1795) bleef het gebouw de zetel der Heeren Gecomm. Raden. In dit jaar was het tevens de plaats waar de burgers als een offer voor het vaderland hun »gemaakt goud en zilver« konden brengen.

In 1808 was de Drost van dit kwartier er gevestigd en te spreken (Kerkmeijer).

Later werd het de zetel der Arrondissementsrechtbank. Vele inwoners van Hoorn spreken dan ook niet van »het Museum«, maar van »het Tribunaal.«

Toen in 1877 de rechtbank echter werd verplaatst naar Alkmaar, kwam het gebouw weer leeg en spoedig werden nu eenige

lokalen ingenomen door het Hoofdbureau voor den aanleg van den spoorweg Zaandam—Enkhuizen.

In 1878 vonden de belangrijke collecties van het West-Friesch Museum hier een plaats. Een gedeelte is in gebruik genomen door het Kantongerecht.

Met de restauratie van den voorgevel is men in 1908 begonnen. Deze werd van hardsteen geheel nieuw opgetrokken, uitgezonderd de zandsteenen wapens en schildhouders, die, daar zij steeds met een verflaag bedekt waren geweest, nog in uitstekenden staat verkeerden.

Zooals boven reeds opgemerkt werd, stond in den gevel oorspronkelijk het wapen van Prins Willem II. In 1808 moest het het evenwel ontgelden, het werd vlak gehakt en daarna de plek beschilderd met het wapen van Lodewijk Napoleon. Na diens korte regeering werd het bedekt door een ijzeren plaat, waarop het wapen van Oranje-Nassau. Deze plaat is thans in het museum geborgen en een nieuw rondsteenen wapen en relief is weder in den gevel aangebracht.

MEMORANDA.

Menschengeur.

Het is wel algemeen bekend, dat de geur, dien onze zwarthuidige medemenschen verspreiden, dermate verschillend is van den onzen, dat onze reukorganen onaangenaam worden getroffen, wanneer negers zich in onze nabijheid bevinden, en eveneens dat dezen zich plegen te beklagen over den geur hunner blanke broeders.

Minder bekend is het, dat de blanken ook onderling *volksgewijze* in geur verschillen; ik althans had dit nimmer ervaren, gehoord of gelezen tot vóór korten tijd, toen ik het voor het eerst heb vernomen uit een boek van eene Fransche schrijfster, Isabelle Rimbaud, waarvan de titel mij onbekend is, maar dat in de Engelsche vertaling van Archibald Williams heet *In the whirlpool of war*. Het bevat eene onderhoudende beschrijving in dagboekvorm van de vlucht dier Fransche dame met haren zieken echtgenoot uit een plaatsje in de Ardennen, Roche genaamd, naar Parijs in de dagen, waarin de Duitschers oprukten naar de Marne om ver-

volgens te worden teruggeslagen naar de Aisne, en het is uitgegeven bij T. Fisher Unwin te Londen.

Voordat ik den lezer het bovengenoemde verschijnsel uit dit boek mededeel, meen ik met nadruk te moeten verzekeren, dat geene gevoelens van blinde haat of zelfs maar van bekrompenheid de pen der schrijfster hebben beheerscht: zij toont een open oog te hebben en bewondering te gevoelen voor het volmaakte der vechtmachine, die de machthebbers sedert 1870 van Duitschland hadden gemaakt, en zij doet bij herhaling recht wedervaren aan hetgeen zij lofwaardigs van hare landsvijanden ondervonden of in hen opgemerkt heeft — ook dáár, waar zij met afgrijzen de barbaarschheden van *het systeem* vermeldt. Van leugen of laster kan dus, naar mijne overtuiging, bij deze schrijfster geen sprake zijn.

Op bladz. 140 nu, waar zij haar bezoek aan een door de Duitschers verlaten kamp beschrijft, lezen wij het volgende:

»The camp as a whole gives off a peculiar, disagreeable, sickening odour, reminding me of the hateful mustiness of 1870, when I, then quite a small girl, did not know where to hide myself away beyond reach of the stench given off by the Germans, quartered on us at Charleville. We then attributed the effluvium to their diet, which was as wretched as their equipment. To-day they are splendidly provived, and observe the strictest rules of hygiene; yet the smells are the same, or worse.«

En op bladz. 176 geeft zij nogmaals blijk van haren afkeer voor dien Duitschen geur:

»The torrents of rain have not succeeded in removing the signs of occupation nor the smell of Germans.«

Is het mogelijk, dat dit tot tweemaal toe in ver uiteenliggende levensperioden door de schrijfster geconstateerde verschil in geur tusschen twee *blanke* rassen bestaat en zoo ja, welke is dan de verklaring daarvan?

Welke „navorscher" kan die vragen beantwoorden?

Het eerste komt mij niet onmogelijk voor. Wanneer ik een brief uit het buitenland ontvang, zegt mij het schrift van het adres reeds of die uit Engeland, Frankrijk of Duitschland komt: ook de gang openbaart onmiskenbaar het rasverschil. Zou het derhalve verwonderlijk zijn, indien de volken zich ook door hun geur onderscheidden?

Maar *de verklaring* van het verschijnsel ligt, naar het mij voorkomt, niet zoo voor de hand.

P. H. D.

Kalkure.

Wie kan inlichtingen verschaffen omtrent de beteekenis van het woord »Kalkure«. Ongeveer 50 jaar geleden was er te Nunspeet een boerderij van dien naam, gelegen aan den Kalkureweg. In Nunspeet is echter niemand, die mij eenig uitsluitsel kan geven, hoewel de naam aan velen bekend is.

C. S.

In mijn bezit is een bronzen medaille, 5 cM. in middellijn. Aan de eene zijde een klassieke krijgsman met zijn schild pijlen afwerend. Onderaan met kleine letters: Antwerpen December MDCCCXXXII en van der Kellen f. Bovenaan: Wat ook val, trouw staat pal. Keerzijde: H. J. Schalekamp.

Wie kan mij hieromtrent inlichten?

E. G.

TAAL- EN LETTERKUNDE.

Met de hand op het hart.

Deze uitdrukking wordt gebruikt, wanneer men met eenigen nadruk wil verzekeren, dat iets waar is. Dr. F. A. Stoett vermeldt haar niet in zijn werk »Nederlandsche Spreekwoorden enz.« Het komt mij voor, dat zij haren oorsprong ontleent aan eene oude wijze van zweren. In de middeleeuwen en nog in de 16de eeuw legden mannen den eed af, gelijk dit tegenwoordig nog gebeurt, »mit opgerechten vingeren«, terwijl vrouwen en personen van geestelijken stand bij het zweren de hand op de borst legden.

J. S. v. V.

Van Neukirchen genaamd Nyvenheim

door J. A. R. KYMMELL.

Nav. LXVII, blz. 200—203.

De heer *J. D. Wagner* te *'s-Gravenhage* zendt mij dit staatje.

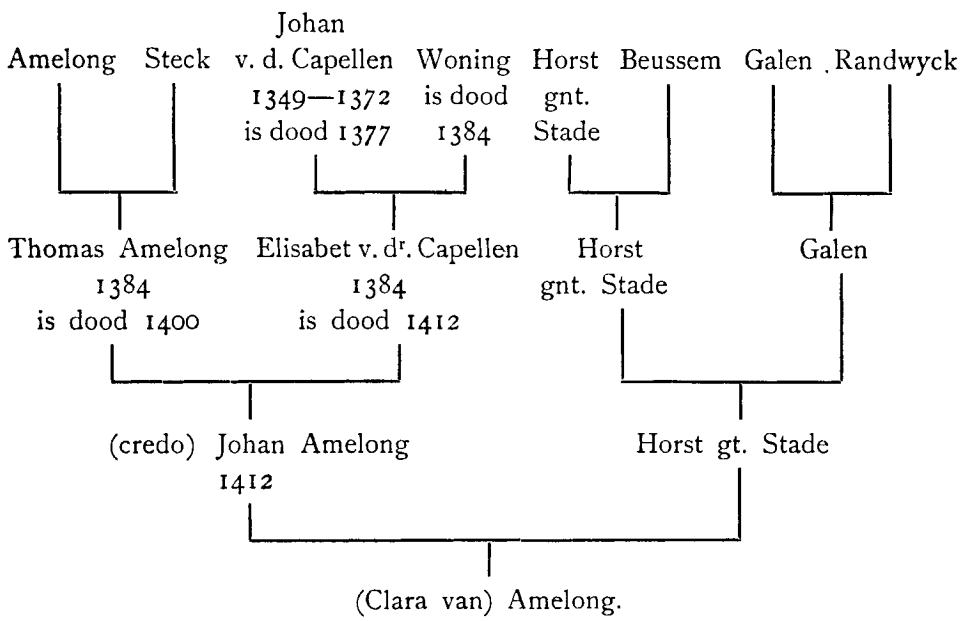

Daarover het volgende.

In Kok's Vaderlandsch Woordenboek Le. C. blz. 38 en vlg. werd eene genealogie *van der Capellen* opgenomen, die rijk gedocumenteerd en daardoor wel betrouwbaer is, althans schijnt. Ik vind in die genealogie *Elisabeth van der Capellen,* getrouwd met *Thomas van Amelonck,* en hare zuster *Judith van der Capellen.* 1366 *(Jutta de Capella* monialis claustri Weselens, Premonstratensium ordinis, d.i. Stiftsjuffer in het adelijk stift *Overdorp* bij *Wezel)* † 1338, wanneer over hare nalatenschap voor *Henricus de Egher* en *Johannes de Orsoye,* schepenen te *Wezel,* eene scheiding is gemaakt tusschen *Thomas van Amelonck,* als in huwelijk hebbende *Elisabeth van der Capellen, Derk van Oppendyke,* namens zijne vrouw *Emethe van der Capellen,* en *Cnnegondis* weduwe *Johan van der Capellen* en haar zoon *Johan.* Uit het bovenstaande

kan, met eenige aanvulling van elders, de volgende tabel worden opgemaakt:

Johan van der Capellen
×
Cunigonda van Egeren

Johan van der Capellen van der Woningen (oudste zoon van *Johan* en *Cunegondis van Egeren*) 1390 drost en landrentmeester van *Wezel* en *Dinslaken*, huwt 1°. eene dochter des Heeren *van Ransdorp*, waarvan de moeder was uit den Huize *van Goor*; 2°. vóór 1422 met *Ydeken*, erfdochter van Heer *Arend van der Woningen*, waardoor hij den Huize of Rittersitz *Woningen*, bij *Wezel*, verkreeg. *Johan van der Capellen van der Woningen* stichtte bij de Dominicanen te *Wezel* eene missie voor zich, zijne gemalin *Ida* en zijnen zoon *Johan*, alwaar hij ook begraven is, stervende 1440, uitwijzende de grafsteen aldaar; zijne vrouwe sterft 1444.	*Gerlachvan der Capellen*, hoofd der Zutphensche linie, waaruit de *Capellen's van den Dam*, *Rysvelt*, enz.	*Derk van der Capellen*, verkoopt 1400 aan zijne broeder *Johan* zijn aandeel aan *Grijpsgoed*, etc.	*Elisabeth van der Capellen*, (dood 1412) getrouwd aan *Thomas van Amelonck*, in leven 1384, dood 1400.	*Emethe van der Capellen* haar man *Derck van Oppeudyke*.	*Judith van der Capellen* 2166 (zie boven) ongehuwd † 1384.

Johan van der Capellen, Hendrik van der Capellen, Elsgen van der Capellen. (In 1422 wordt door *Johan van der Capellen* en *Ydeken*, zijn wijf, voor den gerechte van *Bislick*, afstand gedaan van eenige goederen aan hare kinderen *Johan, Hendrik* en *Elsgen van der Capellen*).

Als nu zoowel het van den heer *Wagner* ontvangen staatje als het thans door mij, voornamelijk uit *Kok*, hierboven medegedeelde, ook wat de jaartallen in beide betreft, juist zijn, heb ik mij vroeger deerlijk vergist door *Johan van der Capellen* en *Ida van der Woningen* aan te nemen als ouders van *Elisabeth*

aan der Capellen, de vrouw van *Thomas van Amelonck,* want het blijkt nu dat zij haar broeder en behuwdzuster zijn.

Johan van der Capellen († 1440) en *Ida van der Woningen* († 1444) zijn blijkbaar andere personen dan de echtelieden *Johan van der Capellen* (dood 1377) en .... *Woning* († voor of in 1384). die ik niet vind in de genealogie-*van der Capellen.* Was misschien *Johan van der Capellen* tweemaal gehuwd, 1°. met eene jonkvrouw *Woning* of *van der Woningen,* omtrent wie ik dan gaarne genealogische bijzonderheden zou vernemen, en 2°. met *Cunegondis van Egeren* en sproten de kinderen uit het eerste huwelijk, in afwijking dus van de opgaven bij *Kok?* Dat zij stammen uit het tweede huwelijk is *daarom* onaannemelijk, omdat de *Egeren's* een vleermuis voeren in hun wapen en zoodanig wapen heb ik in het onderhavige verband niet aangetroffen.

Voor aanvulling en verbetering, ook wat de mij tot dusver onbekende relatiën *Horst gen. Stade, Beussen, Galen* en *Randwyck* betreft, blijve het onderwerp belangstellenden aanbevolen. Voor *Beussen* zij hier opgemerkt dat de heer *Prins* op de grafzerk voor *Beussen* of *Bemmsen* zag: dwarsbalk, vergezeld van drie lelien en dat de heer *Wagner* de onderstelling oppert dat hier 't geslacht *Barich* bedoeld is, een geslacht uit de streken van *Stade* en *Galen.*

Over de wapens, beschreven Navorscher LXVII, zegt de heer *Wagner,* aan de hand eener onduidelijke teekening dier wapens *vau Spaen's* genealogie *van Neukirchen genaamd Nyvenheim:*

Horst (van der Horst). Burelé au lion brochant sur le tout.

Horst gent. Stade. van Spaen heeft alleen de leeuw.

Dort. van Spaen zegt verkeerd, het wapen zes rechterschuinbalken.

Steck. Fahne zegt: in Gold einen, durch einem Wolkenschnitt quergetheilten Querbalken, oben Roth, unter Silber.

Beussem, zooals het heet bij *van Spaen,* dwarsbalk, waarboven twee omgewende vogels.

Woning. Een geslacht van dien naam heet naar het huis *Wohuung* in Kerspel *Gotterswick* en ambt *Dinslaken; Arndt von der Wohnung* of *van der Woninghs* zegelt 1354: Schild geteilt, oben Balken.

Het zal overbodig zijn hier te zeggen dat ik ook gaarne iets meer zou willen vernemen over de geslachten *Dreisch, Horst,*

Limburg en *Dort*, voor welk laatste misschien een geslacht dat zes rechterschuinbalken voert, in de plaats moet worden gesteld.

Assen, Jan. 1919.

GRAFZERKEN

uit de kerken te Tholen, Etten en Oud-Vossemeer waarvan de origineele afbeeldingen in mijn Archief zijn opgelegd.

1. Wapen uitgehakt doch nog vrij goed zichtbaar: 3 leeuwen (2—1) geen Helm enz.

Onderaan R. een urn, L. een doodskop.

Hier leyt begraven d' heer Marynus Corvinckx bailliu ende dyckgraef der stadt ende landt van Tertholen sterft den 19 April Anno 1633.

2. Wapen uitgehakt doch nog goed zichtbaar, een keper vergezeld van 3 sterren.

De steen bijna gelijk aan die van Corvinckx, doch onderaan R. een urn, L. een doodskop.

Hier ligt begraven de heer Melchior Frans Leidecker in syn leven dyckgraef stierf den 30 Augusti 1657 oud 68 iaeren en iuffrou Geertruyt Smout syn eerste huysvrouwe stierf den 29 September 1628 oud 29 iaren
ende juffrou Iohanna de Bucker syn tweede huyvrouwe die stierf den 31 ivlii an°. 1661
ende de heer en Mr. François Leidecker borgem^r. deser stede sterft den 13 October Ao. 1688.

3. No. 35. Alliantie-wapen in een cirkel.

Mannelijk schild gewoon, vrouwelijk ruitvormig. Helm $^3/_4$, Wrong, Dekkleeden. Helmteeken een eikel (niet gebladerd). Schilden uitgehakt.

Hier ligt begraven Iacob Boerbergh oud schepen en brouwer deser stede sterft den laetsten Ianuary 1656 out 84 iaren
ende iuffrouwe Baldina van Storm syne huysvrouwe out 85 iaer sterft den 21 April an. 1668
Hier leyt begraven iuffrov Maria Boerbergh huysvrov van de heer borgemeester Nicolaas Haack, out 66 iaeren sterft den 16 Ianuarius 1678.

4. No. 5. Wapenschild uitgehakt. Helm $^3/_4$. Wrong dekkleeden. Helmteeken 2 pluimen.

Hier legt begraven d' heer Ian Ianssen Strijt out borgemeester deser stede en rentmeester van de geestelycke en wereltlycke geannoteerde goederen en confiscatiën in quartiere van Tholen sterf op 23 November 1656 oud 80 iaeren
ende iofvr. Appollonia Anthonia syne huysvrouwe oud 54 iaeren gestorven op 25 Martii 1646.

5. Wapenschild uitgehakt in een ovaal. Helm R gewend. Wrong. Dekkleeden. Helmteeken: een uitkomende naakte man met een pijl over den L. schouder, de punt omlaag.

Hier leyt begraven Catherina van Meylenaer huysvrou van Emmanuel Oliphant, Pensionnaris en Rekenmeester der steden ? ? ? 1566.

6. Hier leyt begraven Cornelys Marinsse in syn leven kerckmeester van deser Kercke sterft den 6den Maert anno 1665 oudt gewest 76 iaren
Cornelya Marinvs syn hvisvrov sterft den 19 October anno 1646 ende Pieternelle Keisers syn tweede hvisvrov sterft den . . . . .
ende syne ovdste dochter Marya van der Vliedt getrovt geweest met Iacop van der Heyden is gestorven op den 22 Meye anno 1653 ovt 33 iaren
ende Sa. Ioannis Greef gewesene 2 man van de iuffr. Petronella Keysers sterft den 22 Jvni Ao. 1681. No. 3.

7. Hier legt begraven d'heer Marinus van Rosevelt in syn ed leven borgem^{r} deser stadt leenman der gravelyckheyd van Zeeland, dyckgraef van Glimes etc. Overleden den 29 ianuary 1710 ende iuffrouw iohanna Poulier syne huysvrouw gestorven den 11 May 1707
No. 24 Mr

N.B. Dit zou de voorvader zijn van den Oud-President der Vereenigde Staten?

8. Hier leyt begraven Coenraet Hindriese Thoellen is gestorven int iaer 1688 den 20 ianuarius out 50 iaer
En syn huysvrouw Hernoddina Leendens Bruys is gestorven int iaer out iaer

9. Hier leyt begraven Pieternella Harincx de huysvrouwe van Heynderck Servaes is gestorven opden 13 Mey anno 1650 ende syn 2 huysvrouwe Maria Stryds is gestorven op den 22 February anno 1663 ende Heynderick Servæs sterft op den 11 December anno 1665 ende Helena Servaes de huysvrou van Cornelis Broer sterft den 15 ivlii anno 1668

10. Hier legt begraven Pieternella Cse Kuyper huisvrouwe van Marinis Janse Joppe, is gebooren in het jaar 1750 den 2 Oc tober, en is gestorven den 28 Maart 1800

11. In Gothische letters in een vierkant:
Hier leit begraue Cornelis Loeff die stierf ano xiiᶜcii - xi - xix daghe in november en leenaert Cornelis die sterf ano xiiᶜ - xi - il eerste dach i february – bidt voor de Zielen

12. Alle Wapens uitgehakt.

	Alliantie wapen.	
	Mannelijk schild gewoon.	
	Vrouwelijk schild ovaal.	
Berchem	Helm omziende.	Ruyven
	Wrong. Dekkleeden gaaf.	
Schoonhoven	Helmteeken uitkomende man zonder armen met muts op met	Cruningen
Hincart	L. afhangenden kwast en R. en L. daarvan een *bril!* los	Cats
Covtereav	zwaard ter hoogte van het hoofd. Devies op band: »*In trouwe vast*«.	van Buttingen

Hier leit begraven Ioncheer Pieter van Berchem Heer Iacobs zone die starf int Iaer ons Heeren MDC ende vi opden vi dach van Mey
ende ioncvrov Elisabeth van Rezen sine hvisvrovwe die starf op den vii dach van November des yaers ons Heeren MDC

Etten (vervolg).

No. 3. Onder de kachel! zandsteenen zerk. Links boven 1316. Links onder H. I. V. Rechts onder *Straten*. In het midden een weinig voorkomend model van schild zonder helm enz. beladen met 3 molenijzers 2—1 en onder het onderste het jaartal 1588.

No. 4. Alliantiewapen in cirkel. Helm $^3/_4$ wrong, dekkleeden. Helmteeken een roos? tusschen vlucht Mannelijk (gewoon) schild.

3 hoefijzers 2—1 waartusschen 2 figuren van vijf hoekigen vorm gelijkend op een schans met borstwering en relief.

Vrouwelijk schild (ovaal).

Een boom, vergezeld van 3 klaverbladen, een rechts een links van den stam en een er boven op aan den voet. Daaronder:

Hier leyt begraven Tobias Schrans, Notaris ende Procureur mitsgaders Dyckgraaf van Krijtenbergen tot Etten, overleden den 4 Februarius 1776 ende Maria van Elsen syn huysvrou overleden den 12 Februarius 1699. Hardsteenen zerk onder het orgel, volkomen gaaf doch bedekt door zitbanken.

No. 5. Hardsteenen zerk bij den preekstoel. Opschrift uitgesleten doch wapen in cirkel gaaf. Alliantie wapen. Helm aanziende. Wrong, Dekkleeden. Helmteeken een uitkomend paard. Mannelijk (gewoon) schild. Een springend paard vergezeld L in het hoofd van 3 sterren (6) (2—1). Vrouwelijk schild (ovaal). Drie klaverbladen (2—1). Jaartal op band in de hoeken boven 17—26.

In de bijna gerestaureerde kerk te *Oud Vossemeer* waar de nog aanwezige zerken in den vloer worden gemetseld.

No. 1. Hier leijt begraven Marijken Pawels Koedijs Dr. Sij sterft op S. Katrinedagh Anno 1612. (Geen wapen).

No. 2. Vierkant schild in ovaal: een reiger (sprekend) is er nog goed zichtbaar op, geen helm enz.

Hier ligt begraven Cornelis Heron in sijn leven secretaris van Out en Niev Vosmaer sterft den 24 Meerte 1711 oud 37 iaren.

No. 3. Hardsteenen zerk met prachtig ornament. Links nog vrij gaaf, geen wapen meer zichtbaar. Vermoedelijk in een cartouche er onder uitgehakt.

Boven een lint waarop nog zichtbaar is: Omnia sic ibent tum ibis....

De Rechterhelft is geheel afgeloopen.

Hier leyt begrav.... eersaemen.... gelre in.... = eretaris.... starf den.... ende Mary.... sijn.... Huysvrou.... den 5 Octob.... Anthonia.... Haer dochter.... den 15 Au.... Ian van Ge.... starf den....

Deze zerk zal dus van Jan van Gelre kunnen zijn.

No. 4. Geheel met kalk bestreken zerk. Het opschrift onleesbaar, het wapen in cirkel nog vrij goed.

Helm 3/4. Wrong dekkleeden.

Helmteeken een omgekeerd anker met ring.

Op het van onder afgeronde schild: 3 visschen naar R. zwemmend, 2 vlak bij elkaar in het hoofd de kop van den een onder de staart van de anderen, de derde in het midden.

No. 5. Rijk geornamenteerde hardsteenen zerk doch geen opschrift meer leesbaar. In het midden alliantie wapen in ovaal.

Helm 3/4. Wrong, dekkleeden.

Helmteeken 2 toegewende slangen.

Schilden uitgehakt of totaal versleten.

No. 6. Volkomen gave prachtige hardsteenen zerk met wapen en relief.

Helm $^3/_4$ wrong dekkleeden. Helmteeken antieke vlucht. Van onderen afgerond schild waarop nog goed zichtbaar hoewel afgehakt, 3 meebladen (2—1) met een leeuw in het hart. (Bekend wapen). Daaronder in een lijst:

Hier leyt begraven Adriaen Liens in sijn leven Secretaris van Ovt en Nieuw Vosmeer is gestorven den 27 Octob. 1646. Aetatis 52.

Wapenhistoriën GOETHALS.

Na de kruistochten 1199 nam Gerem III Heer van Nieuwland met den bijnaam *Goethals*, die eerst het wapen van Nieuwland, zijnde van keel met een schildhoofd van goud voerde, het tegenwoordige aan, en wel van keel met 3 maagdebusten van vleeschkleur met haren van goud (2—1). Dit geschiedde naar aanleiding daarvan dat hij 3 christenmaagden uit de handen van een Moor van Joppe bevrijdde, bestemd om geofferd te worden aan den Islam.

(Verg. Receuil Heraldique van Dycke blz. 178). Hun eigenaardig devies luidt: *Als goet.*

STEENKAMP.

Malsberg en Strunkede.

Waar kan ik iets vinden over de genealogie van de geslachten Malsberg en Strunkede?

Uit een dezer geslachten stamde de moeder van Jacob van

Hekeren, die in 1420 Raderlo kocht van Hendrik en Jan van Hekeren. (Zie Heraldische Bibl. 1882: Het geslacht v. Heeckeren).

A. K.

Doop-, trouw-, begraaf- e.a. registers te Rockanje (Voorne) met eenige (volledige) afschriften

DOOR

D. W. VAN DAM.

(Voortzetting van Nav. LXVII, 448).

Den 30 Julii anno 1634, v. *Cornelis Jochems*, k. *Jan*, get. *Pietertie Jans.*

Den 27 Augusti anno 1634, v. *Jan Jansz*, k *Jan*, get. *Wybetie Crijns.*

Den 1 October anno 1634, *v. Cornelis Cornelisz Woura*, k. *Willem*, get. *Saetie Bouwens.*

Den 12 Novemb. anno 1634. v. *Leendert Bouwissz*, k. *Emme*, get. *Neeltie Maartens.*

Den 19 Novemb. anno 1634, v. *Crijn Jacobsz Poel*, k. *Bastiaen*, m. *Lysbeth Jacobs*, die het hief.

Den 26 Novemb. anno 1634, v. *Wilhem Engels*, k. *Jop*, get. wijfs suster.

Den 16 Decemb. anno 1634 mijn kindt van mij gedoopt, n. v. t. k. *Judik*, get. *Neeltie Jans.*

[1635].

Den 11 Februarii anno 1635, v. *Huygh Trijnsz*, get. *Digenum Cornelis*, k. n. *Crijn.*

Den 18 Febr. anno 1635, v. *Ary Cornelissz*, k. *Leendert*, get. *Neeltie Maertens.*

Den 25 Febr. anno 1635, v. *Crijn Jacobsz*, k. *Jacob*, get. *Neeltie* sijn suster.

Den 5 Maert anno 1635, v. *Huych Cornelis* schipper *(schipper?)*, k. *Jan.* get. onbekent.

Den 11 Maert anno 1635, v. *Ghijs Melsche*, k. *Aren*, get. *Neeltie Arens.*

Den 18 Maert anno 1635, v. *Ary Jansz*, k. *Jan*, get. moeder van de man *Magteltie*,

Den 25 Maert anno 1635, v. *Sent Jacobsz*, k. *Arie*, get. *Crnnere (?)* de smits vrouw..... v. *Abraham Cornelis*, get. sijn suster, k. *Cornelis*.

Den 8 April anno 1635. v. *Jop Arentsz*, k. *Aren*, get. sijn suster.

Den 28 Mey anno 1635, v. *Wisse Claesz*, k, *Neeltie*, get. *Aerentie Oyls Wissens moeder*.

Den 10 Junii anno 1635, v. van twee kinderen *Louwris Crijne*, k. n. 1. *Jan*, 2. *Leendert*, get. *Matie Joos*, *Neeltie Hubrechts*.

Den 24 Junii anno 1635, v. Meester *Caspaer* schoolm^{r}, k. n. *Roelandt*, get. *Maertie Cornelis* ende meester *Wilhem*, schoolm^{r} van Oostvooren.

Den 1 Julii anno 1635, m. *Aerentie Barents*, k. n. *Meynsie*, get. *Maetie Arents*,

Den 9 Septemb^{r} anno 1635, v. *Pieter Claesen*, k. n. *Claes*, get. sijn suster *Trijntie*.

Noch op dien selven tijdt, v. *Ewit Cornelissz*, k. n. *Jannetie*, get. *Neeltie Jacobs*.

Den laesten Septemb. anno 1635, v. *Pieter Jacobsz* ronselaer *(Ronselaer?)*, k. n. *Maertie*, get. *Pitertie Jans*.

Den 21 October anno 1635, v. *Crijn Cornelissz*, n. vt. k. *Joost*, get. *Digenum Joost*.

Den 25 Novemb. anno 1635, v. *Jan Jansz Lapper*, k. *Jan*, get. *Lysbeth Baerents*.

Den 9 Decemb. 1635, v. *Cornelis Arentsz* van 't Clooster, k. *Lysbeth*, get. *Ariaentie* sijn suster.

Noch op dien dach, v. *Cornelis Jansz Geevening (?)*, k. *Cornelis*, get. *Neeltie Cornelis*.

Den 30 Decemb. anno 1635, v. *Jan Jacobsz*, pat. 3 kinderen, 1. k. n. *Pleuntie*, get. *Maertie Cornelis*, 2. *Barent*, 3. k. Sactie.

[1636.]

Den 6 Januarii anno 1636, v. *Jacob Dame*, k. *Dame*, get. *Ewittie Crijns*.

Den 17 Februarii anno 1636, v. *Joos Arentsz*, get. *Bastiaentie* sijn wijfs suster, k. *Dirckie*,

Den 9 Maert anno 1636, v. *Jacob Willesz.*, k. *Jacob* geheeven van de moeder selve.

Noch op dien dach v. *Cornelis Cruynsz,* k. *Leendert,* get. *Hester Leendert.*

Noch v. *Simon Jopsz. Duynmeier,* k. *Job,* get. *Cornelis Arentsz. van der Wael (?)* geheeven van *Lysbet Baerents.*

Den 24 Maert op den 2 Paesdach anno 1636, v. *Sent Jacobs de Graef,* k. *Cornelis,* get. *Heyltie Cornelis.*

Noch, v. *Cornelis Stapel,* k. *Leendert,* de moeder selve geheeven.

Den 6 Aprilis '1636, v. *Jacob Cornelisz. Hoywagen,* 't k. heet *Maritge Jacobs,* get. *Geleyntge Jansen.*

Den vierden Mey anno 1636, k. Cornelis, m. *Pietertie Corstiaens,* get. *Neeltie Jans.*

Den 18 Mey 1636, v. *Adam Jansz.,* k. *Jaepie,* get. *Jannetie Arents* met de Deeckeman (?)

Noch op dien selven dach ged. v. *Gerrit Francke,* k. *Lysbet,* get. vrouw tot Hollandt.

Den 8 Junii anno 1636, v. *Ary Jansz.,* k. *Barent,* get. *Ningetie Baerents.*

Noch op dien tijdt, v. *Lauwris Crijnsz.,* k. *Cristophel,* get. *Madeleentie Roelants.*

Den 20 Julii anno 1636, v. *Jan Jansz. Wittebolle,* k. *Leendert,* get. *Japemijntie Theunis* moeder susters.

Den 27 Julii anno 1636, v. *Leendert Melsch,* k. *Mels,* get. *Theunis Damissz.* ende *Trijntle Melsch.*

Den 7 September anno 1636, v. *Jan de Decker,* k. Jannetie, get. *Lysbeth Barents.*

Den 12 October anno 1636, v. *Thomas Simon,* k. *Simon,* get. *Philemon Wilhems, Thomas Roos, Lysbet Dirxs.*

Noch op dien dag, v. *Wilhems Engelsz.,* k. *Gommertie,* get. *Roockie Leenderts.*

Den 26 October anno 1636, v. *Cornelis Jochem,* t. *Cornelis,* get. etc.

[1637].

Den 11 Januarii anno 1637 nae de middach gedo[o]pt het dochterken van *Maertie Woura,* haer n. *Ariaentie,* get. *Lysbet Hadde.*

Den 18 Januarii, v. *Ewit Cornelisz.,* k. *Jannetie,* get. *Lysbecht (?) Jans, Jan Bouwendr.*

(Wordt voortgezet).

GESCHIEDENIS.

De opkomst van Rome's macht

DOOR

K. F. H. DE KROON.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 15.)

Onder deze omstandigheden kwam in Rome de synode van 742 bijeen, waarbij de wetgevende macht geheel in handen kwam van den paus. Was tot nu toe elke synode nog bijeengeroepen door den keizer of althans in 's keizers naam, nu geschiedde dit geheel in naam van den Apostolischen Stoel. De besluiten op deze synode genomen, waren van drieërlei aard: aangaande de zedelijkheid; omtrent de verhouding tusschen Christenen en Joden en betreffende de invoering der bisschoppelijke tucht. Zoo werd bepaald, dat het geestelijken ten strengste verboden was met vrouwelijke personen samen te wonen; huwelijken tusschen familieleden onderling werden door de kerk niet meer erkend en strafbaar verklaard. Onder geen voorwendsel was het veroorloofd, dat Christenen met Joden trouwden, noch onder hun afhankelijkheid of knechtschap kwamen; geen Christen mocht bij een Jood eenige betrekking vervullen. Verder moesten de bisschoppen streng toezien, dat niemand tot priester gewijd werd, die ooit omgang met vrouwen had gehad. [1])

Deze besluiten waren, op zichzelf genomen, nu wel niet nieuw, *maar nieuw was het, dat de paus en niet de keizer ze uitvaardigde.*

Ongeveer terzelfder tijd zette de paus ook zijn veelomvattende plannen voort, ten opzichte van het Frankische rijk, door middel

---

[1]) Hefele zet de synode in 743.

»can. 1. Bischofe durfen durchaus nicht mit Frauenspersonen gemeinsam wohnen.

can. 2. Priester und Diakonen durfen keine Frauenspersonen im Hause haben, ausser etwa die eigene Mutter oder nachste Verwante, sodass unmoglich ein Verdacht entstehen kann. Wer dagegen handelt, wird abgesetst.

can. 3. Bischofe, Priester und Diakonen durfen keine weltlichen Kleider tragen.

can. 4. Alle Bischofe, welche die Weihe zu Rom erhalten, müssen alljahrlich auf den 15 Mai die nahewohnenden persönlich, die entfernten schriftlich sich den liminibus Apostolorum präsentiren.

can. 5. Niemand darf eine Verwandte zur Ehe nehmen.

can. 10. Wenn ein Christ seine Tochter an einen Juden verheirathet, oder Sklaven an ihn verkauft, oder wenn eine christliche Wittwe einen Juden heirathet, alle die diess thun oder dazu rathen, trifft das Anathema.

can. 12. Kein Cleriker darf gegen einen Collegen beim weltlichen Richter Klage führen, sondern nur beim Bischof. Will er aber gegen den Bischof selbst klagen, so wende er sich au deu benachbarten Bischof. Geht der Streit damit nicht zu Ende, so komme er zum apostolischen Stuhle.«

Hefele. III, 610—613.

E. Loening. »Gesch. des deutsch. Kirchenrechts.« II, 554, 559—569.

van Bonifacius' arbeid. Deze trachtte den nieuwen beheerscher van Austrasië, Zwaben en Thüringen op zijn zijde te brengen en dit gelukte volkomen, dank zij den invloed, dien de bisschoppen Regenfried van Keulen en Heddo van Straatsburg op hem hadden; en zoo werd 21 April 742 door Karloman een synode voor Austrasië bijeengeroepen — concilium Germanicum — waarop getracht zou worden al die misbruiken, welke in de laatste jaren in de Frankische kerk waren binnengedrongen en waarover de Angelsaks nooit had opgehouden te klagen, uit te roeien en de kerkelijke toestanden opnieuw te regelen. [1])

Op deze synode kwam voor 't eerst een samengaan tusschen Rome en het Frankische rijk tot stand; toch gaf Karloman nog niet geheel de heerschappij uit zijn handen; hij behield zich het recht voor de bisschoppen zelf te benoemen; dit blijkt uit canon I van het concilium. Voorts werden er besluiten genomen aangaande de kerkelijke discipline; in de kloosters zou de Benedictijnerregel worden ingevoerd [2]); vastgesteld werd, dat elk jaar een synode zou gehouden worden, onwaardige personen zouden van hun ambt worden ontzet, het goed, eertijds onder Karel Martel door den staat geroofd, moest aan de kerk teruggegeven worden; de eigenaars mochten die goederen evenwel behouden; zij moesten echter aan de kerk een schatting betalen; in theorie werd dus het eigendom der kerk erkend en de eigenaars behielden de goederen onder den naam precarium of beneficium. [3]) Verder werd nog besloten, dat de priesters gehoorzaamheid verschuldigd

[1]) G. Waitz. »Deutsche Verfassungsgesch.« III, 33, 34.
L. M. Hartmann. II², 172, 173.
A. Hauck. I, 474—481.
R. Baxmann. »Politik der Päpste« I, 221—223.
F. W. Rettberg. I, 355—357.
E. Lavisse. »Histoire de France.« II, 268, 269.
K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II, 16—19.

[2]) Dit was een politieke overwinning van Bonifacius, want volgens dien regel kon de staat in de kloosters geen invloed uitoefenen, wijl de abt door de monniken zelf gekozen werd.
E. Loening. II, 374, 375.

[3]) Dit laatste werd eerst nader geregeld op het concilium Listinense, 1 Mrt. 743.
Hauck, I 485, 486.
K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II, 102—109.
E. Loening. »Gesch. des deutschen Kirchenrechts.« II, 708—716.
Volgens can. I, al. 3 moest al het geroofde goed aan de kerk teruggegeven worden; dit was echter ondoenlijk. Zoo werd besloten, dat het goed door den bezitter als precarium zou worden behandeld, hij zou n.l. een geregelde belasting betalen, (van iedere hoeve één zilveren solidus = 12 denaren.) Met den dood des bezitters verviel het goed weder aan de kerk, tenzij de koning een nieuwe beleening goed achtte met het oog op den drang der tijden.
G. Waitz. D. V. G. III, 36—40.

waren aan de bisschoppen, dat zij geen wapens mochten dragen, nòch ten strijde trekken, nòch aan jachtpartijen of andere wereldsche vermaken deelnemen; bepaald werd voorts, dat de graaf in elk deel, waarin hij als koninklijk beambte was aangesteld, zou optreden als beschermer der kerk; dit besluit was zeker niet minder van groot gewicht; hierdoor toch werd de wereldlijke macht in dienst gesteld van de geestelijke, en daarmede de heerschappij der kerk over den staat feitelijk erkend. [1]) Zoo kon nu Bonifacius als aartsbisschop en pauselijk legaat door den koning erkend, zijn arbeid voortzetten en in 743 begon hij zijn werkzaamheid ook over Neustrië uit de breiden; korten tijd na de synode te Lestines, [2]) die in Austrasië gehouden werd volgens het besluit van het concilium Germanicum, stelde Bonifacius in Neustrië drie aartbisschoppen aan (Grimo van Rouen, Abel van Rheims en Hartbert van Sens) en verzocht den paus hun het pallium te verleenen. Pippijn had dit alles met leede oogen gadegeslagen, doch had dit moeten laten gaan; we moeten wel in 't oog houden, dat in het Frankische rijk een usurpatorisch

---

[1]) Concilium Germanicum, 21 April 742.

»Wir Carloman, dux et princeps Francorum, haben im J. 742 ab incarnatione Domini am 21 April auf den Rath der Diener Gottes (d.i des Papstes und des Bonifaz) die Bischofe unseres Reichs sammt den Priestern zu einer Synode versammelt.«

Volgen 7 canonen.

Can. 1. »Nach dem Rathe der frommen Geistlichen und der Optimaten haben *wir* in den Stadten *Bischofe aufgestelt* und *uber sie den Erzbischof Bonifaz gesetzt*, welcher Legat des hl. Petrus ist.«

— *Wij* hebben aangesteld bisschoppen en aartsbisschop dat Bonifacius dit al sinds 732 was, werd niet in aanmerking genomen, wij — Karloman — alleen benoemen ze; ook de door den paus aangestelde bisschoppen in Thuringen werden nu pas als »aangesteld«, erkend.

Vergel. ook Hauck (I, 478; 479), die echter in zijn conclusie — »diese Synode diente viel mehr der Festigung der frankischen Landeskirche als der Unterwerfung derselben unter Rom« — te ver gaat.

»Alle Jahre soll in unseren Gegenwart eine Synode statthaben.

Die den Kirchen entzogenen Guter geben wir wieder zurück.«

Can. 2. »Den Geistlichen verbieten wir durchaus Waffen zu tragen und in den Krieg zu ziehen, u. s. w.

Ueberdiess verbieten wir allen Dienern Gottes die Jagd und das Umherschweifen in den Waldern mit Hunden.«

Can. 3. »Jeder Priester ist dem Bischof unterworfen, in dessen Diocese er wohnt, und muss diesem alljahrlich Rechenschaft geben uber seine Amtsführung, u. s. w.«

Can. 5. »Jeder Bischof soll in seiner Parochie *mit Beihulfe des Grafen, der der Schützer seiner Kirche ist*, darauf bedacht sein, dass das Volk keine heidnischen Gebrauche mehr beobachte, u. s. w.«

Can. 7. Die Mönche und Nonnen sollen die Regel des hl. Benedikt einführen und beobachten.«

Hefele. III, 588—591.

[2]) F. W. Rettberg. I, 357—362.

Hefele. III, 591—606.

gezag heerschte, waartegen de kerk desnoods scherp en vijandig had kunnen optreden; om nu tegenover de kerk een legitieme heerschappij te kunnen zetten, was Childerik III op den troon verheven. Toen echter in 743 Artavasdus in Byzantium weder was weggejaagd, en de paus, door de Longobarden nog immer bedreigd, dus nu geïsoleerd stond, achtte Pippijn het tijdstip gunstig in den loop der gebeurtenissen in te grijpen, om zoodoende weder terug te kunnen nemen, wat in Austrasië was toegestaan. Zoo kwam in 744 de synode voor Neustrië te Soissons tot stand, waarop de aanstelling der metropolieten van Rouen, Rheims en Sens, welke Bonifacius het pallium wenschte te verleenen, door Pippijn niet werd erkend; wel werden zij door den major-domus van Neustrië opnieuw aangesteld, doch daarmede was de politiek van Bonifacius ter zijde gesteld en werd duidelijk uitgesproken, dat de metropolieten wel het pallium mochten verzoeken in Rome, doch de bevestiging aan den koning (hier: den major-domus) bleef. [1])

Ook op politiek terrein leed Zacharias een nederlaag. Hertog Odilo van Beyeren, Bonifacius navolgende in staatkundig opzicht, poogde zijn land van het rijk der Franken onafhankelijk te maken en ook de paus ondersteunde deze beweging. Zoo zagen Pippijn en Karloman zich genoodzaakt tot een veldtocht tegen Beijeren; reeds stonden de beide legers strijdvaardig tegenover elkander, toen de pauselijke legaat Sergius, welke zich bij Odilo bevond, zich tot de Franken begaf en namens den paus beval den vrede te bewaren en Beijeren te verlaten. Het was de consequente toepassing der stelling, dat ook in zuiver wereldlijke aangelegenheden de Stoel van Rome te beslissen had. Echter,

---

[1]) Synode te Soissons, 2 Maart 744.

Can. 3. »Mit dem Beirathe unserer Bischöfe und Optimaten bestellten wir rechtmässige Bischöfe fur die einzelnen Städte, und setzten ihnen die Erzbischöfe Abel und Hartbert vor, damit Bischöfe und Volk in jeder Noth sich an dieselben oder ihre Gerichte wenden können.«

Hefele. III, 614.

Rettberg. I, 363—365.

G. Waitz. III, 35.

Het merkwaardige van deze synode was, dat Pippijn niet, zooals Bonifacius wenschte, het pallium toestond aan Abel en Hartbert, doch alleen aan Grimo van Rouen; de eerste twee werden wel aartsbisschop. (Het pallium was niet het teeken der aartsbisschoppelijke waardigheid, doch een bijzonder voorrecht; E. Loening. G. d. D. K. R. II, 89—96.)

A. Hauck. I, 497, 489.

Toen Grimo van Rouen stierf, werd zijn opvolger weder *bisschop*. Naar gelang Pippijn de kerkelijke zaken zelf meer ter hand nam, werden de metropolieten weder afgeschaft.

Hauck. I, 521.

Rome overschatte het gewicht, dat het pauselijke woord in het rijk der Franken had; zijn tusschenkomst kon den strijd niet verhinderen; de Beijeren werden verslagen en Sergius zelfs gevangen genomen. [1])

Ondanks deze gebeurtenissen scheen het echter of de Katholieke kerk een reuzenschrede voorwaarts zou doen: Karloman, onder den invloed van Regenfried en Heddo gevoelde neiging zich in een klooster terug te trekken en nu trachten Regenfried, Heddo en Bonifacius den beheerscher van Austrasië over te halen de heerschappij over zijn gebied in handen te leggen van den H. Petrus — hierdoor zou niet alleen kerkelijk, doch ook staatsrechterlijk een uitgestrekt gebied onder de hoogheid van Rome gekomen zijn, — Pippijn haalde echter een streep door de rekening: toen Karloman in 747 zich in een klooster terugtrok, om zijn verdere levensjaren als monnik door te brengen, legde hij de regeering over Austrasië neer in handen zijns broeders. Zoo had Pippijn Bonifacius en Rome schaakmat gezet.

Scheen alzoo het Frankische rijk meer en meer zijn zelfstandigheid tegenover de traditioneele aanspraken van den Apostolischen Stoel te handhaven, niet lang daarna zou echter een vraag op den voorgrond treden, die zoowel voor het rijk der Franken als voor Rome van het hoogste gewicht worden zou: Pippijn wenschte n.l. zich van het legitieme gezag meester te maken en had daartoe de hulp noodig van den paus; een gezantschap, door hem naar Rome afgevaardigd, moest deze kwestie bij den H. Stoel aanhangig maken. De paus, door de Longobarden steeds meer bedreigd, en in strijd met het Oosten, stemde in den staatsgreep toe; zoo werd de nieuwe koning in Nov. 751 naar oud-Germaansch gebruik te Soissons, — op de plaats, waar Chlodwig vóór 266 jaren door zijn overwinning op Syagrius het rijk der Franken gegrondvest had, — op het schild geheven en door Bonifacius gezalfd, zeer opmerkelijk dus door een geestelijke, die alléén onder Rome stond en niet onder de Frankische heerschappij. *Zoo verscheen de Frankische kroon als een geschenk van den Apostolischen Stoel.* [2]) Na deze plechtigheid werd echter tegelijk Bonifacius door

---

[1]) R. Baxmann. »Politik der Päpste« I, 226; 227.
A. Hauck. »K. G. D.« I, 487; 493; 494.
Ook Pippijn's halfbroeder Grifo, die naar de Saksen gevlucht was, was in dezen krijg betrokken.
F. W. Rettberg. K. G. D. II, 595.

[2]) Over de houding van Bonifacius in deze zaak:

den paus weder ter zijde geschoven, daar deze bevreesd was, dat door de eigenaardige verhoudingen in de Frankische kerk Bonifacius een standpunt zou kunnen innemen, gevaarlijk voor Rome's heerschappij; hij werd benoemd tot aartsbisschop van Mainz. Onder hem kwamen de bisdommen Worms, Spiers, Keulen, Tongeren en Utrecht. [1])

Hierin had echter Bonifacius geen lust, daar hij op die manier zou moeten staan onder de Frankische kerk; hij zette te Mainz een plaatsvervanger aan, zijn vriend Lul, en begaf zich naar Utrecht om weder de missie op zich te nemen. Toen Stephanus II paus werd (752—757) werd Bonifacius benoemd tot »Legatus Apostolicus Germanicus«.

Was de werkzaamheid van Bonifacius uitermate groot geweest, wat hij eigenlijk beoogde, de Frankische kerk onder de opperheerschappij van den paus te brengen, is hem niet gelukt. Het was hem mogelijk geweest de kerk in het rijk der Franken te hervormen, de misbruiken uit den tijd van Karel Martel afgeschaft te krijgen, de kerkelijke discipline te herstellen, zijn hoofddoel echter bereikte hij niet. Wel scheen het in 747, toen hij als leider eener synode voor het gansche rijk optrad, of hij zijn streven nabij scheen, of de Frankische kerk zich zou stellen onder de hoogheid en 't gezag van den H. Petrus; in theorie was de onderschikking der Frankische kerk onder den Stoel van Rome reeds gereed, doch ook hier zou hem Pippijn den voet dwars zetten. [2])

Hefele. III, 675—677.

Rettberg. I, 380 ff.

Hauck. I, 530.

De onderhandelaars waren: abt Fulrad van St. Denis en bisschop Burchard van Wurzburg; zij vertegenwoordigden de beide deelen van het Frankische rijk.

G. Waitz. III, 63.

Het schijnt, dat onmiddellijk na Pippijns verheffing, wellicht nog op de vergadering te Soissons, de vroeger besloten maatregel over de gedeeltelijke teruggave der kerkelijke goederen opnieuw bevolen en tot uitvoering is gebracht: zoo zou de geestelijkheid voor het nieuwe heerschersgeslacht worden gewonnen.

G. Waitz. III, 68.

L. M. Hartmann. II[2], 175.

E. Lavisse. »Histoire de France« II[1], 268, 269.

[1]) Volgens Hauck (K. G. D. I, 520, n. 1) werd Mainz geen aartsbisdom, daartegenover Rettberg (K. G. D. I, 379, 392, 396) en Hefele (Conciliengesch. III, 662.) Ook Blok (Gesch v. h. Nederl. Volk I, 57) noemt het een aartsbisdom.

[2]) De synode bij Hefele III, 656—658.

Hoe groot de werkzaamheid van Bonifacius overigens was in Duitschland, blijkt wel uit de Lex Baiuwariorum, die geheel van zijn geest is doordrongen.

Hierin toch komt voor:

1. Het zal een ieder vrij staan bezittingen aan de kerk te vermaken.
2. Wie een bisschop doodt, moet aan boete betalen zooveel goud als in het gewaad

Ontmoedigd door diens tegenwerking, besloot hij nog eenmaal het werk zijner jeugd te hervatten en zich te wijden aan de verdere bekeering der Friezen. Daar was, sinds Willebrord's dood de verbreiding van het Christendom tot stilstand gekomen, wijl sinds dien geen daarvoor geschikte kracht in de Friesche kerk aanwezig was; zelfs was de bisschopszetel van Utrecht sinds geruimen tijd vacant. Toen Bonifacius in 't voorjaar van 754 in Friesland kwam vertrouwde hij het bisdom Utrecht toe aan zijn wij-bisschop Eoba en door hem nu krachtig ondersteund, begon hij zijn werkzaamheid aan de Oostkust der Zuiderzee, tot hij 5 Juni 754 eindelijk als martelaar viel voor het geloof, dat hij van zijn jeugd af met zocveel ijver had voorgestaan.

* * *

V. De verheffing van het pausdom boven de wereldlijke macht.

Terwijl Bonifacius den dood eens missionaris vond aan de oevers van de Bordine, hadden er in Italië intusschen gebeurtenissen plaats gegrepen, die van ver strekkende gevolgen zouden zijn voor het pausdom en het Frankische rijk.

Koning Aistulf der Longobarden (749—757) had de veroveringspolitiek van Liutprand weder opgenomen en in 751 Ravenna veroverd, welke gebeurtenis indirect medewerkte den paus te bewegen Pippijn's staatsgreep goed te keuren, doch tegelijkertijd de positie van den paus geheel veranderde. Met de verovering van Ravenna toch hield het ambt van exarch op en zoo werd nu de paus stadsheer van Rome. Tot nu toe was de paus slechts »heer« over het patriarchum (= groep van paleizen met Lateraan en Pieterskerk) geweest, wanneer de exarch (= de keizer) hem als zoodanig had aangesteld en het Lateraan had ingeleid, waardoor de paus dus bezit nam van het Lateraan krachtens keizerlijk recht. Met den val van Ravenna veranderde dit echter; de heerschappij der Byzantijnsche keizers over Italië hield op en zoo kon dus — omdat er geen exarch meer was — de paus niet meer door den

---

van den doode geborgen worden kan, wie dat niet kan, vervalt in slavernij met vrouw en kind.

3. Het is op Zondag verboden te werken; ook het reizen is niet toegestaan op dezen dag.

4. Het is geestelijken verboden te huwen of in omgang met vrouwen te leven.

H. Brunner. »D. R. G.« I, 309—319.

Zooals reeds werd opgemerkt, ging met de kerkelijke hervorming in het Beijersche rijk een sterke onafhankelijkheidsbeweging gepaard.

exarch in het Lateraan ingeleid worden namens den keizer en nam alzoo de nieuw gekozen paus van het Lateraan bezit *krachtens eigen recht.* Dat was Stephanus II (752—757).

Doch ook ten opzichte van het Frankische rijk werd de positie van den Apostolischen Stoel een geheel nieuwe. De verovering van Ravenna was slechts het voorspel geweest; koning Aistulf meende den tijd gekomen om van Italië een Longobardisch koninkrijk te maken, waarvan Rome de hoofdstad zou zijn; zoo zou de éénheid van Italië hersteld en het Rijk der Longobarden zijn natuurlijke grenzen bereikt hebben. Na de inneming van Ravenna wendde hij zich tegen Beneventum en Spoleto en dwong deze zijn opperheerschappij te erkennen. Ten slotte viel hij in het pauselijk gebied, veroverde de eene stad na de andere, zoodat de paus het oogenblik zag naderen, dat Rome zelf door de Longobarden zou worden bezet. In dezen nood zocht hij hulp en steun bij Pippijn, die door de gebeurtenis van Nov. 751 tot het pausdom in de nauwste verbinding getreden was. Stephanus II verleende, na zijn samenkomst met Pippijn te Ponthiou (6 Jan 754) dezen den titel van »Patricius Romanorum«. Dat de paus dit ambt verleende en verleenen kon, vond zijn oorzaak daarin, dat op dat oogenblik *de paus volledig souverein was* en niet meer van Byzantium afhankelijk; tegelijkertijd versprak Pippijn den paus hem terug te zullen geven al het gebied, wat oorspronkelijk had behoord tot het Byzantijnsche rijk en *daarmede erkende Pippijn den paus als de rechtmatige opvolger der Byzantijnsche keizers.*[1])

Den winter bracht Stephanus door te St. Denis bij Parijs. Pippijn zond onderwijl gezanten tot den koning der Longobarden en toen hem genoegdoening voor den paus geweigerd werd, liet hij zijn volk tot den oorlog besluiten. In Juli begon de veldtocht en trok het Frankische leger de Alpen over; de onderneming tegen de Longobarden schiep voor den koning der Franken en zijn rijk

---

[1]) E. Lavisse. »Histoire de France.« II, 273.
K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II, 21, 22.
»Depuis 754 en effet, il n'est plus question de duc de Rome, il a disparu, il en est de même de l'exarque Toutes les autres fonctions sont conservées, excepté ees deux-là. Le pape n'a désormais besoin ni du duc ni de l'exarque; pour leur éviter la tentation de renaître, il les remplace par un patricius Romanorum.« (Duchesne, Les premiers temps de l'Etat pontifical) pag. 26 — waaruit dus volgt, dat hij zich beschouwde als de souverein van Italië en de opvolger der Byzantijnsche keizers, die alleen het recht hadden den titel van »patricius« te verleenen,
L. M. Hartmann. »Gesch. It. im Mittelalter.« II², 176—181.
G. Waitz. »D. V. G.« III, 87.

nieuwe verhoudingen, welke een groote toekomst in 't licht stelden; dat was dan ook zonder twijfel de reden, die verscheidene Frankische grooten er toe bracht den koning in zijn plannen te dwarsboomen, uit vrees, dat het nieuwe koningschap een andere positie zou gaan innemen. [1]) En dat koningschap was inderdaad voor de Franken nieuw; voor Pippijn zich naar Italië op weg begaf, bezocht hij met zijn gemalin en zijn twee zonen, Karel en Karloman, den paus te St. Denis; daar, in de kerk van den H. Dyonisius, zalfde Stephanus de drie vorsten met hl. olie en zette een diadeem op het hoofd van koningin Bertrada. Wel was deze plechtigheid feitelijk slechts een herhaling van de in 752 voltrokken zalving door Bonifacius, doch het feit, dat het nieuwe koningschap der Franken door den paus zelve gewijd was, moest daaraan een verhoogde beteekenis geven. Geen der Merowingers was ooit gezalfd; zij aanvaardden de regeering na keuze door het volk. Thans echter zou dat ophouden, want de stedehouder van Christus op aarde, de opvolger van den H. Petrus, had nu Pippijn en zijn geslacht tot beschermers van den Apostolischen Stoel gewijd en daarmede had God hen voor eeuwig als koningen der Franken aangewezen, die, reeds krachtens hun afkomst tot vorsten bestemd, verre stonden boven het gewone menschengeslacht. [2])

Al spoedig bleek het, dat Aistulf niet tegen zijn tegenstander was opgewassen; hij werd in Pavia ingesloten en moest weldra vrede sluiten, waarbij hij alle steden, die hij in Midden-Italië op het keizerrijk veroverd had, afstond. Pippijn schonk dit alles, Ravenna en een twintigtal steden in den omtrek, aan den paus, waardoor diens wereldlijk gebied, dat op de eerste plaats het hertogdom Rome omvatte, belangrijk werd uitgebreid. De paus keerde als overwinnaar naar Rome terug. Maar weldra bleek het, dat de paus te vroeg had getriomfeerd; reeds spoedig kwamen uit Rome hernieuwde klachten over Aistulf, die niet alleen het vredesverdrag niet uitvoerde, doch zelfs poogde den paus van zijn

[1]) »Au 1er mars 754 et á Pâques (14 avril) eurent lieu à Braisne et à Kiersy-sur-Oise de grandes assemblées nationales, oú il fut décidé, non sans opposition, que l' on ferait la guerre au roi des Lombards.«

Abbé Duchesne. »Les premiers temps de l' état pontifical.« 27.

G. Waitz. »D. V. G.« III, 90, 91.

A, Hauck. »K. G. D.« II, 22, 23 en n. 3 (22).

[2]) »Erst durch die unter der Autorität des Papstes vorgenommen feierlichen Akt von St. Denis schien der Thron Pippins und seine Nachkommen nach allen Seiten gesichert.«

L. M. Hartmann. II², 187—188.

R. Baxmann. »Politik der Päpste.« I, 241, 242.

nieuw rijk te berooven; in 756 sloeg hij weder het beleg voor Rome. Opnieuw verscheen Pippijn in Italië, voor de tweede maal sloeg hij het beleg voor Pavia, waarheen Aistulf zich had teruggetrokken. Nogmaals moest Aistulf zich diep vernederen; het aanzien der Longobarden had een knak gekregen, waarvan het zich nimmermeer hersteld heeft. Bij den vrede moest Aistulf alles weder teruggeven, wat hij na 754 veroverd had en tevens beloven nooit weder tegen Rome op te rukken. Een poging van keizer Constantijn Kopronymos de veroverde landen weder bij het keizerrijk gevoegd te krijgen, mislukte. [1]) Weinige maanden later (December 756) stierf Aistulf en zijn voorganger Katchis, die eertijds de koningskroon met het eenvoudige boetekleed had verwisseld, kwam nog eenmaal uit het klooster Monte Casino te voorschijn om de heerschappij over de Longobarden op zich te nemen. Het zou echter niet van langen duur zijn; in Maart 757 trok hij zich, op de vermaningen van paus Stephanus, weder in de stille kloostercel terug; hij, die hem opvolgde, Desiderius (757—774), was de cliënt van den paus. [2])

De verhouding der Frankische kerk tot den paus was in de eerste tijden van Pippijn's koningschap zeer onzeker. Aan den eenen kant waren de bisschoppen vooral niet ongevoelig gebleven voor het streven van Bonifacius, om de kerk onder Rome's heerschappij te brengen [3]), aan den anderen kant kon de zelfstandigheid der Frankische kerk niet zoo spoedig vergeten worden; vooral de leekenwereld hield daaraan vast, slechts langzaam konden Bonifacius' denkbeelden vasten voet krijgen. Welk standpunt Pippijn zelf innam, blijkt wel uit zijn verkeer met Rome;

---

[1]) R. Baxmann. I, 245—248.
L. M. Hartmann. II², 196.
H. v. Gelder. »Algem. Gesch.« III, 264. 265.
»Der Versuch des Kaisers jene Länder wieder zu erhalten, missgluckte indem Pipin erklärte: »die Franken hatten ihr Blut nicht für die Griechen, sondern fur den hl. Petrus und das Heil ihrer Seelen vergossen und er werde um alles Gold der Welt nicht sein der römischen Kirche gemachtes Versprechen wieder zurücknehmen.«
Hefele. III, 493.
Duchesne. »Les premiers temps de l'état pontifical 30—32.
De paus verwierf in 756: de landschappen Aemilia, Flaminia en Pentapolis = de geheele d iehoek tusschen Bologna, Comachio en Ancona.
Over de vredesverdragen 754 en 756: K. Lamprecht. »Die römische Frage von König Pippin bis auf Kaiser Ludw den Frommen.« 70—92.

[2]) Duchesne. »Les premiers temps, etc.« 33.
L. M. Hartmann. II², 198.

[3]) Rettberg. K. G. D. I, 402—412.
Hauck. I, 524.

sinds 746 stond hij met paus Zacharias in verbinding zonder tusschenkomst van den legaat; hij stond tegenover de kerk in dezelfde positie als eertijds de Merowingers; de besluiten van Rome golden voor hem evenmin voor bindend; hij zelf bepaalde, wat voor de kerk dienstig was. Bij somtijds zeer gewichtige aangelegenheden bleef, wat de paus noodig oordeelde, onuitgevoerd [1]); in 't geheel kan men zeggen, dat Pippijn over de rechten van den paus juist zoo oordeelde als zijn voorgangers dit hadden gedaan. Of Rome hiermede genoegen nam? Zacharias liet niet na de bisschoppen er onophoudelijk op te wijzen, dat de vorsten met kerkelijke zaken niets te maken hadden, dat hun werkkring zich slechts uitstrekte tot datgene, wat de burgerlijke en militaire wetgeving betrof en daarin lag nu juist de tegenstelling: in 't geen Pippijn meende, wat zijn plicht als koning was, zag de paus een zich bemoeien met wat hém uitsluitend en alleen, krachtens zijn positie als stedehouder van Christus op aarde, van rechtswege toekwam. Hij waagde het echter niet er zich vierkant tegen te verzetten, doch poogde het op alle mogelijke manieren te verhinderen. Daarom ook schreef hij aan Bonifacius [2]) en gelastte hem dit schrijven op een synode voor te lezen, zoo, hoopte hij, zou de beslissing over kerkelijke vragen alleen aan de organen der kerk staan, m.a.w. aan de bisschoppen overgelaten worden, Tevens bracht hij den omvang der pauselijke macht ter sprake; zijn verklaringen waren bevelen, die niet overtreden mochten worden. Hoe slim ook bedacht, Zacharias bereikte zijn doel niet. Tegenover een man als Pippijn was 't niet mogelijk de vergrooting der pauselijke macht in het Frankische rijk zoo maar ondershands te bereiken. [3]) En toch lag het in den loop der dingen opge-

---

[1]) Zoo het aanstellen der aartsbisschoppen o. a., waarop paus Zacharias meermaien aandrong,

Hauck. K. G. D. I, 520 ff.

[2]) Het pauselijke schrijven, naar aanleiding enkele vragen van Pippijn aan den paus, was gericht aan Bonifacius.

Het schrijven bij Hefele. III, 648–656.

Bonifacius bracht dit schrijven op de synode van 747.

[3]) Hauck. II, 10, 11.

Rettberg. I, 379.

In een noot, pag. 11 geeft Hauck als zijn meening te kennen, dat de brief van Zacharias wel niet door Bonifacius zal zijn voorgelezen (tegenover Rettberg). En aangenomen, dat Bonifacius het schrijven ter sprake heeft gebracht, de voorschriften van den paus kregen toch geen wettelijke kracht, daartoe was een besluit van Pippijn noodig.

Ook Hefele, III, 657 meent, dat wel degelijk de brief is behandeld en we mogen dit als vaststaande aannemen. Pippijn heeft er echter geen notitie van genomen.

sloten, dat beide machten steeds nader en nader moesten komen tot het ten slotte tot de innigste verbinding kwam; de eerste schrede daartoe was de onttroning der Merowingers, wat voor de kerkelijke aangelegenheden van 't hoogste gewicht was: door de toestemming van en de daaropvolgende zalving door den paus toch was uitgemaakt, *dat ook voor de Franken de paus als de macht verscheen, die over het wel en wee van koningen had te beslissen.* [1])

Door het optreden der Longobarden onder Aistulf veranderde echter die toestand in zeker opzicht ten nadeele van Rome; voor zijn verheffing tot koning der Franken had Pippijn den Paus noodig gehad, eenigen tijd later was de paus genoodzaakt den steun te verzoeken van hem, dien hij op den troon van het Frankische rijk had verheven en daarmede was het bondgenootschap tusschen Rome en het rijk der Franken bezegeld; verzekerde het Rome den steun van en de bescherming door het machtigste volk van West-Europa, omgekeerd ketende het ook het pausdom aan het rijk der Karolingers. Zoo was dan de verbinding dier beide machten een voldongen feit geworden, echter, in geheel anderen zin dan Bonifacius zich dat had gedacht; van een erkenning eener onbeperkte pauselijke heerschappij in de Frankische kerk was geen sprake, veel meer scheen het omgekeerde het geval, dat de paus afhankelijk was geworden van den koning. En toch, wat vernedering van den paus scheen, kon voor de rein kerkelijke aanspraken, welke men in Rome nooit uit het oog verloor, bevorderlijk zijn, nu Rome en 't Frankische rijk zoo innig verbonden waren. Wanneer inderdaad paus Stephanus II de hand in de vervaardiging der Constantijnsche schenking heeft gehad, [2]) zoo is geen twijfel omtrent zijn denkbeelden mogelijk; hij beschouwde

---

[1]) »Nachdrücklicher als durch die an Zacharias gerichtete Frage konnte es nicht ausgesprochen werden, dass das fränkische Volk im Papste den obersten Vertreter des moralischen Prinzips auf Erden anerkenne.«

Hauck. II, 14.

En daaruit volgt dan tevens, al moge dan Hauck zeggen: — »Die Krone wurde ihm nicht von dem Papste, sondern von den Franken übertragen« — dat de toestemming daartoe van den paus *noodig* was, zoodat per saldo de kroon op Pippijn's hoofd een geschenk van den paus was. Wanneer de paus op straffe van excommunicatie een ieder bevelen kan een koning, die een usurpatorisch gezag uitoefent, als zijn rechtmatigen heer te erkennen wanneer een ieder dus erkent, dat, wat hij (= de paus) voor recht houdt, ook inderdaad récht is, dan volgt daaruit, dat de paus ook in wereldlijke zaken het hoogste gezag bezit.

Vgl. J. Friedrich. »Die constantinische Schenkung.« 151—155.

[2]) J. Friedrich. »Die constantinische Schenkung« 134—157.

zijn positie als de hoogste op aarde: den paus kwam de géestelijke opperheerschappij over 't geheele Westen niet alleen toe, doch ook de wereldlijke heerschappij, theoretisch over West-Europa, praktisch over Rome en het oud-Romeinsche gebied. Vandaar dan ook, dat in de oorkonde, waarbij het op de Longobarden veroverde gebied onder het gezag van den paus werd gesteld, geen melding werd gemaakt van »*schenken*«, doch van »teruggave« aan den apostel Petrus en diens opvolgers.

Niets kon tegenover de tegenwerpingen, welke tegen de aanspraken van Rome aangevoerd konden worden, grooteren indruk maken dan een oorkonde, waarin de stichter van het Christelijke keizerrijk zelf deze aanspraken, voorzoover ze op goddelijke aanstelling berustten, erkende, voorzoover ze van wereldlijken aard waren, bevestigde. Dat zich die oorkonde nauw aan de sinds lang erkende Silvesterlegende [1]) aansloot, scheen een waarborg te meer voor hare echtheid. Constantinus legde in het dokument zelf de geloofsbelijdenis af, welke paus Silvester hem had voorgelegd en verhaalde met de woorden der legende zelf op welke wonderbare wijze hij, onder bijstand van den apostel Petrus en den paus, bekeerd geworden was. Dat hij nu ook de bekeering van alle volkeren verlangde, sprak van zelf; niet minder echter, dat hij tegenover den H. Petrus, volgens het geloof, dat hij nu ook als het zijne erkende, de rots, waarop de Christelijke kerk gebouwd was, ook zijn eerbied en dankbaarheid op de meest schitterende wijze betoonde. Wanneer Petrus de eerste apostel en Christus' plaatsvervanger op aarde, waar de paus de opvolger van Petrus was, zoo kwam hem dan ook de eerste plaats op aarde toe: keizerlijke macht en vereering. En evenals de stadhouders ondergeschikt en gehoorzaamheid verschuldigd waren

---

[1]) Daar Constantinus de eerste Christelijke keizer was, moest hij natuurlijk in zijn jengd niet alleen heiden, doch ook een vervolger der Christenen geweest zijn. Een wonder zou hem tot het ware geloof bekeeren. Hij werd ziek; de heidensche geleerden wisten geen raad; de priesters van Jupiter raadden hem een bad aan in het bloed van kleine kinderen. Constantinus wilde dien raad opvolgen, doch had groote moeilijkheden met de moeders. Daar verscheen hem onder die omstandigheden de H. Petrus en verwees hem naar paus Silvester (deze was om de vervolging te ontgaan op den berg Soracte gevlucht) om daar genezing te zoeken. Inderdaad wist Silvester, daarin bijgestaan door den H. Petrus, den keizer van zijn kwaal te genezen, doch tegelijkertijd onderwees Silvester hem in het ware geloof; Constantinus werd christen, Silvester doopte hem.

L. M. Hartmann. II², 221.

J. Friedrich. »Die constantinische Schenkung.« 79—107.

L. Duchesne. »Les premiers temps de l'état pontif.« 34, 35.

aan den keizer, zoo ook de bisschoppen aan den paus; paus en pauselijke hierarchie werden voorgesteld als gelijk aan den keizer en de keizerlijke ambtenaren. [1])

De feitelijke inhoud van dit »Constitutum Constantini«, ontstaan tijdens het pontificaat van Stephanus II is: Keizer Constantinus I schenkt aan den H. Petrus en aan paus Sylvester en diens opvolgers het Lateraan in vollen eigendom. Geestelijken der stad Rome zullen benoemd kunnen worden door den paus tot consul en patriciër, dus in rang gelijk staan met den Romeinschen senaat. De keizer verklaart, dat hij zijnerzijds besloten had den zetel van het Imperium te verleggen naar het Oosten, met name Byzantium, hiermede erkennende de heerschappij van den opvolger van Petrus over Italië en de West-Romeinsche provinciën, [2]) alsmede diens opperheerschappij over de gansche Christenheid, het Oosten inbegrepen. Beginnende dus met de schenking van het Lateraan, liet keizer Constantinus I in deze oorkonde, opdat de luister van het pausdom niet verbleeken, doch integendeel den glans der wereldlijke heerschappij zou overstralen, aan den H. Petrus en zijn opvolgers Rome over, alsmede Italië en het gansche West-Romeinsche rijk. Dit werd weder in verbinding gebracht met de verandering, die onder Constantinus I plaats had, de overbrenging der regeering naar Byzantium, wijl het niet aanging, dat in de stad, waar door den Beheerscher van het hemelrijk het priesterlijk principaat en het hoofd van den Christelijken godsdienst was gevestigd, ook de wereldlijke heerscher zijn zetel had. [3])

---

[1]) »Das Hauptmotiv zur Fälschung läge in dem Bedürfniss nach einem urkundlichen Beweise für den Primat. Daran schliesst sich die Betonung des Papstes als universalis papa; als solchen werden ihm kaiserliche Ehrenrechte und kaiserlicher Schmuck zugesprochen, und dementsprechend dem römischen Clerus senatorische Ehrenrechte.«
– K. Lamprecht. »Die römische Frage.« 130.
J. Friedrich. »Die Constantinische Schenkung.« 115, 116.

[2]) »Unde ut non pontificalis apex vilescat, sed magis amplius quam terreni imperii dignitas et gloriae potentia decoretur, ecce tam palatium nostrum, ut praelatuur est, *quamque Romae urbis et omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates* saepefato beatissimo pontifici patri nostro Silvestrio universali papae contradentes atque relinquentes eius vel successorum ipsius pontificum potestati et ditioni firma imperiali censura per hanc nostram divalem sacram et pragmaticum constitutum decerniurus disponendam atque iuri sanctae Romanae ecclesiae concedimus permanendam.«
J. Friedrich. »Die constantinische Schenkung, 194. Het geheele Constitutum Constantini« bij J. Friedrich, 179—197.

[3]) L. M. Hartmann II², 228.
J. Friedrich. »Die const. Schenk.«, 137.
»Konstantin habe das Imperium in den Orient verlegt, um dem Papstthum die Herrschaft des Westens frei zu lassen, und zur Forderung dieser letzteren Zweckes habe er Italien, wenn nicht gar den ganzen Westen in unmittelbare Gewalt des Papstes gestellt.«
K. Lamprecht. »Die römische Frage«, 118—120.

Was dus door de verdragen van 754 en 756 reeds het eerste deel der beginselen, nedergelegd in het »Constitutum Constantini« doorgevoerd geworden, was de Stoel van Rome door Pippijn's staatkunde reeds in 't bezit van Rome en voor een groot deel van Italië,[1]) het kwam er nu op aan, ook het tweede deel der schenking tot werkelijkheid te maken en de hand te leggen ook op de feitelijke heerschappij over West-Europa; ook daartoe moest het machtige rijk der Franken den paus dienen; wanneer de verbinding tusschen Rome en het Frankische rijk zoo innig was geworden, dat het gezag van den opvolger Petri absoluut werd erkend, dan zou die heerschappij Rome vanzelf als een rijpe vrucht in den schoot vallen. En inderdaad scheen tijdens de regeering van koning Pippijn de tijd niet zoo ver meer, dat dit geschieden zou. Ondanks de slechte verhouding, welke er tusschen Pippijn en Bonifacius bestaan had, paste de door den laatste voorgestane kerkelijke inrichting zoo volkomen in het nieuwe regeerings-systeem, dat Pippijn vanzelf den door Bonifacius betreden weg insloeg.[2]) Dat geschiedde op verschillende rijksdagen of rijkssynoden, op welke Pippijn naast de wereldlijke zaken, ook de geestelijke aangelegenheden behandelde en door Capitularii liet vaststellen. De voornaamste daaronder was wel die van Verneuil in 755, in den tijd dus, die beslissend kan genoemd worden voor de verhouding tusschen het rijk der Franken en het pausdom.

Op deze synode te Verneuil (Verno palatio) werd de bisschoppelijke hierarchie nader geregeld: in iedere stad moest een bisschop zijn (of nog gekozen worden) en over meerdere bisschoppen werd een metropoliet aangesteld; de priesters werden verplicht, zoo noodig, uitsluitend bij de bisschoppen recht te zoeken; eveneens werden eenige bepalingen aangenomen omtrent de kloostergeestetijken.[3]) Het voornaamste doel was dus de bisschoppelijke

---

[1]) „Le pape est le chef du gouvernement; la milice, comme le reste, dépend de lui et reçoit ses ordres. Il n' ajoute aucun titre à son titre ecclésiastique. C' est comme chef de l' ecclésia Dei qu' il est en même temps chef de la respublica Romanorum."
L. Duchesne. „Les premiers temps, etc." 44.

[2]) F. W. Rettberg I, 419.

[3]) in 767.
Can. 1. In jeder Stadt muss ein Bischof sein.
Can. 2. Da die Metropolitanverfassung noch nicht vollstandig hergestellt, so müssen alle Bischöfe denjenigen welchen in vicem metropolitanorum von uns bestellt wurden, den canonischen Gehorsam leisten.

rechten binnen de grenzen van hunne diocesen in vollen omvang te doen erkennen en vast te leggen en daar dit zich aan de werkzaamheid van Bònifacius aansloot, steeds een principe van hem geweest was, zoo werd de arbeid van den apostel der Duitschers zijdelings gediend door de besluiten van de synode van Verneuil. Toch bleef er nog een gewichtig onderscheid bestaan: Bonifacius hield bij zijn reformatorisch werk steeds zijn oog gericht ep Rome, Pippijn had slechts uitsluitend het belang der Frankische kerk op 't oog. Maar de richting, welke hij aan de Frankische staat kunde had gegeven, zou het onmogelijk maken in 't vervolg zijn kerkelijke politiek consequent door te voeren. Toen hij de waardigheid van patricius Romanorum aannam, zette hij den voet op den weg, die moest leiden tot de opheffing der afgeslotenheid van den Frankischen staat. Nòch Chlodwig, nòch Dagobert, nòch Pippijn van Landen, nòch Karel Martel hadden ooit andere belangen voorgestaan dan specifiek Frankische. Dat was echter sinds 753 anders geworden. Sindsdien hadden de Frankische koningen voor een gemeenschap te zorgen, die geen deel van het Frankische rijk uitmaakte en daarbij zóó uitgestrekt en belangrijk was, dat het ook nooit een deel er van worden kon. Het gevolg daarvan was, dat de zuivere nationale staatkunde der Franken een einde genomen had: sinds 753 waren zij genoodzaakt in de algemeene Europeesche politiek mede te spreken. Dat de Frankische kerk meer Frankisch dan Roomsch was, vloeide voort uit de nationale afgeslotenheid van het rijk zelve. Tevergeefs had Bonifacius gepoogd hierin een verandering te brengen; het gelukte hem niet de Frankische kerk onder de heerschappij van Rome te brengen; Pippijn had haar karakter weten te behouden. Het kon echter niet anders of de staatkundige toe-

---

Can. 3. Jeder Bisschof hat in seiner Parochie das Recht, sowohl die Cleriker als die Regularen nach canonischer Ordnung zu corrigiren.

Can. 8. Alle Priester, die in einer Diöcese leben, sind dem Bischof unterworfen und dürfen ohne seine Erlaubniss weder taufen noch Messe feiern. Auch müssen sie beim Concil des Bischofs erscheinen.

Can. 18. Kein Cleriker darf, ausser auf Befehl seines Bischofs oder Abtes, sich an ein weltliches Gericht wenden, gemäss c q. von Karthago.

Can. 23. Die Grafen und Richter sollen an ihren Gerichtstagen zuerst die Angelegenheiten der Kirchen verhandeln.

Hefele. III, 695—697.

K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II, 16—19.

F. W. Rettberg. K. G. D. I. 420, 421.

A. Hauck. K. G. D. II, 34—37.

R. Baxmann. »Politik der Papste.« I, 259.

stand, waarin het Frankische rijk na 753 verkeerde, moest ook van invloed op de kerk worden. En inderdaad, langzaam won Rome meer en meer veld; het zaad door Bonifacius uitgestrooid, begon wortel te schieten; steeds grooter werd het aantal van hen, die ook voor de Frankische kerk totale ondergeschiktheid aan den paus het beste achtten en die niet in den koning, doch in den paus hun rechtmatig hoofd zagen. Wel scheen alles nog bij het oude, doch inderdaad had de verandering reeds plaats gegrepen, kwam die ommekeer reeds tot uiting in de staatkunde tegenover het Byzantijnsche rijk. Keizer Constantijn Kopronymus had nog niet de hoop opgegeven door een slimme diplomatie twee voor hem zeer gewichtige resultaten bij de Franken te bereiken: hun instemming met zijn houding aangaande de beelden en restitutie van het exarchaat. Nòch het een, nòch het ander werd door de Grieken bereikt; Pippijn was te vast met Rome verbonden, hij zelf had in 754 Rome van het Grieksche rijk losgescheurd, om nog een andere politiek te kunnen volgen, dan eene, die Rome niet welgevallig was. Het antwoord op de restitutie was afwijzend; de synode te Gentilly stelde zich volkomen op het standpunt van Rome, wat betrof den beeldendienst en enkele strijdige punten in de Drievuldigheidsleer en daarmede was de laatste schakel in den keten, die de beide Westelijke machten tegen het Oosten tezamen bond, gesmeed. [1])

Kort na de synode van Gentilly stierf paus Paulus I, 28 Juni 767. Nog voor hij de oogen gesloten had, braken er twisten uit over de bezetting van den H. Stoel [2]), doch den 6den Augustus 678 werd Stephanus III tot paus gekozen. De gebeurtenissen, welke na den dood van Paulus I waren voorgevallen, brachten Stephanus III er toe te Rome een synode bijeen te roepen, teneinde de orde weder te herstellen en de pauskeuze zoodanig te doen regelen, dat in 't vervolg dergelijke voorvallen niet meer konden plaats grijpen. Hij zond daartoe ook gezanten naar Parijs; toen zij daar echter aankwamen, was Pippijn gestorven, 24 Sept. 768, doch zijn

---

[1]) L. M. Hartmann. II², 197 198.
Hefele. »Conciliengesch.« III, 507—509.
J Friedrich. »Die constant Schenk.« 135.
A. Hauck. K. G. D. II, 278.
[2]) Helefe III, 510, 511.
Baxmann. I, 259, 260.
Hauck. II, 69—71.
Duchesne. «Les premiers temps, etc. 51, 52.

beide zonen Karel en Karloman voldeden aan het verzoek van den paus en zonden twaalf Frankische bisschoppen naar Rome, tot bijwoning der synode. Deze werd in April 769 in het Lateraan geopend en bezocht, behalve door 53 bisschoppen, door vele priesters, monniken, optimaten en andere burgers uit Rome.

Wordt voortgezet.

MEMORANDA.

Willige Verkoping.

Unico van Wassenaer en Jacob Gillis maakelaers als last en procuratie hebbende van hunne hooge principale de Heeren Staten van holland en westvriesland zijn van meeninge op den 1 December 1746 te Breda publicq onder de hand te verkoopen aan mess. Puisieux en Ficquet maakelaers van den woning van Frankryk de navolgende heerlyke goederen op conditie en voorwaarden hier nevens gestelt en verder te sien by de voornoemde makelaers, daags na de verkooping.

De seven onvereenigde provintien, met alle hunne previlegien, præeminentien, Regten en geregtigheeden voor soo verre die nog in weesen syn, onder en nevens sodanigen servituiten lasten en schulden, soo dragelijke als ondragelijke als van tijd tot tijd door de verkoperen daarop gelegt syn zonder dat het de koperen vrij sal staan van naar eenige oude loffelijke coustumen, previlegien of dergelijke te vragen, verder als men die wel aan haar sal willen mededelen. En sal gem. verkoping geschieden voor contant geld te betaalen gedeeltelyk bij den opdragt, alles te verdeelen onder de verkooperen in egale portiën na mate van yders bequaamheyd en credit, dog alles op navolgende conditien:

1. Dat het huys van Nassau voor altoos en eeuwig sal sijn en blijven gesecludeert van alle politique en militair gesag in deese Republiecq en dat de loffelyke acte van seclutie als een Eeuwig Edict sal worden gestatueert en gehouden, want schoon hunne voorvaderen daar voor goed en bloed hebben gewaagt, sy syn daer voor rykelyk beloond, en een stadhouderlijke regering is gevaarlyk voor de vrijheyd.

2. dat de troepen van den staat altyd sullen worden gecommandeert door vreemde generaels, die door hun onkunde van de constitutie van de regering en derangement in hunne finantien genoeg aen de Staaten van holland en West-Vriesland gesubordineert syn, om op haer Ed. Gr. Mog. ordres alles sodanig in verwarringe te willen brengen te verminderen en te verswakken, dat elk na de vreeden moet haaken, en die oorlogssuchtige Engels en Oostenrijks gesinden swygen mogen,

3. dat alle de Regenten, die sig met gehoorsaamheyd aan de tegenwoordige Regeringe sullen onderwerpen in hunne ampten en waardigheden sullen sijn en worden gecontinueert, wel meerder maer niet minder. En dat in plaats van die geenen, die suspect sijn, naar andere onverstandige vreemden, armen en geringe zijnde, dat teffens naer stoute en hoofdige sal werden omgesien, opdat de Regenten die nu wat te seggen hebben hun credit moge en kunnen ophouden.

4. dat de heeren Staten Generaal, den Raad van Staaten en alle respective magistraten niemant sullen mogen promoveren als die den huyse van Nassauw eenen eeuwigen haat sal gewooren hebben en die sig daer teegen in woorden en daaden als een braeff patriot en yverig republicaan sal hebben gedeclareert. En boven alle andere sullen geprefereerd worden, die geenen, die den prins van Orange het meeste goed met het meeste kwaad hebben vergolden.

5. dat gene bestedinge van slands werken, fortificatien, leverantie, door den Raad van Staten, of de gecommitteerde Raaden sullen worden gedaan, als aan, en door de vrienden van de leeden van dien, opdat die geenen, die deel aan de reegeringe hebben, daer ook het voordeel van mogen hebben.

6. dat niemant met standaert, vaendel of eenig ander militair employ sal worden begunstigt, dan die den voorigen eed sal hebben gepresteert en die boven dien nog den heer of vrouwe syne patroonen eenige dienst hebben gedaan of aan een behoeftige neeff, nigt of oud-oome een redelijke uytkeering heeft belooft of gegeven, belooven of geven sal.

7. Dat in de beyde hooven van Justitie in holland en voorts ook in de andere Provintie voortaan niemand sal worden gepromoveert, dan die tot een ander politieque bediening onbequaam is om te willen dienen de jongste voor de oudste prefererende,

opdat de justitie sagtelyk en soo kostelyk als nu dagelijks geschied moge werden geadministreert.

8. Dat alle de admiraliteyten sullen blijven op dien voet als die nu sijn zonder dat ooit iemand wie hy ook soude mogen sijn na reekening van gedane aanbouw of equipagie van Scheepen sal vermoogen te vragen, om de agtbaarheid van de Regeering te bewaaren en de Zeemagt te houden op die voet als se nu is.

9. dat tot bewindhebberen van de oostindische Compagnie nooit iemand anders voortaan sal worden aangesteld dan een regent dien in de coophandel niet ervaren en bij de Compagnie niet geinteresseert is, bovenmate en die declareert de westyndsche Compagnie als nietswaardig, omdat er van de bewindhebbers plaatste niets komt altoos te sullen helpen verdrukken, opdat de maatschappij door de Regeering gesoeteneert werde, welgedient sy, en dat het syne van het merk niet uijtstekken.

10. Dat nooyt in het ministerie bij holland of bij de generaliteit zullen moogen werden gebragt luyden van geboorte of Credit, altoos jonge en onbequame persoonen voor oude en ervarene prefererende opdat de ministers niet meerder te zeggen mogen krijgen als de heeren.

11. Endat vooral nooyt tot Raadpensionaris of tot pensionaris van eene stad sal moogen werden verkooren iemand wiens vrienden deel aan de Regering hebben gehad of die daar nog veele van in zijne familie heeft, opdat hy niet te veel te zeggen krygen in syn stad, en inde vergadering van holland, maer dat men soeke zal naar vreemde luyden en voor al oude advocaten, die disput eeren kunnen voor haer stad, en die niet schielijk concluderen, opdat de vergaring ordentelijk lang blyven by elkander, en een Regent syn daggelde verdienen die hem toekoomen.

Vooral moet hy onkundig weesen in s' lands historien, en van de intressen van vreemde mogendheden. Omdat hy om desen tegenwoordigen tyd mag denken, en niet soo veel aan het gepasseerde of voor het toekoomende, en dat hy het met geen vreemd hof houden, en voor den oorlog met alle desselfs grouwelen weesen mag.

Hier neffens zyn nog eenige weynige separate articelen gevoegt, onnodig om hier te melden, maar te sien, zooals boven gesegt is ten huyse van de makelaar voornt. daags na de verkooping.

Zoo egter iemand het zij uyt eedelen, burgers of boeren, vermeent tegens dese verkoping in oppositie te kunnen koomen, of te kunnen protesteren tegens de procuratie op bovengem. makelaers gegeven, die kome met behoorlyke bescheyden voorsien van in 's Hage ter tijd en plaats als het behoort. Eer het te laat is.

Zegget Voort.

Medegedeeld door J. K.

Voorsegging

die gevonden is in het jaar 1667 d. 8 agustus in het graff van eenen overledenen bisschop die in vrankrijk in t jaar 1204 begraven was in een kapel die digt bij parijs staet gent. de capel van den H. Geest. De voorsegging was geschreven op een maegde parkements rolle leggende in een loode kist, staande aan het voeteneinde van den overledenen bisschop, hij is geboren in het Jaar 1172 binnen parijs, sijn doopnaam was christianus agidius afkomstig uyt het stamhuys van Lotharius welk stamhuys naderhand tot de koninglijke kroon van vrankrijk is geeligeert geworden, hij is gestorven A° 1204, 6 m. 14 d. De voorsegging was geschreven in de latijnsche taal en luijt in onse nederlandsche taal als volgt:

GEDACHTENIS.

Wanneer dit in mijne graff sal gevonden worden sal er een helder sonnelicht in Frankrijk sijn, deese zonne zal zijne stralen uitschieten op het lant des leeuws, dat als dan gantsch van hulp ontbloot sal sijn, alwaar hij velen sal overwinnen en verwoesten en verderven, dan sal het land des leeuws in een zeer grote nood en benauwdheyt zijn. Ja selfs de beesten des velds zullen schreeuwen om dat hare weyden met water bedekt sijn, dog enigen tijt daer naa sal die sonne sijne stralen weer afwenden van het land des leeuws en uijtschieten op zoodanige gewest als het hem voordeligst weten zal, en sal aldaar in gedurige voorspoet sijn, hij sal vele sterkten overweldigen en grote verwoestingen aanregten. Ja, twee vederen trekken uyt de vleugelen des adelaers, dog het sal hem strekken tot sijne eijgene schade, wand een zeer kleijnen tijd na dat dese dinge volbragt sijn, sal hij zijn glans nimmermeer laten lichten; ja dit mijn vaderland sal tot een woestijne gestelt worden, Italie sal een groot deel verwoest, dog Venetien sal behouden worden, dog Romen sal verbrand worden, en als dese

dinge haar begin neeme, zoo zal de sone des leeuws de krone der lelie bederven en dat door des menschen zone 't welke in het rijk van engeland (dese woorden zijn donker, maar letterlijk het origieneel manuscript gevolgt). Want daar sal een vast verbond sijn tussche den zone des leeuws en de adelaer. Sij sulle daar naa in verre geweste trekken en overwinnen . . . . eijnde.

J. K.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

IX.

LYNDE

BEI BILSEN, BELGISCH LIMBURG.

LINN

BEI CREFELD, UND SEINE GESCHICHTE.

1066-1191

VON

BARON ADHEMAR DE LYNDEN.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 432.)

DIE TER LYNDEN von Asperden, in Cleve.

Urbar oder Einnahme Verzeichniss des Klosters Gravendael vom Jahre 1381. [1])

Census sub porta ipso die beati Martini.

1337 August 20 — Asperden. Unter den Gerichtsleuten: *Didric ter Linden* (Urkunde no. 172).

1367 Dezember 20 — *Heyen* (Henrik) *ter Linden*, ghezworen bode (Asperden). (Urkunde No. 213),

1348 Dezember 3 — Unter den Gerichtsleuten von *Asperden* folgen in der Urkunde nach Claes van Calcar; *Dyderik van der Lynden, Henrik van der Lynden Dyderick sone* (p. 106).

1381 Item Katheryn ter Lynden 12 pullos de palude (p. 274.)

1381 Item *Kateryn ter Linden et Wilhelmus ejus filius* de area dicta die Woestestat 4 br. (p. 276.)

[1]) Scholten, Dr. Robert. Das Cisterienserinnen Kloster Grafenthal oder Vallis Comitis zu Asperden im Kreise Cleve, Cleve 1899.

Item eadem *Katherina ter Lyden et Lambertis eius filius* de domo, area, orto et terre pertinentibus sitis in Asperden 7 br. (p. 276).

1381 Item Swenelt ter Lynden et Hilla eius filia ex quadam area et orto quodam sitis in Asperden pariter ergo Io. Haen 2 pullos.

Item eadem *Sweneldis et Ioestken eius filius* ex domo, area et campo in Aesperden situs pro censu hereditaris cum pueris suis in cambio cum claustro pro quodam pasuilo sito in der Hinxtvoert 6 sr. (p. 277.)

1387 Item *Ioestken filius Henrici ter Lynden et Hilla eius soror* de quadam pecia terre dicta Hoenrglants sita in parochia de Aesperden $^1/_2$ br.

Item *Gerardus ter Lynden et Hilla eius uxor* ex quadam area et 2 iugeribus terre sitis in Aesperdervelde $3^1/_2$ br. (p 277).

Pachis in Aesperden.

1381 Item *Katheryn ter Lynden* $3^1/_2$ scepel, siliginis et $3^1/_2$ scepel, evene de pecia terre retro domum et de Muggewinkel.

Item *Gerardus ter Lyuden* 1 scepel siliginis (p. 278,)

1381 Item *Theodericus ter Lynden* de terra in Aesperdervelde 10 scepel. siliginis et annos quondam *Nicolai ter Lynden* (p. 279).

Census in Hommersom

Item *Katherina ter Lynden et Sophia eius uxor* (filia) de quadam pecia terre sita in Aesperdervelde, dicta et Riperscheitsche guet 3 gr. de 12 ingeribus de 4 frust (?) (p. 279.)

Februar 26. Anniversarium fraternitatis *Margarethe ter Lynden* cum suis et pro quibus desideravit. Unde recepimus quadringentos florenos renenses, ut etiam ante initium huius Kalendarii plenices habetur.

November 20. Honesta matrona *Margaretha te Lynden* contulit domini nostre in elemosinam quadringentos flor. renen. in promptis et reditibus, se et suos nostris recommendamus orationibus (Calendarium des Regulierklosters zu Gaesdonck bei Goch insc. a. d. 15 Jahrhundert.)

1540 April 30. *Groot-Linden bei Grave* (p. 242).

1546. *Hof ter Linden in Asperden* (p. 76.)

Codex Lax, jetz im Besitz des Aloys Schlüper in Goch, msc. a. Perg. aus dem 15 Jahrhundert:

Fol. 31[2] 1421 des vrydages nae s. Urbaens dach erklären vor Richter und Gerichtsleuten in Asperden Eheleute Deric und Fye die Haon, »dat zy en gheen recht noch toeseggen en hebben noch en behalden tot alsulken sterfguet lyfgewynne, als *Deric van der Lynden en Ny syn echte wyeff* te halden plagen van den hogegeboren durluchtigen furste hertoge van Gelre van den Nyencloester end van heren Johan van der Straten ridder ende voirt noch an alsulc erve end guet, als sy te hebben plagen gelyc als die brieve dairaf inhaldende syn, die dair op gemaict syn tot behuef des gasthuys tot Goch sonder enigerhande weder seggen end argelist.«

Vorher fol. 31 folgende Urkunde:

1421 op s. Ioriens dach. Am Gericht in Asperden tragen *Deric van der Lynden end Ny syn echte wyff* alsulke have ond guet, als si hebben end achterlaten sollen na hairre beider leven, dat sy rurende end onrurende in den gericht van Asperden als tot behueff den gasthuys tot Gert« auf und geloben weerschap jair end dach.

Dieselbe Urkunde vom selben Datum auch fol. 51[2].

Ebendasselbst.

Fol. 77 unter der Rubrik: Dit is alsulken thyns ende jairguld als up s. Peters altair gehoirt.

Item *Ians erff ter Lynden* 1 B.

Item *Lamberts erff ter Lynden,* dat Deryck Baly hevet 3 B.

Den Dns. *Mathias van der Lynden* vicarius in Rheimsberg 1495 und *Peter van der Lynden* vicar daselbst 1574.

Heinrich und Gebela van der Lynden, die zur zeit des Mathias in Qualburg lebben.

1572 Iuni 21. Am Schöffengericht in Goch vergleichen sich Conventualen in der Gaesdock und *Melys ter Lynden* gütlich dahin, dass *Melys*, der gewisse Objecte von dem Lehen, das er von Gaesdonck in Heiden hatte, abhanden kommen liess nichtsdestoweniger das Lehn behalten sollte, falls er die Kosten des Wiedererwerbes der verdlienierten Stücke tragen würde. Melys verspricht dies und stellt als Bürgen »Henrichen Koeburg sinen neven und Dericken van Heteren.« (Urk. auf Perg. mit Schoeffensiegel im Gaesdoncker Archiv.)

Am 6 Oktober 1435 verzichtet der Provisor Iohan van Boningen von Gravendael auf Haus nebst Hofstätte von weiland Bruder

Arnold van Lynden zu Gunsten von Iohan Valkenborch als Provisor der Armen des Hauses S. Spiritus.

Der vorgenannte Arnold konnte noch nicht identificir werden, aber da sein Haus nebst Hofstätte in Gravendael gelegen war, so gehört derselbe wahrscheinlich zu den ter Lynden in Asperden.

1341. In Columpna Gerderen. Item de *Reynero ter Lynden* 1 L. (Hasselt, St. Arch., Rozendael, p. 29.)

Die vorgenanten Urkunde des Klosters Grafenthal geben den folgenden wahrscheinlichen genealogischen zusammenhang der Ter Linden von Asperden:

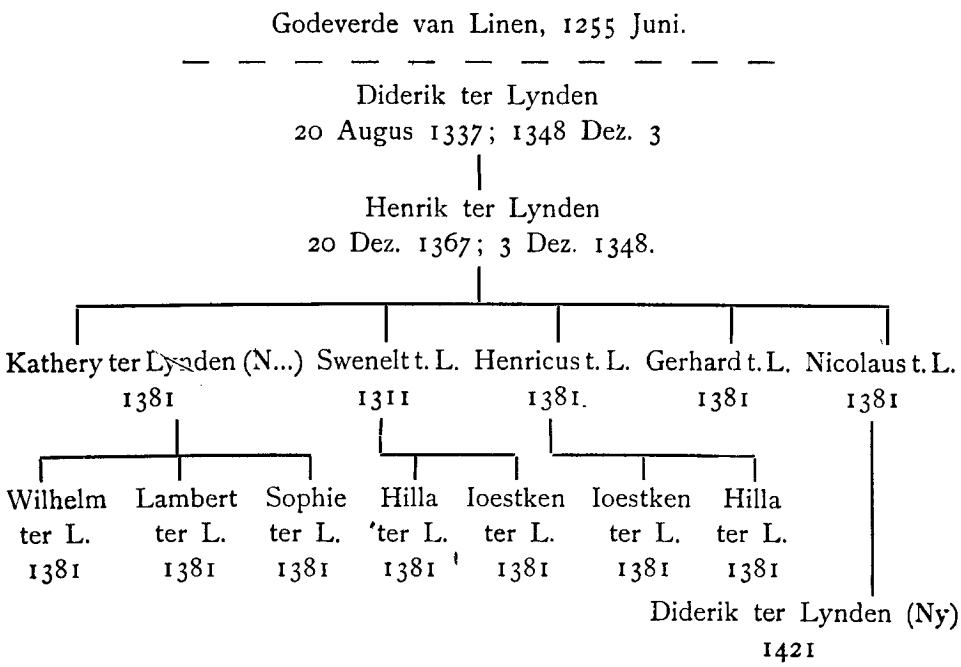

Die hier folgenden Persönlichkeiten, Wilhelm ter Lynden, Schöffe zu Merdingen, 1292, und Tilken ter Linde von Uerdingen, 1414, gehören zweiffellos zu den ter Lynden, in Asperden, über die wir eben berichtet haben, und, nach Fahne, war dieses Geschlecht im Lande Linn ansässig, und wurde zum Träger des Erbschenkamts in Geldern. Es führte, nach derselben Quelle, in Schwarz, ein goldenes Andreaskreuz. Helmzierde: ein schwarzer Brackenrumpf.

I.

1292 März 28. Wilhelmus de Linde, Schöffe zu Uerdingen,

bekundet mit vier anderen Schoffen, dass Wenemar van Duengenberg zu Gunsten der Aleidis, Wittwe des Ritters Albertus de Ar, auf eine Rente aus dem Hause Ar (Traar) verzichtet habe. (Düsseldorf, St. Arch., Deutschordens-Commende Koln n°. 82).

Das an der Urkunde hängende Siegel des Wilhelm ist sehr klein. Das Siegelfeld ist von einem Doppelringe belegt auf welchem waheschеinlich Inschriften standen die nun verwischt sind. In der Mitte des Doppelringes ist ein kleines schwebendes, gewöhnliches Tatzenkreuz ersichtlich so wie es vom Deutschorden geführt wurde und das Ganze macht den Eindruck als ob man es mit dem Abdruck einer Münze des Deutschordens zu thun hätte. Uerdingen war eine Deutschordens-Commende zur Ballei Alten-Biesen gehörig und es ist möglich das Wilhelm de Linde Comthur dieser Commende war, und die obige Urkunde mit einer Münze des Ordens siegelte da er sein eigenes Siegel nicht zur Hand hätte.

Die nun folgenden Siegel des Wilhelm geben mehr Auskunft.

1296 September 3. Wilhelmus ter Lynden oder Wilhelmus de Tilia fungirt als Schöffe: ein spitzovaler Siegel; im Siegelfelt einen mit einem Ringe verzierten Gleven-Stab oder-Zepter auf dessen unteren Blattansätzen zwei einander zugekehrte Vögel sitzen. Umschrift: ..... elm ..... Scabii Ord ..... (Düsseldorf, St. Arch., Deutschordens-Commende Köln n°. 98).

1297 Juni 19. Wilhelmus ter Lynden oder Wilhelmus de Tylia fungirt wieder als Schöffe und siegelt mit demselben Siegel wie in 1296 Sept. 3. Die Umschrift ist auf dem Siegel von 1297 völlig lesbar: S Wilhel.... in Giswirele Sca ini Ordin. (Ibid., St. Arch., a. a. O. n°. 102).

Eine Reproduction dieses seltenen Siegels folgt hier.

Dasselbe beweist dass die ter Lynden in Uerdingen oder Ordingen nicht, wie Fahne meinte, mit einem Andreaskreuz, sondern mit einem Gleven-Stab oder-Zepter, dem heraldischen Symbol des Herzogthums Cleve gesiegelt haben, woraus zu folgern ist, dass sie Vasallen von Cleve waren und als solche das Wappen ihres Lehensherrn führten, *nicht ihr eigenes*.

Das Wappen der ter Lynden ist in Folge dessen nicht bekannt, und sind wir daher auch nicht in der Lage die Behauptung Fahne's dass die selben das Andreaskreuz geführt haben sollen, auf ihren Werth zu prufen. Die Thatsache aber dass die ter

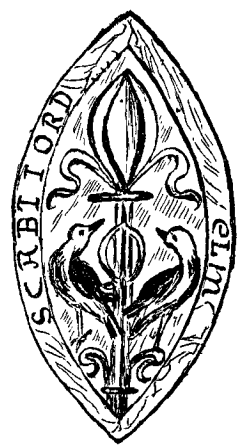

Lynden das Schöffenamt in Uerdingen begleitetet haben, konnte dazy beitragen ein gewisses Licht auf den Ursprung derselben zu werfen, denn soweit es sich um den freien Geburtsstand handelt, war zwischen Schöffenbaren und den Höchsten und Hochfreien kein eigentlicher Unterschied vorhanden. Schöffenbarfreie sind kurzgesagt jene Freien, welche einerseits nicht durch ein Lehensverhältniss zum Konige einen höheren Stand erlangt, noch durch die Unterwerfung unter die Vogtei ihre angeborene echte Freiheit gemindert haben. Vasallen konnten sie füglich werden, und dies ist bei den ter Lynden eingetreten, was ihrem Stemde keine Einbuss gethan hat.

Die ter Lynden von Uerdingen, im Lande Lynn, hatten daher denselben socialen Rang wie die heren van Lynn, woraus folgt dass sie von derselben Abstammung sind wie die heren van Lynn und auch deren Wappen geführt haben in welchem Falle Fahne doch Recht haben würde, wenn er den Familie ter Lynden von Uerdingen oder Ordingen das Andreaskreuz oder Schragen als heraldisches Symbol zuspricht.

II.

1414 November 26. Tilken ter Lynde von Uerdingen. [1])

Um die Lehensabhängigkeit der Herren van Lynne von den Clever Grafen zu beweisen, erwähnt Dr. Keussen in seiner hier eingangs berichteten Geschichte von Lin einen *Ritter Iohan van Lynne* der vom Grafen Iohan von Cleve im Iahre 1356 mit dem Hofe zu Wolfram, im Clevischen, auf Lebzeiten belohnt wird. Sein Wappe habe bestanden aus einem Herzschild mit über das ganze gelegtem rechtsschrägen Balken. Die Existenz dieser Per-

[1]) Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, K. Höhbaum 1883—1912, 12 Bände.

sönlichkeit ist durch zwei Urkunden gesichert: 1354 Iohan van Lynne reversirt dem Grafen von Cleve die Belehnung mit dem Gute Hekedes bei Sevenaer. Siegel vorhanden, Siegelbild nicht erkennbar (Düsseldorf, St. Arch., Cleve-Mark n°. 281). 1356 September 14. Ritter Iohan reversirt die Belehnung mit dem Hof zu Wolfram: Ein *Herz Schild, über das ganze eine Schrägleiste oder Bastardschrägfaden* (Ibid., St. Arch., Cleve-Mark n°. 290).

Das Wappenbild des Iohan, *ein Herz Schild,* ist dasjenige der Grafen von Cleve, vielleicht das Wappen des Iohan van Cleve (später Graf v. Cl.), Herr zu Lynn, dessen natürliches Sohn er wahrscheinlich war[1]) mit dem er den Namen seines Besitzes gegeben hat. Dieser Iohan van Lynne kan aber kaum zum Geschlechte der heren van Lynn gezählt werden.

Wenn man daher absicht von Wilhelmus ter Lynden, 1296, der, aus was immer für welchen Gründen sein Geschlechtswappen aufgegeben und dafür das Wappen seines Lehenshernn (Graf von Cleve) angenommen hat, und von Iohan van Lynne, 1365, der ein *natürlicher* Sohn eines Grafen von Cleve war, und dessen Wappenbild führte so waren diese Wappen ein Ausfluss von persönlichen Motiven die keinen Einfluss auf die Linien der Van Lynne oder Lynden im Lande Cleve haben könnte. Selbst Bernhard van der Lynden der in 1363 Lumme, Tochter des Iohan, Grafen von Cleve, in 2ter Ehe heirathete und ausserdem Cleve'sche Lehensgüter besass, hat nicht daran gedacht sein geschlechtswappen aufzugeben, denn er siegelte mit dem *Löwen* dem Wappenthiere des Geschlechtes.

Nur eine Linie der Van Lynden hat ihr Geschlechtswappen definitiv aufgegeben für das jenige ihres ehemeligen Lehensherrn das sie noch heute führt. Es ist die Linie in Geldern-Cleve, deren Stifter war Didderic van Lynden, here van Lienden, ridder, Gemahl der Ermengarde van Keppel.

---

[1]) Iohan von Cleve siegelt in 1347, ein Herz *Schild,* uberhoht von einem Furnierkragen zu fünf Latzen (Düsseldorf, St. Arch., Stift Kaiserswerk, No. 129, 130. Die Grafen von Cleve siegelten: Clèves (Thierry comte de), 1264· type équestre, le boucher et l'écu du contre-scel, à l'écusson et à *l'escarboucle* brochante L :.....·..... itis clevensis (Ibid., St. Arch., Iulich—Berg No. 49). Glevenrad (Escarboucle), ein aus 8 Glevenstaben gebildetes Rad (ohne Felgen), in der Mitte mit grunem Smaragdstein fuhrt das Herzogthum Cleve als redendes Wappen.

Anmerkung.

Bisher haben alle Fachmanner das bekannte Wappen des Ritter Iohan van Lynne genau so beschrieben wie Fahne oder wahrscheinlich ihm nachgeschrieben, wie wir sehen, mit Unrecht. Die einzig richtige Beschreibung dieses Wappens ist die hieroben gegebene, die nach dem Original in Dusseldorf reproducirt worden ist: ein Herzschild mit einer Schrägleiste oder Bastardquerfaden über das Ganze.

Genealogische Fragmente betreffend die Van Lynden, in Cleve, nach Baron van Spaen.

Bernt van der Lynden getuige van den Graaf van Cleve 1333. Hij transporteert zijn weerd tusschen Wesel en Vluiren aan Bernt van Sevenaer 1357. Hij transporteert *Crudenberg* aan H^r^ Rugert van den Boetzelaer Ridder 1363. Hij en zijne vrouw koopen van den graaf van Cleve den hof te Born 1363. Hij wordt beleend met den weerd bij Wesel beneden den grave 1379 *Clev. Arch.* Hij had zijn goed in Til en in Vynen. Hij is dood 1588. Ux. 1 . . . . . Ux. 2 *Lumme d^r^ van Johan graaf van Cleve* 1362. Zij weduwe met hare dochter *Mechteld* en derzelve tweeden man verdragen zich met die van Holthusen over de erfenis van Bernt 1388. *Clev. Arch.* 1342. 44. 46. 57. 60. 62.

Ex. 1^a^.
. . . . . Mar . . . . . van Holthusen of Schuddemouwe. *Hillegond* wordt geestelijk to Bedbur 1337, leeft nog 1379. Zij wordt nog gemeld bij Johan van Holthusen 1408. Maar is waarschijnlijk dood. *Clev. Arch.*

Ex. 2^a^.
Mechtild. M. 1. Godert van Calkar, knape 1367. M. 2, Evert van Ulft. Zij verdragen zich met Johan van Holthuisen Jan Schudemouwenzoon, hubbert van Til, Alheid zijn wijf en Daem van Til hun zoon, wegens de erfenis van Bernt van der Linden deze zullen de goederen behouden naar Mechteld hehgeld. 1388. *Clev. Arch.* [1])

Johan van der Lynden verkoopten Thinsbrief 1387. *Ap. Cliv.* gemeld 1402. *Ibid.*

Im Jahre 1346 wird *Bernhard v. d. L.* famulus des Grafen Godsfried von Cleve genannt (Scholten Grafenthal Urkunde No. 4). In 1342 verburgh sich *Bernhard v. d. L.* in einem sigenen transfixirten Brief (Ibid. Urk. No. 62). In 1357 besitzt *Bernt van der Lyenden* den dritten Theil des Zehnten zu Vinen (Ibid., p. 315), der auch von Van Spaen erwähnt wird.

Berhard v. d. L. wird ausserdem in zahlreichen Urkunden ge-

[1]) 's-Gravenhage, Rijksarchief, Adels-Rath, Nachlass Baron van Spaen.

nannt von deren noch eine zu erwähnen ist, da an derselben das Wappen des Bernhard hängt:

1360 September 29 — Ritter Roland Hagedorn und Genossen (darunter *Bernd van der Linden*) geloben dem Erzbischof Wilhelm von Köln, den *Johan van der Linden, ihren Neffen beziehungsweise Sohn*, im Falle derselbe sich treulos gegen das Erzstift wenden sollte, weder heimlich noch offentlich, direct noch indirect zu unterstützen. Siegel des Bernd v. d. L.: Der Schild ist mit horizontal laufenden Stäben belegt auf welchen drei in Pfahlform gestellte (2, 1) Löwen-Umschrift: Bernardi de Thilia. [1])

Die Dreizahl (drei Löwen im vorgenannten Siegel-Wappen) führt stets auf die Einheit als ihr Ursprüngliches zurück und deutet allemal auf eine jüngere Abzweigung von dem Haupstamme hin.

Dieser heraldische Grundsatz bezieht sich auf den vorliegenden Fall: Bernhard van Lynden, ein Vetter (ersten Grades) als Didderic van Lynden, ridder [Ermengarde van Keppel] hervorgegangen aus den heren van Lynne, bei Crefeld, hat, nach der Rechtsanschauung seiner Zeit, da er eine jüngere Linie des Hauptstammes repräsentirt, sein Wappen dahin verändert, dass er anstatt einem Löwen, dem Wappenthier des Gesehlechtes, deren drei in seinem Wappen führte.

Bernt (Bernhard) van der Lyndeu, knape, gehörte somit zu der Linie der van Lynden, heren van Deest, Aelst und Lienden, und war ein Sohn des heren Hillin van Lynden, ridder († vor dem 17 April 1027). Er hatte einen Sohn, Johan, der in der obgenant Urkunde von 1360 repräsentirt ist, und auch in dem genealogischen Fragment von Van Spaen erwähnt wird.

Die nahe Verwandtschaft des Bernt v. d. Lynden mit Didderic v. Lynden—Keppel wird auch dadurch illustrirt dass die Tochter Mechteld des letzteren ihren Vornamen führt nach der Schwester des Bernt die Mechteld hiess d. h. die letzere war Taufpathin der Tochter des Didderic und somit ihre Tante. Auch eine Tochter des Bernt hatten den Vornamen Mechteld.

Ein naher Verwandter des Bernt war auch der von Van Spaen

---

[1]) Düsseldorf, Staatsarchiv, Kurkoln No. 838; Navorscher, 1893, Sigillographie der Van Lynden, Beilage S, Tafel III, Siegel 33)

1424 Ritter Ernst van der Lynden wird als Helfer des Herzogs Adolf von Cleve Feind des Herzogs Adolf von Julich—Berg und seines Sohnes Ruprecht (Ibid., St. Arch. Jülich—Berg, Litteralien 1432 I 8 No. 73). — 1377. Ernst van der Lynden in Diensten des Grafen von Cleve auf Schloss Arnsberg (Ibid., St. Arch., Cleve—Mark, Verhältniss zu Kurköln No. 2, Küchenbuch.)

berichtete Ernst van der Lynden, der einem Sohn gleichen Vor-Namens hatte. Es geht dies hervor aus der Rente die Eernst v. d. L., der jonge, von Holthuisen in 1463 bezog, und aus den verwandtschaftlichen Beziehungen des Bernt zu dieser Familie. Thatsächlich, heirathet eine Tochter Bernts einen Johan von Holthuisen (Van Spaen). Ernst urkunnet noch wie hier unten folgt.

BERNARDUS DE LINDE. [1])
1245.

Es ist hier zu erwähnen dass nach Detmar Mühlherr unter dem Namen Linn, Lyn, Linde noch ein anderes Geschlecht zu Kirchlinden (auf der anderen Seite des Rheins) ansässig war, von denen er nennt:

Macharius de Lyn, h. Aleidis, 1238

Albert	Conrad	Bernard	Didderic	Gerhard
1238	1238	1238	1238	1238

Marcharius de Linne, dessen Frau Aleidis und ihr Sohne Albertus, Conradus, Bernardus, Theodericus und Gerhardus verzichten am 51 Juli 1238 auf einen Hof Westerich zu Kirchlinde gehörig. [2])

Der hier genannte Bernardus, Sohn des Macharius de Lyn, 1238, dürfte identisch sein mit dem in 1245 erwähnten den Titel dieses Abschnittes führenden Bernardus de Linde, der in dieser Urkunde als Lehensmann des Grafen von Looz erscheint, und nach dem der in dem vorigen Abschnitt erwähnten Bernard van der Lynden, Gemahl der Lumme, Tochter des Grafen von Cleve, den in dem Geschlecht der Van Lynden ganz ungewöhnlichen Vornamen Bernard führt.

Macharius de Lyn dürfte vielleicht identisch sein mit Macarius II de Linden aus dem später am Mittelrhein angesessenen Geschlechtes der Von Linden, Herren zu Grossenlinden, in Hessen, das eine Zweiglinie der heren van Lynn, im Lynner Lande bildet. Macharus II wird dort bereits in 1240 als Schöffe von Giessen erwähnt, und dürfte in Folge seiner Niederlassung in Giessen auf seinen Hof Westrich, in Kirchlinde verzichtet haben. [3])

---

[1]) Sloet, Baron, Oorkondenboek der grafschappen Gelre en Zutfen, No. 650.
[2]) Rübel, Dortmunder Urkundenbuch I, No. 75.
[3]) Navorscher.

Bernardus de Linde, 1245, Lehenmann des Grafen von Looz, war möglicherweise ein Bruder des Loys de Linden. Dapifer (Truchsess) des Grafen von Looz in 1282, jedenfalls waren sie nahe Verwandte. [1]).

Ein Loys Lynne (Lin) wurde in der Schlacht von Ypres, 1380, getödtet. Die Schlacht von Ypres wurde geliefert zwischen den Engländern und der Franzosen, und es ist kaum nöthig zu betonen, dass der von Froissard erwänhte, in der Schlacht gefallene Louis van Lynne [2]) auf Seite der Engländer kämpft, da die Van Lynden in den Niederlanden, selbst Normännischen Ursprungs, den Englischen Normannenkönigen stets Herresfolge leisteten in ihren Kriegen gegen Frankreich. Wir haben Beispiele hievon in Johannes de Lynden de Wynde, miles der sich nach dem Herzog von Brabant dem König van England Heeresfolge leistet (10 April 1339).

(Wordt voortegeet).

Grafschriften Britsch Guyana.

Voortzetting van Nav. LXVII, 437.

Plantage »Markeye« gelegen aân de Berbice rivier, bij Coomacka is een der oudste cacaoplantages in Britsch Guyana. Van die plantage zijn alleen nog eenige groepen cacaoboomen over uit den oudsten tijd, wellicht de oudste cacaoboomen der wereld, met stammen van 50 tot 70 voet hoog. Een groep dezer reuzenstammen heeft takken die 67 voet uitstrekken. De omvang dezer boomengroep is 9 voet, 5 inches op een hoogte van 5 voet van den grond. Een enkele stam blijkt bij nameting 3 voet 4 inches omvang te hebben. Er groeien cacaonoten aan, waarin wel 40 zaden opgesloten liggen. Bij de Anglikaansche kerk te Coomacka liggen de grafzerken van drie der vroegere plantage-eigenaren, n.l. die van Nicholaas Rassche, Cornelis Rassche en David Balle.

Nicholaas de eerste cacaoplanter, was in 1649 geboren, in 1722 overleden en eigenaar der plantage; Cornelis was zijn zoon, die in 1689 geboren was. De beide andere kinderen van Nicholaas Rassche, Jesabeth (?) en Johannes stierven, zooals de grafzerken ons melden, jong, resp. 1 en 4 jaren oud.

F. OUDSCHANS DENTZ.

---

[1]) Mantelius, Historia Lossensis, p. 218.
[2]) Froissard, Oeuvres de, par le Baron de Lettenhove 1873, X p. 240.

STEDEGESCHIEDENIS.

Een poorterlijst van Gouda — van 1456–1466. —

DOOR

DR. J. HUGES.

Voortzetting van Nav. LXIII, 41).

Gijsbrecht Heynricxz. poirter ontfangen bij Heynric Aelbrechtsz. upten XXVI en dach in Meye anno LIX, borge Dirc Dircxz. up sijn huys ende erve ende gelegen is uptie oistzijde van der Haven naist Jacob Kerstantsz. noirtwairts, Heynric tgelt.

Dirc Haericxz. ontfangen poirter bij Heinric Aelbrechtsz. upten VIII en dach in Augusto anno LIX up sijn halve huys uptie Goude naist Claes Aelbrechtsz. erfgenamen zuytwairt, debet IIII s. up Bamis.

(fol. 7 vs.) Michiel Jansz. poirter ontfangen bij Heinric Aelbrechtsz. upten XI en dach in Septembri anno LIX, borge Wittenz. up sijn huys ende erve gelegen in die Twijstraet naist Huge die pelsser noirtwairt, soluit tgelt bij Heynric Aelbrechtsz.

Adriaen Willemsz. poirter ontfangen bij Heynric Aelbrechtsz. ende Geryt Claesz. upten V en dach in Novembri anno LIX, borge Lijsbeth Dirc Jacobsz. weduwe up hair huys ende erve ende gelegen is upten hoick van die Nootgoidsstege naist Adriaen Allairtsz. zuytwairts ende hier brect an III s. g.

Blont Heynricsz. dochter ontfangen poirtersse bij Gerijt Claesz. upten VIII en dach in Novembri anno LIX, borge Willem Willemsz. ende Jacob Heynenz. up Jacob Heynenz. huys uptie Nuwe Havenstege naist Wouter Jansz. erfgenaem westwairt.

Jan heer Willemsz. poirter ontfangen bij Gerijt Claesz. upten XVI en dach in Novembri anno LIX up sijn tuyn in Sampsons venne naist Willem Willemsz. zuytwairt.

Symon Hermansz. poirter ontfangen bij Heynric Aelbrechtsz. upten XXVI en dach in Novembri anno LIX, borge Dirc Knevel up sijn huys ende erve gelegen uptie westzijde van der Haven naist Jan Wiggersz. erfnamen noirtwairts, bij Heynric tgelt.

Jan Govertsz. poerter ontfangen bij Gerijt Claesz. upten dach voirs., anno LIX, borch Willem van Colster bij, burgemeyster Gerijt Claesz.

(fol. 8). Meritgen Willem Govertsz. dochter poirtresse ontfangen upten Jairsdach bij Heynric Aelbrechtsz. anno LIX, borge Herman Hermansz. up sijn huys gelegen uptie Gronewech naist Dirc Gerijtsz. zuytwairts.

Jan Dircxz. poirter ontfangen bij Gerijt Claesz. upten Jairsdach anno LIX, borch jonchecr Willem.

Herman Dirckz. van Wyck poirter ontfangen upten dach voirs. anno LIX, borch joncher Willem, bij burgemeyster Gerijt Claesz.

(fol. 8 vs.) Poirters ontfangen int jair XIIII^{c} ende LX ende waren burgermeysters Willem Claesz. ende Dirc Gerijt Woutersz.

Jan Reyersz. poirter ontfangen bij Willem Claesz. burgermeyster upten XXXsten dach in Januario anno LX, borge Matijs Dircxz. up sijn huys ende erve gelegen in Sprincwijc naist Daem Moeyairtsz. zuytwairt, debet der stede gelt te betalen up sinte Jan, dairvoir is borge Jan Scutemaker.

Michiel Gijsbrechtsz. is poirter ontvangen X dage in Februario bij Willem ende Dirc burgermeysters, borge Jan Gijsbrechtsz. sijn broeder, der stede gelt tussen dit ende sinte Jan.

Jan Gijsbrechtsz. ontfangen poirter bij Dirc Gerijdsz. upten VIII en dach in Maerte anno LX up syn tuyn gelegen in die Corte Ackeren naist mijn joncheer die ballemaker zuytwestwairts ende voirt so is Jan in die Clocke borge voir der stede, gelt te betalen Pinxteren.

Willem Tielmansz. ontfangen poirter bij Dirc Gerijtsz. upten X en dach in Maerte anno LX, borge coman Jan ende Aelbrecht Willemsz. up coman Jans voirs. III cameren gelegen in die Walstege naist , der stede gelt te geven up sinte Jan ende Aelbrecht voirs. geloeft coman Jan scadeloes te houden.

Dirc van der Goude ontfangen poirter bij Dirc Gerijtsz. upten XI en dach in Maerte anno LX up sijn huys ende erve gelegen uptie Goude naist Gerijt Andriesz. zuytwairt.

Govert Woutersz. poirter ontfangen upten dach voirs. up sijn huys upten Tienwech bij burgemeyster Willem Claesz.

(fol. 9) Jan Pietersz. poirter ontfangen upten XIIen dach in Maerte anno LX, borge Bruyn die hopman up sijn huys gelegen int Zwaensgat naist ontfangen bij Dirc Gerijtsz. burgemeyster.

Mou Gerijtsz. poirter ontfangen bij Dirc Gerijtsz. upten XXIIen

dach in Maerte anno LX, borge Ermbout Gerijtsz. die zeemwercker up alle sijn goet borge voir den nobel.

Pieter Luytgensz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten XXIII en dach in Maerte anno LX up sijn halve huysinge, aldair hij nu ter tijt in woent naist stede muer zuytwairt uptie Goude.

Bertelmeeus Hermansz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten XXIIIIen dach in April anno LX, borge Claes ? up sijn huys ende erve, gelegen up die noirtzijde van den hoeck van der Molenwerff.

Luyt Jansz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten IXen dach in Junio anno LX, borge Janne Boeyen up sijn huys ende erve ende gelegen is uptie Goude naist , Heinric tgelt.

(fol. 9 vs.) Herman Claesz. poirter ontfangen bij Willem Claesz. upten Xen dach in Julio anno LX, borge Symon Claesz. up sijn huys ende erve, gelegen in die Doelstege naist Lem Andriesz. oistwairt.

Allairt Louwerijsz. poirter ontfangen bij beyde burgermeysters upten IIen dach in Augusto anno LX, borge Jacob Jansz. up sijn huys ende erve, gelegen in Symon Judenstraet naist Claes Jan Ockersz. oistwairt, debet tgelt binnen VIII dage.

Jan Florijsz. poirter ontfangen bij beijde burgermeysters upten XIIIIen dach in Augusto anno LX, borge Paeu Gerijtsz. up sijn huys ende erve, gelegen upten westzijde van die Haven naist Jan Vincken zuytwairt.

Jacob Gerijtsz. ontfangen poirter upten XXen dach in Octobri anno LX up sijn huys ende erve, gelegen in 't Swaensgat naist Yde Witten noirtwairt, bij Willem Claesz., der stede gelt up Kersavont.

Dirc Willem Snellairtsz. poirter ontfangen bij Willem Claesz. XXVII dage in Octobri anno LX up sijn huys ende erve gelegen upten Cleywech naist Wolfairt Heijnricsz. noirtwairt.

Dieloff Dircxz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten XXIXen dach in Octobri anno LX up sijn huys ende erve in Cappenairsstege naist Baertout die lijndrayers westwairt.

(fol. 10). Jan Louwenz. poirter ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten Xen dach in Novembri anno LX, borge

Dirc Jansz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. ende Dirc Gerijtsz. upten XIIIIen dach in Novembri anno LX, borge Adriaen Allairtsz. up alle sijn goet.

Cornelis Jacobsz. die appoteeck ontfangen poirter bij Dirc Gerijtsz. up sinte Andriesavont anno LX, borge Claes Jan Ockersz. up al sijn goet.

Joist Lausz. ontfangen poirter bij Dirc Gerijtsz. up sinte Tomasdach anno LX, borge Dirc Gerijtsz. mitten laerze up sijn huys in Hontscoop.

Cornelis Adriaensz. ontfangen poirter bij Willem Claesz. upten lesten dach in Decembri anno LX, borge Willem Claesz. burgermeyster voirs.

Gerijt Heinricsz. ontfangen poirter bij Willem voirs. upten selven dach ende jair, borge up sijn huys ende erve gelegen in die Keyserstraet upten zuythoeck van de Comijnstege.

Stevijn Pietersz. ontfangen poirter bij Dirc Gerijtsz. upten lesten dach in Decembri anno LX, borge Heyl Ouddienen up hair huys ende erve, geheten dat heylige geest erff in Rosendael.

Herrent Jansz. ontvangen poirter bij Dirc voirs. upten lesten dach ende jaer voirs., borge Ysenout Jansz. up sijn huys in die Zuechstraet naist meyster Willem Tybusz. zuytwairt.

(fol. 10vs.) Poirters ontfangen int jair XIIIIc ende LXI ende waren burgermeysters Jan van Leeuwen ende Jacob Rommersz.

Dirc van der Beke ontfangen poirter upten verzworen Manendach anno LXI, borge Meynairt Sybrantsz. up sijn huys ende erve in den Galchcamp naist Willem Vroesz. erfgenamen zuytwairt.

Willem Pieter Nevenz. ontfangen poirter upten IIIIen dach in Februario anno voirs., borge Meeus Gerijtsz. up sijn huys uptie Goude naist Willem Aelbrechtsz. zuytwairt.

Reyer Reyersz. ontfangen poirter upten XXVIen dach in Februario anno LXI, borge Reyer die tymmerman up sijn huys uptie Goude naist Reyer die conen zuytwairt, bij Jan van Leeuwen.

Martyn Cornelisz. ontfangen poirter upten XXVII dach in Februario anno LXI, borge Matijs Pietersz. die zeemwercker up alle sijn goet etc., bij Jan van Leeuwen ende Jacob Rommersz.

Heinric Woutersz. ontfangen poirter upten negenden dach in Mairt anno LXI, borge coman Jan Pietersz. up sijn huys ende gelegen is buten Pothuyspoirt, Adriaen Damenz. an die westzijde, bij Jan van Leeuwen ende Jacob Rommersz.

Boudijn ontfangen poirter upten X dach in April anno LXI.

Dirc Pietersz. ontfangen poirter upten dach voirs., borge Willem

Dircxz. up sijn vierendeel van sijn huys uptie Haven naist Boudijn Dircxz. zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Jan Pietersz. poirter ontfangen upten tiensten dach van Maert anno LXI, borch Allairt Jansz. Verstraet up siin huus ende erf staende uptie Goude naest Gerijt Andriesz. die smit noirtwairts, bij burgemeyster Jacob Rommersz.

(fol. 11). Symon Coenenz. ontfangen poirter XVII dage in April anno LXI, borge Dirc Cuter Jacobsz. up sijn huys naist Claes Minneman noirtwairt.

Martijn Dircxz. ontfangen poirter XX dage in April anno voirs., borge Jacob Beruwoutsz. up sijn huys uptie Haven naist Gerijt Hagen noirtwairt.

Jasper Celisz. ontfangen poirter XXI dage (in) Aprille anno LXI, borch Govert Bruyntsz. ende wair dat Govert niet seker genoich en waer, so geloift Adriaen Gerijtsz. voir him, bij Jan van Leeuwen ende Jacob Rommersz.

Harper Bairntsz. ontfangen poirter XXII dage in April anno LXI, borch Claes Pietersz. die smit up sijn huys in Twystraet naist Gerijt Bairntsz. noirtwairt.

Kerunic Gillisz. ontfangen poirter XXIII dach in Meye anno LXI up sijn huys gelegen in die Zuechstraet naist Jacob van Moirt noirtwairt.

Heyman Willemsz. van Eynden ontfangen poirter upten selve dach.

Jan Hallinc ontfangen poirter XXIIII dage in Meye anno LXI up sijn huys uptie westzijde van (die) Haven naist Gerijt Aelbrechtsz. zuytwairt, bij Jan van Leu.

Gijsbrecht Gerijtsz. ontfangen poirter XXI dage in Junio anno LXI up sijn halve huys in die Koninestraet naist Jacob Rommersz. noirtwerts, bij Jacob Rommersz. voirs., Heinric Aelbrechtsz. heeftet gelt ontfangen.

Evert Ysbrantsz. ontfangen poirter XXIII dage in Junio anno LXI, borch Geertruyd Ysbrants up hair huys naest Geen Allairtszoensz. noirtwairts, bij Jacob Rommersz.

(fol. 11vs.) Claes Pietersz. ontfangen poirter uptie XXVIIIen dach in Julio anno LXI, borge Aelbrecht Martynsz. up sijn huys naist Claes Jansz. noirtwairt uptie Haven.

Jan Claesz. ontfangen poirter upten XXIXen dach in Julio anno LXI, borge Aelbrecht Nannenz. up sijn huys uptie Tiendewech naist Jan Jacobsz. oistwairt.

Willem Jansz. ontfangen poirter upten viertiensten dach in Septembri anno LXI, borge Harman die sceepmaker, bij Jacob Rommersz.

Claes Claesz. ontfangen poirter upten XIIIen dach in Novembri anno LXI, borch Pieter van Borenen up alle sijn goet, bij Jan van Leeuwen.

Russent Jan Pietersz. weduwe ontfangen poirtresse upten VII en dach in Novembri anno LXI.

Louwerijs Thomsz. ontfangen poirter upten XX en (dach) in Novembri anno LXI, borch Jan Kerstantsz, bij Jan van Leeuwen.

Jan Jansz. poirter ontfangen upten XX en dach in Novembri anno LXI, borch Gerijt de Bruyn, bij Jan van Leeuwen.

Willem Louwenz. ontfangen poirter upten negenden dach in Decembri anno LXI up sijn huys uptie hoeck van den Noetgoidtsstege, bij Jan van Leeuwen.

Claes Dircxz. ontfangen poirter upten XIII en dach in Decembri anno LXI, borch Jan Pietersz. die zeemwercker up sijn goet, bij Jacob Rommersz.

Claes Florijsz. ontfangen poirter upten XIX dach in Decembri anno LXI, borch Machtelt Jan die wisselairs wijff, bij Jacob Rommersz burgermeyster.

(fol. 12). Claes Pietersz. ontfangen poirter upten XXXen dach in Decembri anno LXI, borch Aelbrecht Mairtijnssoen, bij Jacob Rommersz.

Jan Gijsbrechtsz. upten Aer ontfangen poirter dertich dagen in Decembri anno LXI, borch Havick van , bij Jan van Leewen.

Jacob Pieterssoen ontfangen poirter dertich dagen in Decembri anno LXI, borch Pieter Roo, bij Jan van Leeuwen.

Jacob Amenz. ontfangen poirter upten XXXIen dach anno LXI, borch Claes Jansz. up sijn huys naest Airnt Jacobsz. oestwairts, bij Jan van Leeuwen burgermeyster.

Gilles Willemsz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXI, borch Pieter Willemsz., bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Louwerijs Pietersz. ontfangen poirter upten anderden dach in Januario anno LXI up sijn huys ende erff staende upten Corte Tiendewech, bij Jan van Leeuwen.

Meester Daemeaen ontfangen poirter upten IIen dach in Julio anno LXI, borch Florijs Claes Gaergoetsz., bij Jacob Rommersz.

(fol. 12vs.) Poirters ontfangen int jair XIIIIc LXII ende waren burgermeysters Willem Aelbrechtsz. ende Heinric Aelbrechtsz.

Pieter die glaesmaker poirter ontfangen upten XIIen dach in Januario anno LXII, borch meester Pouwels, bij burgemeyster Heinric Aelbrechtsz.

Jan Kerstantsz. ontfangen poirter upten vijftienden dach in Januario anno LXII, borch Dirc Jacobsz. up sijn huys naest Paeu Daemsz., bij Willem Aelbrechtsz.

Jan Bairtsz. ontfangen poirter des sWoensdages X dagen in Februario anno LXII, borch Huuch Gerytsz. up sijn huys ende erff, daer hij nu ter tijt in woent in Groenendael naest Joest Andrieszoens westwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Claes Gerijtsz. ontfangen poirter upten dertienden dach in Februario anno LXII, borch Heinric Gerytsz. die kuper sijn broeder up sijn huys ende erff, dair hij nu ter tijt in woent uptie Goude naest Lyen Claes van Crimpens weduwe noirtwairts, bij Heinric Aelbrechtsz. burgermeyster.

Jan Lerikensz. ontfangen poirter upten seven ende twintichsten dach in Februario anno LXII, borch Jan Pietersz. die sceepmaker up sijn huys buten Dijcxpoirt naest Claes Jan Ockersz. westwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeijster, die stede sal hij geven tusschen dit ende sinte Jacob een halven nobel.

Heinric Woutersz. ontfangen poirter upten derden dach in Mairt anno LXII, borch Knevel up sijn huys ende erff uptie westzijde van der Haven naest Adriaen Heinricxz zuytwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster ende hij belijt der stede scouwich te wesen een halven nobel.

Hubert Jansz. ontfangen poirter upten vierden dach in Maert anno LXII up sijn huys ende erff in die Keyserstraet naest Claes Louwenz. zuytwairts ende des so blijft hij sculdich een croen, die hij betalen sal up sinte Jacobsdach naestcomende.

Engel Jansz. ontfangen poirter upten XVIIen dach in Maert anno LXII, borch Wouter Vranckenz. up sijn huys ende erve uptie oistzijde van der Haven naist Andries Jacobsz. zuytwairts, bij Willem ende Heynric burgermeysteren.

(Wordt voortgezet).

Het geslacht VAN LEEUWEN en zijn leengoederen in het oude Rhijnland.

door

W. S. G. A. EN J. v. L.

(Voorzetting van Nav. LXVII, 311.)

Oudste Leidsche tak van Leenmannen.

Reeds in de veertiende eeuw kwam de naam van Lewen te Leiden voor. De leden van dit geslacht stonden blijkbaar altijd zeer in de gunst van de burggraven van Leiden. Zoo werd in 1372 een Willem van Lewen Willemsz. door Heer Dirc van Wassenaar, ridder, borchgreef van Leiden, verlijt met 3 morgen land in den ambachte van Voorschoten. [1]) In 1398 wordt een Jan van Lewen te Leiden vermeld als wapentuer bij den tocht van Albrecht van Beijeren op de Vriezen en in 1405 bij den tocht van Graaf Willem VI op de Arkelschen. Bij het beleg van Leiden in 1420 door Jan van Beijeren wordt gewag gemaakt van Dirc van Lewen, wonende op Marendorp, die in boete werd geslagen. Dat deze allen tot hetzelfde Rijnlandsche geslacht behoorden is wel aannemelijk, maar niet met zekerheid aan te toonen.

Wel is dit het geval met den hieronder te beschrijven tak van Leenmannen van Holland en Wassenaar.

Willem van Leewen Gherijtsz., hiervoor reeds genoemd als oom en voogd van Willem van Lewen Dircksz. te Alfen, woonde in de 15de eeuw te Leiden en was daar Schepen 1441/48; Veertich 1449—1471; Burgemeester 1467/71. Hij voerde het wapen van Leeuwen met een zilveren barensteel met 3 hangers boven den leeuw in het schildhoofd [2]), als zoon uit een jongeren tak. Zijn Schepenzegel komt nog voor aan een stuk van het jaar 1459 op het Gemeentearchief te Leiden. [3]) Hij was een zeer vermogend man en had heel wat land in de omgeving van Leiden in eigendom.

Hij stichtte een vicarij aan het altaar van St. Nicolaas in de Pieterskerk te Leiden. [4]) Ook gaf hij aan die kerk de helft van 5 morgen land onder Wassenaar. De genoemde vicarij werd door hem besproken met 14 pond Holl. voor den Bedienaar en

[1]) Reg. AA, fol. 32 *vo* W. A.
[2]) Wapenkaart G. van Rijckhuijzen.
[3]) Inv. 677.
[4]) H. v. H. Bat. sacra en H. van Rijn. Oudh. van Rhijnland.

10 schellingen voor het gilde zelf, dewelke getrokken zouden worden op landerijen onder Soeterwoude en Voorschoten.

Hij werd in 1448 verlijd met »een hofstede ende woninghe, »geheeten Adegeest in den ambachte van Voorschoten met 11 »morgen lands, daer inne ende omme gelegen«, en »in 1454 met »een hofstede ende woninge met boomgaard en 4 morgen lands »tot Leiderdorp.« Op de laatste maakte hij zijne vrouw Duijne Claesdr. een duwarie. [1])

Hoe hoog hij in aanzien stond bij de burggraven van Leiden, kan blijken uit het volgende. In 1450 droeg hij de zeven morgen lands, gelegen in de hofstede van Lewen, die zijn eigendom waren, aan Heer Jacob van Wassenaar op en ontving deze van hem in leen terug. In deze »opdracht en hantveste« wordt hij door den burggraaf genoemd »onse seer geminde Willem van Leewen Gherijtsz.« die »mit sine rechtemoetwille vorsienlic ons opgedragen »en quijtgescouden heeft van sijn vrije ijghen goede den rechten »eijgendom van seven morgen landts, gelegen in den ambacht »van Alfen, in der hofstede van Leewen en belent heeft an beijden »zijden Willem van Leewen Dircxz. mit sine lande, dat hij »houdende es in leen van der grafelijkh. van Hollant. Soe hebben »wij ter lieften en gunste van Willem voirsz. en om vruntscappe »en mascappe (maatschap of kameraadschap) van ouden harcomen, »die hij ons toedraecht, hij en sine ouders tot onsen ouders ge»dragen hebben en oft Godt wille tot ons en onse nacomelingen hij »en sine nacomelingen dragen sullen verlijt en verleent«, enz. Hij kreeg daarbij het recht van »twee paar zwanen mitte jongen te »voeden ende te drijven in onsen water van den Rijn twisschen Zwam»merdam en Leiden, die tot sine wille nutscappe en profijt te »gebruijcken« enz. Dit leen was te verheergewaden »alst gevalt »mit eenen roden sperwer ofte een goede stoop wijns daarvoer.« [2])

In 1451 kreeg hij van Heer Johan van Wassenaar nog een ander hantvest, »om liefte en sonderlinge gunste, die wij dragen »tot Willem van Leewen Gherijtsz. en om speciaal vruntscappe »en mascappe van ouden harcome, die Willem voirsz. ons hertelic »toedraget en wel bewijset heeft sine ouders en hij«, enz. Hij kreeg daarbij tot »een recht erfleen twee paar oude zwanen binnen »onsen ambacht van Voorschoten te driven en brueden en te

[1]) Rep. N. H. No. 228 fol. 608.
[2]) Reg. B. fol. 80, W. A.

»hoeden tot sine oirbaar«, enz. »Hier waren over en an onse »manne van leen en neve Willem van Leewen Dircxsz: en Symon »Jacobsz.«

Ook Willem van Leewen Gerritsz. was reeds vroeger een neef van Heer Jacob van Wassenaar genoemd.

Omstreeks dezen tijd, tijdens de regeering van Philips de Goede van Bourgondië, was er wegens onrechtmatige schotvordering veel ontevredenheid ontstaan onder de Edelen en Welgeborenen, die van oudsher vrij van schot, lot en riemtalen waren, en in dat opzicht gelijk stonden met de Ridderschap en voorts zitting hadden in de hooge Vierscharen. Hertog Philips beloofde in 1452 de Welgeboren mannen, op hun vertoog, dat zij van oudsher vrij van Beeden waren, onderzoek haars Regts te doen en dat te bevestigen. [1])

»De Graven van Holland, niet willende dat ijemant ongequali»ficeert tot deze digniteijt van Welgeboren Man zoude werden »aangenomen en daaruijt vrijdom genieten van Schoth ende andere »Regten, de Riddermaatige ende Welgeboorene alleen toebehoorende, »hebben daarvan aan diversche Geslachten hare handvesten ge»geven«, o.a. aan die van Tol, van Witsenburg, van Egmont, van Swieten, van Assen te Alfen e. a. [2]) Met het oog hierop was dan ook van waarde de getuigenis van Heer Jacob van Wassenaar, destijds hoofd van zijn geslacht, dat ons medegedeeld wordt als volgt:

»Sulx is eenen Willem van Leeuwen, als besitter van zekere »seven morgen lands, gesprooten uyt de Ridderlijke Hofstede van »Leeuwen, onder Alphen, met het regt van twee paar oude »swanen, met de jongen te voeden en drijven in den Rhijn, in »'t water tusschen Swammerdam en Leijden, bij Heer Jacob van »Wassenaar, Burggraef tot Leijden, bij Brief en Zegel van den »7 Janu. 1450, voor sijn Neve, en dien volgens voor een goed »Edelman erkent.« [3])

Hij stierf in 1472, waarna zijn zoon Claes van Leeuwen hem als leenman opvolgde, zoowel van de Grafelijke als van de Wassenaarsche leengoederen (1473). Deze wordt genoemd in het »Quoijer van de Leenmannen«, hiervoor reeds gemeld, en zijn

---

[1]) S. v. Leeuwen. Handv. en priv. van Rhijnland.
[2]) Bat. ill. blz. 341/2.
[3]) Bat. ill. blz. 342 en Wapenheraut 1900, blz. 63.

manschap bepaald met Philips Nachtegael te samen op 1 man. In 1479 werd hij met Willem van Leeuwen als Hoekschgezinden uit Leiden verdreven. Hij stierf in 1492, waarna zijn zoon Willem van Leeuwen hem als leenman opvolgde. Deze volgde de voetstappen zijns grootvaders, door het stichten in 1524 van twee eeuwige missen, op het St. Nicolaas-altaar in de Pieterskerk. Ook stichtte hij drie altijddurende jaargetijden, waarvan de inkomsten werden getrokken uit land onder Voorschoten en Wassenaar. Na zijn dood belastte Ermgard van Leeuwen haar neef Mr. Johan Willemsz. van Leeuwen (Priester) met de waarneming dezer vicary, terwijl in 1559 dezelfde vicary door Cornelia Claesdr. van Leeuwen werd begeven aan Hendrik Paets. Deze Ermgard en Cornelia Claesdr. waren klaarblijkelijk zusters van Willem Claesz. van Leeuwen, die in 1526 stierf, waarna zijn broeder Jan van Leeuwen hem als leenman opvolgde. Deze droeg echter reeds in 1536 de leengoederen te Alfen, Voorschoten en Leiderdorp op aan zijn zoon Dirck van Leeuwen. Zoowel Jan als Dirck van Leeuwen worden meermalen genoemd als Welgeboren Mannen van Rhijnland in de jaren 1524 tot 1535. Dirck van Leeuwen woonde toen te Leiderdorp, waar ook zijn vader Jan van Leeuwen vermoedelijk gewoond heeft, wijl inwoners van Leiden geen zitting konden hebben in de hooge Vierschaar van Rhijnland. In 1538 maakte hij aan zijn broeder Claes en zijn zuster Dune elk 4 ponden grooten 's jaers uit de hofstede te Leiderdorp.[1]) Hij was ook degene, die in 1548 Henric Maertens van der Horst noopte, de oude leenlanden te Alfen weer over te doen aan Claes Adriaensz. te Leiden wegens een proces, door Dirck van Leeuwen den leenman aangedaan, »ter cause van seven morgen lants, die hij (Dirck »v. L.) wil sustineeren gemeen te legghen mitte voirsz. thien »morgen erfleen en de vijfthien morgen quaet leen, also noch ter »cause voirsz. jegenwoordich proces voor den Hove van Holland »hangende es«. Door dit gemeen liggen van Dirck van Leeuwen's zeven morgen met het leenland had hij volgens oud-Hollandsch costuumrecht het recht van naasting bij verkoop.[2]) Hiervoor was Claes Adriaensz. als verkooper van de leengoederen den Suppliant (van der Horst) »nae rechten gehouden te garandeeren«, en nam hij er deswege genoegen mede, het Leen weer over te nemen.[3])

---

[1]) Rep. N. H. fol. 508 *vo* en 615.
[2]) Zie Gedr. Sentent. 26 April 1563.
[3]) Roode reg. fol. 30/31.

In hetzelfde jaar deed Dirck van Leeuwen de zeven morgen Wassenaar's leen te Alfen mede over aan Claes Adriaensz. te Leiden, die er mede door den Heer van Wassenaar werd verlijt, waarna dit leen gelijk met het grafelijk leen te Alferhoorn vererfde, zooals hiervoor reeds werd vermeld.

Na het overlijden van Dirck van Leeuwen volgde zijn broeder Claes van Leeuwen hem in 1550 als leenman van Adegeest te Voorschoten op, terwijl hij de hofstede te Leiderdorp reeds in 1545 van zijn broeder in opdracht had gekregen. Bij deze overdracht werd voor Claes van Leeuwen hulde, eed en manschap gedaan door zijn voogd Jan van Eijndegeest, Schout van Oegstgeest, die ook in 1554 genoemd werd als uitvoerder van den laatsten wil van Ermgard van Leeuwen (324 Carol. gld. ten behoeve van het St. Catharina-gasthuis te Leiden, waarvoor missen moesten worden gelezen aan het St. Nicolaas-altaar in de Pieterskerk) en dus tot de familie van Leeuwen in nauwe betrekking stond. Endegeest was Leengoed van Wassenaar.

Na het overlijden van Claes van Leeuwen ging de hofstede Adegeest te Voorschoten in 1565 over aan zijn zoon Evert, terwijl de hofstede te Leiderdorp kwam aan zijn dochter Margriete.

Evert van Leeuwen woonde in 1595 te Voorschoten, toen hem door de Staten van Holland [1]) werd vergund, als Patroon van een vicary op St. Annen-altaar in de Hooglandsche kerk te Leiden, door zijn voorouders gesticht, waarvan zijn zoon Klaas Possesseur was, het land in Leiderdorp en Zoeterwoude, waarop deze vicary specteerde, te verkoopen onder zekere voorwaarden. Hij deed dit zeker niet uit weelde, want de Staten overwogen daarbij, dat Evert »geseegent was met seeven levende kinderen«. In 1602 droeg hij zijn leengoed Adegeest op aan Gijsbert Matthijse van der Lee, in welke familie het gedurende 3 geslachten bleef, maar verschillende splitsingen onderging. Sommige leden van dit geslacht noemden zich daarna »van der Lee van Adegeest«. Uit deze familie ging Adegeest over aan Johan van der Meer Claeszn. en daarna aan Anna Verboom en anderen, als Helburch en van Leeuwen (o.a. Symon Aerts van Leeuwen). De oude hofstad Adegeest werd in 1864 afgebroken.

Margriete Claesdr. van Leeuwen, erfgename van de hofstede te

[1]) Resol. St. v. Holland.

Leiderdorp, trouwde met Jan Sweerts van der Pol, die leenman werd in 1581. Van hem erfde het goed over op zijn dochter Elisabeth in 1617, die trouwde met Adriaen Cornelisz. van den Hoorn en in 1621 de hofstede opdroeg aan Willem Pietersz. van Leeuwen te Leiderdorp. Na diens dood werd zijn zoon Pieter Willemsz. van Leeuwen te Leiderdorp leenman in 1625, met zijn broeder Mees Willèmsz. van Leeuwen, mede te Leiderdorp, genoemd als welgeboren mannen van Rhijnland 1631/50. Volgens een Codicil van 11 Mei 1653, opgemaakt door den Notaris J. J. Verweij te Leiden, erfde Pieter Willemsz. van Leeuwen van zijn moeder Meesje Meessen 4 morgen en 4 hond land met een laan daaraan, liggende in Leiderdorp aan den Ommedijck achter de kerk, wordende *ter leen* gehouden. Daar woonde in 1662 nog zijn broeder Mees (Bartholomeus).

Na den dood van Pieter Willemsz. van Leeuwen werd zijn dochter Bartolomea in 1658 met de hofstede te Leiderdorp verlijd. Daar zij getrouwd is met Franco van Camersfeld, brouwer in »'t Fortuijn« te Leiden, werden diens zonen Martinus en Pieter, na den dood hunner moeder, in 1670 ieder met een deel van het leenland verlijd. Op 7 Mei 1738 werd de hofstede te Leiderdorp, met woning, boomgaard en 4 morgen lands, geallodialiseert. [1])

* * *

Voortloopende stam te Alphen.

Hoe was het intusschen gegaan met den ouden stam in Alphen?

Vast staat, dat in de veertiende eeuw het leenland in Alferhoorn gelegen was naast het eigen land van Willem van Lewen (3de generatie). Dit bleek ook nog in de zestiende eeuw het geval te zijn, want bij de leensovergangen in 1548 [2]) t/m 1578 [3]) werd telkens uitdrukkelijk gezegd, dat het leenland gelegen was naast dat van »d' erfgenamen van Willem van Leeuwen«. Dit was eveneens het geval bij de volgende leensovergangen van 1620, 1645 en 1649. Hierbij moet worden opgemerkt, dat de omschrijvingen der leenen, ook wat de belendingen betreft, in de leenacten bij opvolgende overgangen dikwijls den indruk geven, dat zij eenvoudig zijn nageschreven van de voorgaande, zonder dat men zich telkens vergewiste, of de vroegere eigenaars van de belende

[1]) Rep. Noordholl. fol. 506.
[2]) Roode reg. 1544—1553 fol. 30/31.
[3]) Lib. Nassau, fol. 325/326.

perceelen nog wel in leven waren. Deze opmerking geeft wellicht de verklaring van het feit, dat Dirck Willemsz. van Leeuwen, die in elk geval vóór 1548 moet geboren en dus in 1605 zeer goed eigenaar kon zijn van het bedoelde land, ook nog in 1649 als zoodanig kon worden vermeld.

IXde GENERATIE.

De bovengenoemde Willem van Leeuwen is dus aan te merken als de (oudste) zoon van Dirck van Leeuwen [2]) en vertegenwoordigt alzoo de 9de generatie van den voortloopenden stam. Daar hij omstreeks 1490—1500 moet geboren zijn (zijn vader was in 1481 nog minderjarig) is hij betrekkelijk jong gestorven (vóór 1548) en heeft hij als plattelandsbewoner zeker een moeilijken tijd doorgemaakt. In 1510 toch had een groote overstrooming in Rijnland plaats, wegens het inbreken van Sparendam, waardoor veel schade werd veroorzaakt. Blijkens de »Informaacie van 1514« heerschte destijds veel armoede op de Rijnlandsche dorpen. Veel land bleef geheel ongebruikt liggen en leverde niets op, wegens den herhaalden doorbraak der dijken. De meeste dorpsbewoners hielden zich bezig met turf delven, hout hakken, riet snijden en visschen, terwijl de grootste boeren ongeveer 10 koeien hielden. Voor Alphen werd dit getuigenis afgelegd door Schout, ambachtsbewaarders en schepenen, en door den Capellaan, Heer Anthuenis van Leeuwen. Daarbij kwamen de naweeën der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten; de invallen der Gelderschen, o.a. de strooptocht van Maarten van Rossum langs den Rijn in 1528; en de opkomende geloofstwisten (Kerkhervorming).

Xde GENERATIE.

Van de boven genoemde erfgenamen van Willem van Leeuwen vinden wij in de eerste plaats den oudsten zoon *Dirck* van Leeuwen.

Bij den overgang van het leenland te Alferhoorn op 15 Juni 1605 wordt Dirck Willemsz. van Leeuwen weer uitdrukkelijk vermeld als eigenaar van het land, gelegen ten Westen van het leenland [1]). Dit land was dus toen reeds bijna 3 eeuwen in het bezit der familie en was Dirck van Leeuwen als oudste zoon op het vaderlijk erfgoed gebleven.

Behalve Dirck waren er echter nog meer kinderen van Willem

---

[1]) Lib. Ho/ Ot/ 1604—1608 fol. 71.

[2]) Zie VIIIste generatie.

van Leeuwen. In 1602 werd van alle inwoners van Rijnland, die geacht werden f 3000.— of meer te bezitten, een belasting geheven van den 200sten penning. Tot de 57 inwoners van Alfen, die in deze heffing werden aangeslagen, behoorden *a. Dirck* Willemsz, van Leeuwen te Alferhoorn, die gesteld werd op f 15.—, en *b. Pieter* Willemsz. van Leeuwen, wonende nabij Gouwsluis, gesteld op f 20.—. En tot de 48 inwoners van »Outshoorn mitte Lage zijde van den Rhijn« (Aarlanderveen) behoorde *c.* Ghijsbrecht Willemsz. van Leeuwen, gesteld op f 20.—. (Ter vergelijking diene, dat Claes Philipszn. van Leeuwen, Schout en Ambachtsheer van Alfen, werd aangeslagen op f 120.—, en zijn zoon Philips, die hem in 1604 opvolgde, op f 20.—) [1]). Dirck, Pieter en Gijsbrecht Willemsz. van Leeuwen verkeerden dus toen in ongeveer gelijke omstandigheden.

XIde GENERATIE,

Bij den hoofdelijken omslag (Hooftgelt) van 1623 vindt men de kinderen van deze 3 zonen van Willem van Leeuwen vermeld. [2])

A. Dirck Willemsz. van Leeuwen had 3 zonen, met name *Willem* en *Jan* Dircksz. van Leeuwen, beide nog steeds wonende in Alferhoorn, terwijl de derde zoon, *Gerrit*, met zijn zuster *Beatrix*, bij Willem in woonden. Willem Dirckz. van Leeuwen was getrouwd met Lysbeth Henrix, bij wie hij 5 kinderen had, met name *a. Henric* en *b. Aeltge*, beide geboren vóór 1623, en *c. Gerrit*, *d. Lysbeth* en *e. Marytge*, alle na 1623 geboren.

B. Van Pieter Willemsz. van Leeuwen woonde destijds de weduwe, Marytgen Aerts, met 4 harer zonen, n.l. *Aert*, *Jan*, *Tonis* en *Pieter*, met een dienstmeijt nog te Alfen, nabij Gouwsluis. Er is reden om te veronderstellen, dat Willem en Jacob Pietersz. van Leeuwen, beiden te Leiderdorp, de eerste vermeld als Leenman 1621, de tweede als Welgeboren man van Rijnland 1619/21, de oudere zonen uit dit gezin geweest zijn, maar zekerheid is daaromtrent niet verkregen. Symon en Jan Aertsz. van Leeuwen, vermeld als leenmannen van Adegeest in Voorschoten 1661/72, doch afkomstig van Alfen, zoomede Arent Pietersz. van Leeuwen, schepen te Alfen in 1679, behooren vrij zeker tot volgende generaties van dezen tak, die verder niet wordt vervolgd.

---

[1]) Kohier van den 200sten Penn. op het Gemeente-archief te Leiden.
[2]) Reg. Hooftgelt op het Gemeente-archief te Leiden.

C. Gijsbrecht Willemsz. van Leeuwen had 2 zonen, met name *a. Willem* en *b. Jacob*, beiden wonende aan de Lagezijde van Alfen, onder de jurisdictie van Aarlanderveen. Hun gezinnen komen in de oudste doop- en lidmatenboeken der Gereformeerde kerk te Alfen voor.

Het gezin van *a.* Willem Gijsbertsz. van Leeuwen bestond in 1623 uit man, vrouw (Anna Symonsdr.) en 5 kinderen, met name *Gijsbert*, Symon, *Anna*, *Marytge* en *Eemsge*. In zijn testament, op 14 Aug. 1653 voor den Notaris Joh. Ooms te Nieuwveen gepasseerd, zoomede bij de boedelscheiding op 12 Febr. 1665 en de comparitie van 16 Nov. 1666 worden de kinderen en kleinkinderen van Willem Gijsbertsz. van Leeuwen alle met name genoemd, met hetgeen hun in land en schuldbrieven, enz. werd toebedeeld.

Het gezin van *Jacob* Gijsbertsz. van Leeuwen bestond destijds uit man, vrouw (Annetge Symonsdr.) en 4 kinderen, met name *Symon, Gijsbert, Marytgen* en *Machteld* en 1 dienstmeijt.

XIIde GENERATIE.

Henric Willemsz. van Leeuwen (zie XIde Gen. onder A*a*) was in 1685/95 schepen onder Aarlanderveen. Zijn zoon Thomas Hendricksz. van Leeuwen, wonende in de Steect, trouwde 4 Febr. 1669 met Annetje Thomasdr. van Swieten, jd. van Aarlanderveen, terwijl zijn dochter Matje 18 Febr. van hetzelfde jaar trouwde met Jan Jansz. van Foreest van Middelburgh bij Gouda.

Aeltge Willemsdr. van Leeuwen (XI A*b*) trouwde in 1651 als jd. van Alferhoorn met Gerrit Symons van Leeuwen, zoon van Symon Gerrits van Leeuwen, in 1647 vermeld als landeigenaar te Oudshoorn en zeker wel na verwant met het hier beschreven geslacht. Gerrit's zuster, met name Beatrix Symons van Leeuwen, trouwde in 1653 met Gijsbert Dirckz. Cop te Oudshoorn.

Marytge Willemsdr. van Leeuwen (XI A*e*) trouwde in 1649 als jd. van Alferhoorn met Jan Symons Cop, landeigenaar te Alferhoorn, vermeld als Ambachtsbewaarder van Alfen 1676.

Het geslacht Cop behoorde in de 16de en 17de eeuw tot de gegoeden van Rhijnland en was, behalve met Van Leeuwen, verwant met de geslachten van Heijningen, Van der Sluijs e. a. te Alfen en omgeving.

Willem Jansz. Cop was gezwoorne (Schepen) in 1544 en in

1553 kooper van de corenthienden te Alfen, van 2 blokken, aangebracht van den Heer van Duivenvoorde.

Enkele leden van dit geslacht werden in de 17de eeuw vermeld als Welgeboren mannen van Rhijnland; later noemden zij zich »van der Kop«. Hun wapen, zijnde: in goud een roode keper, vergezeld van 3 roode gekroonde leeuwenkoppen komt voor in het Stam- en Wapenboek van Vorsterman van Oijen en in »Ned. Patr.«, Jrg. 1918.

Hiermede wordt van den oudsten tak A afscheid genomen en alleen de tak C. vervolgd, waarvan Gijsbrecht Willemsz. van Leeuwen de stamvader is.

Van de kinderen van Jacob Gijsbertsz. van Leeuwen (XI C *b*) is alleen *Gijsbert Jacobsz.* voor ons van belang. Deze trouwde in 1652 met Eemsje Gijsbrechts van der Sluijs, die vóór 1685 hertrouwde met Jan Dircksz. van Diemen, Ambachtsbewaarder van Oudshoorn 1675/76. Hun zoon Pieter Gijsbertsz. van Leeuwen, geb. 1658, trouwde op huwelijksvoorwaarden in 1685 met Aechje Jansdr. van Tol te Oudshoorn. Deze laatste was een van de vier »Maaghden« uit het geslacht van Tol, wier namen en wapens voorkomen op raam No. 16 in de Herv. Kerk te Oudshoorn, voorts prijkende met het volgende vers:

Vier Maaghden hier bij Een.
Die Geven tsaam dit Glas,
Ter Eeren van Gods Kerck
En om het volck te lichten.
Godt wil haar teere Jeucht
Hier door sijn leer soo stichten
Dat Ider worden mach
Als Dorcas Eertijts was. Anno 1671.[1])

Pieter Gijsbertsz. van Leeuwen was Ambachtsbewaarder van Oudshoorn en Gnephoek 1701/30; Schepen en Kroosheemraad 1687/88; Molenmeester van den Gnephoekschen polder 1686/99 en van nog 2 andere polders; Armmeester 1692/93; Weesmeester 1718; Diaken 1689/99 en Ouderling der Gereform. Kerk te Oudshoorn 1702/25.

Van de kinderen van Willem Gijsbertsz. van Leeuwen (XI C *a*) was A. *Gijsbert Willemsz. van Leeuwen,* geb. 1618, wonende aan

[1]) W. M. C. Regt. »De herv. kerk te Oudshoorn«, in Gen. en herald. arch. Rijswijk 1900.

de Lagezijde van den Rijn, tusschen den Rijn en den Heerenweg, nabij Gouwsluis, naast den Notaris Dirck van der Aar en de »biersteeckerije van Willem van Swanevelt«, eigenaar van land aldaar, alsmede onder Alfen en aan den Aardijk. In 1684 was hij met Gerrit Symonsz. van Leeuwen en Cornelis Dircksz. van Swieten voogd over Lysbeth, minderjarige dochter van Gijsberts Dircksz. Cop en van Beatrix Symons van Leeuwen, hierboven vermeld, waaruit de verwantschap ook met dien tak van Leeuwen kan blijken. Hij was Parochiaanzetter 1686/92; Lid van den Kerkeraad van Alfen, benevens zijn schoonzoon Dirck Pietersz. Schraal en zijn zusterszoon Steven Mattheusz. van Heijningen, o.a. in 1687, en Molenmeester van den polder Kerk en Zanen aldaar 1689/90. Zijn vrouw Maritje Leendertsd^{r}. was een zuster van Marcelis Leendertsz., wiens zoon en kleinzoon meermalen worden vermeld als Ambachtsbewaarder, Schepen, Kroosheemraad, Hoofdingeland van Kerk en Zanen, Armmeester en administreerend Kerkmeester te Alfen. Zij hadden samen 7 kinderen.

Zijn dochter [a] *Marijtge Gysberts van Leeuwen*, geb. 1646, trouwde met Dirk Pietersz. Schraal, »Coopman in Eijkenhout«, mede aldaar wonende, Kerkmeester te Alfen in 1695. Zijn zoon [b] *Willem Gijsbertsz. van Leeuwen,* tr. 1^{e} met Beatrix Jacobsdr. Keth, 2^{e} met Jannetje Jansdr. van der Sluijs.

Het geslacht Keth (Ket) behoorde in de 16^{le} en 17de eeuw tot de aanzienlijken van Rijnland. Verschillende leden daarvan worden vermeld onder de Welgeboren Mannen van Rijnland, terwijl eenigen het Schoutambt van Koudekerk bekleedden, o.a. Claes Dirks Keth, Schout van Koudekerk 1500/33; Claes Pieters Keth 1586; Cornelis Willemsz. Keth, Schout van Koudekerk 1578/89; Claes Willemsz. Keth 1597 en Dirck Clase Keth in Alferhoorn 1655, de grootvader van Beatrix. Onder de Ambachtsbewaarders van Alfen kwamen later voor Jacob Willemsz. Ket 1721/25 en Dirck Jacobsz. Ket 1727/28.

Wapen Keth: van rood met een zilveren linkerschuinbalk, vergezeld van 3 gouden meerltjes zoomswijs geplaatst; — komt o.a. voor bij G. van Rijckhuizen.

Een andere dochter [c] *Claertge Gijsbertsdr. van Leeuwen,* trouwde op huwelijksvoorwaarden 22 April 1686 met Jan Cornelisz. van Tol, zoon van Cornelis en van Grietje Cornelisdr. van Rijn, en

broeder van Floris Cornelisz. van Tol, wiens wapen (van Tol) voorkomt op raam No. 1 (van den Kerkeraad) in de Kerk te Oudshoorn, met die van Lindenburg (gedeeld: 1 in blauw 3 gouden lelies; 2 in goud 3 roode violen, de halzen omlaag (van Swieten) Dekkl. goud en blauw; helmt. een gouden lelie), van Schenkevelt (in groen 3 zilveren schenkkannen, dekkl. zilver en groen) en van Vermeij (in zilver 4 zwarte palen. dekkl. zilver en zwart).

Nog een andere dochter, [d] *Neeltge Gijsbertsdr. van Leeuwen*, geb. 1670, trouwde met Barent Danielsz. Vergunst, wiens vader in Alferhoorn woonde en als Schepen van Alfen wordt vermeld in 1698. Hun kleinzoon Barent Vergunst werd later vermeld als Welgeboren Man van Rijnland 1765 en als Schepen van Alfen 1773. Daniël Vergunst komt ook voor in de genealogie van Meurs.

Van de dochters van Willem Gysbertsz. van Leeuwen (XI C[a]) trouwde B. *Eemsge* met Pieter van der Aar te Alfen. Het geslacht van der Aar behoorde oudtijds onder de edelen (vasallen) van Rijnland; in de 17[e] eeuw werden enkele leden er van vermeld als Welgeboren mannen van Rijnland te Ter Aar en Aarlanderveen, verwant, behalve met van Leeuwen, met van Schellingerhout e. a. Dirck van der Aar, Notaris aan de Lagezijde van Alfen in de 17[e] eeuw, was baljuw van Woubrugge, alwaar hij in 1698 het »Huis ter Aar« liet bouwen. [1]) Het Wapen van der Aar: 3 zwarte zwijnskoppen, 2 en 1 op gouden veld, komt o.a. voor bij G. van Rijckhuizen.

De andere dochters, C. *Annetje* en D. *Marijtge Willems van Leeuwen*, trouwden met de broeders Mattheus en Jacob Stevens van Heijningen te Alfen; zonen van Steven Mattheusz. van Heijningen aldaar en Haasje Cornelisdr.

Van het geslacht van Heijningen vindt men in Alfen en omgeving het eerst melding gemaakt bij Alijt van Heijningen, ± 1550 getrouwd met Gommer van Boschuizen aldaar. Later vindt men vele leden van dit geslacht als Welgeb. mannen van Rijnland vermeld, o. a. Gerrit Dirxz. van Heijningen te Alfen 1587/1601; Gerrit Willemsz. van Heijningen, Schout van Rijnsaterwoude 1593/98; Jan Jansz. van Heijningen, Schout van Oudshoorn 1595/1601; Mr. Mattheus Evertsz. van Heijningen te Alfen 1601; Jan Mattheusz.

[1]) O. C. van Hemessen. Een wandeling door Woubrugge.

van Heijningen, Schout van Alfen 1607/17; Teunis Jacobsz. van Heijningen te Oudshoorn 1614; Philips van Heijningen, Schout van Oudshoorn 1621/26; Jan Gerritsz. van Heijningen, Schout tot Calslagen 1626; Steven Jansz. van Heijningen te Leiderdorp 1650, enz. Zij waren vele malen vermaagschapt met het geslacht van Leeuwen en verder met van der Graft, van Tol, Oostenrijk, van Oudshoorn, Cop, Lindenburg, Lelievelt e. a. Verschillende leden van dit geslacht behoorden tot de industrieelen (Zeilmakerij, Touwslagerij, Grutterij enz.), kooplieden en intellectueelen (Procureurs voor de Vierscharen).

Het wapen van Heijningen: doorsneden, op 1 in goud een uitkomende roode leeuw; op 2 in zilver 3 roode ruiten, gepl. 2 en 1, komt o.a. voor in de kerk van Hazerswoude, op den kwartierstaat Gobius du Sart, [1]) en in het stam- en wapenboek van Vorsterman van Oijen.

Mattheus Stevensz. van Heijningen, op 21 Nov. 1632 getrouwd met Annetje Willems van Leeuwen, was Zeijlmaecker en bezat een lijnbaan te Alphen, Schepen aldaar 1667. Hij hertr. 15 Mei 1658 met Trijntje Symons Cop, weduwe Jan van Heijningen, en werd daardoor de zwager van Jan Symonsz. Cop, schoonzoon van Willem Dircksz. van Leeuwen te Alferhoorn.

Zijn zoon uit het eerste huwelijk, Steven Mattheusz. van Heijningen, getr. × Neeltje Jansdr. van Heijningen, was »Coopman in Eijkenhout« te Alfen; Ambachtsbewaarder (Burgemeester) aldaar 1678/81; Schepen 1699/1703; Welgeboren Man van Rijnland 1686/1707. Diens zoon, Mattheus Stevensz. van Heijningen wordt eveneens vermeld als Welgeboren Man 1706 en Schepen van Alfen 1725, terwijl zijn dochter Anna Stevensdr. van Heijningen trouwde met Adriaen Dircksz. Roosenboom, Notaris en Schout van Alfen 1712—1744. [2]) De familie Roosenboom bekleedde het Schoutambt van Alfen in 3 opeenvolgende geslachten gedurende meer dan een eeuw (1639—1744). Zij was verwant met Stevin, Heeren van Alfen en Schrevelsrecht, de Virij, Backer, [3]) van Pallaijs e. a.

De eerste Schout van Alfen uit dit geslacht, Arien Reijniersz. Roosenboom, liet in 1652, 1655, 1657 en 1661 in de kerk van Alfen kinderen doopen, waarbij als doopgetuigen worden vermeld

---

[1]) v. R. v. d. Kloot en Bar.
[2]) Zie Algem. Ned. fam. blad, VIII jg. 1891, blz. 80.
[3]) Zie Genealogie Backer in Herald. Biblioth. 1874/75.

Henric Stevin, Heere van Alfen en zijn vrouw Johanna van Leeuwen; Levina Stevin, gehuwd met Jan Roosenboom; Juffr. Hinlopen en Margrietje van Rijn, hiervoor reeds gemeld als de vrouw van Cornelis van Tol. Wapen Roosenboom: in blauw een gouden rechter schuinbalk, beladen met 3 opvliegende zwarte raven.

Haasje Mattheusdr. van Heyningen, dochter van Mattheus en van Annetje Willems van Leeuwen. is getrouwd met Hendrick Willemsz. Oostenrijk, zoon van Willem Cornelisz. Oostenrijk, te Alfen, vermeld als Welgeboren man van Rijnland 1662/63. Hendrick Willemsz. Oostenrijk was backer te Alfen, Schepen aldaar 1674, evenals zijn broeder Willem Willemsz. Oostenrijk 1671/72, en zijn zoon Arien Hendricksz. Oostenrijk 1687/1723. [1])

De tweede zoon van Willem Gijsbertsz. van Leeuwen (XI C[a]) met name E. Symon Willemsz. van Leeuwen, trouwde als jm., wonende aan de Lagezijde, 11 Febr. 1660 met Annetje Jansdr. van der Sluys, wonende in het Cortsteekt. De familie van der Sluys behoorde tot de gegoeden van Rijnland en was, behalve met van Leeuwen, verwant met Cop en andere te Alfen en omgeving. Enkele leden er van werden in de 17[de] eeuw vermeld als welgeboren mannen van Rijnland.

Symon Willemsz. van Leeuwen woonde te Alphen en was eigenaar van land in den polder Kerk en Zanen. Zijn handteekening en die zijner vrouw komen meermalen voor in de notarieele en scabinale acten. Zoo kocht hij op 3 Febr. 1672 vier morgen land, gelegen naast zijn eigen land in bovengenoemden polder, voor f 2750. Tevens bleef hij borg bij den aankoop door zijn zwager Pieter Jansz. van der Sluys van ± 6 morgen land voor een som van f 3200. In hetzelfde jaar bleef hij ook borg voor f 2000, die zijn neef Gijsbert Jacobsz. van Heyningen te vorderen had van een anderen neef Jan Hendriksz. van der Sluijs. Hij was dus blijkbaar in goeden doen, maar na zijn overlijden, hetgeen kort daarop volgde, geraakte zijn weduwe in minder gunstige financieele omstandigheden. Bij acte van 9 Febr. 1679, verleden voor den notaris J. H. Rosenboom te Alfen, deed zij, wegens een schuld van f 600.—, aan haar neef Jacob Mattheusz. van Heynigen, gehuwd met Jannetje Paulusdr. Egmont, wonende aan de

[1]) Zie Alg. Ned. fam. blad, VIII jg. blz. 208.

Lagezijde van Alfen, behalve 4 paarden, eenig vee en bouwgereedschappen, ook in eigendom over o.m. een achtkante tafel, 30 aarden pronkschotels en 15 schilderijen, w.o. 4 *konterfeitsels* [1]). Zij had 5 zonen en 2 dochters en hertrouwde in datzelfde jaar (1679) met Anthonis Maartensz. Cop, later vermeld als Molenmeester van Kerk en Zanen. Toen zij in 1712 overleed, moest haar zoon bij aangifte mededeelen, dat haar »nagelaten boedel onvermogend is, om 's Lands regt te kunnen betalen.« In de volgende generatie zullen alleen haar kinderen worden vermeld.

XIII^de^ GENERATIE.

A. Willem Symonsz. van Leeuwen, geb. 10 Nov. 1660, † 1733, woonde eerst aan den Aardijk, later in het Noordeinde van Alphen. Hij tr. 1^e^ 27 April 1692 met Marijtge Ariens Verweij, 2^e^ in 1703 met Maria Aarts Somer. Uit het eerste huwelijk werden 7, uit het tweede 9 kinderen geboren, waarvan slechts een paar in de volgende generatie zullen worden vermeld. De handteekening van Willem van Leeuwen komt enkele malen voor in de scabinale acten en registers van openbaren verkoop van onroerende goederen te Alfen, met die van zijne broeders en verwanten.

B. *Cornelis Symonsz. van Leeuwen*, geb. 23 Jan. 1663, † 1743, woonde in Alferhoorn, vermeld als Molenmeester van den polder Kerk en Zanen 1711/20, Schepen van Alfen 1713/15, Ambachtsbewaarder 1717/21. Hij tr. 20 Febr. 1689 met Haasje Gerritsdr. van Heyningen te Alferhoorn en had daarbij 9 kinderen.

Van deze kinderen wordt *a. Symon Cornelisz. van Leeuwen* te Alfen vermeld als Molenmeester 1733/40; Armmeester 1740/42; Bedezetter 1732/39 en Kroosheemraad 1742/43. Hij tr. 29 Maart 1720 met Maria Pieters (van) Meurs van Oudshoorn en had daarbij 8 kinderen.

Het geslacht (van) Meurs te Oudshoorn, verwant, behalve met van Leeuwen, met van der Kloot, Vergunst, Treur e.a. te Alfen en omgeving, behoorde in de 17de en 18de eeuw tot de industrieelen en komt met zijn wapen voor in het Stam- en Wapenboek van Vorsterman van Oyen.

Het wapen van Abraham Fransz. Meurs, Schepen van Oudshoorn,

---

[1]) Weet iemand misschien of deze portretten nog bestaan?

komt met die van den Schout Cornelis van Schellingerhout en de Schepenen Dirk Gerritsz. Kalkoven en Cornelis Symonsz. Vermey, voor op raam no. 17 (van de ambachten van Oudshoorn en Gnephoek) in de kerk te Oudshoorn.

Wapen Meurs: gevierendeeld, op 1 van goud met 4 zwarte dwarsbalken; op 2 van goud met 2 gekruiste blauwe sleutels; op 3 van goud met een rood kruis; 4 gevierendeeld, op 1 van goud met 3 zwarte zuilen, op 2 van blauw met een gouden klimmende leeuw, op 3 van goud met 3 zwarte dwarsbalken, op 4 van goud met 3 zwarte bollen.

b. Jan Cornelisz. van Leeuwen tr. met Maertje Dircks Schenkevelt, dochter van Dirck Govertsz. Schenkevelt, Schepen van Alfen 1683 en van Aeltge Roelen van Swieten. (Wapen Schenkevelt in de kerk te Oudshoorn.)

Een derde zoon, *c. Willem van Leeuwen* te Alphen, kan dezelfde zijn, die in 1762/69 als Welgeb. man van Rijnland wordt vermeld en wiens naam voorkomt, met die van Hendrik Kop, Marijtje Boschuizen, L. de Graaf e.a. op een koperen naambord van 1744, voorkomende in de kerk te Alphen en uit den laatsten brand gered. Dit is echter niet zeker, wijl er destijds nog andere personen met den naam van Willem van Leeuwen te Alphen woonden. Meer waarschijnlijk is, dat met dezen Willem van Leeuwen bedoeld wordt de zoon van Dirck Clase van Leeuwen te Alphen, die in 1706 werd geboren en in 1744 belijdenis deed te Alphen.

C. *Jacob Symonsz. van Leeuwen*, geb. 3 Febr. 1669, was Kroosheemraad te Alphen 1714/15; Bedezetter 1715/16, Molenmeester van den Steecter polder 1709/29, Diaken 1712. Hij is getrouwd met Neeltje Claese van Loendersloot te Alphen en had daarbij 4 kinderen.

Het geslacht van Loendersloot behoorde in de middeleeuwen tot de groote Leenmannen van Holland. Dirck Gijsbrechtsz. van Loenersloot werd o.a. in 1392 door de Grafelijkheid verlijt met 53 morgen lands in Nieuwkoop. Cornelis Willemsz. van Loenersloot was Schout van Alphen, Aarlanderveen en Oudshoorn in 1486/92. In de 17de eeuw behoorden de afstammelingen van dit geslacht reeds tot den gewonen burgerstand (een was bakker te Alfen).

Het wapen van Loendersloot is in goud een rood Sint Andrieskruis.

Hun zoon, *Symon Jacobsz. van Leeuwen*, trouwde als jm. van Alphen in 1751 met Marijtje Bouwensdr. van Schellingerhout, weduwe

van Cornelis Jansz. van Dobben, te Zwammerdam, en wordt in 1762 vermeld als Ambachtsbewaarder van Zwammerdam.[1]) Het geslacht van Schellingerhout behoorde in de 17de en 18de eeuw tot de voornaamste inwoners van Oudshoorn, Aarlanderveen en Ter Aar. Claes Jansz. van Schellingerhout was Schout van Oudshoorn en Welgeboren man van Rijnland in 1632/38; Cornelis van Schellingerhout was Schout van Alphen en Oudshoorn 1663/69; Nicolaas van Schellingerhout was Schout van Oudshoorn in 1675/85; Johannes van Schellingerhout was in 1717/19 Notaris te Oudshoorn; Cornelis van Schellingerhout, in 1708 baljuw, in 1727 ambachtsheer van Woubrugge, werd in 1728 verlijt met het ambacht van Woude met allen sijnen toebehooren en met de Gruijte en die Swanendrift, streckende uitten Rijn in de Drechte. Zijn dochter Cornelia, getrouwd met Dirck van der Aar de Sterke, werd met de helft van het ambacht verlijt in 1749. Cornelis van Schellingerhout van Aarlanderveen trouwde in 1796 met Hilletje, dochter van Maarten Pietersz. van Leeuwen te Ter Aar, welgeboren man van Rijnland.

Wapen van Schellingerhout: gedeeld, *a.* in zilver een roode leeuw, opklimmende tegen een halven groenen boom, uitgaande van de deellijn, *b.* in rood 3 palen — komt voor op raam no. 17 in de kerk te Oudshoorn.

D. *Jan Symonsz. van Leeuwen* trouwde in 1696 te Alphen met Gooltje Jansdr. Meurs, jd. te Alphen, en wordt vermeld als Molenmeester van den polder Rietveld 1742/44. Symon van Leeuwen te Oudshoorn, vermeld als ambachtsbewaarder dier gemeente 1746/50 en als Welgeb. man van Rijnland 1751/52, kan een zoon van hem geweest zijn.

E. *Gijsbert Symonsz. van Leeuwen* stierf ongehuwd in 1711.

F. *Annetje Symonsdr. van Leeuwen*, geb. 1664, † 1694, trouwde met Abraham Isaäcs van Cralingen, wonende te Alfen, vermeld als Schepen aldaar 1703/32; Armmeester van den grooten huijsarmen 1706/07; Kerkmeester 1709/11; Bedezetter 1704/13; Brandmeester 1701/33.

XIVde GENERATIE.

Van de kinderen van Willem Symonsz. van Leeuwen (XIII A) te Alphen zijn er drie, met name *a.* Symon, *b. Annetje* en *c. Gijsbert*, naar Alkemade verhuisd.

[1]) Resol. der Staten van Holl. en Westvriesland 1762.

Daarvan is *b. Annetje Willemsdr. van Leeuwen*, geb, 1700, † 1771, getrouwd met Ary Swanevelt te Oudewetering, vermeld als Schepen 1739/61 en als Welgeboren Man van Alkemade 1736.

Reeds in 1679 wordt een Swanevelt vermeld als Schepen van Alkemade en een Barent Swanevelt was in 1712 Procureur voor de Vierschaar van Schout en Schepenen van Alkemade. Het wapen van Swanevelt, zijnde van blauw met 3 zilveren zwanen, gebekt van keel, komt o.a. voor op de Wapenkaart van G. van Rijckhuijsen.

[a] Symon Willemsz. van Leeuwen, geb. 1695, woonde te Nieuwe Wetering, vermeld als Ambachtsbewaarder en Schepen van Alkemade 1737/49. Hij heeft 3 vrouwen gehad. Uit het tweede huwelijk, met Geertje Dircksdr. Vos, hield hij slechts één dochter over, met name Martje, geb. 1744, getrouwd met Klaas Jacobsz. Treur, Schepen van Ter Aar 1775/83.

Het derde huwelijk werd aangegaan 9 Maart 1753 met Antje Aartsdr. Sethoven, jd. geb. te Koudekerk 20 Oct. 1726, dochter van Aart Jacobsz. Sethoven en van Neeltje Willemsdr. Oostenrijk. Haar grootvader, Jacob Aartsz. Sethoven, was in 1685 Gerechtsbode van Ter Aar en Deurwaarder van de Gemeene Landsmiddelen aldaar.

Uit het derde huwelijk van Symon van Leeuwen sproten 7 kinderen, waarvan een paar in de volgende generatie zullen worden vermeld.

XV^de^ GENERATIE.

Jacob van Leeuwen Symonsz. geb. te Alkemade 1757, overl. te Leiderdorp 1847, tr. 1785 met Dingena de Benschopper Ariensdr., geb. te Lakeveld, gem. Leksmond 1761, overl. te Leiderdorp 1843, en had daarbij 9 kinderen. Hij was eigenaar van de hoeve »Engelendaal« te Leiderdorp, staande op de plaats van het vroegere klooster van dien naam en thans nog bewoond door zijn achterkleinzoon. Zijn broeder Willem van Leeuwen woonde bij hem in en stierf waarschijnlijk ongehuwd.

Zijn zuster *Barber* (Barbara) *van Leeuwen Symonsdr.*, geb. 1766, tr. met Gerrit van Claveren Gerritsz. te Leiderdorp, in 1798 behoorende tot het college van »Rechters van Rijnland.« [1])

[1]) Zie Bijvoegsel.

XVI^de GENERATIE.

Van de 9 kinderen van Jacob van Leeuwen Symonsz. wordt alleen vermeld Ary van Leeuwen Jacobsz., geb. 7 Febr. 1790 te Leiderdorp, † 18 April 1858, Lid van den Gemeenteraad aldaar 1847/51; Ambachtsbewaarder, Poldermeester van den Munnikenpolder, Notabel van de Hervormde Kerk aldaar 1851; Wethouder 1855/58. Uit twee huwelijken, waarvan het tweede met Gerritje van der Bijl, dochter van Gerrit van der Bijl te Alphen en van Grietje van Nes, had hij 12 kinderen, waarvan enkele in de volgende generatie worden genoemd.

XVII^de GENERATIE.

Gerrit van Leeuwen Azn. was eigenaar van de hoeve »Rijnegom«, gelegen aan den Hoogen Rijndijk onder Zoeterwoude, door zijn vader aangekocht en thans nog bewoond door zijn zoon Hendrik Gerrit van Leeuwen. Hij was Lid van den Gemeenteraad van Zoeterwoude; Ouderling en Secretaris-Kerkvoogd van de Hervormde Kerk te Leiderdorp.

Arie van Leeuwen Azn. was grondeigenaar te Leiderdorp, Lid van het Nederlandsch Landbouwcomité 1895/1914 en van den Raad van Toezicht op de Centrale Boerenleenbank; Ridder in de orde van Oranje-Nassau 31 Aug. 1912.

Jacob van Leeuwen Azn., geb. 28 Sept. 1835, getr. met Petronella de Graaf (dochter van Cornelis de Graaf te Leiderdorp, Lid van den Gemeenteraad aldaar 1853, Wethouder 1860/72 en Ambtenaar van den Burgerlijken Stand 1855 en van Petronella Brouwer) was eigenaar van o.a. ruim 19 morgen land, in Achthoven, hetwelk in 1817 door zijn vader werd aangekocht en thans reeds langer dan een eeuw in het bezit der familie is. Hij was Lid van den Gemeenteraad en Wethouder van Leiderdorp 1896/1917; Lid van het Bestuur van den polder Achthoven 1898/1917; Diaken 1876/91; Ouderling der Geref. Kerk 1891/1913; Lid van den Raad van toezicht der Boerenleenbank vanaf de oprichting in 1903.

Hij in de laatst overlevende van de 17de generatie.

Thans leven de 18de en 19de generatie en is de 20ste in opkomst.

Ter verduidelijking diene, dat de rechte stamvaders en -moeders van de bewerkers van dit opstel in elke generatie met gespatieerd gedrukte letters zijn aangegeven.

Ten slotte rest ons, onzen dank te betuigen aan den heer Gemeente-archivaris van Leiden en de beheerders der archieven van Alphen, Aarlanderveen, Oudshoorn, Ter Aar, Alkemade en Leiderdorp; den heer Secretaris van Rijnland; den heer Rentmeester van Twickel en den heer W. M. C. Regt te Oudshoorn, voor de vele gewaardeerde inlichtingen, van hen of door hun bemiddeling verkregen.

BIJVOEGSEL.

Het *Hoogheemraadschap* van *Rhijnland* behartigde van oude tijden af de waterschapsbelangen van dit deel van Holland, oudtijds tot »Noort-Hollant« gerekend. Het werd reeds in 1255 bevestigd door den toenmaligen Graaf van Holland Willem II, Roomsch Koning, en daarna, in 1285, door Graaf Floris V. De Dijkgraven werden in den regel benoemd uit den hoogen en vermogenden adel, terwijl als Hoogheemraden ook wel leden van den kleineren landadel zitting hadden. Dijkgraaf en Hoogheemraden waren gemachtigd omslagen te maken en in te vorderen ten behoeve van de regeling en bekostiging der waterschapsbelangen, met name waterkeering en waterloozing. Zij hadden het oppertoezicht over het geheele gebied en dreven schouw over de groote heerwegen, over de rivieren (Rhijn, Does, enz.) en de groote banwateringen. Zij vormden ook een rechtbank voor dit doel en wezen vonnis in zaken, het heemrecht betreffende. De Dijkgraaf was meestal tevens ook Hoog-baljuw of Opperlandrechter, die in naam van den Graaf het recht handhaafde.

De Schouten van de verschillende ambachten hadden met den »laegen hyemraet« (*Kroosheemraden*) het dagelijksch toezicht op, en dreven op gezette tijden schouw over wegen, wateringen, dijken, dammen en sluizen, onder verantwoordelijkheid aan den hoogen heemraad.

De *Hooge Vierschaar van Rhijnland,* bestaande uit Baljuw en Welgeboren Mannen, oefende van ouds de rechtspraak in dit gebied, zoowel in crimineele als civiele zaken. De baljuw vorderde recht in naam van den Graaf, terwijl de »Mannen« de jury vormden en vonnis wezen. De »Mannen« moesten zijn vrij en welgeboren, d.i. behooren tot erkende edele geslachten, wijl zij anders niet bevoegd waren, over Edelen vonnis te wijzen. Zij werden ook

genoemd Schildboortige mannen, Schildknapen of Knapen. Wegens hun bevoegdheid tot het maken van wetten en keuren werden zij ook wel Costumiers genoemd. Zij waren vrijgesteld van verschillende belastingen (schot, lot, bottinge, riemtalen, schildtalen, morgentalen) en van heerendiensten. Alleen moesten zij als Leenmannen of Vasallen persoonlijk 's Graven heervaarten volgen. Alle welgeboren mannen van Rhijnland waren van ouds bevoegd, om aan de rechtspraak in de hooge Vierschaar deel te nemen. In 1559 werd dit getal beperkt tot 13, die door den Graaf (Filips II) werden benoemd en door den baljuw beëedigd. Zoolang de Grafelijke regeering duurde bleef de benoembaarheid tot Rechter in de hooge Vierschaar afhankelijk van het behooren tot den stand der welgeborenen en van het bezit van vaste goederen in Rijnland. Na de afzwering van den Graaf, Filips II, in 1581, werden ook »gewone huijsluijden« in de Vierschaar toegelaten. De naam »Welgeboren Mannen« bleef ook nadien, hoewel ten onrechte, nog behouden tot 1795, toen hij werd vervangen door »Rechters van Rhijnland«. Dit geschiedde onder den drang der revolutie en onder het baljuwschap van Mr. Willem Costerus (1795—1798), uit het bekende Fransch- en patriotschgezinde regentengeslacht van waarschijnlijk Vlaamsche afkomst, dat het secretariaat van het Groot-Waterschap Woerden gedurende meer dan 200 jaren bekleedde. Zijn vader Mr. Dominicus Costerus, was Burgemeester van Woerden en Dijkgraaf van het Groot-Waterschap; zijn broeder Mr. Hendrik Costerus was Secretaris van de Commissie ter defensie van Holland en nam o.a. deel aan de aanhouding van Prinses Wilhelmina van Pruisen bij Goejanverwellesluis 1787. Hun wapen, zijnde: gedeeld, op *a.* van goud 3 blauwe 5-puntige sterren, 2 en 1; op *b.* van goud 3 blauwe palen (Vermij); helmteeken een der sterren; dekkleeden goud en blauw, komt voor op meerdere kaarten van het Groot-Waterschap Woerden.

Hooge heerlijkheden, als Alkemade en Ter Aar, hadden hun eigen college van Welgeboren Mannen met een eigen Baljuw, terwijl in heerlijkheden met middelbaren en lagen rechtsdwang de Ambachtsheer alleen het recht had, om Schout en Schepenen aan te stellen in zijn ambacht.

Schout en *Schepenen* vormden de plaatselijke rechtbank, bevoegd tot de berechting van burgerlijke rechtzaken, terwijl de Schout

bij geringe politieovertredingen ook kleine boeten mocht vorderen. Verder werd voor Schepenen het burgerlijk huwelijk voltrokken, terwijl zij in de scabinale acten aanteekening hielden van testamenten, erfstellingen en andere transacties. Voorts hielden zij toezicht op de regeering der Weezen- en Kerkegoederen, waartoe zij Weesmeesters en Kerkmeesters aanstelden.

De *Ambachtsbewaarders*, oudtijds *Waerschippen* genoemd, gekozen uit de meest aanzienlijke en gegoede ingezetenen van het ambacht, hadden het bewind over alle ambachtszaken en beheerden de financiën der gemeente. Zij regelden de verpondingen of zetting en inning der belastingen (Bede- of schotzetters), morgen- en molengelden, enz. Zij vertegenwoordigden het ambacht naar buiten en stonden deszelfs belangen voor, naast en zoo noodig tegenover den Schout of Heer. Hun functie kwam overeen met die der Burgemeesters in de steden. Zij vergaderden met Heer en Schout, om de belangen van het ambacht te behartigen, op het »Rechthuis« en vormden te samen met de Schepenen den Magistraat. Naar hun onderscheidene functies werden zij ook Ontfangers, Vredemakers of Officieren genoemd.

De *Molenmeesters* waren belast met het dagelijksch beheer der polderzaken. Zij hadden toezicht op de watermolens en dreven met den Schout schouw over slooten, dammen en watertochten.

IX. Willem **van Leeuwen** (± 1495—vóór 1548).
×
N. N.

X^A. Dirck **van Leeuwen** (± 1540—± 1620.
×
N. N.

X^B. Pieter **van Leeuwen** (gest. voor 1623)
×
Marytgen **Aertsd.**
(woonde in 1623 te Alfen met 4 zonen, Aert, Jan, Tonis en Pieter).

X^C Gijsbrecht **van Leeuwen** (geb. ± 1545)
×
N. N.

XI. 1. Beatrix **van Leeuwen.**
2. Gerrit **van Leeuwen.**
3. Jan **van Leeuwen** × Geertge **Lenaertsd.**
4. Willem **van Leeuwen** (± 1570—vóór 1665).
×
Lysbet **Henrixdr.**

XII. 1. Henrick **van Leeuwen** (geb. vóór 1623) (Schepen te Aarlanderveen in 1685/1695.)
2. Aaltge **van Leeuwen** (geb. vóór 1623).
× (1651)
Gerrit Symonsz. **van Leeuwen** (hij hertr. Marytje Adriaansz. van Oestgeest.)
3. Lysbet **van Leeuwen**
× (1650)
Jan Gerritz. **Hoogeveen.**
4. Marytge **van Leeuwen**
× (1649)
Jan **Cop** (Ambachtsbewaarder in 1676.)

XIa. Jacob **van Leeuwen** (± 1580—vóór 1642)
×
Annetje **Symonsdr.**

XII. 1. Machteld van Leeuwen. } geb.
2. Marytje van Leeuwen. } vóór
3. Symon van Leeuwen: (had 1 z. Jacob) } 1623.
4. Gijsbrecht **van Leeuwen**, Molenmeester 1648.
× (1652)
Eemsje **v d. Sluys,** (Zij hertr.].
v. **Diemen,** Amb. bewaarder 1676.)

XIII. Pieter **van Leeuwen** (1658 geb.)
Schepen etc. (1687).
× (1685)
Aechje **van Tol.**

XIV. o.a. Gijsbert **van Leeuwen.**

XIb. Willem **van Leeuwen** (± 1580—1665).
×
Anna **Symonsd.**

XII. 1. **Annetje van Leeuwen** (geb. vóór 1623, gest. vóór 1658) ⚔ (1632) Mattheus Stevensz. **van Heijningen**, Schepen (1667) (Hij hertr. 1658 Trijntje Symonsd. **Cop**, wed. Jan **v. Heijningen**)

2. Marytje **van Leeuwen** (geb. vóór 1623, gest. vóór 1666) ⚔ (1638) Jacob Stevensz. **van Heijningen**.

3. Eemsje **van Leeuwen** (geb. vóór 1623, gest. nà 1693) ⚔ Pieter **van der Aar**.

XII. 4. Gijsbert **van Leeuwen** (1618—nà 1701) Molenmeester in 1690.
⚔ (1644)
Marijtje **Leendertsd.**

XII. 5. Symon **van Leeuwen** (geb. ± 1620, gest. vóór 1679.)
⚔ (1660)
Anna **v. d. Sluijs**, (1640—1712). (Ze was in 1679 hertr. met Antonie Maartensz. **Cop**, Molenmeester)

XIII. 1. Marijtje **van Leeuwen** (geb. 1646) ⚔ Dirck **Schraal**, Kerkmeester 1695. (geb. 1645).

2. Claartje **van Leeuwen** ⚔ (1686) Jan **van Tol**.

3. Neeltje **van Leeuwen** (geb. 1670) ⚔ Barend **Vergunst**.

4. Willem **van Leeuwen** (geb. 1658)
⚔ (vóór 1688)
1e. Beatrix **Keth**.
2e. Jannetje **v. d. Sluijs** (vóór 1703).
(Uit het eerste huwelijk 6, uit 't tweede 2 kinderen.)

XIII. 1. Annetje **van Leeuwen** (geb. 1664; gest. vóór 1694).
⚔ (1686)
Abraham **van Cralingen**, Schepen in 1703 en 1732. (Hij hertr Marijtje **v. d. Burgh** in 1694.)

XIII. 2. Jan **van Leeuwen**, Molenm. 1742—1744.
⚔ (1696)
Gooltje **Meurs**.

XIII. 3. Cornelis **van Leeuwen** (1663—1743) Schepen en Amb. bew. (1717).
⚔ (1689)
Haasje **van Heijningen**.
(9 k. w.o. 1. Symon v. L. ⚔ Maria **Meurs** (in 1742) Kroosheemraad. 2. Jan v. L. ⚔ Maertje **Schenkevelt**)

XIII. 4. Jacob **van Leeuwen** (geb. 1669) Kroosheemraad (1714)
⚔
Neeltje **van Loendersloot**.
(4 k. w.o. Symon v. L. ⚔ Marijtje **van Schellingerhout**, wed. Corn. Jansz. **van Dobben**
Amb. bew. v. Zwammerdam in 1762.

XIII. 5. Willem **van Leeuwen** (1660—1733)
× (1692)
1e. Marijtje **Verweij.**
2e. (nà 1712) Maria **Somer.**

XIV. 15 k. w.o.
1. Annetje **van Leeuwen** (geb. 1700) × Ary **Swanevelt** (Schepen 1736 en Welgeb. Man van Alkemade 1736.)
2. Symon **van Leeuwen** (geb. 1695) Amb. bewaarder en Schepen te Alkemade (1737—1749).
×
1. Geertje **Outshoorn.**
2e. (1732) Geertje **Vos**
3e. (1753) Antje **Sethoven.**

XV. Uit 't 2e huwelijk Martje **van Leeuwen** (1744—1804) × Claas Jacobsz. **Treur,** (Schepen te Ter Aar 1775—1783).

Uit 't 3e huwelijk 7 kinderen w.o.

Barbara van Leeuwen (geb. 1766)
×
Gerrit van Claveren (Rechter van Rijnland 1798)

XV. Jacob **van Leeuwen** (1757—1847)
×
Dingena **de Benschopper.**

XVI. 9 k. w o
Ary **van Leeuwen** (1790—1858) (Amb. bew. en Wethouder te Leiderdorp).
× (1818)
1e. Neeltje **van Nes** 2e. Gerritje **van der Bijl.** (1824)
had 12 kinderen uit 2 huwelijken (XVIIe generatie) o.a.

XVII. Ary **van Leeuwen** (1844—1914) (Ridder der Oranje-Nassau-orde, Lid van het Ned. Landbouwcomité).
XVII. Jacob **van Leeuwen** (geb. 1835) (Wethouder van Leiderdorp).
×
Petronella **de Graaf**

8 kinderen (XVIIIe generatie).

GESCHIEDENIS.

De Guldene Annotatiën door Franciscus Heerman

('n Oude best in een nieuw kleed, 1634–1735)

door

DR. J. A. BRUINS.

Door de welwillendheid van de ambtenaren van de Amsterdamse Universiteits-bibliotheek heb ik voor me liggen 'n zeldzaam boekje, n.l. de eerste druk van »De Guldene Annotatien« door Franciscus Heerman, en de dertigste druk van datzelfde werkje.[1]) Tussen het verschijnen van het boek in 1634 en deze dertigste druk van 1735 lag dus 'n volle eeuw, en noch altijd scheen het belangrijk genoeg te worden geacht, om te worden herdrukt.

Geen wonder ook, want het heeft verschillende eigenschappen, die het populair konden maken: wijsgerig-godsdienstig paste het geheel in het kader van zijn tijd. Bovendien zal de populariteit van de »Annotatien« wel in de hand gewerkt zijn door de vele leerrijke anekdoten, die vaak snedige antwoorden en geestige woordspelingen bevatten, waarvoor men in die dagen zo veel gevoelde. En dan, welk 'n schat van wijsheid bevatte dit boekje met »mergh van langen Sinn«[2]) niet voor hen, die 'n klassieke opvoeding hadden moeten derven en toch wel es wilden pronken met 'n citaat van Aristoteles of Marcus Aurelius! De eeuw, die Huygens' Sneldichten het aanzijn schonk, die geduldig luisterde naar de wijze lessen van »Vader« Cats, was juist geschikt voor deze verzameling van leerrijke »exempelen« en (soms) pittige »sententien«.

Van de schrijver weten we slechts, dat hij omstreeks 1610 in Friesland geboren werd. Hij studeerde te Wittenberg en elders in de rechtsgeleerdheid en promoveerde op 'n proefschrift, dat buiten de »Guldene Annotatien« z'n enige bekende werk is. Later werd hij advokaat in Amsterdam, waar hij vermoedelik kort na 1670, in elk geval vóór 1685 overleden is.[3])

---

[1]) Eigelik is dit de 31ste druk, de 30ste druk verscheen in 1715 bij Nics ten Hoorn; op het titelblad van de uitgave van 1735 staat echter vermeld dat het de 30ste druk is, en als zodanig wordt ze hier aangeduid.

[2]) Huyghens, Sneldichten, vgl. ook De Guldene Annotatien, 1ste druk, Tot den Leser, p. 2.

[3]) Vergelijk Van der Aa, Biographisch Woordenboek.

'n Nadere beschouwing der voor mij liggende boekjes geeft geredelik aanleiding tot 'n vergelijking.

De titelprent van de 1ste druk vertoont 'n rij van engelen, die het devies dragen: *vivit post funera virtus,* toepasselik op de grote mannen, wier gulden woorden 'n plaats vinden in het boek, maar ook op de schrijver, wiens werk bleef voortleven en in 'n eeuw tijds dertig drukken beleefde, gedurende welke tijd het zeker heel wat invloed heeft uitgeoefend. Daaronder zien we Clio, met het blad der historie, en de Faam, die de bazuin blaast.

De volledige titel luidt: »De Guldene annotatien van Franciscus Heerman vertonende de treffelijckste Daden, deuchden ende sententien der voornaemste Coningen, Princen, Philosoophen, Poeten, Orateuren ende andere magnefyque en heroique Personen. Een seer heerlijk werck geneuchelyck te leesen stichtelyck om te leven en seer profytelyck om de deucht te beminnen.« Deze titel staat wellicht in verband met die van 'n vertaling van Antonio de Guevara's »Relox de Principes« (Uurwerk der Vorsten), die in 1586 te Antwerpen verscheen van de hand van Cornelis van Beresteyn: »T Gulde-boec van den loflyken Keyser ende welsprekenden Oratoor Marcus Aurelius;[1]) hierin vindt men veel schoone leeringen ende sententien, seer nut ende bequaam allen menschen.« Antonio de Guevara en Marcus Aurelius worden door de schrijver ook bizonder vaak geciteerd, de eerste 22 keer, de laatste bijna even vaak.

Het boekje, dat buiten het »Register«[2]) 379 bladzijden telt, is uitgegeven »t' Amsterdam Bij Hendrik Laurents Boeck-verkooper op 't water int' schriefboek. 1634.«

Op de titelprent van de dertigste druk valt ons alweer dadelik 'n Clio-figuur in het oog, die boekstaaft, wat de tijd, de gevleugelde zeisman met 'n zandlooper op het hoofd, haar schijnt te dikteren, terwijl bazuinblazers het »Eere« en »Deugt« verkondigen, waartussen wel 'n kausaal verband zal bestaan. Voorts vertoont de titelprent verschillende zinnebeeldige voorstellingen onder en boven de titel en in de hoeken.

De titel zelf is belangrijk gewijzigd en luidt nu in vereenvoudigde vorm: »De guldene Annotatien van Franciscus Heerman Vertonende de Heerlykste Daden Deughden Leeringen en Sententien

[1]) Kalff, Gesch. der Nederl. Letterk., 3de dl., p. 314.
[2]) Dit register bevat de namen der aangehaalde personen.

van d' Alder-Doorluchtigste ende Vermaerste mannen der Werelt Den Dertigsten Druk, byna Een Vierde vermeerdert uyt des Autheurs nagelaten schriften.«

Behalve een »Bladwijzer van Zaken, in dit Boek verhandelt« [1]) is het werk nu uitgedijd tot 688 bladzijden; het is uitgegeven »T' Amsterdam, By A. Schoonenburg«. Het titelblad vermeldt het jaartal 1735.

Het oorspronkelike werk begint met 'n opdracht »Aen Den Hoogh-gheboren Prins Willem Gheboren Prince van Orangien, Grave *te* [2]) Nassau, &c.« De schrijver wijst op de grote betekenis, die te allen tijde aan de philosofie gehecht is, en meent de jonge prins, wiens tijd zeker te zeer in beslag zal worden genomen door verschillende »gheneuchten«, om hem te veroorloven vele of grote boeken te lezen, terwijl hij toch boven de wijsten van z'n volk moet uitblinken, geen beter dienst te kunnen bewijzen, dan door voor hem 'n schat van wijze uitspraken en levenslessen in 'n kort bestek samen te vatten (wijsheid in zak-formaat!). Hij verzoekt de prins, »dese (sijn) *eerste* [2]) schriften gunstelyck te willen ontvangen, »metende de gratie van d' offerande, niet na de waardije van 't geschenck, maer na de goede wille van deghene die 't hem presenteerde.« Onwillekeurig denkt men hier aan het bekende slotwoord van Tollens' Overwintering op Nova-Zembla:

»En rekent d' uitslag niet, maar telt het doel alleen.«

Deze opdracht ontbreekt in de dertigste druk.

Vervolgens richt de schrijver, die zich noemt Fr. van Heerman, het woord »tot den' leser«. Hij constateert, dat zijn tijd zich onderscheidt door 'n groot aantal »Religien« en gebrek aan »Godtzaligheydt«, terwijl niemand »sich beneersticht, om met syn leven ende wandel, den Werelt een Exempel te gheven.« Of is nu soms aangebroken, vraagt hij, »die boose tijdt, daer van de Propheet Amos gesproken heeft; ende daerom de vrome ende kloecke swijghen«? [3]) In elk geval lijkt het hem dienstig, om »het binnenste merch van de principaelste Schriften der Vermaerste Historien, Philosophen, Poëten, Orateuren ende andere treffelycke Autheuren« bijeen te brengen, »opdat hare deuchden wederomme

[1]) De bladwijzer geeft 'n korte aanduiding van de inhoud der citaten.
[2]) Cursiveering van mij.
[3]) Amos 5 . 13.

in dese duystere Wereldt als een nieuwe licht mogen schijnen.«

»Ick heb«, zegt de schrijver, die zelf 'n wijsgeer is en blijk geeft z'n Pappenheimers wel te kennen, »deze Annotatien ghetrocken uyt de oudste ende treffelyckste Boecken, omdat de menschen van natueren soodanich zijn, dat sy ghemeenlijck hoogher ende treffelycker achten, 't ghene dat van wijdberoemde en achtbare Persoonen (die voor vele hondert Jaren in staet ende hoocheydt gheleeft hebben) ghedaen ende ghesproken is, als 't gene dat yemandt door hem selven doet, ofte uyt den schat sijner eyghen wysheydt is voortbrenghende«. Mag men daaruit opmaken, dat de schrijver zich anders wel in staat achtte, om uit zichzelf iets gelijkwaardigs te geven, en dat hij niet zo sterk overtuigd was van het alleen-zaligmakende der Grieks-Romeinse klassieken, als het gros zijner tijdgenoten? Van iemand, wiens studien toch blijkbaar in de humanistiese richting gegaan zijn, zou dit zeker verwonderlik wezen. Of heeft soms het succes van Cats als zedemeester[1]) hem het hoofd op hol gebracht?

Het werk berust niettemin grotendeels op de humanistiese studiën in het tijdperk der Renaissance en we vinden in deze »Annotatien« enige overeenkomst — zij het op 'n ander gebied: dat der mythologie — met Carel van Manders »Uytlegginghe op den Metamorphosis Ovidii«, waaruit volgens Dr. Prinsen »zooveel klassieke fraaiigheden tot gemeen goed worden gemaakt.«[2]) Zo is dit boek 'n hulpmiddel, om zonder zelf de klassieke philosofen te hebben bestudeerd enigszins met hun denkbeelden vertrouwd te raken en ze bij gelegenheid te pas te kunnen brengen. Men hield van een klassiek vernisje in die dagen (is er in dit opzicht wel iets nieuws onder de zon?); men hield ook van »gulden woorden«, waarmee niet alleen de redenaars hun toespraken doorspekten; men denke slechts aan de spreuk, die Harpagon in Molière's Avare boven z'n schoorsteen wil doen beitelen. Het boek is trouwens de uiting van 'n stroming, die we in die dagen in heel West-Europa waarnemen. Prinsen zegt hiervan terecht: »Die breede wijsgeerig-godsdienstige bodem omvat bijna geheel West-Europa, maar in de 17de eeuw is hij hier in Holland juist bijzonder solide en vruchtbaar. Welig schiet er uit op allerlei gewas, merkwaardig onkruid, als men wil, — maar dat bestaat

[1]) Cats' Sinne en Minnebeelden dateren van 1618.
[2]) Prinsen, Handboek tot de Ned. letterk. gesch., p. 223.

niet voor den wetenschappelijken onderzoeker, — naast malsche, krachtige bloemen en vruchten, die mooi zaad geleverd hebben, dat soms op de winden heinde en verre is verspreid.« [1])

Heeft ook de kerk dit zoeken naar eigen wegen niet in de hand gewerkt door haar onverdraagzaamheid, die we het best leren kennen uit Vondels hekeldichten; die niets weten wilde van wat »'n hoop poëten en orateurs en juristen (tot deze laatsten behoorde ook onze brave Heerman) uit heidensche boeken en wetten« haalden [2])?

In de »Annotatien« vinden we niet alleen goede daden en uitspraken, ook het kwade wordt ons als afschrikwekkend voorbeeld voor ogen gesteld; immers we kunnen daaruit leren, »dat de boosheden ende ondeughden door de straffen ende doodt niet worden uyt ghedaen, ofte vergheten: maer ghelijck als sy in haer leven schaemroodt van de wereldt gestaen hebben, alsoo staen sy hier noch door dese letteren als met ketenen aan den kaeck ghebonden, en worden noch alle daghen van een yegelyck die dit leest ende hoort, ghescholden ende verdoemt.«

De in dit boek gegeven uitspraken berusten op ervaring; de lezer kan er uit leren, wat hij doen en laten moet, zonder dat hij nodig heeft door schade en schande wijs te worden: die zich aan 'n ander spiegelt, spiegelt zich zacht. En daarnaast wijst de schrijver op de macht van het goede voorbeeld.

Ten slotte wordt de lezer aan z'n verstand gebracht, dat hij zich niet moet laten afschrikken door 'n historie of uitspraak, die hem niet bevalt; immers het boekje bedoelt »elck wat wils« te geven en de verstandige lezer, d.i. hem die over 't gelezene nadenkt, te brengen tot een deugdzaam en rustig leven (de leer der Stoa is aan deze beschouwing stellig niet vreemd).

En zo eindigt de schrijver dan z'n voorbericht met de woorden: »Leest dan aendachtelyck, verstaet ghesondelyck, oordeelt heusselyck, ende Vaert wel.«

'n Soortgelijk voorberieht vinden we ook vóór de 30ste druk: »De Schrijver tot den Leezer«. Ook daarin wordt geklaagd over de »aanwas van Godloosheden«, zodat men leefde in 'n eeuw, »welke noit minder vruchtbaar van Godzaligheeden is geweest, schoon dezelve bezwangert is van veelerlei soort van Religien.«

[1]) t.a.p., p. 371

[2]) Vergelijk Mr. C. Vosmaer, Vogels van diverse Pluimage: Eene preek in 1629, p. 44.

In verband met het laatste wordt gewezen op de »schijndeugt, die zich zodaanig verheft, en schuilt achter 't masker van geveinstheid en van een gemaakte needrigheid, dat men schier in twijffel is, of de waare Deucht niet bij de zodanige huisvest.« Wel enigszins in strijd hiermee is de voorafgaande bewering, hoe men ziet, »dat de Deucht *opentlyk* [1]) met voeten werd getreeden.«

We spraken daareven van Cats en toen ik de passage over de »schijndeugt« neerschreef, kwam onwillekeurig de gedachte bij me op aan die brave zedepreker, die 'n paar eeuwen lang zo populair geweest is, maar wiens mooie praatjes ons tegen de borst stuiten, als we bedenken, dat het alles maar uiterlike schijn is en eigenbelang; dat onze veelgeprezen dichter eigenlik geen haartje beter is, dan Lammert uit Cremers »Oan 't kleine Revierke«, die bij 't Avondmaal 'n extra-gift in 't kerkezakje wierp, in de vaste overtuiging, dat deze royaliteit in z'n eigen voordeel zou uitlopen. [2]) Maar Cats was er zeker de man niet naar, om de deugd *opelik* [1]) met voeten te treden!

Op het voorbericht volgt in de eerste druk 'n »Ghedicht op de Guldene Annotatien Francisci Heermans Frisii« van de hand van niemand minder dan F. Gomarus, S. S. Theol. Professor:

Tis waer, der Heyd'nen Deuchden zijn,
Ten rechten vergheleken,
Bij d' Appelen Sodones, schoon van 'schijn,
In doode-Meyrs Landt-streken,
Want, metter handt, raekt die maer aen,
'Tis asschen voor u Ooghen;
Soo oock schijn-deughden niet bestaan
Godts Toets sij niet ghedooghen.
Maer wijl der Heyd'(n)en, sonder Wet,
Seer veel deuchd'lijcke Daden,
Hier in dit Boeck zijn voorgheset
Om ons tot Deughd te raden;
Soo moeten Christ'nen na Godts leer
Betrachten hare Namen;
Opdat der Heyd'nen Deuchden, meer
Hen voortaen niet beschamen.

---

[1]) Cursivering van mij.
[2]) Vergelijk Cats, Ouderdom en Buitenleven, ed. 1656, p. 226.

Ook Petrus Baardt, 'n medicus, verkondt de lof der »Sinrijcke en Guldene Annotatien van Franciscus van Heerman« in 4-voetige jamben.

In plaats van de verzen van Gomarus en Baardt (geen grote sieraden voor de oud-vaderlandse Helikon!) vinden we in de 30ste druk 'n bericht van »De Drukker aan den Leezer«: Ouderwetse uitdrukkingen zijn gemoderniseerd, zeer veel »lamme en dubbele spreekwoorden verandert en de ontelbare laffe woorden van *ende hij antwoordde, ende hij zeide,* en welke diergelijke meer zijn, als een armhartige schrijfwijze verbeetert [1]..... Derhalven kan en moet deze uitgave voor de beste gestelt werden, als zijnde noit te voren zo sierlijk, noch dus verbeetert, in 't licht geweest.« [2]

Bij wijze van schadeloosstelling is hieraan toegevoegd 'n portret van Franciscus Heerman, 'n man met 'n open oog en 'n helder, sympathiek gelaat, het type van de geleerde van zijn dagen in tabberd en Spaanse kraag.

En nu de inhoud. De eerste druk bevat niet minder dan 962 »exempelen en sententien«, waarvan bijna 300 moeten worden gesteld op rekening van de philosofen; Plutarchus alleen is goed voor 32, Plato voor 24; Marcus Aurelius treffen we 21 maal aan, Socrates en Aristoteles elk 15, Diogenes 13 en Seneca 12 keer; voorts zijn noch verschillende andere wijsgeren vertegenwoordigd. Dat ik Epicurus slechts 3 maal aantrof, verwonderde me niet zo zeer, als dat Zeno maar 5 keer voorkomt. [3] Het laatste wordt echter goed gemaakt door de 22 citaten van Anthonius de Guevara, wiens werk doortrokken is van de leer der Stoa. Verder ontmoette ik 'n 5-tal uitspraken van Hervormers, 2 van de binnen Utrecht geboren paus Adrianus en 'n snedig antwoord, dat Alexander de Grote te horen kreeg uit de mond van 'n — zeerover! Nederlandse klassieken bestaan voor de schrijver noch niet; slechts één woord van Coornhert schijnt hem de moeite van 't optekenen waard (1ste druk, p. 259; 30ste druk, kap. XVI, no. 34). Ook Erasmus (1ste druk, p. 95, 30ste druk, kap. VII, no. 42) vindt 'n

---

[1] Toch vinden we in kap. XXXVII b.v. noch 16 maal achter elkaar als opschrift De Philosooph Herillus *zeid:* —, De Philosooph Cratippus *zeid.* —, Marcus Aurelius *zeid.* —, enz.

[2] Zie Bijlage.

[3] Waarvan éénmaal, zonder dat de schrijver zelf weet, wie hij citeert, vgl. 1ste druk, p. 98 en 30ste druk, kap. XIII, no. 31.

bescheiden plaatsje, evenals Van Meteren (1ste druk, p. 340; 30ste druk, kap. XXI, no. 11). Viglius Zwichemius (1ste druk, p. 199) kan men toch moeilik rekenen tot de Nederlandse klassieken; dat citaat is' trouwens in de 30ste druk ook verdwenen, al is z'n naam noch verbonden aan kap. XXXVIII, no. 6 van de 30ste druk.

De »Oudt-vaders« (Augustinus, Hieronymus e.a.) komen er slecht bij weg; ze worden samen maar 12 maal aangehaald, terwijl wat meer ruimte is beschikbaar gesteld voor geschiedschrijvers (70), en vooral ook voor vorsten en legeraanvoerders ('n kleine 300).

De 30ste druk is verdeeld in 50 kapittels; er is echter volstrekt geen verband tussen de verhalen in elk dier hoofdstukken; ook zijn de verhalen en uitspraken noch chronologies, noch volgens de schrijvers gerangschikt. Deze druk bevat 1718 »exempelen en sententien.« De vermeerdering is niet van 'n vreemde hand afkomstig; immers het boek eindigt met de volgende woorden: »Einde van het geheele Werk, zooals het bij den Auteur vermeerdert, en ons van de Erfgenaamen ter hand gekomen is.« De latere uitbreiding is door de Auteur geheel gehouden in de geest van het oude werk. Bij het doorlezen viel m'n aandacht op 'n paar citaten van Erasmus (30ste druk, kap. XXVII, no. 24, kap. XLVI, no. 4 en kap. XLVII, no. 12); het in de inhoudsopgave van kap XXXIV aangekondigde citaat van Secundus heb ik tevergeefs gezocht. Prins Willem van Oranje en Datheen worden genoemd in kap. XXXVI, no. 11, prins Maurits in kap. XXXVIII, no. 10. Van Thomas à Kempis vinden we citaten in kap. XLIII, no. 20, kap. XLV, no. 16 en kap. XLVI, no. 25. Ook in 1735 liet dus de eerbied voor de Nederlandse klassieken noch te wensen over. Blijkbaar stonden ze noch te dicht bij het toen levende geslacht, om woorden van wijsheid uit hun mond ingang te doen vinden; dit klopt geheel met het standpunt, dat de schrijver reeds in 1634 innam, dat daden en uitspraken van vermaarde personen, die voor vele eeuwen geleefd hebben, in de regel hoger gesteld worden, dan wat iemand uit zich zelf doet of aan eigen wijsheid ontleent.

Dat er bij de rangschikking geen bepaald systeem was gevolgd, blijkt uit het feit, dat tal van citaten in latere drukken zijn vervangen door andere van geheel verschillende inhoud en 'n geheel

andere strekking.[1]) Het is 'n bonte rij! Verschillende citaten komen op hetzelfde neer; 'n heel sterk voorbeeld daarvan vinden we in kap. XXVI, no. 29 en kap. XLV, no. 21.

Bij vergelijking van de 30ste druk met die van 1634 valt ons verder noch in 't oog, dat de opschriften soms zijn gewijzigd en dat er dikwijls 'n — vaak overbodige — verklaring aan toegevoegd is.

Voor 'n vergelijking van de inhoud gaan we gemakshalve uit van de 30ste druk, daar deze, zoals we reeds opmerkten, in verschillende hoofdstukken is ingedeeld en ieder citaat z'n eigen nummer heeft:

Kap. I, no. 8 is door 'n ander citaat vervangen (verwisseld met II, 10).
id. , » 12 is nieuw.
id. , » 22 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 24 idem.
id. , » 26 en 27 idem.
Kap. II, » 4 (citaat van paus Adrianus) is vervangen.
id. , » 5 (citaat van kerkvader Augustinus) is vervangen.
id. , » 10 is door 'n ander citaat vervangen (verwisseld met I, 8).
id. , tussen 18 en 19 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 26 is door 'n ander citaat vervangen.
Kap. III, » 1 idem.
id. , » 3 is nieuw.
id. , tussen 4 en 5 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 6 (bij vergissing als 9 genummerd) is vervangen.
id. , » 9 is nieuw.
id. , tussen 15 en 16 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 18 en 19 idem.
id. , no. 23 is nieuw.
id. , tussen 32 en 33 is 'n citaat uitgevallen.
Kap. IV, no. 10 (citaat van paus Adrianus) is vervangen.
id. , » 13 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 26 en 27 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 37 (citaat van kerkvader Augustinus) is vervangen.
id. , tussen 38 en 39 is 'n citaat uitgevallen.
Kap. V, no. 15 is door 'n ander citaat vervangen.

[1]) In plaats van »De Studeringhe van de Philosophie, heeft mij deze vrucht ghelaten dat ick gheene dinghen in verwonderinghe hebbe« (Pythagoras) lezen we b.v.. »Die gerust. wil leeven, moet zich niet veel met een ander Mans zaaken bekommeren.« (Democritus).

Kap. V, » 25 is nieuw.
id. , » 28 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 29 idem.
id. , tussen 33 en 34 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 37 is door 'n ander citaat vervangen.
Kap. VI, » 4 idem.
id. , tussen 14 en 15 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 16 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 17 idem.
id. , tussen 22 en 23 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 31 is nieuw.
id. , » 35 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen no. 38 en VII, no. 1 is 'n citaat uitgevallen.
Kap. VII, no. 8 is nieuw.
id. , » 10 staat in de plaats van drie oude citaten.
id. , » 12 is nieuw.
id. , » 18 idem.
id. , tussen 20 en 21 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 26 en 27 idem.
id. , tussen 28 en 29 zijn drie citaten uitgevallen.
id. , no. 41 is nieuw.
id. , » 43 is door 'n ander citaat vervangen.
Kap. VIII, tussen 2 en 3 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 4 en 5 is 'n citaat (van Zeno) uitgevallen.
id. , no. 20 en 21 stonden oorspronkelik in omgekeerde volgorde
id. , tussen 28 en 29 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 29 en 30 idem.
id. , tussen 32 en 33 idem.
id. , no. 35 is nieuw.
id. , nos 39 en 40 staan in de plaats van één oud citaat.
id. , no. 42 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 42 en 43 zijn twee citaten uitgevallen.
id. , no. 46 is door 'n ander citaat vervangen.
Kap. IX, 1 is nieuw.
id. , nos 3, 4 en 5 zijn door andere citaten vervangen.
id. , no. 7 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , nos 25 en 26 stonden oorspronkelik in omgekeerde volgorde.
id. , no. 27 staat in de plaats van twee oude citaten.

Kap. IX, tussen 28 en 29 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 37 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , no^{s} 40 en 41 zijn door andere citaten vervangen.
id. , tussen no. 42 en X, no. 1 is 'n citaat uitgevallen.
Kap. X, tussen 12 en 13 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 18 en 19 idem.
id. , tussen 20 en 21 zijn twee citaten uitgevallen.
id. , no. 23 is nieuw.
id. , » 28 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , no^{s} 30 en 31 zijn door andere citaten vervangen.
id. , no. 33 staat in de plaats van twee oude citaten.
id. , » 35 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 40 idem.
id. , tusschen no. 42 en XI, no. 1 is 'n citaat uitgevallen.
Kap. XI, no. 12 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 20 en 21 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 21 en 22 idem.
id. , no. 28 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 30 en 31 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 38 en 39 idem.
id. , tussen 39 en 40 idem.
id. , no. 44 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 47 is nieuw.
Kap. XII, no. 1 idem.
id. , » 16 idem.
id. , » 19 idem.
id. , » 22 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 23 en 24 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 26 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 30 is nieuw.
id. , » 34 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , no^{s}. 37 en 38 staan in de plaats van drie oude citaten.
id. , no. 42 staat in de plaats van twee oude citaten.
id. , » 50 idem.
id. , » 54 is nieuw.
Kap. XIII, » 5 idem.
id. , tussen 11 en 12 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 17 en 18 zijn twee citaten uitgevallen.
id. , tussen 27 en 28 idem.

Kap. XIV, tussen 6 en 7 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 16 en 17 idem.
id. , no. 41 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 49 idem. [1])
Kap. XV, » 28 idem.
id. , » 41 is nieuw.
Kap. XVI, » 30 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 35 en 36 is 'n citaat uitgevallen.
id. , nos. 41 en 42 zijn door andere citaten vervangen.
Kap. XVII, no. 3 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 8 en 9 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 34 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , nos. 37 en 38 zijn door andere citaten vervangen.
id. , no. 44 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 46 is nieuw.
Kap. XVIII, » 2 idem.
id. , tussen 11 en 12 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 13 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 16 en 17 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 25 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 26 en 27 zijn twee citaten uitgevallen.
id. , no. 35 is nieuw.
id. , » 46 is door 'n ander citaat vervangen.
Kap. XIX, » 15 idem.
id. , » 17 idem.
id. , tussen 19 en 20 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 31 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , » 34 idem.
Kap. XX, » 10 idem.
id. , » 16 is nieuw.
id. , nos. 18 tot en met 24 staan in de plaats van vier oude citaten.
id. , 37 en 38 stonden oorspronkelik in omgekeerde volgorde.
id. , no. 39 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , tussen 39 en 40 is 'n citaat uitgevallen.

---

[1]) Wellicht omdat men de raad te' gevaarlik achtte, oorspronkelik toch stond er 'n woord van 'Diogenes' „Gaet in een Bordeel ten eynde dat ghy weet, dat de plaisier die niet veel en kost, niet veel en verscheelt van dieghene die men seer dier koopt."

Kap. XXI, no^{s}. 2 en 3 zijn nieuw.
id. , tussen 19 en 20 is 'n citaat uitgevallen.
id. , no. 32 staat in de plaats van twee oude citaten.
id. , » 34 is nieuw.
Kap. XXII, tussen 4 en 5 is 'n citaat uitgevallen.
id. , tussen 12 en 13 idem.
id. , tussen 17 en 18 idem.
id. , no^{s}. 26 tot en met 28 staan in de plaats van zes oude citaten.
Kap. XXIII, no. 7 is door 'n ander citaat vervangen.
id. , no. 12 idem
id. , tussen 18 en 19 is 'n citaat uitgevallen.
Nà Kap. XXIII, no. 19 is alles nieuw.

Van de 1718 »exempelen en sententien« in de 30ste druk van 1735 komen dus 902 niet voor in de 1ste druk van 1634.

De strekking van Heermans »Annotatien« is behalve met die van de bekende werken van Jacob Cats te vergelijken met Poirters' »Heyligh Hof van Keyser Theodosius, versiert met Sinne-beelden, Rymdichten en Sede-leeringen«, door de schrijver niet voltooid en na z'n dood uitgegeven, »een mengelmoes van stichtelijke verhandelingen en opmerkingen, afgewisseld en toegelicht door verhalen, korte dichtstukjes, spreekwoorden en ernstige vermaningen«. Alleen ontbreekt in de »Annotatien« alle poezie en alles wat zweemt naar 'n emblema in de geest van Roemer Visscher en Cats, terwijl in het werk van Poirters meer eenheid is [2]) en verschillende zinnebeeldige voorstellingen met berijmde verklaring er in worden aangetroffen.

Om de lezer 'n duideliker denkbeeld te geven van wat hem zou wachten bij de lectuur van dit boekje, waartoe ik hem gaarne opwek, mogen hier tenslotte enige citaten 'n plaats vinden, ontleend aan de uitgave van 1735.

Antonius de Guevara zeide (Kap. I, no. 15):

De meeste moeite die een Mensch heeft, is niet om te hebben

---

[1]) Kalff, Gesch. der Nederl. letterk., 4de dl., p. 440.

[2]) Dit blijkt trouwens reeds uit „De Korte Aenwijzinge", die het boekje voorafgaat: „Ten lesten als hij (d.i. de schrijver) nu out synde niet veel meer preken en konde, heeft hij eenigh doorgaende werck op 't getouw wille stellen in 't welck hij met beter stacy, ryper voordracht en naukeuriger bemerckinge, sou konnen onderrichten jonge en oude, kleyn en groote, maegden, weduwen en getroude. Hiertoe docht hem 't bequaemste het *Hof van den Jongen Theodosius Keyser.*"

't geene hy behoefd: Maar om te verkrijgen 't geene hy begeerd.

Pompejus Magnus (Kap. II, no. 1):

Als hy te Pusuolo ziek lag, en de Medicyns hem zeiden: *Zoo hy wilde geneezen, en becteren, dattet noodig waar, eenige Lijsters, die de Raadsheer* Lucullus *dede opvoeden, te eeten.* Zoo antwoorde Pompejus: *Ik wil liever sterven, of niet geneezen, dan die van hem te verzoeken; Want de Goden hebben* Pompejus *geschaapen, niet om te bidden, maar om gebeeden te worden.* Geevende alzoo te kennen: Dat hy veel liever zijn leeven, als zijn grootmoedigheid wilde verliezen: En dattet niet zwaarder is voor een groots gemoed, als van anderen yets te begeeren. Want geen last doorkerft zoo zeer de ingewanden van die Edele herten, als dat zy in vreemde Huizen moeten gaan, om yets te bidden.

De Philosooph Philo zeid (Kap. II, no. 24):

Als de Menschelijke hulpe eindigt: zoo begint de Goddelijke.

Keizer Augustus (Kap. III, no. 17):

Als hy tot een hoogen ouderdom gekomen was, zoo is hy na Delphos gereisd, daar de Heidenen gewoon waaren den God Apollo raad te vraagen, daar gekomen zijnde: Zoo heeft hy gevraagd: *Wie na zijn Dood het Roomsche Rijk regeeren zoude?* Het Orakel wilde geen antwoord geeven; Doch de Keizer bekwam door lang aanhouden ten laatsten dit antwoord: *Een Hebreeus kind, 't welk te heerschen heeft over de Gooden, heeft my bevolen deeze plaatze te verlaaten, en straks na de Helle te vaaren; Daarom, ô Keizer! moet gy nu zonder antwoord van mijn Altaar gaan.* Ons vertoonende: Dat alle Oraculen, door Christus' geboorte geëindigd zijn; En dat hy ons in plaatze van dien, zijn Heilig Evangelium heeft nagelaaten: wiens woorden niet anders als heilige Oraculen zijn: Die, zonder dat men eenige andere openbaringe behoefd te verwachten, een yder de wille Gods genoegzaam openbaaren.

Martinus Luther zeid (Kap. III, no. 20):

De Mensch is dwaas en onverstandig, tot zijn veertig jaaren; daarna verstaande dat hy dwaas is, zoo is zijn leeven haast geëindigd.

Een Oud Rabbi zeid (Kap. III, no. 27):

Wie is wijs? Die van alle Man leerd. Wie is sterk? Die zijn eygen driften bedwingd. Wie is Rijk? Die met zijn deel te vreeden is. [1]) Wie word geëerd? Die anderen eerd.

[1]) Vergelijk Ware-Nar, Hooft ed. Leendertz-Stoett, r. 256/257
»Wat, het is juyst allemael aen het ghelt niet gheleghen,
Heb je goedt ghenoeghen, je hebt een goet lot.«

Philippus Camerarius zeid (Kap. III, no. 32):

Uit het gedenken en overdenken der gepasseerde, en het waarneemen der tegenwoordige, moet men oordeelen van de toekomende dingen. [1])

Koning Agathocles (Kap. IV, no. 6):

Als hy aan de Tafel zat, zoo liet hy de spijs opdraagen in gouden en steene schootelen: Om hem indagtig te maaken, dat zijn Vader een Pottebakker geweest was; Hy wees dikwils op de steenen schotels met zijn vinger en sprak: *Eertijds hebbe ik zulke gemaakt: Maar nu maak ik zulke,* wijzende op de Goudene. Geevende alzoo te kennen: Dat het geen schande was, van een slegten afkomst gebooren te weezen: Maar dat hy daarom meer eere waardig waar, om dat hy door zijn eigen deugden, van zulken laagen afkomste, tot zulk een hoogen staat verheeven was.

Keizer Phocas (Kap. IV, no. 9):

Als hy onder zijn Troupen een oud Zoldaat zag, die den krijg kwaalijk volgen konde; zoo sprak hy: *Wat wilt gy ouden kaalkop dog in den krijg doen?* De Zoldaat antwoorde: *Heer keizer ik ben nu veel sterker dan ik was in mijn Jonkheid: Want doen moest ik twee Ezels hebben, om het kooren te draagen, dat ik voor een Goudgulden kogt: Maar zeedert dat gy Keizer geworden zijt, heb ik alleen zoo veel kooren als ik voor twee Goudguldens koopen kan met gemak konnen draagen.* Daar meede den Keizer zijn kwaade Regeeringe verwijtende. En ons alzoo vertoonende: Dat op een hooveerdige vraage, dikwils eenen spits antwoord past.

Tiberius Gracchus (Kap. VI, no. 9):

Als hy in zijn slaapkamer twee serpenten gevonden had, die uit zijn Bed gekomen waaren: Zoo vraagden hy de Waarzeggers: *Wat dat beteekenen zoude?* En als deeze hem zeiden: *Indien hy 't Wijfken doode, dat zijn Huisvrouw als dan moest sterven, en zoo hy 't Manneken doode, dat hy dan eerst sterven zoude:* Haar zeggen geloovende, zoo gebood hy: *Dat men 't Manneken zoude dooden,* 't welk geschied zijnde, zoo sturf hy ook kort daarna. Leerende ons met zijn Exempel: Dat een Man zijn Huisvrouw liever behoord te hebben als zijn eigen leeven.

Koning Antigonus (Kap. VIII, no. 4):

---

[1]) Vergelijk Roemer Visscher, *Rommelsoo* (2de Schock, no. 10)

Die uyt het verleden merckt het toecomende spel,
Sulck een die weet zyn weetgen wel.

Als zijn Zoon hem vraagden: *Wanneer dat hy teegens zijne Vijanden slaan zoude?* Zoo antwoorde Antigonus: Wel hoe! *Hebt gy zorge dat gy de Trompetten niet hooren zult, als de Batalje geschieden zal?* Geevende alzoo te verstaan: Dat een Veldheer zijn raad, of aanslaagen, niet behoord te ontdekken, voor en aleer dat hy 't zelve volbrengd. Want nimmermeer hebben zwaare zaaken voorspoedige einden, als zy te vooren ontdekt worden.

Alexander Magnus (Kap. VIII, no. 7):

Als hy den Zeerover Demetrius gekreegen had; En hem vraagden: *Door wat stoutheid dat hy had derven bestaan om de Zee te berooven?* Zoo antwoorde hy: *Gy zijt een grooten Roover, en ik een kleine. Want ik heb 't gedaan omdat ik geen ander Ambacht geleerd, en van mijn Vader niet meer dan twee Fregatten gekreegen hebbe: Maar gy rooft en straatschent met twee machtige Leegers te Water en te Lande; niet teegenstaande, dat gy een groot Koninkrijk van uwen Vader geerft hebt:* Ons alzoo betoonende; dat alle overwinningen, die men uit geen rechtveerdige oorzaaken verkrijgt, inderdaad niet anders zijn dan Rooverye. Want alle overwinningen zijn niet regtvaardig, tenzij dezelve uit een regte oorzaak spruiten.

De Oudvader Basilius zeid (Kap. X, no. 31):

De Schriftuure is een Hemelsche Apotheeke, waar in een iegelijk zoodaanige Medicamenten kan bekoomen, als met zijn ziekte overeen komt.

Marcia, de weduwe van Cato (Kap. XII, no. 21):

Als zy weduwe was, en gevraagd wierd: *Waarom zy niet weeder Troude?* Zoo antwoorde zy: *Omdat ik geen Man vinde, die my liever heeft als mijn Goed.* En weeder gevraagd zijnde: *Wanneer zy een eind wilde maaken van het weenen en klaagen over den dood van haaren Man?* Antwoorde: *De laatste dag van mijn leeven, zal de laatste dag van mijn rouwe zijn.* Geevende alzoo te kennen; Dat d' opregte Liefde onsterffelijk is. Want de Liefde die ophoud, of vergaat, die heeft nooit een waare Liefde geweest.

De Philosooph Aristoteles (Kap. XII, no. 32):

Als hem gevraagd wierd: *Hoe de Menschen haar best zouden konnen wagten voor de wellusten?* Zoo antwoorde hy, *Daar is geen beeter raad, om van de listen en laagen der Wellusten bevrijd te zijn, dan datmen de zelve aanziet van agteren, en niet van vooren; want in 't aankomen schijnen de wellusten lieffelijk, maar*

wech gaande, zijn zy bitter. Geevende alzoo te kennen: Dat het naberouw veel grooter in ons is, als de wellust van ons vliet, dan de geneugte die zy ons veroorzaakten, toen wijze gebruikten.

De Overste Alchibiades zeid (Kap. XIII, no. 28):

Die zijn Vyand te zeer bedwingt; die geeft hem Waapens om te verweeren.

De Philosooph Epictetus zeid (Kap. XIV, no. 35):

Dat alle zaaken twee handvatten hebben: Een regter en een linker; En dat de Vroomen de zelve by de regter, maar de kwaade by de linker vatten.

De Historyschrijver Plinius zeid (Kap. XIV, no. 40):

De eene dag oordeeld de andere; maar de laatste oordeeld ze alle.

De Orateur Cicero zeid (Kap. XV, no. 38):

De menschen verstaan noch bedenken niet, hoe grooten inkomen dat de spaarzaamheid is.

Publius Piso (Kap. XVII, no. 30):

Als hy eenige Dienaars ofte Slaaven in zijn huis gekreegen had; Zoo leerden en gebood hy haar altoos. *Dat zy hem alleenlijk maar zouden antwoorden op 't geene dat hy haar gebood en vroeg.*[1]) Waar in zy hem ook zoo gehoorzaam, en 't zelve gewoon waaren; dat, als hy eens den Keizer Clodius te gast genoodigd had: en d'andere gasten al te zaamen vergaaderd waaren, en datter niemand ontbrak dan den Keizer alleen; Zoo zond Piso zijn Dienaar weederom, om hem te noodigen of hy geliefden te komen; En als 't zoo laat geworden was, dat men niet verwagte, dat hy komen zoude; Zoo zeide Piso tot zijn knegt: *Hebt gy niet weer heen geweest om hem te noodigen?* Jaa antwoorde hy. En als hy weeder vraagden: *Waarom is hy dan niet gekomen?* Zoo antwoorde hy: *Daarom, dat hy my gezeid heeft, dat hy niet komen zoude.* En als Piso doe teegens hem zeide: *Wel waarom hebt gy my dat terstond niet gezeid?* Zoo antwoorde de knegt: *Om dat gy 't my niet en vraagden.* Geevende alzoo te kennen: Dat de geene niet misdoet, welke doet dat hem belast en bevoolen is. Want die antwoord eer hy gevraagd word, die gedijd het gemeenlijk tot schande of oneer.

---

[1]) Vergelijk de volgende regels uit Huyghens' »Cluys-Werck«:

Kort en besnoeijt bericht gedoogh ick op mijn' vragen;
Antwoord: maar antiwoord en will ick geen verdraghen.

De Philosooph Seneca zeid (Kap. XVIII, no. 34):

Het is een schoone zaak, zijn leeven te eindigen, voor dat men sterft.

Leo Hebreus zeid (Kap. XVIII, no. 45):

Die geene is waarlijk sterk, die zich zelven kan overwinnen. [1])

Philippus Camerarius zeid (Kap. XX, no. 34):

De voorspoed verheft een edelmoedig Mensch niet; noch de tegenspoed kan hem niet onderdrukken. [2])

De Philosooph Epicurus zeid (Kap. XXI, no. 29):

Zoo gy gedenkt aan u Meerder: Zoo zijt gy altoos Arm. En zoo gy gedenkt aan u Minder: zoo zijt gy altoos Rijk.

Matthaeus Tympius zeid (Kap. XXII, no. 20):

Dat de Gewaapende Mars, minder schaade doet, als de Naakte Venus.

De Philosooph Xenophanes (Kap. XXIII, no. 17):

Als hem gevraagd wierd: *Wie d' aldergelukkigste Koophandel dreef in deeze wereld?* Zoo antwoorde hy: *Diegeene, welke de vergankelijke goederen verkoopt, om daar door d' eeuwige Goederen te verkrijgen.* Leerende ons daar meede: Dat wy onze aardsche Schatten en Rijkdommen zoo behooren te gebruiken: om daar door de Hemelsche Schatten en Goederen te verkrijgen. Want de Hemelsche goederen, worden ook gegeeven den geenen, die het aardsche goed wel gebruikt.

De Philosooph Socrates (Kap. XX, no. 9):

Als hem eens van Alcibiades gevraagd wierd: *Hoe dat hy het raazen en kijven van zijn Huisvrouwe Xantippe verdragen kon?* Welke door haar boosheid schier onverdragelijk was. Zoo antwoorde hy: *Ik heb my daar nu zoo toe gewend, dat ik my daar niet meer aan stoore, dan aan 't raazen van een Braadpan.* Geevende alzoo te kennen: Dat de geduldigheid en de gewoonte alle dingen licht en verdraagzaam maaken. Want de gewoonte maakt alle dingen licht, zoet en aangenaam, hoe zwaar zy ook zijn.

Erasmus van Rotterdam zeid (Kap. XXVII, no. 24):

---

[1]) Vergelijk Kap. III, no. 27 (zie boven).

[2]) Deze gedachte, waaruit de Stoa spreekt, vinden we ook in 't slot-couplet van Vondels »Vertroostinge aan Geeraerd Vossius«:

Gelukkigh is een vast gemoed,
Dat in geen blijde weelde smilt,
En stuyt, gelyck een taeye schild,
Den onvermybren tegenspoed.

Dat het vroomer is, teegens de zonden, dan teegen de Menschen te strijden.

De Philosooph Plato zeid (Kap. XXXI, no. 39):

Wy zijn niet alleen gebooren voor ons zelven, maar ook meede tot nut van ons Vaderland, Ouders en Vrienden.

De Prince Wilhelmus (Kap. XXXVI, no. 11):

Als hy in 't begin van de Neederlandsche troublen, een iegelijk tot maatigheid en reedelijkheid vermaande, en alle geweld en daatelijkheid door d' authoriteit van de Gouverneurs en Overigheid te rugge hield, zoo wasser onder de onstuimige Gemeente veel krijtens en scheldens over de Regenten: en al die van maatigheid of reedelijkheid sprak, die wierd voor een Papist, Huychelaar, ja voor een Verraader van 't Land gescholden: en d' alleronbescheidenste Krijters wierden als de meeste IJveraars van de Religie en vrijheid gepreezen; Zoo dat den Prince van Orangien zelfs door Petrus Dathenus tot Gent als voor een Atheïst en Godloos van den Predikstoel uitgeroepen wierd. Maar als Gent van Parma belegerd was, zoo heeft deeze Dathenus zich meede in 't handelen met den vijand gebruiken laaten, en na d' overgaaf, heeft hy zich niet ontzien zijn Naam, maar ook zijn Professie te veranderen. Want hy ging woonen in 't Land van Holstein zich noemende Petrus Montanus, en geneerde zich met de Medicijnen. Zijnde ons alzoo een merkelijk Exempel en bewijs; Dat de hartste Krijters (als 't op een doen aankomt) aldereerst bezwijken; en dat men zich in tijd van nood, op zoodaanige perzoonen dikwils alderminst mag verlaaten. Want het hard roepen van Religie, en het kwaalijk spreeken van de hooge Magten, komt veeltijds voort uit onreligieuze gemoederen.

De Poëet Terentius zeid (Kap. XXXI, no. 24):

Dat de natuur van alle Menschen zoo gesteld is; Dat zy eenen anderen altoos beeter konnen raaden, dan haar zelven.

Fabius Quintilianus zeid (Kap. XLI, no. 24):

Gelijk het Metaal door zijn klank, alzoo word een Mensche door zijn reden onderscheiden.

Kourtisane Laida (Kap. XLVI, no. 2):

Als zy eens hoorde, datmen in haar bijweezen verhaalde van de Philosophen van Atheenen en de zelve voor zeer wijs en eerlijk prees. Zoo zeide zy: *Ik weet niet wat zy konnen, waar in zy bestaan, wat zy leeren, nog ook wat deeze Philosophen leezen;*

nademaal ik een Vrouwe zijnde, en niet in Atheenen school gegaan hebbende: Maar ik bevinde hen al te met by my inkomen, en verandere haar van Philosophen in mijne beminners. Hier uit ziet men; Dat de wijze en verstandige, hoe wijs dat zy zijn, en hoe wel dat zy leeren niet machtig zijn om de natuurlijke begeerte volkomentlijk te bedwingen. Ik loochene niet dat een mensche wel vroom en opregt kan zijn in moetwillige dingen: maar betuige dat in natuurlijke zaaken een ieder mensch krank en zwak is. Want men vindt geen zoo kreupelen nog manken Paart, 't welk een Merrie ziende, niet eens of tweemaal niest of briest: nog geen Oude zoo bedaagt, nog ook geen jongeman zoo deugdelijk, of de Jonge Dochteren eens aanschouwende, niet wel eens zuchten.

De Philosooph Agathon (Kap. XLVII, no. 13):

Als hy eens gevraagd wierd: *Of zijn gezicht hem niet begaf?* Zoo antwoorde hy: *in plaatze dat anderen haar gezicht beginnen te verliezen: Zoo begin ik mijn regt gezicht nu eerst te verkrijgen.*

Geevende ons alzoo te kennen: Dat de Oogen des verstands als dan scherper beginnen te zien, als de oogen des lichaams haar fleur verliezen; Want dan beginnen wy te zien, 't geene wy te voren niet zagen: En indien onze memorie, als dan zooveel konde onthouden, als onze oogen konden leezende doorzien, zoo zouden wy geen menschen, maar Goden wezen.

De Oudvader Bernardus zeid (Kap. XVIII, no. 13);

Dat in de Zee van Marsilien van tien Scheepen nauwelijks een verlooren gaat: Maar dat in de Zee van deeze Wereld van de tien zielen nauwelijks één behouden word.

Bij deze bloemlezing zal ik het laten, al valt 't me moeilik, me tot dit 35-tal te beperken. Ik meen echter de belangstellende lezer voor meer te moeten verwijzen naar het boek zelf, waarmee we ons hebben bezig gehouden, en besluit met de woorden van Franciscus Heerman: »Leest dan aendachtelijck, verstaet ghesondelijck, oordeelt heusselijck, ende Vaert wel.«

Amsterdam, Maart 1918.

Bijlage

Overzicht van de verschillende drukken van dit werk, die aanwezig zijn op de Amsterdamse Universiteits-bibliotheek.

1 De boven besproken 1ste druk van 1635, bij Hendrick Laurents te Amsterdam.

2 De 6de druk van 1642, bij Ids. Alberts te Franeker, vertoont vrij grote afwijkingen. Het is 'n uitgave in 4°, terwijl alle andere uitgaven, die ik onder de ogen gehad heb, zijn in 8°, klein 8° of 12°. Als titelprent vinden we in deze en volgende drukken het hoofdmotief van de titelprent in de 30ste druk (zie boven). De Gotiese letter in de tekst is verdwenen. Na de opdracht en het voorbericht volgt het portret van de schrijver (hetzelfde als in de 30ste druk), van de hand van J. V. Meurs. Dan komt 'n reeks van lofdichten:

1° *In effigiem D. Francisci Heerman*, 'n 4-regelig Latijns versje van P. Winsemius;

2° *Op de Beeldtenis ende De Guldene Annotatien Van den Gheleerden Heere Franciscus van Heerman*, 'n 6-regelig gedichtje van C. F.;

3° *Op de Tytel-Plaet*, 'n 10-tal jambiese versregels vàn 'n ongenoemde;

4° 'n Lofspraak in 't Arabies, geschreven in Hebreeuwse karakters, met vertaling in 't Latijn:

Implevisti mundum nomine tuo
O sapientia vel intellectu praedite, per librum tuum.
Vere tu unus ex mirandis,
In vita & post mortem.

5° 'n Lofdicht in 't Grieks van Jeremias Hoelzlin, Graec. Ling. Professor;

6° 'n Lofdicht in 't Italiaans van G. Snabel;

7° 'n Sonnet ter ere van »François Hereman, chery entre les Dieux«, van C. Beaumont;

8° 'n Sonnet in 'n Slaviese taal van Joh. Szydlowski;

9° idem van Matthias Gonczi;

10° 'n Lofdicht in 't Latijn van Daniel Heinsius, bestaande uit 8 regels, afwisselend dactyliese hexameters en pentameters;

11° 'n Lofdicht in 't Latijn van Suerius Boxhornius, Eloquentiae Professor;

12° idem van Georgius Pasor, Graec. Ling. Professor;

13° 'n Lofdicht in 't Latijn van P. Winsemius, Historiograaf en Historiarum Professor;

14° idem van Caspar Barlaeus;
15° idem van P. Gutberlethus;
16° Het boven opgenomen lofdicht van Franciscus Gomarus;
17° 'n Lofdicht van Anna Roemers; zij zegt o.a.:

»Maer ick, ô Heereman! derf van u kennis booghen,
Niet van u Lichaem: —«

Moeten wij hieruit opmaken, dat ze hem alleen uit z'n werk kende? 't Is haast ondenkbaar. Of was hij mismaakt?

18° 'n Lofdicht van J. Cats, die Heerman z'n »lieve vriendt« noemt;
19° idem van C. Boy J. C., die meent, dat er over 't algemeen te veel boeken worden geschreven; het minder goede moest eigelik worden vernietigd, maar zeker niet werk als dat van Heermans, die uit alle boeken het beste heeft geput en daardoor de mensheid in 't algemeen aan zich heeft verplicht;
20° Het bovengenoemde lofdicht van P. Baardt;
21° 'n Lofdicht van J. Schoyerus;
22° idem van J. P. Arcerius.

3 De 7de druk van 1645, bij Joost Hartgers te Amsterdam (of te Haarlem?), in één band met Petri Baardt »Deughden-Spoor, in de On-Deugden des Werelts aff-ghebeeldt: Op den Regel:

Wat Kennaer kan de Werelt niet,
Die door der Menschen Herten siet.

Alle lofdichten zijn verdwenen, behalve dat van Cats.

4 De 9de druk van 1650, bij Joost Hartgers; in deze en de volgende portretten vinden we 'n medaljon-portret onder de titelprent, terwijl alleen de lofdichten van Cats en Gomarus er in zijn opgenomen.

5 De 11de druk van 1654, bij Andries van Hoogen-huyse te Rotterdam.

6 De 12de druk van 1657, bij Jan Frederiksz. Stam te Amsterdam.

7 De 15de druk van 1663, bij Dan. Baecamunde voor Marcus Willemsz. Doornick te Amsterdam.

8 De 16de druk van 1664, bij de Weduwe van Isaac Reyers te Dordrecht; behalve de lofdichten van Cats en Gomarus

staat hierin 'n lofdicht van 'n zekere A. E.; de auteur leeft blijkbaar noch.

9 De 28ste druk van 1685, bij Jan ten Hoorn te Amsterdam; de lofdichten ontbreken; portret als in de 6de druk; *vermeerderd met de nagelaten geschriften.*

10 De 29ste druk van 1699, bij Jan ten Hoorn te Amsterdam.

11 De 30ste druk van 1715, bij Nics ten Hoorn te Amsterdam.

12 De zgn. 30ste druk van 1735, bij A. Schoonenburg te Amsterdam.

Volgens Van der Aa [1]) verscheen de 2de druk in 1642 in 4° te Leeuwarden. Voorts maakt hij behalve van de ons bekende uitgaven melding van 'n 10de druk in 8° te Amsterdam in 1657, waarmee hij vermoedelik bedoelt de 12de druk, die in dat jaar verscheen bij Jan Frederiksz. Stam; van 'n 13de in 8° te Leeuwarden in 1661 en van de laatste in 8° te Amsterdam in 1739. Deze laatste uitgave wordt ook vermeld in de »Navorscher« (dl. IV, p. 121) met de vraag: de hoeveelste druk mag dat toch zijn? Naar onze berekening zou het de 32ste wezen.

Hetzelfde tijdschrift (dl. VI, p. 338) maakt melding van 'n 7de druk van 1645 te Leeuwarden bij Jan Jansen de Fries en 'n 16de van 1670 te Leeuwarden bij Pieter Allerts van Tongeren..

Het feit, dat we 'n Hollandse en 'n Friese 7de druk aantreffen, beide van 1645, en 'n Hollandse 16de druk van 1664 naast 'n Friese 16de druk van 1670, zou ons bijna doen vermoeden, dat er 'n Hollandse en 'n Friese reeks van uitgaven naast elkaar hebben bestaan. Van de eerste kunnen we dan de 1ste, 7de, 9de, 11de, 12de, 15de, 16de, 28ste, 29ste, 30ste, 31ste en 32ste nasporen, van de laatste de 2de, 6de, 7de, 13de en 16de.

Tevergeefs heb ik me tot de »Koninklijke Bibliotheek« gewend, om 'n meer volledig overzicht van de verschillende uitgaven te verkrijgen; daar was slechts de 28ste druk aanwezig, in 1685 te Amsterdam verschenen bij Jan ten Hoorn (zie boven, onder 9).

---

[1]) Biographisch Woordenboek, i. v. Heerman.

Een poorterlijst van Gouda van 1456–1466.

DOOR

DR. J. HUGES.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 103).

(fol. 13.) Thomas Jansz. ontfangen poirter upten tiensten dach in Maert anno LXII up sijn virendeel van dat huys ende erff, dat hij staende heeft uptie oude Vischmarct naest coman Dirc oestwairts, bij Heinric Aelbrechtsz. burgermeyster.

Jacob Jacobsz. ontfangen poirter upten dertienden dach in Maert anno LXII up sijn tuyn in Cortacker naest Claes Pietersz. zuytwerts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster, die een helft sal hij betalen up sinte Jacobdach naestcomende.

Gijsbrecht Woutersz. ontfangen poirter upten XXVIII en dach in Maert anno LXII up sijn huys ende erff in die Sack naest Gillis Airntsz. noirtwairts, bij Heinric Aelbrechtsz. burgermeyster ende hij beloeff der stede te betalen een halve nobel up sinte Jacobsdach naestcomende.

Claes Jansz. ontfangen poirter upten XXVIIII en dach in Maert anno LXII, borch Cornelis Pietersz. up sijn huys uptie Goude naest Claes van Krimpen noirtwerts, bij Heinric Aelbrechtsz. burgermeyster.

Heinric Michielsz. ontfangen poirter upten VI en dach in Aprill anno LXII, borch Jan Dircxz. up sijn huys uptie oistzijde van der Haven naest Dirc Jacob Nyesen noirtwairts, bij burgermeyster Willem Aelbrechtsz. ende Gerijt Gijsbrechtsz. geloeft der stede te betalen XXlll s. up sinte Jacobsdach naestcomende.

Jan van Wairt ontfangen poirter upten Vlll en dach in April anno LXll, borch Stempel Jansz., Danel die kistemaker ende Wouter Claesz. hair drie goet, bij burgermeyster Willem Aelbrechtsz. te betalen llll s. sinte Jan ende llll s. ? daeran, dit geloeft hij der stede.

Jan Pietersz. die sceepmaker ontfangen poirter upten X en dach in Aprill anno LXll, borch loeds after die Goutkaey ende sijn tuyn after die Gasthuys steenplaets naest Thomas Gerijtsz. westwairts ende een croon sal hij der stede geven up sinte Jacobsdach naestcomende, bij burgermeyster Willem Aelbrechtsz.

Jan Jansz. ontfangen poirter upten XXl sten dach in Aprill anno LXll, borch Heynric Gerijtz. up sijn huus ende erff, dat hij nu ter tijt staende heeft up die westzijde van der Haven naist Willem Scots noirtwairts, bij Willem Albrechtsz. burgermeyster.

(fol. 13 vs.) Heinric Pietersz. ontfangen poirter upten lll en dach in Meye anno LXll, borch Wouter Jansz. up sijn huys in die Keyserstraet naest Warnair die zeemwercker zuytwairts, te betalen een nobel up sinte Jacobsdach naestcomende ende Heinric geloeft Wouter voirs scadeloes te houden, bij burgermeysters Willem Aelbrechtsz. ende Heinric Aelbrechtsz.; dese nobel is betaelt.

Willem Domenz. ontfangen poirter upten lX en dach in Meye anno LXll up sijn huys ende erve gelegen buyten Tiendewechspoirt naist coman Louwen tuyn oistwairts, bij Heynrick Aelbrechtsz. burgermeyster.

Jan Pietersz. bailiu van Moert ontfangen poirter upten XV en dach in Meye anno LXll up sijn huys ende erve ende gelegen is uptie Goude naist Reyner die glaesmakers zuytwairts, ende een halve nobel sall hij geven den kerck, bij Heynric Aelbrechtsz. ende Willem Aelbrechtsz. burgermeysteren.

Pieter Hugenz. poirter ontfangen upten XVl en dach in Meye anno LXll borch Gerijt Hugenz. sijn broeder up sijn huys ende erve ende gelegen is buyten t Pothuyspoirt naist Ermbout die zeemwerker noirtwairts ende Pieter geloift Gerijt scadeloes te houden, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Dirc van Versenvelt poirter ontfangen upten XVlll en dach van Meye anno LXll up sijn tuyn gelegen buyten Dijcxpoirt naist Paeu Gerijtsz. oistwairts ende Pieter van Rewijck geloift der stede te betalen hoir halve nobel up sinte Jacob naistcomende, bij Heynric Aelbrechtsz., Willem Aelbrechtsz. burgermeysteren.

Cornelijs Gijsbrechtsz. ontfangen poirter upten XXll en dach in Meye anno LXll, borge Louwerijs Gijsbrechtsz. up sijn huys ende erve ende gelegen is buyten Dijcxpoirt naist Boudijn Harmsz. oistwairts ende hij loift der stede te geven een croon tusschen dit ende sinte Jacob naestcomende, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Willem Claesz. ontfangen poirter upten Xllll en dach in Junio anno LXll, borge Mertijn Claesz. up sijn huys ende erve staende in den Sack naist Jacob Cuter Jacobszoens. zuytwairts ende Gerijt

Stempels geloift der stede te geven een croon op Heyligen naistcomende, bij Heynrick Aelbrechtsz. ende Willem Aelbrechtsz burgermeysteren.

Dirc Jansz. ontfangen poirter opten XIIII en dach in Junio anno LXII, borch Aernt Roeloesmaker up sijn huys ende erf in die Oudelle naest die scoel zuytwerts, bij Willem Aelbrechtsz. burgemeyster.

(Wordt voortgezet).

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

IX.

LYNDE

BEI BILSEN, BELGISCH LIMBURG.

LINN

BEI CREFELD, UND SEINE GESCHICHTE.

1066-1191

VON

BARON ADHEMAR DE LYNDEN.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 96.)

Johan van der Lynden verbind zich met de Marckse Ridderschap aan graaf Gerhard van Cleve 1421.

Ernst van der Lynden verbindt zich met de Markckse Ridderschap 1427, 1437) De oude is met Johan Norenden en anderen te Lunen gevangen en naar den Ham gebracht waarbij hij twee paarden en zijn harnas verloren heeft. Hij heeft daarvoor schadeloosheid ontvangen en geeft kwitantie aan den graaf van Cleve 1463. *Clev. Arch.* Met zijn zoon gemeld 1463. Hij

Egbert van der Lynden, Kanunnik van Emmerik, Ob. 20 Febr. 1492. Of hier?

deelt de goederen tusschen zijne kinderen 1465. Ux.....[1])

Ernst (of Evert) van der Lynden de jonge, met zijn vader worden voor hun leven beleend met eene *rente uit Holthuisen* in Lindenhorst 1463. *Marks. Arch.* Hij is bij de deeling 1465. Hij sticht een vicary te Aldendorf, daar hij Borchman is 1492. Met zijne vrouw en zijnen zoon geeft wat aan die vicarij 1499. Ux. Elske 1499. [2])	*Herman van der Lynden* 1465.	*Johan van der Lynden,* 1465.

Henricus dictus van der Lynden, 1314
Uxur....

Gyselerus filius quondam Henrici dictie Van der Lynden, cum auxilio *Henrici* et *Gyseleri* consanguineorum meorum, verkoopt goed aan Vrouw Catherina de Marcka en aan de Kerk van Frundenberg. 1314. *Frundenb.*

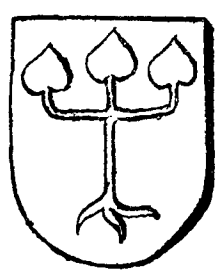

Willem van der Lynden met zijne vrouw en kinders 1393.
Ux. *Fija* 1393.

Herman van der Lynden, 1393.	*Fija,* 1393.

[1]) Ernst v. d. Lynden siegelt, 1427. Schild belegt mit drei (2, 1) Lindenbaumblattern. Dessen Sohn, Ernst, führt dasselbe Wappen, 1463.

[2]) 's-Gravenhage, Rijksarchief, Adels-Rath, Nachlass Baron van Spaen.

Dirk van der Lynden geheten Bottel wordt beleend met *Velkeners* goed to Nordlunen 1418 gemeld 1423.

|

. . . . . van der Lynden geheten Bottel Ux. . . . . van Syberg Iohan's zuster.

|

Tonis van der Lynden geheten Bottels is dood en erft van hern Rutger van Syberg zijn ooms Iohans zoon 1487.

(Men vindt eene familie Buttel. Zie v. Steinen Tom II p. 1103). [1]

DIE URKUNDE VON 1339.

Im Iahre 1335 hoffte Graf Diedrich IX von Cleve in dem damals neuen Collegium zu Monterberg eine Scholasterie zu fundiren. Allein es fand sich Niemand, der die vom Grafen Diedrich für die Scholasterie ausgeworfenen Renten vermehrte, und so ging dann Graf Iohan von Cleve i. I. 1355 selbst zur Fundation über.

Iohan, zunächst Scholasticus in Mainz, dann Domdechant und Archidiakon von Coln, hatte von seinem Bruder, dem Grafen Diedrich II von Cleve, nebst jährlichen 400 Mark *die Herrschaften Linne* und Orsoy als *Erbtheil* bekommen. Als *here van Linne* hatte er Samstags nach Maria Himmelfahrt 1339 von Willam van Nyenhave, genannt Ruysup, einem Sohne Arnolds van Nyenhave, den Hof Nyenhaven im Dorf Bocheym (Bochum) bei Crefeld, dem das Patronat der dortigen Gertrudiskirche annex war, nebst 3 Zehnten: in Bocheym, Oppheym und im Feld von Oppheym und Glintholt, und allen zum Hofe hörigen Leuten erworben. Die Ritter Wolter van Voshem und Godfried Knoyp, sowie die Knappen Gerhard van IJsheym und Wiebolt von Zaerbruggen und die *Scheffen von Linne* hatten den Uebertragungsakt zur grösseren Sicherheit mit besiegelt. [2]

Das an der Urkunde von 1339 hängende Siegel der Schöffen von Lynne ist, wie folgt:

Gespalten; vorn, die *Hälfte* des Wappens der Grafen von Cleve (Ein Schild, über das ganze ein glevenrad); hinten, ein aufrechter Löwe (Lynden). Umschrift: Sigillum scabinorum in Leyne.

Das Siegelwappen bekundet durch das Wappen von Cleve (in

[1] 's-Gravenhage, Rijksarchief, Adels-Rath, Baron van Spaen.
[2] Scholten, Dr. Rob, Die Stadt Cleve, Urkunde No. 39.

der Spaltung, vorn) dass die Grafen von Cleve i. I. 1339 im Besitze von Linne waren, und dass die Schöffen von Lynne das Wappen der ersten Herren von Lynne, den Löwen (in der Spaltung, hinten), beibehalten haben.

Nach dem bald erfolgten Tod Willams van Nyenhave, der von Iohan mit dem Hof belehnt worden war, griff sein Bruder Godschalk nebst Miterben den Akt an. Beide Parteien kamen jedoch darin überein, den Grafen Diedrich von Cleve zum Schiedsrichter zu wählen und sich bei dessen Spruch zu beruhigen. Samstags nach Allerheiligen 1344 gab denn auch Goschalk zu »Crudenberg« in Gegenwart der Freunde und Leute des Grafen: Theodericus de Hessen junior, Henricus de Vitinchaven, Theodericus de Brienen, Woltherus de Eyl, Iohannes de Caminata und *Bernardus de Tilia (Van der Lynden)* seiee volle Zustimmung zu der Entscheidung des Grafen, wie sie in den bezüglichen Briefen deponirt sei, zu erkennen. [1])

DAS WAPPEN DER ERSTEN HERREN VON LYNN (CREFELD) circa 1200.

Fahne berichtet, dass das Geschlecht ter Lynden zutterdingen im Lande Linn ansässig war und zu Träger des Erbschenkamtes in Geldern wurde; dass sie als Wappen. In Schwarz ein goldenes Andreaskreuz und als Helmkleinod einen Hunderumpf geführt haben. [2])

Fahne berichtet ferners dass diese Van Lynden auch Vasallen der Erzbischöffe von Köln waren. Die Erzbischöfe von Köln führen ein Kreuz.

Derselbe Autor hat uns auch dass Wappen dieser Van Lynden, in dem Cöllnischen Vasallenbuch hinterlassen, und seigt ausdrücklich, dass dieselben das *Andreaskreuz* führten; er läst klar hervorgehen an der angezogenen Stelle, dass es die Van Lynden, Erbschenken von Geldern, waren welche die Vasallen von Köln waren.

Die Van Lynden, nachdem es ihnen nicht gelungen war sich dauernd festzusetzen in Lynn, wegen misslicher politischer zustände, mussten schliesslich die Lehenshoheit von Köln und von Cleve

[1]) Ibid., die Stadt Cleve, p. 185.

[2]) Fahne, Geschichte der Kölnischen, Jülichsehen und Berg'schen Geschlechter I, p. 249 und II, p. 88.

anerkenneu. ohne jedoch das Wappen dieser Lehensherren anzunehmen, wie es für die Vasallen der Gebrauch war. Sie bestanden vielmehr darauf *ihr eigenes Wappen,* das Andreaskreuz, zu führen, wie im Cöllener Vasallenbuch zu ersehen ist.

Wie hier oben ersichtlich, macht Fahne einen Unterschied zwischen den heren van Lynn und den Van Lynden in Uerdingen oder Oxdingen ohne zu begürnden auf welche Weise der genealogische Unterschied zwischen den beiden Familien zu erklären sei.

Es ist daher wünschenswerth Klarheit in die genannten Aufstellungen Fahne's zu bringen.

In den Archiven ist bis jetzt noch kein Wappensiegel der heren van Lynn entdeckt worden, glücklicherweise sind aber drei Exemplare des Wappensiegels der Schöffen von Lynn erhalten geblieben. Zwei davon zeigen zwei Schlussel in *Andreaskreuzform* gestellt, Bart nach oben [1]) d. h. dieselbe Kreuzesform wie diezenige welche in dem Wappenschilde der Van Lynden in Cleve repräsentirt ist, und in dem Siegelwappen der heren van Lynden im Aachener Reich zu ersehen ist, mit dem Unterschiede dass das Andreaskreuz im Wappen der Schoffen von Linn aus Schlüsseln gebildet ist, während das Andreaskreuz der Van Lynden in Cleve aus einfachen Balken besteht, wie es der älteren Linie eines Geschlechtes nach heraldischen Regeln zusteht, und das Andreaskreuz der Van Lynden, im Aachener Reich der jüngeren Linie, aus Baumästen dargestellt ist, zwischen dessen unteren Armen ein Schlüssel repräsentirt ist, Bart nach unter ein sogenanntes Ast Andreaskreuz.

Das dritte Siegelwappen der Schöffen von Lynn hängt an der oben berichteten Urkunde vom Jahre 1339: Gespalten, vorn, die Hälfte des Wappens der Grafen von Cleve; hinten, ein Löwe. Umschrift: Sigillum Scabinorum in Leyne. [2])

Dieses Siegelwappen zeigt, nach dem heraldisch-sphragistischen Grundsatz dass die zu einem grosseren Ländercomplex in Beziehung stehenden Schöffen das Wappen des Herrn dieses Gebietes in etwas veränderter Form führten, die Hälfte des heraldischen Symbols des neuen Herrn von Lynne (Graf von Cleve), und in

---

[1] Linn. Les échevins de Lynne 1394, 5. deux clefs, passés en sautoir, les pannetons en haut. L. Sigillum scabinorum in Lynne (Raadt, I. Th. de, Sceaux Armoriés des Pays-Bas II, p. 361).

[2]) Scholten, Dr. R. — Beiträge zur Geschichte der Stadt Cleve, Urkunde No. 39.

der anderen Hälfte des Schildes das Wappenthier der *ersten* Herren von Linne, die aus den heren von Millen, bei Herdern, hervorgegangiensen Van Lynden.

Aus dem Vorstehenden kan definitiv festgestellt werden, dass das Wappenthier der ersten Herren von Linne ein Lowe- und dessen Concurrenzbild ein Andreaskreuz war.

Es ist noch mehr. Die Schoffen von Lynne siegeln in 1339 wie hier oben ersichtlich mit dem *Löwen*, den Wappenthier der heren van Lynn, und mit dem Schild und Glevenrad, dem Wappenbild der Grafen von Cleve; 55 Jahre später, in 1394, siegeln aber dieselben Schoffen, mit Weglassung des Wappens der Grafen von Cleve, nur mit dem Schlussel-Andreaskreuz. der Kreuzesform welche das Concurrenzbild des Wappenthieres der ersten heren van Lynn repräsentirt. Aus diesen Thatsachen muss man folgern, dass in 1394 die Grafen von Cleve nicht mehr Herren von Linne waren, und dass die Schoffen von Lynne in Folge dessen das Wappen der Clever Grafen nicht mehr in ihrem Wappenschilde darstellten, ebensowenig als sie das Wappen (ein Kreuz) des *neuen* Herrn von Linne (Erzbischof von Coln) in ihr Wappenschild aufgenommen haben. Sie haben vielmehr zu dem Concurrenzbild des Wappenthieres (Löwe) der *ersten* Herren van Lynne zuruckgegriffen, und dieses Wappenbild war das Andreaskreuz, repräsentirt bei den Schöffen von Lynne als Schlüsselandreaskreuz, und bei den heren van Lynden im Aachener Reich als Ast-Andreaskreuz mit einem Schüssel als Beizeichen. [1])

Thatsächlich war das Gebiet von Linne in 1356 im Besitze der Grafen von Cleve. In 1392 vergleichen sich aber Friedrich van Saarwerden, Ersbischof von Coln, und Adolf, Graf von Cleve, über den Besitz von Linne und dessen Gerechtsame in Xanten, und diese Thatsache erklart warum die Schöffen von Lynne ihr Siegelwappen nach 1392 geandert haben.

(Wordt voortgezet).

---

[1]) Navorscher 1913. Die Van Lynden auf Rode (Heute Schloss Rahe) im Aachener Reich p.p. 379—395.

Nav, LXVIII, 61.

Malsberg en Strunkede.

Omtrent Strunkede raadplege men Fahne's Westphälischen Geschlechter. Zoo men onder Malsberg mag verstaan Malberg, zie men Fahne's Köln. Geschlechter I en II benevens Fahne's Salm—Reifferscheid.

J. D. WAGNER.

Nav. LXVII, 438.

Geslacht Schuring.

Cornelis Goedhart, geb. te Hellevoetsluis 21 November 1874, zoon van *Dr. Maarten Goedhart* en *Anna Adriana Samsom,* arts te 's-Gravenhage (drager der versierselen der 4de klasse der orde van Sint-Sava, en van de Roode Kruis-Medaille), trouwt 25 Februari 1915 te 's-Hage met *J. C. Schuuring* (annoce in mijn bezit), ouders onbekend. Haar vader is, naar ik meen, Hoofddirecteur der Registratie te 's-Gravenhage. Uit dit huwelijk werd eind Juni 1917 geboren een kind genaamd *Jan Dirk Gerhard Goedhart.*

E. S.

ERRATA.

Jaargang LXVII, blz. 386, regel 16 v. b. staat:
»Schelde«, lees: scholde (= schoude pont.)
Jaarg. LXVIII, blz. 41 staat:
groote zeevaart, lees: groote zeevaert;
ziektelyck verdacht, lees: rechtelijck verdaecht;
maand waarheyt, lees: mannewaerheyt;
havee, een huisgen., lees: haven, een huisgen.;
produceert, lees: producent.
Op blz. 42 staat:
huys, lees: huyr;
registritus, lees: requisitus;
waergenoempt, lees: naergenoempt.
Op blz. 43 staat:
in oude, lees: inhoude;
registritus, lees: requisitus

GESCHIEDENIS.

De opkomst van Rome's macht

DOOR

K. F. H. DE KROON.

(Voortzetting en slot van Nav. LXVIII, 82.)

In drie zittingen van 12 April af werden onder voorzitterschap van Stephanus III drie hoofdpunten behandeld: de afzetting van paus Constantijn [1]); de regeling der pauskeuze en de verhouding tot het Oost-Romeinsche rijk. Over den usurpator Constantijn werd het anathema uitgesproken. Verder werd besloten, dat een leek nooit den pauselijken Stoel beklimmen kon; dat hij, die gekozen werd een geestelijke moest zijn, die het ambt van kardinaal-diaconus of kardinaal-priester bekleedde en deze waardigheid op regelmatige wijze verkregen had. [2]) Wat de keuze betrof hadden in 't vervolg alleen de geestelijken het recht den paus te kiezen en niet meer de leeken; deze konden voortaan uitsluitend, nadat de nieuw gekozene in het Lateraan was binnengetreden, aan de keuze hun bijval betuigen. Ten opzichte van het Byzantynsche rijk werd onder grooten bijval der aanwezigen de beeldenstormerssynode te Constantinopel met het anathema belegd. Verder werd het anathema uitgesproken over allen, die nu of in de toekomst het zouden wagen te handelen in strijd met de besluiten van deze synode.

Door de besluiten dezer synode was de Kerkelijke staat feitelijk tot een geestelijke monarchie geconstitueerd, waarbij de opvolging geregeld werd bij keuze. De priester-aristocratie proclameerde

---

[1]) Constantijn was de paus, die na den dood van Paulus I wederrechterlijk den Stoel Petri beklommen had.

Over de Lateraansynode:

Hefele III. 512-517.

Hartmann II[2]. 239, 240.

Baxmann I. 265-267.

Duchesne. 58, 59.

Op de synode waren o.a. aanwezig de bisschoppen van Tours, Lyon, Rheims, Mainz, Meaux en Narbonne.

Het anathema over de synode van Constantinopel gold die van 754.

[2]) »Das Corpus juris canonici hat den hier gefassten Beschluss sanctionirt, dass niemals irgend ein Laie oder aus anderem stande wagen dürfe die hochste Ehre des Pontificats an zunehmen, wenn er nicht die unteren Stufen eines Diakon und Presbyter als Cardina durchlaufen habe.«

Baxmann I. 266.

voortaan het hoofd van een kleinen Italiaanschen staat tevens tot souverein der gansche Christenheid, die de hegemonie over alle overige vorsten en volkeren van Europa tot zijn rechtmatig privilegie verklaarde. De leekenwereld had geen recht van meespreken meer, had niets anders te doen dan toe te zien en bij de huldiging van den nieuwen stedehouder Christi toe te juichen. En wat hier in 769 voor de pauskeuze was vastgesteld, dat moest ook regel worden bij de benoemingen der bisschoppen; geen wereldlijk gezag moest in 't vervolg meer iets in kerkelijke aangelegenheden te zeggen hebben. *Bovenaan de geestelijkheid, ver beneden haar de wereldlijke macht,* dat moest het beginsel zijn, waarnaar de wereld zou worden geregeerd, lijnrecht dus tegenover de denkbeelden, die destijds in het machtige rijk der Franken heerschende waren. Die tegenstrijdige principen moesten éénmaal tegen elkaar opbotsen, en tragisch zou zich de strijd ontwikkelen als tusschen Hercules en Antaeus. Karel, Pippijns opvolger, wist het pausdom nog in toom te houden, doch na hem ontbrak de kracht, hiertoe noodig. Karel de Groote had met onvergelijkelijk talent en buitengewoon geluk zijn wereldpolitiek gevoerd, onafhankelijk van Rome en steeds was hij verder gegaan; echter, toen hij zich rex Francorum, rex Longobardorum ac patricius Romanorum noemde, was de staatsgemeenschap, door Chlodwig gegrondvest, voorbij gegaan, de nationale staat had zich opgelost in een wereldstaat; dat was de consequentie van Pippijns politiek. Doch ook de Frankische kerk boette daarmede haar eigenaardigheid in. Het hof van Karel den Groote was de verzamelplaats van alle vooraanstaande mannen op geestelijk gebied; alle kerkelijke vragen, die in dien tijd opkwamen, werden op Frankischen bodem besproken en beslist, en daarmede trad vanzelf het denkbeeld eener allesomvattende algemeene kerk op den voorgrond. Evenwel, ofschoon aldus de Frankische kerk een onderdeel werd van de algemeene en de nationale kerk in het rijk der Franken verdween, de positie, welke de vorst in die kerk had ingenomen, bleef dezelfde; de Frankische koning verscheen nu als leider der Christenheid in het Westen, zooals hij vóórdien de regent der Frankische kerk was geweest. Dat dit mogelijk was, vloeide voort uit de verhouding, waarin hij stond tot Rome: de paus was feitelijk de onderdaan van den koning der Franken geworden. Maar slechts een krachtig heerscher was het mogelijk dezen toe-

stand meester te blijven; Karel de Groote wist zijn gezag te handhaven, maar toen hij stierf, stak het pausdom triomfeerend het hoofd omhoog en strekte juichend de handen uit naar de wereldheerschappij.

Had koning Pippijn in de laatste jaren zijns levens een nieuw conflict met de Longobarden vermeden, zijn beide zonen gingen nog een schrede verder; zij zochten tot een nauw bondgenootschap met de Longobarden te komen en een huwelijksverbintenis tusschen beide koningshuizen moest de eendracht der beide volkeren verzekeren. [1]) Voor Rome scheen deze verbinding echter een gevaar; paus Stephanus III zag dan ook niet zonder argwaan die verbintenis tot stand komen; zelfs poogde hij het huwelijk te beletten [2]). Doch, terwijl hij al het mogelijke deed de totstandkoming van een bondgenootschap tusschen Franken en Longobarden te doen mislukken, had hij zelf intusschen onderhandelingen met Desiderius aangeknoopt. In nauwere aaneénsluiting der beide rijken zag Stephanus III een gevaar voor de belangen van Rome; wie waarborgde hem, dat die niet zouden opgeofferd worden, om de vriendschap tusschen Franken en Longobarden nog hechter te maken. De paus meende dit nu te voorkomen door van zijn kant ook zich met zijn oude tegenstanders te verbinden; wel verzette zich daartegen de Frankische partij aan het pauselijke hof, doch deze werd ten onder gebracht en zoo kwam een verbinding tusschen Desiderius en Stephanus III tot stand. [3]) De paus meende hiermede een fijn spel gespeeld te hebben; hij hoopte zoodoende tevens zijn onafhankelijkheid van de Franken en vergrooting van zijn gebied in Italië te kunnen verwerven. Doch zijn berekeningen liepen verkeerd. In het rijk der Franken kon het niet lang geheim blijven, welke plannen in

[1]) Karel huwde met Desiderata.
Karloman huwde met Gerberga.
Het was vooral de weduwe van Pippijn, koningin Bertrada, die voor deze huwelijken ijverde. Ook de meerderheid van het Frankische volk zag deze gaarne tot stand komen.

[2]) »Er sandte ein langes Schreiben an die beiden Brüder. In ihne erklärte er die beabsichtigte Heirath für eine teuflische Eingebung; unter Anrufung Gottes, kraft der Autorität des Apostels Petrus verbot er sie; er sprach den Fluch aus über jeden, der seiner Weisung zuwiderhandeln würde. Die Verbindung betrachtete er als Bruch des mit den Päpsten geschlossenen Bundes.«
A. Hauck II. 75.
R. Baxmann I. 269, 270.

[3]) Hieromtrent: Hauck II. 76, 77.
Baxmann I. 271.
Duchesne. 60, 61.

Italië gesmeed werden en zeer euvel werd dit opgenomen. Karel de Groote besloot dan ook dadelijk zijn verbond met de Longobarden te verbreken; hij zond Desiderius zijn dochter terug. Deze slag trof tegelijk den paus, want zulk een echtscheiding was strijdig met kerkelijke zeden en kerkelijk recht; aan 't Frankische hof gingen er dan ook stemmen op, om den koning van zijn onrecht terug te houden; de paus echter had niet den moed voor het gekrenkte recht der kerk op te komen. Ook Desiderius durfde de beleediging, zijn dochter aangedaan, niet wreken, en, waar paus en koning der Longobarden als vanzelf hun onmacht moesten erkennen, loste zich tegelijkertijd ook hun bondgenootschap op. Stephanus III overleefde dien slag niet lang; 24 Januari 772 stierf hij en daardoor opende zich de mogelijkheid, dat in zijn plaats als hoofd der Christenheid zou optreden een man, die de Frankische belangen met hart en ziel was toegedaan; dat geschiedde door de keuze van Hadrianus I. (772—795.) Doch ook daardoor was een oorlog met Desiderius onvermijdelijk. [1])

Intusschen had in het Frankische rijk een gebeurtenis plaats gegrepen, die de macht van Karel den Groote zeer versterkte. Kort voor Stephanus III was Karloman gestorven (4 Dec. 771) en daardoor werd Karel de Groote beheerscher van het gansche rijk. Voor Desiderius werd daardoor de toestand niet beter; evenwel poogde hij er voordeel uit te halen; hij wierp zich op als vertegenwoordiger der rechten en beschermer van Karloman's kinderen. Hij meende hierbij tweeërlei te kunnen bereiken: door Karel moeilijkheden in het rijk der Franken zelf te berokkenen, hem van een ingrijpen in de Italiaansche zaken af te houden. Doch ook hierin faalde zijn berekening; Karel de Groote werd nu genoodzaakt naar de wapenen te grijpen, met het gevolg, dat het Longobardische rijk met het Frankische vereenigd en de schenking van Pippijn aan den H. Petrus opnieuw bekrachtigd werd. [2])

---

[1]) De Longobardische partij aan 't hof te Rome verloor haar invloed; vele aanzienlijken die op de hand der Longobarden waren, werden zelfs gedood. Dit noopte Desiderius van zelf tot ingrijpen.

Hauck II. 80, 81.

Baxmann I. 274.

Duchesne. 65, 66.

[2]) Kort na de verkiezing van Hadrianus I bezette Desiderius een gedeelte van het exarchaat; ook eischte hij van paus Hadrianus, dat deze de zonen van Karloman zou

Maar mocht Karel de vroegere verdragen, waarbij steden aan den paus waren afgestaan, bekrachtigen, bij zijn verdere eischen stuitte Hadrianus bij den Frankischen koning op een besliste weigering. En die eischen vermeerderden steeds; paus Hadrianus eenigste streven was het pauselijke gebied zoo groot mogelijk te maken; nu eens was het Spoleto, dan weer waren het steden in Campanië of Tuscië, waarop hij het oog gericht had en welke hij meende, dat tot het eigendom van den H. Petrus behoorden. Onophoudelijk richtte hij dan ook in dien geest verzoeken tot Karel, doch immer werden ze afgewezen. Maar niet alleen hierin, ook in andere gevallen moest de paus ondervinden, dat in Italië Karel de Groote meester was. De voornaamste stad, welke den paus was afgestaan, was Ravenna. Aartsbisschop Leo, een getrouw aanhanger der Franken, achtte zich, zoo goed als Hadrianus in Rome, heer der stad; hij benoemde zelf de ambtenaren en poogde zelfs zijn heerschappij over een gedeelte van het exarchaat uit te breiden, en Karel de Groote liet dit toe, ondanks het verzoek van den paus aan het optreden van Leo paal en perk te stellen. [1]) Zoo moest de paus erkennen, dat hij, sinds de vernietiging van het rijk der Longobarden, geheel machteloos was tegenover den koning der Franken. Het was geen gelukkige tijd voor het pausdom; Karel de Groote was de beheerscher van het gansche Westen geworden en de paus onderdaan van den Frankischen koning. Nòch als wereldlijk hoofd van den kerkelijken staat, nòch als geestelijk hoofd der kerk werd hij door Karel erkend, in dien geest, dat zij als twee gelijke machten naast

---

zalven, doch de paus weigerde dit beslist. Karel de Groote bevond zich juist in het land der Saksen, toen hij den hulproep van den paus ontving. Onmiddellijk eischte Karel nu teruggave van alle bezette steden, wat Desiderius weigerde. Zoo was de oorlog onvermijdelijk.

»Aussitôt après la chute de Pavie, Charles avait donné ordre aux autorités lombardes d'évacuer les cités de l'Emilie que Didier avait cédées au pape par le troité de 756, mais qu'il avait depuis ou gardées ou reprises.

Duchesne. »Les premiers temps, etc.« 71.

R. Baxmann. »Politik der Päpste« I. 279.

[1]) Baxmann I. 279, 280.

»Er nahm jetzt so wenig als vorher päpstliche Befehle an, die von ihm beanspruchten Städte hielt er in strenger Abhängigkeit.«

Hauck II. 85.

»Toutes les cités cédées dans l'Emilie, Bologne, Terrare, etc., furent considérées par lui comme le patrimoine de saint Apollinaire.«

Duchesne. 75.

Na Leo's dood kwam Hadrianus in 't bezit van Ravenna en 't exarchaat: zijn gezag was er echter zeer zwak.

elkander stonden. Nooit werd Rome in kerkelijke aangelegenheden om raad gevraagd; de besluiten waren meestentijds reeds genomen, noch eer de paus iets van de betreffende zaken vernam; kwamen er al raadgevingen van Rome, zoo werden die veelal nooit opgevolgd. [1]) Was de verhouding tusschen Karel den Groote en paus Hadrianus oogenschijnlijk vriendschappelijk, legde de paus zich bij den bestaanden toestand neer, de aanspraken van Rome bleven en daarmede de mogelijkheid, dat het vroeg of laat tot een botsing tusschen paus en koning der Franken komen moest. Dit geschiedde door de troonsverandering in het Byzantijnsche rijk, waardoor de iconodulen weder tot heerschappij kwamen. Den 8sten Sept. 780 stierf keizer Leo IV en werd hij opgevolgd door zijn zoon Constantinus VI, onder voogdij zijner moeder Irene. Daarmede trad ook een verandering in de kerkelijke staatkunde van Byzantium in [2]); na meer dan vijftigjarige onderdrukking werd de beeldendienst in het Oost-Romeinsche rijk weder erkend en toegestaan. Deze beslissing der keizerin, zou door de besluiten eener algemeene synode worden bekrachtigd en tegelijk zouden die der synode van 754 vernietigd worden. Ook Rome werd verzocht deze synode bij te wonen en met onverholen vreugde ging paus Hadrianus hierop in. De Frankische kerk werd niet uitgenoodigd, wijl Irene in deze slechts een onderdeel zag van het Romeinsche patriciaat. [3]) Nadat een aan de keizerin welgezind patriarch was benoemd, en het leger door troepenverplaatsing machteloos was gemaakt, werd in 787 te Nicaea de synode bijeengeroepen, waar de beeldendienst in zijn meest uitgestrekten omvang werd hersteld. [4]) Voor paus Hadrianus was het tevens een groote voldoening, dat op deze synode Rome feitelijk boven Constantinopel werd gesteld. [5])

De groote vraag was nu, hoe de houding van Karel den Groote

---

[1]) Hauck II. 93.
Rettberg I. 424.

[2]) L. von Ranke. »Weltgesch.« V². 88.
H. F. Helmolt. Wereldgesch.« V. 68.

[3]) Hauck II. 280.

[4]) Duurde van 24 Sept. tot 23 October 787.
Hefele C. G. III. 543-561.
L. M. Hartmann. G. I. im Mittelalt II². 299, 300.
Baxmann I. 291.

[5]) De gezanten des pausen teekenden de besluiten eerst, daarna de patriarch van Constantinopel. Later stelde Hadrianus de zaak zelfs zóó voor, alsof de synode eigenlijk zijn werk was.

zou zijn tegenover deze besluiten, vooral, sinds de politieke verhouding tusschen het Frankische en Grieksche rijk minder vriendschappelijk geworden waren, door de verbreking der verloving van Karel's dochter met Constantinus VI. Korten tijd na de sluiting der Synode ontving Karel een latijnsche vertaling der synode-akten; hij legde ze aan zijn geleerde raadslieden voor, besprak ze met hen en 't resultaat was een besliste verwerping der in Nicaea genomen besluiten. [1]) De geheele Christenheid moest echter vernemen, dat de koning der Franken de besluiten van het concilie van Nicaea niet wenschte te erkennen; daarom gaf hij aan zijn theologen de opdracht in zijn naam een verweerschrift tegen dat concilie te vervaardigen, hetwelk bekend is geworden onder den naam »libri Carolini«. Hierin verklaarde Karel de Groote, wat te Nicaea geschied was, voor eene aanmatiging en werden de rechtsgronden bestreden, waarop de besluiten van dat concilie bindend werden verklaard voor de gansche Christenheid. [2]) Dat hij bij de bijeenroeping van het concilie niet gevraagd was, nam hij zeer euvel op; dat was van Grieksche zijde een aanval op zijn positie als beschermer der kerk, die in de stormen der wereld aan zijn hoede was toevertrouwd. Om de Orientalen hun onrecht goed te doen gevoelen, schreef hij de besluiten van Nicaea een strekking toe, die er niet in lag: het anathema over de iconoclasten heette zijdelings tegen de Frankische kerk gericht, wier rechtgeloovigheid boven alle twijfel verheven was, waar zij van de vroegste tijden af steeds in verbinding met Rome gestaan had. Ten opzichte van den beeldendienst verklaarden de »libri Carolini«, dat het volkomen gelijk was of men beelden had of niet; met den godsdienst had de vereering der beelden niets te maken; het was nòch plicht ze te vereeren, nòch noodzakelijk ze te vernielen; men kon ze in de kerken brengen ter gedachtenis en als sieraad. [3])

---

[1]) Hauck II. 283.

Volgens Hefele (III, 821) werd deze vertaling vervaardigd op last van Hadrianus. Ook Baxmann (I, 297) is die meening toegedaan. Hauck ziet in die vertaling echter de hand van een iconoclast, die de besluiten der synode van Nicaea bij Karel den Groote in een verkeerd daglicht wilde plaatsen.

[2]) Opmerkelijk bestreden de »libri Carolini« ook het keizerschap van Byzantium, daar deze genoemd werd »princeps.«

[3]) Hauck. K. G. D. II. 284-292.

Hefele. C. G. III. 821-846 geeft den inhoud der »libri Carolini«, voorzoover de beeldendienst er in besproken wordt, aldus weer:

»Die beiden orientalischen synoden, die ikonoklastische (754) und die bilderanbetende

Het was Karel den Groote niet onbekend, dat paus Hadrianus in de bijeenroeping van het concilie te Nicaea had toegestemd, dat pauselijke legaten dáár aanwezig waren geweest en dat de besluiten door hen onderteekend waren. Het was dus voor de paus een moeilijke positie, toen hem door Karel's afgezant, Angilbert van St. Riquier, gevraagd werd aan de »libri Carolini« zijn goedkeuring te hechten. [1]) Had hij zich tot nu toe als een gewillig werktuig van den Frankischen koning gedragen, deze eisch ging te ver; onmogelijk kon hij herroepen, wat hij in 787 had goedgekeurd. Met beslistheid kwam hij dan ook tegen deze vordering op, en verdedigde kloekmoedig de besluiten van het Concilie. [2]) Hej was echter te vergeefs; Karel de Groote wenschte, dat de synode van Nicaea door een synode in het Westen zou worden verworpen, in tegenwoordigheid van pauselijke legaten; hij was niet van plan het rijk, waarmede hij in vijandschap leefde, door zijn geestelijken primaat te Rome te doen ondersteunen, en wreekte zich nu over het eigenmachtig handelen van den paus in 787; deze zòù verwerpen, wat hij toen had goedgekeurd, en deze vernedering moest hij zich laten welgevallen op de synode te Frankfort in 794. Echter, niet alleen deze aangelegenheid zou daar behandeld worden, ook nog omtrent een andere kwestie, welke toen het Westen bezig hield, zou een beslissing worden genomen. Gedurende de vijf-en-twintig-jarige pauze, waarin, na het tweede concilie van Nicaea, de strijd over leerstellingen in het Oosten rustte, werd het kerkelijke leven in het Westen krachtig bewogen, eensdeels door de vraag, welke houding moest worden aangenomen tegenover de besluiten van 787, anderdeels

---

(von Nicäa) sind beide *infames*, und überschritten beide die Schranken der Wahrheit Gegen die eine ist festzuhalten, dass die Bilder keine Idole, gegen die andere das sie nicht zu adoriren seien.

Den Bildern darf *adoratio* nicht erwiesen werden, denn sie sind leblos und Gebilde der Menschenhand. Man darf sie haben, und zwar: *a)* zum Schmuck der Kirchen und *b)* zur Erinnerung an frühere Begebenheiten, aber alle *adoratio* muss vermieden werden.

Ob man sie habe oder nicht, ist gleichgultig, sie sind nicht nothwendig, und es ist sehr unrecht, dass die nicänische Synode *Alle, welche die Bilder nicht verehren, mit dem Anathem bedrohte.* Es ist thöricht, vor den Bildern *Lichter und Weihrauch anzuzünden.*

Vgl. Baxmann I. 298.

Ook de Engelsche Christenheid sprak zich in dien geest uit; Karel had in 792 de synodale besluiten naar Brittannië gezonden; zij werden op een synode verworpen.

Hefele III. 849.

[1]) Hauck II. 294, 295.

[2]) Bij Hefele III. 846–848.

Vgl. J. Friedrich »Die Const. Schenk«. 4–20.

door den Adoptiaanschen strijd. Aan het hoofd der Adoptianen [1]) stonden de aartbisschop Elipandus van Toledo (toen onder Arabische heerschappij) en bisschop Felix van Urgell (in de door Karel d. Gr. veroverde marca Hispania). Zeer levendig werd die strijd, vooral ook door de theologen in het rijk der Karolingers, gevoerd en zoo werd het van zelf noodig deze brandende kwestie voor een synode te brengen. [2]) Ook dit zou plaats hebben op de Frankforter synode van 794, waar Karel de Groote zelf als voorzitter zou optreden. Het geheele Westen, ook de paus, was vertegenwoordigd; de synode verwierp het Adoptianisme en besloot tevens, dat tegen die ketterij een verweerschrift zou vervaardigd worden, door alle deelnemers der synode eigenhandig onderteekend. Ten opzichte van de tweede algemeene synode van Nicaea sprak de geestelijkheid van het Westen hare afkeuring uit over de daar genomen besluiten en verwierp ook den beeldendienst, zooals die daar was vastgesteld. [3])

Paus Hadrianus overleefde zijn vernedering niet lang; 25 Dec. 795 stierf hij; tot zijn opvolger werd Leo III gekozen (795—816) Hij was de candidaat der adelspartij in Rome en niet der krijgszuchtige geestelijkheid, van wie het z.g.n. Constitutum Constantini was uitgegaan. Hij meldde zijn verkiezing aan Karel den Groote en zond hem tevens de banier der stad Rome — met den sleutel der Petruskerk —: Zoo gaf hij aan den koning der Franken het

---

[1]) Zie over hun leer: Hefele III. 757 ff. waar ook literatuuropgave.

[2]) Reeds in 792 was de zaak voor de synode van Regensburg gebracht, alwaar bisschop Felix van Urgell zijn ketterschc leer had verworpen. Na sluiting van deze synode ging Felix naar Rome, waar hij opnieuw in tegenwoordigheid van paus Hadrianus het adoptianisme had verworpen.

Hefele III. 794, 795.

Rettberg I. 429, II. 275.

Later naar Spanje teruggekeerd, sloot hij zich weder bij de Adoptianen aan. Zoo was na Regensburg de zaak nog niet uit; de Spaansche bisschoppen verzochten Karel d. G. hun leerstellingen nogmaals grondig te laten onderzoeken, waaraan deze voldeed.

Hauck II. 264-270.

Baxmann I. 300-302.

[3]) *a)* Das erste Geschäft war die Verurtheilung der adoptianischen Lehre.

b) Auch die Frage wegen der griechischen Synode zu Constantinopel (Nicaea) wurde erortert, welche Jeden mit dem Anathem belegt, der den Bildern der Heiligen nicht das *servitium* und die *adoratio* widmet, wie die Trinität. Und alle anwesenden Bischöfe verweigerten den Bildern alle *adoratio* und alle *servitus*, und verwarfen jene Synode einmüthig.«

Hefele III. 815.

De Synode bij Hefele III. 801-820.

Ook werd op deze Synode de aanstelling der aartsbisschoppen voorgoed geregeld.

»dass appellationen gegen das Urtheil der Bischofe stets an die Metropoliten und erst in dritter Instanz an den Konig gehen solten.«

Hauck II. 191.

»beschermheerschap« der stad Rome, om een stem te hebben tegen zijn eigen geestelijkheid.[1]) Spoediger dan hij dacht zou hij de bescherming van den machtigen koning van noode hebben. Reeds op 't eind van 798 constateerde de aartsbisschop van Salzburg, Arno, die zich toen te Rome ophield[2]) dat er groote ontevredenheid heerschte over de regeering van Leo III. Het waren de aanhangers van zijn voorganger, die door zijn verkiezing waren teleurgesteld. Op St. Marcusdag 799 poogden de samenzweerders hun doel te bereiken; terwijl Leo in plechtige processie door de stad trok, werd hij door eenige geweldenaren overvallen, mishandeld en gevangen genomen. Hij wist evenwel te ontsnappen en begaf zich naar Paderborn, waar Karel de Groote een rijksdag hield. De paus werd hier hoogst eervol ontvangen en door den koning onder schitterend geleide naar Rome teruggevoerd, waar Leo in November 799 zijn plechtigen intocht deed.

In den herfst van 800 trok Karel zelf de Alpen over naar Rome. De Italiaansche aangelegenheden maakten zijn komst meer dan noodzakelijk; Sicilië werd door de Arabieren bedreigd; reeds in 797 had de patricius Nicetas van Sicilië een bode naar Aken gezonden, om bij den koning om hulp voor het bedreigde eiland aan te dringen; in 't Noorden duurde de strijd om Istrië en Dalmatië immer nog voort en hadden de Venetianen zich bij de Grieken aangesloten; in Rome zelf aanhoudende twisten tusschen de verschillende partijen.

Hier werd nu onder voorzitterschap des konings zelf een statige terechtzitting gehouden, waar de paus zich van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen schitterend wist te zuiveren.[3])

---

[1]) De overzending van het vexillum (banier der stad) was een symbolische handeling van verdragende strekking; wie die banier bezat, was heer der Romeinsche militie en der Romeinsche kasteelen, de duces en tribuni. Met het vexillum gaf de paus aan Karel d. G. de wereldlijke heerschappij over den kerkelijken staat.

L. M. Hartmann II[2]. 331–333.

Duchesne. »Les premiers temps.« 81, 82.

G. Waitz. D. V G. III. 183.

[2]) Baxmann I. 307.

Duchesne. 84.

Aartsbisschop Arno keerde met het pallium terug; in 799 begaf hij zich weder naar Rome, nu echter om den paus terug te voeren.

[3]) Hoe dit geschiedde, blijkt uit het volgende bij Hefele (C. G. III. 868): »alle anwesenden Prälaten riefen einstimmig: »*Wir wagen nicht, den apostolischen Stuhl, welcher das Haupt aller Kirchen ist, zu richten, denn wir selbst werden Alle von ihm gerichtet, er aber von Niemanden nach alter sitte; und wir werden uns canonisch dem was der Papst selbst auch in dieser Sache beschliesst, fügen*«.

Maar een nog grootscher plechtigheid zou hier plaats hebben, de beroemde keizerkroning, een gebeurtenis van wereldhistorische beteekenis. Toen de koning op Kerstmis 800 zich na het gebed bij het graf van den H. Petrus weer wilde opheffen, trad de paus op hem toe en zette hem onder 't gejuich der menigte de gouden keizerskroon op het hoofd. Onder lofgezang werd Karel naar den troon gevoerd, waar allen zich voor hem bogen en hem als Patricius, Imperator en Augustus huldigden. Ten slotte zalfde de paus Karel tot keizer en zijn oudsten zoon Karel tot koning.

In de kroning van den machtigen Frankenkoning tot keizer lag op zich zelf niets opmerkelijks. Karel bezat toch door zijn verschillende overwinningen een macht, welke die der Romeinsche keizers evenaardde; hij beheerschte Rome en Italië, een deel van Spanje, geheel Gallië en bovendien Germanië tot over de Elbe, waar de Romeinsche adelaars zich nooit duurzaam hadden kunnen vestigen. Ook het karakter van zijn regeering was langzamerhand geheel keizerlijk geworden; hij heerschte gelijk de Romeinsche keizers zoo goed als almachtig over zijn onderdanen, over staat zoowel als kerk. De bisschoppen waren staatsambtenaren en hingen geheel van den koning af; hij was het hoofd en de beschermer der kerk. Alle kerkelijke aangelegenheden werden door hem behandeld en door hem of onder zijn medewerking beslist en vastgesteld, menigmaal tegen den wensch van Rome in; hij dulden geenerlei verheffing der pauselijke macht boven de wereldlijke. Meer nog dan de paus, die hem als souverein moest erkennen, was Karel het hoofd der Westersche Christenheid. Hoe langer hoe meer werd het Frankische rijk vereenzelvigd met de Westersche Christenheid. Deze machtige koning der Franken had natuurlijk de keizerskroon kunnen grijpen; dan ware hij keizer geworden, krachtens eigen recht; hij deed het, voorloopig althans, niet; paus Leo III, als handig diplomaat, heeft dat oogenblik weten te voorkomen; hij heeft Karel den Groote zelf de keizerskroon op het hoofd gezet en deed de kroning dus voor-

---

Darauf sprach Leo: ich folge den Fusstapfen meiner Vorfahren und bin bereit, mich den falschen Beschuldigungen gegenüber zu reinigen.«

Den volgenden dag legde hij een eed af, dat hij onschuldig was, waarmede de vergadering genoegen nam.

Zoo bleef toch steeds, hoe afhankelijk de Apostolische Stoel ook van den koning der Franken was, zijn autoriteit onaangetast, en werd de stelling van paus Symmachus, dat het opperhoofd der kerk *niet* door een synode te oordeelen is, nogmaals bekrachtigd.

komen als een welwillende gunst van den paus, als een belooning voor de vele aan de kerk bewezen diensten. Leo had Karel uit eigen beweging, in geestelijke machtsvolkomenheid de keizerskroon op diens slapen gedrukt en daarmede voor vele eeuwen de kroning afhankelijk gemaakt van het welbehagen van den paus; hij, zoo even nog de onderdaan van den koning der Franken, had zich door een enkele handige daad tot meester van den keizer gemaakt en deed hiermede de eerste greep naar de wereldheerschappij, die hem volgens de beginselen van Augustinus toekwam. Welk 'n verandering in korten tijd! Was het pausdom op het einde der 8ste eeuw nog in de diepste vernedering ter aarde geworpen, nauw was een nieuw tijdperk aangevangen, of zijn zon steeg majestueuzer dan ooit omhoog en overstraalde de keizerlijke schittering met haar gouden glans; het uur van Rome's heerschappij was geslagen, de basilik van St. Petrus was de weg van het nieuwe keizerrijk geweest; het was de vicarius van den grooten Apostel, de paus, die het in 't leven had geroepen. [1])

Dertien jaren nadien kwam de keizer er eindelijk toe de waardigheid, door hem in Rome uit de handen van den paus ontvangen, tot een erfelijke te verklaren. In 813 riep hij een buitengewone rijksdag te Aken bijeen, waar onder groote plechtigheid, de erfopvolging definitief werd vastgesteld [2]); Karel benoemde Lodewijk tot zijn medekeizer en zette met eigen hand zijn zoon

---

[1]) »La Donation de Constantin offrait déjà, en 800, pour qui l'acceptait, et surtout offrit plus tard quand elle fut mieux accréditée, une excellente base juridique à l'intervention du pape dans ce domaine. Suivant les idées qui prévalurent plus tard, l'empereur avait des droits sur l'Occident tout entier et ces droits il les tenait du pape, son consécrateur. Mais le pape, d'où les tenait-il? La Donation répond. Le pape les tenait de Constantin qui avait cédé à Saint-Silvestre omnes Italiae seu occidentalium regionum provincias, loca et civitates.«

Duchesne. »Les premiers temps.« 89–91.

Een enkel bericht, op zichzelf niet ongeloofwaardig, verhaalt, dat vóór de ceremonie met toestemming van Karel, door Leo en de verzamelde bisschoppen in een soort »kiesvergadering« een wettig besluit was genomen, dat de koning der Franken, met het oog daarop, dat hij zoowel Rome als de overige residenties der Caesaren in 't Westen bezat terwijl het Oosten door een vrouw werd geregeerd en er dus *geen keizer meer bestond*, de keizerlijke waardigheid zou aannemen.

L. M. Hartmann II^2. 349.

G. Waitz. D. V. G. III. 190.

»Es war der Abschluss jener Entwickelung, die mit den Wanderungen der Deutschen und ihrer Ausbreitung über die römischen Provinzen, ihre Aufnahme in das Christenthum begonnen hatte.«

G. Waitz III. 203, 204.

K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II. 33, 34.

A. Hauck. K. G. D. II. 101–105.

[2]) Hefele III. 899–902.

de keizerskroon op het hoofd. Zoo moest aan de wereld duidelijk gemaakt worden, dat de keizerskroon erfelijk aan de Karolingers toekwam en niet door pauselijken gunst. De wereld heeft dit echter niet als zoodanig aanvaard; het feit van 800 was daarmede geenszins te niet gedaan. De keizerskroon, de keizerlijke waardigheid bleef voor de wereld alleen een schenking van den paus. Na deze plechtigheid keerde Lodewijk naar Aquitanie terug. Kort daarop, 28 Januari 814 is de groote keizer te Aken gestorven en met zijn dood werden ook de boeien, waarin het pausdom geklonken lag, verbroken.

Was Leo III de getrouwe onderdaan van Karel den Groote geweest, tegenover Lodewijk veranderde hij dadelijk zijn houding. Reeds was het opvallend, dat hij door het volk te Rome den nieuwen keizer niet liet huldigen [1]), spoedig volgde een open aanval op de regeeringsrechten des keizers. Leo III achtte den tijd gunstig met één slag zich van zijn tegenstanders in Rome te ontdoen; zonder voorkennis van Lodewijk liet hij een groot aantal van hen gevangen nemen en ter dood veroordeelen. Nooit zou hij tijdens Karel's leven zoo iets hebben gewaagd; met den nieuwen keizer, dien hij niet had gekroond, behoefde hij niet zulk een omslag te maken. Toch druischte deze daad zoo tegen alles in, wat men tot heden in het Frankische rijk gewend was, dat Lodewijk zijn neef Bernhard naar Rome zond, ten einde deze zaak te gaan onderzoeken. Maar, ofschoon Bernhard den keizer hierover bericht zond, ongunstig luidende voor den paus, liet Lodewijk zich door een gezantschap van den paus tevreden stellen. [2]) Geheel dit optreden van Leo III was teekenend: het toonde duidelijk, dat de paus besloten was zich aan de afhankelijkheid van het Frankenrijk te onttrekken; deze werd niet bestreden nòch ontkend in directen zin, doch de Kurie handelde zelfstandiger dan onder Karel's bewind. Ook was het geenszins de persoonlijke staatkunde van Leo IV, het was eenvoudig het doel, hetwelk de Stoel te Rome, sinds Karel's dood, nastreefde. Toen Leo den 12den Juni 816 stierf, volgde hem Stephanus IV op, een man, die dezelfde gedragslijn volgde. Wel liet hij de bevolking van Rome

[1]) De paus erkende Lodewijk den Vrome *niet als keizer*, eerst nadat Stephanus IV Lodewijk en zijn gemalin had gekroond, werd Lodewijk door de Kurie als keizer erkend.

[2]) Hauck II. 437, 438.
Baxmann I. 327.
Duchesne. 92, 93.

den eed van trouw zweren aan den keizer, doch hij zelf liet zich wijden, zonder dat hij Lodewijk verzocht zijne keuze te willen bevestigen ofschoon toch in het Frankische rijk dit als een attribuut van het keizerschap werd beschouwd. Ook dat liet Lodewijk de Vrome zich welgevallen; de paus bereikte nog meer, toen hij eenige maanden na zijn verkiezing in het Frankische rijk verscheen. Hij kwam niet, als Stephanus II of Leo III, als vluchteling, maar als de monarch, die met het verzoek kwam, het bondgenootschap, dat zijn voorgangers eertijds met Pippijn en Karel den Groote hadden gesloten, te vernieuwen. Voor de pauselijke politiek kon 't een overwinning heeten, dat Lodewijk daarop inging; hierdoor toch erkende hij het recht van Rome zich tegen dat verbond te verzetten, waarin tevens de erkenning als onafhankelijke macht lag opgesloten. Stephanus overleefde zijn reis naar het Frankische rijk niet lang; hij stierf 24 Jan. 817. Nog voor hij ter aarde was besteld, werd zijn opvolger Paschalis I gekozen en den volgenden dag gewijd. De mogelijkheid, dat een staatkundige macht zoodoende invloed kon uitoefenen, werd daarmede afgesneden. Nadat hij van de heerschappij bezit genomen had, toonde hij, dat hij zoowel van Leo III als van Stephanus IV had geleerd; aan keizer Lodewijk zond hij een gezantschap met het verzoek het verbond tusschen Rome en het Frankische rijk te vernieuwen; kort daarop, in 823 werden twee pauselijke ambtenaren, bekend als trouwe aanhangers der Franken, in het Lateraan onthoofd. [1]) Inderdaad werd dit als een beleediging der keizerlijke rechten opgenomen en Lodewijk zag zich verplicht gevolmachtigden naar Rome te zenden, om de zaak te onderzoeken. Paschalis I wist dit echter te verhinderen; hij stelde zich op het standpunt, dat hij in Rome de eenige rechter was en hiermede was deze kwestie afgedaan. Doch terwijl op deze manier de heerschappij des keizers over Rome, die onder Karel den Groote een voldongen feit was geweest, slechts in naam bestond, werden ook de rechten van den paus, die hij over de Frankische kerk beweerde te bezitten, steeds meer naar voren gebracht en uitgeoefend, zoo over het bezetten van bisdommen als over de inrichting der kloosters; zelfs met de prediking van het Christelijk geloof in de Noordelijke streken bemoeide hij zich

[1]) Baxmann I. 330.
Duchesne. 97.

en zoo trad Paschalis I inderdaad op als de leider der Christenheid.[1])

Toch zou het pausdom ook van dezen Karolinger nog eenmaal ondervinden, dat de heerschappij van den Stoel te Rome nog niet geheel gevestigd was. Naar aanleiding der twisten, uitgebroken bij de verkiezing van paus Eugenius II zond Lodewijk de Vrome in 824 zijn zoon Lotharius, die sinds 823 den keizerstitel voerde, naar Rome en deze nam doortastende maatregelen, om aan het streven van het pausdom zich van het Frankische rijk los te maken, paal en perk te stellen. Bij het statuut van Rome, werd de verhouding van keizer en paus vastgesteld, waarbij de laatste geheel ondergeschikt aan den eerste werd gemaakt.[2]) Toch was het slechts een schijnbare overwinning van het keizerrijk; de beweging, welke sinds den dood van Karel den Groote in Rome was begonnen, werd er geenszins door gestuit.[3]) En Lodewijk was daarvan zelf de oorzaak. Terwijl hij aan den eenen kant zijn heerschappij over Rome en den paus poogde te herstellen, verhoogde hij aan den anderen kant het aanzien van den Stoel Petri bovenmate. De opnieuw uitgebroken beeldenstrijd in het Oosten, tijdens keizer Michaël II gaf daartoe aanleiding. De Orthodoxe partij in het Byzantijnsche rijk zocht als van ouds haar steun bij Rome; Michaël II wilde haar dien steun ontnemen en zond daartoe een gezantschap naar Lodewijk den Vrome; wanneer deze zich bij de kerkelijke politiek van Michaël II aansloot, zou ook Rome zich daarbij moeten neerleggen, wijl Lodewijk heer van Rome en zijn woord in de kerk beslissend was. Lodewijk liet echter de beslissing aan Eugenius over; met pauselijke toestemming werd 1 Nov. 825 een synode der Frankische bisschoppen gehouden te Parijs en hoewel deze zich geheel uitsprak

---

[1]) Hauck II. 441 ff.

[2]) Hauck II. 445.
Baxmann I. 333.
»Elle pent se résumer en cinq points qui concernent:
a) la protection impériale
b) le droit personnel
c) le choix des fonctionnaires
d) l'organisation du protectorat
e) l'élection pontificale.«
Duchesne. 100. 101.
Van groot gewicht was vooral het laatste:
»L'élection du pape se fera par les Romains seuls; les laïques y participeront comme le clergé, nonobstant la décision du concile de 769; enfin, *avant sa consécration, l'élu prêtera serment devant le missus impérial*, etc.«

[3]) Hauck II. 446.

in den geest van den rijksdag tc Aken in 813, wist Lodewijk niet de besluiten der synode te Rome te doen aannemen. Integendeel verontschuldigde hij zich bij den paus, dat de synode niet diens inzicht, betreffende de beelden, had gevolgd. [1])

Hadden de Frankische bisschoppen in 825 nog eenstemmig gehandeld en de poltiek van Karel den Groote in eere gehouden, het duurde niet lang of ook daarin kwam verandering. De oorzaak daarvan was de staatkundige toestand, waarin het machtige rijk der Franken verkeerde. De éénheid van het Frankische rijk loste zich op in de oorlogen tusschen keizer Lodewijk den Vrome en diens zonen en in de plaats daarvan trad noodzakelijker wijze de kerkelijke éénheid op, wat zich uitte in de verbinding der Frankische geestelijkheid met paus Gregorius IV (827—844) [2]). Terwijl de wereldlijke macht steeds meer en meer verzwakte, werd die der geestelijkheid immer grooter; de bisschoppen, hierin gesteund door den paus, grepen elke gelegenheid, die zich voordeed, te baat, om hunne positie te verheffen boven het gezag van den staat, hetgeen duidelijk bleek in 833 op het »Leugenveld« bij Colmar [3]), en in het klooster van den H. Medardus te Soissons, waar Lodewijk openlijk boete moest doen voor zijn zonden. De aanstichter dezer scène was bisschop Ebo van Reims en deze gansche historie diende uitsluitend om te manifesteeren hoe groot de macht van de geestelijkheid was. [4]) En steeds verder

---

[1]) »das Pariser Gutachten solle den Papst keineswegs belehren, sondern nur unterstützen, wenn er finde, dass es dazu dienlich sei.«

Hauck II. 450.

De synode van Parijs in 825 bij Hefele IV. 41 ff.

K. Lamprecht. »Deutsche Gesch.« II. 38.

[2]) Op een synode te Parijs in 829 werd de stelling uitgesproken, *dat de geestelijke waardigheid hooger was dan de koninklijke*, de koning (de keizer) had zich in kerkelijke aangelegenheden dus te voegen naar het oordeel der bisschoppen.

A. Hauck II. 457, 458.

[3]) In den zomer van 833 stonden de legers van den vader en van zijn drie zonen bij Colmar tegenover elkaar, tot een slag kwam het echter niet. Onderhandelingen werden begonnen, waarbij de paus zijn bemiddeling aanbood.

In October beschreef Lotharius, die sinds Colmar de eigenlijke keizer was, een rijksdag te Soissons. Daar werd Lodewijk door de geestelijkheid bewogen openlijk voor zijn zonden boete te doen. Nadat zijn zondenregister was afgelezen, legde Lodewijk zijn krijgsgewaad af, de teekenen zijner waardigheid werden hem ontnomen, in haren boetekleed verscheen hij voor het volk.

[4]) Opmerkelijk is 't, dat Ebo van Rheims zich *bisschop* en niet *aartsbisschop* noemt, dat was echter 't geval met al de Frankische kerkvorsten, die de zijde van Lotharius en den paus genomen hadden tegen den keizer, *zij erkenden dus geen metropolieten.*

Lodewijk werd eenigen tijd daarna opnieuw gekroond door *zeven aartsbisschoppen;* deze hielden het keizerlijk gezag hoog. Tevens werd Ebo van Rheims afgezet.

Toen later in 840 Lodewijk de Vrome stierf, wilde Lotharius het geheele rijk onder zijn

schreden zij voorwaarts op den ingeslagen weg. Naarmate het Karolingische rijk zich verdeelde en de keizerlijke macht verzwakte, was de paus in aanzien en macht gestegen. Het denkbeeld, dat onder Karel den Groote en zijn opvolgers zich hoe langer hoe meer had baangebroken, dat de geheele Christenheid slechts één enkele Godsstaat was onder een éénhoofdig bestuur, had hoe langer hoe vasteren vorm aangenomen. Karel de Groote zelf was geheel van dat beginsel doortrokken. [1]) Nadat echter het keizerschap meer en meer van zijn glans had verloren, was het van zelf sprekend, dat men naar een ander hoofd zocht; evenzeer lag het voor de hand, dat men zulk een hoofd vond in den paus. De houding der geestelijkheid tijdens Lodewijk den Vrome en den broederstrijd was er steeds op berekend om het geestelijk gezag boven dat van den staat te verheffen; twee gebeurtenissen zouden er plaats grijpen, die den paus inderdaad tot opperheer der gansche Christenheid maken zouden, die de toezegging, vervat in het »Constitutum Constantini« neergelegd in vervulling zouden doen gaan:... Toen paus Sergius II (844—847) Lodewijk II in 844 tot koning der Longobarden kroonde, overreikte hij hem ook het *zwaard,* d.i. de gerechtigheid, de *rechterlijke macht,* waarmede dus werd uitgesproken, dat het koningschap volstandig door de kerk werd beleend; — toen hij kort daarop in 850 door paus Leo IV (847—855) tot keizer werd gekroond, werd de *keizerlijke macht,* die sinds de kroning van Karel den Groote van vader op zoon uit vrije eigen recht was overgegaan, door den paus geschonken. Doch, terwijl feitelijk nu de paus als opperheer van West-Europa en de gansche Christenheid verscheen, en de geestelijkheid haar macht met den dag voelde rijzen, was tegelijkertijd de behoefte ontstaan die aanspraken langs wettelijken weg te bewijzen; tot dit doel werden twee bundels oude en nieuwe wetten aangelegd: de collectie van Benedictus Levita en de Pseudo-Isidorische decretalen. [2]) Vooral de laatste zijn van grooten in-

gezag brengen, dat was echter *niet zijn* werk, doch dat der bisschoppen; hun eerste daad was dan ook de herstelling van Ebo, terwijl de grootste tegenstander van Lodewijk den Duitscher Otgar van Mainz was.

Hauck II. 467; 469 n. 7.

L. v. Ranke. »Weltgesch.« VI[1]. 95 ff.

[1]) Hauck II. 108–115.

Rettberg I. 432–443.

K. Lamprecht. D. G. II. 34.

[2]) Pseudo-Isidorische decretalen.

De vervalsching had ten doel, de kerk vrij te maken van de rijksregeering en van de

vloed geworden; hun grondslag vormde de Hispana, het boek, waarin de rechten en wenschen der Spaansche kerk tegenover de West-Gothische koningen door oorkonden, zoowel valsche als echte, werden gestaafd. Daaruit konden de pausen naar willekeur putten, om hun groote macht op kerkelijke gebied te bewijzen.

Dit alles, gevoegd bij het »Constitutum Constantini« moest dienen om de geestelijke opperheerschappij van Rome over het Westen vast te leggen, doch tevens om het recht te demonstreeren van den paus op de wereldlijke heerschappij, theoretisch over het geheele Westen, praktisch over Rome en het oud Romeinsche gebied; het pausdom moest beschouwd worden als de hoeksteen in het gebouw der Christelijke wereld, als eeuwig en onwrikbaar; op zijn bestaan berustte de geheele godsdienstige, staatkundige en sociale wereldorde. De samenleving was niet denkbaar zonder het bestaan van het pausdom, dat van goddelijken oorsprong, ouder dan het keizerschap was. De rechten, welke het pausdom bezat, waren door God geschonken; geen menschengunst, geen synode had die verleend; daarom was 't ook dwaasheid te meenen, dat een vorst, 't zij koning of keizer, ze verminderen of vermeerderen kon. Zij waren den paus door God als Zijn stedehouder op aarde geschonken, wijl aan hem de zorg voor de gansche Christenheid was opgedragen. En opdat hij deze heerlijke, maar moeilijke taak naar behooren zou kunnen vervullen, daarom ook had God hem de absolute macht over de geheele kerk toevertrouwd; bóven hem stond alleen Hij, die Koning was in hemel en op aarde, de Koning der koningen. Koningen en keizers waren door de rechten der volkeren gebonden, de paus daaren-

---

boven de bisschoppen staande aartsbisschoppen. Zoo doende kwamen de bisschoppen direct onder den paus en werden daardoor de eenige vertegenwoordigers der kerk. De paus is rechter over alle wereldlijke en kerkelijke zaken; hij is opperrechter over alle aangelegenheden in het Frankische rijk.

De vergrooting der pauselijke macht was alleen *middel* tot *doel* en geen *doel* zelf. Het werd verboden, dat leeken zich als aanklagers tegen de bisschoppen verhieven.

Een synode, door den koning beroepen, werd van de toestemming de pausen afhankelijk gemaakt.

Met deze decretalen stonden in verband

a. capitularii Angilram; pl.m. 780 opgekomen in het bisdom Rheims.

b. capitularii Levitus Benedicta, een valsche aanhechting en voortzetting der cap. Angilram.

De pseudo-Isidorische decretalen hadden ten doel, de bisschoppen *wereldlijke machten* te doen worden.

Rome moest den steun der bisschoppen wezen; dit kon echter dan eerst van groote waarde zijn, wanneer de positie van Rome onaantastbaar was; vandaar: de paus niet alleen hoofd der kerk, maar ook: hoofd der geheele wereld!

Hauck II. 480-491.

tegen was niemand verantwoording schuldig; wat hij sprak, was God's woord, wat hij deed, was God's werk! Daarom ook kwam de beslissing over alle vragen, wereldlijke als geestelijke, den Stoel van Rome toe; een revisie van zijn oordeel was onmogelijk, want hij was het hoogste gezag; een zich verzetten daartegen was opstand tegen God!

Verre boven de gansche Christenheid, boven keizers en koningen zetelde de paus, als opperrechter, als opperkeizer, als plaatsvervanger van God!

Dat werd nu ook in de verdere Middeleeuwen het streven van Rome; elke daad, groot of klein, was er op berekend, steeds nader te komen tot het groote einddoel: de paus Imperator, de overige koningen en keizers vazallen! Bitter werd de kamp van de zijde van Rome gevoerd, alle middelen te baat genomen om tot de zegepraal te geraken; paus Nicolaas I zou de eerste zijn, die met alle energie die politiek inzetten, met bewonderenswaardige consequentie ze volgen zou; Gregorius VII opende een nieuwe aera in deze staatkunde, door openlijk den strijd met de keizerlijke macht aan te binden; Innocentius III scheen het doel haast bereikt, Bonifacius VIII zou de laatste groote vertegenwoordiger zijn dier veelomvattende politiek; bij zijn dood sloeg echter het uur van den achteruitgang van Rome's macht.

ROTTERDAM, 1918.

VERBETERINGEN.

66ste jaarg.	pag.	467	reg.	1	v. boven;	lees:	Irenaeus.
	»	468	»	22	» »	»	beslist.
	»	479	»	5	» »	»	door de Perzen.
			»	20	» »	»	uitgeroepen.
	»	480	»	11	» »	»	homousiastische.
			»	4	» onderen;	»	Constantius.
			n. 1, reg. 1			»	Gegner.
67ste jaarg.	»	3	n. 1	reg. 10		»	Bethauses.
	»	9	n. 1	» 8		»	Papst.
	»	86	reg.	14	v. onderen;	»	echter.
	»	172	»	10	» boven;	»	werd.
	»	221	»	12	» »	»	kort na zijn dood.

STEDEGESCHIEDENIS.

Een poorterlijst van Gouda — van 1456–1466. —

DOOR

DR. J. HUGES.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 154).

(fol. 14). Heynric Heynricxz. ontfangen poirter upten XIIII en dach in Junio anno LXII, borch Baertout Reynersz. up sijn huys ende erve staende in Cappenairsstege naist Dieloff Dircxz. oistwairts ende Baertout voirs. geloift der stede te geven $^1/_2$ nobel up sinte Jacob naistcomende, bij Heynric Aelbrechtsz. ende Willem Aelbrechtsz. burgermeysteren.

Adriaen Gijsbrechtsz. ontfangen poirter upten LXVI dach in Junio anno LXII up sijn vierendeel van sijn huys ende erve gelegen in Coster Gijsenstege naist Claes Willem Dircxz. oistwairts bij Heynric Aelbrechtsz. burgermeyster.

Wouter Gerijtz. ontfangen poirter upten tiensten dach in Julio anno LXII, borch Dirc Pietersz. up syn goet wonende in Henric Willemsz. weeskijnders huys, te betalen een croin up Bamys naistcomende, bij Willem Albrechtsz. burgermeyster.

Roeloff van Leyden ontfangen poirter upten Ven dach in Auguste anno LXII, borch Gerijt Dircxz. up sijn huys gelegen uptie Vyschmerct naist Geryt Vader oistwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Claes Jansz. ontfangen poirter upten VI en dach in Augusto anno LXII, borge Paeu Gerijtsz. up sijn huys ende erve gelegen uptie westzijde van die Haven naist Willem Pietersz. noirtwairts, bij Heynric Aelbrechtsz.

Dirc Claesz. ontfangen poirter upten VIII en dach in Angusto anno LXII, borge Geen Allairtsz.

Willem Pouwelsz. ontfangen poirter upten XII en dach in Augusto anno LXII bij burgemeyster Willem Aelbertsz.

Jan die Jonge ontfangen poirter upten XXIII en dach in Septembri anno LXII up sijn huys gelegen uptie Vyschmerct naist den ijsserman westwairts, bij Heynric Aelbrechtsz. burgermeyster.

(fol. 14vs.) Claes van Breen poirter ontfangen upten II en dach

in Octobri anno LXll up sijn hnys ende erve gelegen in die Vogelensang naist Gerijt die Wilden westwairts ende hij geloeft te geven een halve nobel up Kersavont, bij Heynric Aelbrechtsz. burgermeyster.

Pieter Dircxz. ontfangen poirter upten XV en dach in Octobri anno LXll up sijn huys ende erve ende gelegen is in Doudelle naist Jacob Braembiers westwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Jan Govertsz. ontfangen poirter upten XXVl en dach in Octobri anno LXll, borge Dirc Claesz. up sijn huys ende erve ende gelegen is upten Tiendewech naist Aelbrecht Nannenszoens. oistwairts ende hij sal geven een croon up purificatio Maria, bij Willem Aelbrechtsz.

Harman Willemsz. ontfangen poirter upten sesten dach in Novembri anno LXll, borge Jacob Harmansz. scout up sijn huys ende erve ende gelegen is in die Koestraet naist der stede waterscip zuytwairts, bij Willem ende Heynric burgermeysteren.

Herman van Meere ontfangen poirter upten Vl en in Novembri anno LXll up sijn huys erf up die Goude naest Reyer die glaesmaker noertwairts ende hij sal geven een halve nobel up sinte Katrijn, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Dirc Sijmonsz. poirter ontfangen upten X en dach in November anno LXll bij burgemeyster Willem Aelbertsz.

(fol. 15) Yeuwen Claesz. ontfangen poirter upten Xlll en dach in Novembri anno LXll, borge Wouter Claesz. up sijn huijs ende erve ende gelegen is in die Regenboge naist Eme Mertijn Sonderdancx zuytwairts ende hij sal geven XVlll placken binnen Xllll dagen ende een croon up purificatio, burgermeyster Willem Aelbrechtsz.

Airnt Heynricxz. van Goch ontfangen poirter upten Xll en dach in Novembri anno LXll, borge Jan in die clock up sijn tuyn in die Corte Acker naist Walraven oistwairts, burgermeyster Willem Aelbrechtsz.

Govert Jansz. ontfangen poirter upten dach voirs, borge Jan in die clock bovengenoemt upten tuyn voirs. ende Andries Andriesz. ende Jan Willemsz. kistemaker ende elcx loeft voir een derdendeel van der brueke oft gebuerde ende sij sullen geven een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. ende Heynric Aelbrechtsz. burgermeysteren.

Pieter Gerijtsz. ontfangen poirter upten llen dach in Decembri anno LXll, borge Jacob Claesz. ende wairt dat dese gebrecke vielen so geloift Jan Jansz. dat up te rechten up sijn huys ende erve gelegen in Tevencoop naist Aelbrecht Sijmonsz. oistwairts ende der stede gelt binnen achte dagen, bij Willem ende Heynric burgermeysteren.

Jan Airtsz. ontfangen poirter upten Vlen dach in Decembri anno LXll, borge Gerijt Heynricxz. up sijn huys uptie Goude naist Gerijt Vredericxzoens oistwairts, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

(fol. 15 vs.) Bairnt Bairntsz. ontfangen poirter upten Xlllen dach in Decembri anno LXll, borge Gerijt Heynricxz. up sijn huys in die Keyserstraet naist Faes Janszoens noirtwaerts ende sal geven een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Ghijs Andriesz. te Wensveen poirter ontfangen upten XXXen dach in Decembri anno LXll, borge meyster Pouwels up sijn huys int Wijtstraet naist Claes die backer zuytwairts ende hij sal geven $^1/_2$ nobel up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Symon Doesen ontfangen poirter upten datum voirs., borge Michiel Doesen up sijn huys in die Commijnstege naist
ende hij sal geven een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Aepp Willemsz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXll, borge Jacob Jacobsz. up sijn huys in Gronendael naist Geertgen Bliecx weduwe westwairts ende sal geven een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz, burgermeyster.

Jacob van Steenbergen ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXll up sijn twee halve huysen ende erven ende gelegen zijn in Lange Gronendael naist Dirc Gerijt Rampenzoens. westwairts ende sal geven der stede een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

(fol. 16.) Guebel Michielsz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXll, borge Kerstant Dircxz. up sijn huys in die Regenboge naist Wouter Claesz, zuytwairts ende hij sal geven een croon up purificatio, bij Willem Aelbrechtsz. burgermeyster.

Willem Dircxz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXII, borge Cornelis Hugenz. up sijn huys in die Vogelensang naist Gerijt Mertynsz. zuytwairts, bij Heynric Aelbrechtsz. burgermeyster.

(fol. 16vs·) Poirters ontfangen int jair XIIIIC XLIII ende waren burgermeysters Jacob Rommersz. ende Adriaen Gerijt Woutersz.

Vrederic Nannenz. ontfangen poirter upten XI en dach in Februario anno LXIII up sijn huys ende erve staende in die Vlamincxstraat naist Ave Crauwels westwairts, bij Adriaen Gerijt Woutersz. burgermeyster.

Pieter Pietersz. ontfangen poirter upten XIIII en dach in Maerte anno LXIII, borge Jacob die Vries up sijn huys ende erve buiteu Dijcxpoirt naist tgasthuys oistwairts, bij Adriaen Gerijtsz. burgermeyster.

Dirc Tomsz. ontfangen poirter upten dach voirs. up sijn huys in die Peperstraet naist Claes Hugenzoens. oistwairts ende westwairts ende hij sal gheven der stede hair gelt up Heyligen, borge Florys Claesz. voir den halven nobel.

Adriaen Cornelisz. ontfangen poirter upten dach boven, borge Andries Wobairtsz. up sijn huys in die Zuechstraet naist Pieter Kers noirtwairts ende sal geven V stuver up Meye.

Gerijt Jansz. poirter ontfangen upten X en dach van Maert anno LXIII, borch Allaert Jansz. van den Scheer up sijn huys ende erff gelegen uptie Goude naist Gerijt Andriesz. die smit noirtwairts, bij burgermeester Jacob Rommersz.

(fol. 17) Jan Jansz. ontfangen poirter upten XVIen dach in Maerte anno LXIII, borge Gerijt die zeylmaker up sijn huys uptie westzijde van der Haven naist Jacob Berwoutszoens noirtwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Jan Janssz. ontfangen poirter upten XXVen dach in Maerte anno LXIII, borge Jan Vinck up sijn huys gelegen uptie westzijde van der Haven naist Paeu Gerijtszoens noirtwairts, bij Adriaen Gerijt Woutersz. burgermeyster.

Gijsbrecht Willemsz. ontfangen poirter upten XXVen dach in Maert anno LXIII, borge Pieter Vlistman up sijn huys in die Koestraet naist meyster Goessen zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Jan Dircxz. ontfangen poirter upten XXllen dach in Aprill anno LXlll, borge Gijsbrecht Ottenz. up sijn huys ende erve gelegen in die Coninckstraet naist Jacob Gerijtszoens. zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

(fol. 17vs.) Pieter Pietersz. ontfangen poirter upten XXlllen dach in April anno LXlll up syn II cameren staende uptie Cleywech naist Jacob van Moirts zuytwairts ende hij sal geven een halve nobel up sinte Jan te midzomer naistcomende, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Jan Michielsz. ontfangen poirter upten datum voirs, up syn halve huys staende in die Spirincxstraet naist Janne Heynric Willemszoens weduwe zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Matijs Willemsz. ontvangen poirter upten XXVllen dach in Aprill anno LXlll, borge Willem die brocker up sijn huys ende erve ende gelegen is in die Doelensteghe naist Gerijt Willemszoens zuytwairts ende hij sal gheven een halve nobel up sinte Jacob, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Matheeus Piersz. ontfangen poirter upten datum supra, borge Claes Jan Ockersz. up syn huys ende erve ende gelegen is uptie oistzijde van der Haven naist Boudijn Bruynszoens zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

(fol. 18.) Heynric Gijsbrechtsz. ontfangen poirter upten XXIII en dach in Meye anno LXIII, borge Dirck Cuter up sijn huys ende erve ende gelegen is bij sinte Katrijnen gasthuys uptie oistzijde van der Haven naist tgasthuys voirs zuytwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Jan Lemsz. ontfangen poirter upten dach voirs., borge Kerstant Lievijnsz. up sijn huys uptie Haven naist Willem Dircxz. noirtwairts, (bij) Jacob Rommersz. burgermeyster.

Dirc Lenairtsz. ontfangen poirter upten XXVII en dach in Meye anno LXIII, borge Airnt Jansz. up sijn huys ende erve gelegen in die Spierincxstraet naist Stijn Claes Sincken noirtwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

Gijsbrech Weuntiersz. ontfangen poirter upten XVIII en dach in Junio anno LXIII, borch Jan Airntsz. up sijn huys ende erve ende gelegen is uptie Goude naist Jan van Zijl Jacobszoens noirtwairts, bij Adriaen Gerijtsz. burgermeyster.

Lambrecht Willemsz. ontfangen poirter opten XXVI en dach in Junio anno LXIII, borge Dirck Gerijtsz. Tymmerman op sijn huys optie Goude naist Willems van Scouwen noirtwairts, bij Jacob Rommersz. burgermeyster.

(fol. 18vs.) Jan Jansz. ontfangen poirter opten XXV en dach in Augusto anno XIIII C. LXIII, borge Cornelis Claesz. de Voel op sijn huys ende erve ende gelegen is optie Nuwe Haven naist Jan Michielszoens. westwairts, bij Adriaen Gerijtsz. burgermeyster.

Nanne Claesz. ontfangen poirter opten dach ende int jair voirs. op sijn huys ende erve gelegen in de Keyserstraet naist Willem Vroesenzoens. kinder westwairts ende hij sal geven op sinte Martijnsdach XLV stuvers, bij Adriaen Gerijtsz. burgermeyster.

Matijs Vredericxz. ontfangen poirter opten XXVII en dach in Augusto anno LXIII, borge Vrederick Vranckenz. op sijn huys ende erve ende gelegen is optie oistzijde van der Haven naist Paeu Daemszoens. zuytwairts, bij Adriaen Gerijtsz. burghermeyster.

Cornelis Macelisz. ontfangen poirter opten eersten dach in Septembri anno LXIII, borge Govert Bruynsz. ende Jasper Celisz. ende wair dese twee niet zeker genoech so geloeft Adriaen Gerijt Woutersz. die voirs. burgermeyster.

(fol. 19.) Meynairt Reyersz. ontfangen poirter opten II en dach in Septembri anno LXIII, borge Knevel op sijn huys optie westzijde van der Haven naist Adriaen Heynricxzoens. zuytwairts, bij Adriaen Gerijtsz. burgermeyster.

Jacob Heynricxz. ontfangen poirter upten vijften dach in Septembri anno LXIII, borge Aernt Gerytsz. up sijn huys up die stede Vesten naist Lourijs Sinck zuytwairts, bij burgermeyster Adriaen Gerijt Woutersz., te betalen XLIII placken up Kerssavont naistcomende, borch quade Jan.

Dirc Slupick ontfangen poirter upten XII en dach van Octobri anno LXIII, borch Willem Jan Willemsz, up sijn huys ende erff dair hij in woent upten Haven naist Harman Woutersz. zuytwairts, bij burgermeyster Jacob Rommersz.

Claes Pust ontfangen poirter upten XXVI en dach in Octobri anno LXIII up sijn huys ende erff staende in die Peperstraet naist

Martijn Janszoens weeskinder noirtwairts, bij burgermeyster Jacob Rommersz.

Dirc Jansz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXIII up Willem Janszoens huys ende erff in die Peperstraet naist Gerijt Luijt noirtwairts, bij burgermeyster Jacob Rommersz.

Willem Pietersz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembrl anno LXIII up Dirc Gerijtzoens huys ende erff staende uptie Goude naist Jacob Jewairtszoens. zuytwairts, bij burgermeyster Jacob Rommersz. *(Wordt voortgezet).*

VOLKSKUNDE.

Nav. LXVIII, 339.

Pinck-spel, pinker en pinkeren of pinkelen.

In verband met de vermelding en beschrijving van het »pinck-spel«, »pinker en pinkeren« of »pinkelen«, zou ik even willen vermelden, dat de Leidsche verordening op de straatpolitie van 2 Mei 1912 (Gemeenteblad no. 17) in artikel 27 zegt:

»Het is verboden op den openbaren weg:

a. deel te nemen aan *pinkel-*, voetbal- en andere dergelijke spelen;

b. enz.«

Of bij de samenstelling dezer verordening over den aard van eerstgenoemd spel nog is gesproken, is mij vooralsnog niet gebleken.

Leiden. E. S.

Genootschap Cónstanter te Leeuwarden.

Ongeveer een eeuw geleden verscheen een boekwerk in 4° getiteld: Constantijn Huygens Batava Tempe, 't Voor-horst van 's-Gravenhage. Met eene omschrijving in ongebonden stijl en met opheldérende aanteekeningen door de leden van het genootschap Constanter te Leeuwarden. Te Leeuwarden, Bij G. T. N. Suringar, [1824] Voor het genootschap.

Weet een der lezers van »de Navorscher« iets aangaande dat genootschap mede te deelen? Mr. C. BAKE.

Geldersch Volkslied.

Is zulk een volkslied aan iemand bekend? Iemand heeft mij medegedeeld ergens te hebben gelezen, dat het door de jagers van Van Dam in den Tiendaagschen veldtocht is gezongen. Voor mededeeling zal ik zeer dankbaar zijn. J. S. v. V.

Cartularium van 's Gravenzande. [1]

DOOR J. K.

13 April 1323.

In die naeme Gods amen. Ick Godelt make mijn testament wetende mijns sins al ben ick sieck van lichame bij mijns prochie papen rade.

In den eersten den prochypape Xv st. den capellaen X st. den coster v st. op een koe die Wouter Loep in huere hevet, wat zij mijn meer ghelt dat sal die kercke hebben. Item een marghen lants daer Rode Everard plach te wonen die Bertelmees Hughez. in huere hevet om Xviii scellingen die beset ick den heylighen gheest. Ende die heijlige gheest meesters sellen daer of geven tsiaers den prochypape ll st. der kercken ll st. den gasthuse ll st. den heijlighen geest Xll st. ewelicken staende, sonder die x st. selmen voeren over zee alst een ghemene vaert wort, ende also vele vercopen van dien lande als die tien st. iaers dreghen moghen.

Ende dese voerghenoemde X st. renten cruijs landt, die en roeren van mij niet. Item den Jacopinen te Haerlem X st. Item Onser Vrouwen broederen aldaer x st. Item den Minrebroederen te Dordrecht x st. Item den Augustinen aldaer x st. Item in elcken convente van desen vier cloesteren den armen broederen x st. onder hem te deijlen. Item broeder Dirck van der Lane v s. Item broeder Phillips v st. Item Eringaert Pouwels dochter mijnre nichten een marghen lants die ick cochte tegen Hughe die Gruter in dier manieren dat si se niet vercopen en sal, ende nae haerre doot in aelmissen te gheven bij den prochypapen rade van Zande aldaer ter kercken ende die daer zijn bijnnen den ambocht te bliven. Item sinte Maerten v st. Item sinte Katerinen ll st. Item sinte Anthonis ll st. Item den convente van sinte Marien waerde x st. Item den convente van Conincsvelde x st. Item te Loesdunen v st. Item Reijnsburch v st. Item ter Lee x st. ver Steffenijen aldaer v st. Item tot haren iaersanghe x x st. Item vrou Lijesbetten te Conincsvelde v st. Item te Naeldwyck der kercken V st. Elcken gheselle aldaer x ll d. Item den pape in die Liere

[1] De copie van dit Cartularium berust in de H. S. verzameling der Maatschappij van Letterkunde te Leiden.

v st. Item een koe die Aernout Lamtiaenszone hevet in huere gheve ick Lijsbetten smeesters dochter half, Aechte Willems dochter Claren ende Ermgaerde van Wassenaer die ander helft. Item heer Heijdrick van Monster en de sinen gheselle v st. Item heer Janne van Valkenburch v st. Item een koe die Mathijs Boudijns Boudijnssone in huere hevet gheve ick den armen binnen der prochie van den Zande te hemden ende beveelse Aleijden van den Woude ende Ermgaerden Pouwels dochter mijnre nichten te verhueren ende iaerlix den armen te versiene als voerscreven staet. Ende dese koe is ghecomen van eenre mijnre nichten Haestgen die se mij gaf in aelmissen. Item mijn deken ende mijn vercussen ter formerie ten Jacopinen te Haerlem. Item heer Arnoud coster van Naeldwijck v st. Item Ermgaerde van Wassenaer mijn corset. Item Ermgaerde Pouwels dochter mijn falye. Item broeder Jan te Haerlem heere Gheerijts broeder lll ellen graeus lakens. Item Clarissen kinder die late ick quite allen dat si mij sculdich zijn ende ghevet hen in rechten testamente. Omdat dese dinghen vaste en stade blivet, zo heb ic ghenomen tot mijnen testamentore heer Gherijt mijnen parochijpape, Gherijt Baken, Florijs Adderop ende Jan Jacopz. dat sij utreijckers zijn des voirghenoemts testaments ende betalen van mijnen reetsten goede van wollen ende weder lammen ende van casen die mij vallen van mijnen scapen te somer tusschen nu ende Voirscoter marct. Ende om meere zekerheijden heb ick ghebeden heer Gherijt dat hijt hevet bezeghelt mit sinen zeghel. Ghegeven des Woensdaghes te half Aprille int jaer ons Heren MCCC drie ende twintich.

Item desen navolghenden brief is door desen voorsc. brief doirsteken ende wel bezeghelt.

In Gods name amen. Ic Ermgaerd Pouwelsdochter make mijn testament ghesontslijfs wetende mijnre vijf sinne ende bi rade mijns prochypapen, In den eersten geve ic voir mijne ziele ende voir Godelden mijnre moijen ziele een marghen lants die Godelt mijn moije mi in testamente gaf, ende leghet bij noorden der poorten op die wateringhe ende strecket op die kreke in sulken pachte als si leghet in deser manieren, dat die heijlighe gheest meesters van s Gravenzande sullen dat lant voirghenoemt anevaen na mijnre doot ende reijken jaerlix ut onser kercken te Zande

ll st. Item den prochijpape ll st. Item der cappelrien tot Onser Vrouwen outaer ll st. Item der cappelrien tot sinter Nyclaes outaer ll st. Item beghinen te kaersen ll st. Item den gasthuse x ll st. Item den coster ll st. Item heer Pieter Costerssone ll st. tot sine live so waer hij woent, na sijnre doot te comen op den heylighen gheest. Item Clemensen Hughen Sgruters dochter x ll st. tot haren live na hare doot te comen op den heijlighen gheest. Ende wat lant meer ghelt boven theren pacht dat sal hebben die heijlighe gheest. Omdat dese dinghe stade ende vast ghehouden worden heb ic Jan Makedor prochijpape s Gravenzande om bede wille Ermgaerden beseghelt dit testament doirsteken mit minen zeghel. Ghegeven op sinte Katrinendach int jaer ons Heren dusent ccc° ses ende viertich.

In die name des vaders des soens ende des heijlighen gheests. Ick Gillis Haddenzone make mijn testament wetende mijnre vijf sinne ende bij rade mijns prochijpapen. In den eersten gheve ic voir mine siele x scellingen Hollants jaerlicke renten ervelicke staende op Pieter Wouterssoens huijs, daer of sel hebben jaerlix die kercke ll st., ter papeliker proven ll st., den heijlighen gheest ll s. Item prochijpape X ll d., elcken cappellaen X ll d., den coster X ll d. Item den vier terminaris elck X ll d. Item den beghinen Vl d. Item den gasthuijs Vl d. Item Sinte Maertijn ll st. Item sinte Antonius Vl d. Item sinte Katerinen Vl d. Item tot minen jaersanghe XV st. Item Katrinenkinder mijnre dochter gheve ic in rechten testamente een pont Hollants jaerlicke renten op Aernouts Woestelants huijs in deser maniren dat hyt niet vercopen en sullen, ende die eene op die ander te erven. Ende waet dat si alle drie storven sonder gheboorte widder te comen op mijnen erfnamen.

Item voort bewijse ick Xechten minen wive voer dese dertich scelling voerghenoemt een pont jaerlix op Gherijt Sluters huijs ende achte scellingen jaers op Ockers huijs. Ende voir die twe scellingen die haer ghebreken sel si nemen voer uten ghemenen goede XVl st. Voirt geve ick Aechten voor ut minen urve in rechten testamente haer beste paer cleder ende haren besten caproen. Omdat ick wille dat dit vaste stade blive ende voert ga so heb ick ghebeden heer Jan minen prochijpape dat hijt hevet bezeghelt met sinen seghel. Gegeven des Donderdaechs na

elf dusent maechden dach int jaer ons Heren MCCC twe ende dertich.

In den name des vaders des soens ende des heijlighen gheests. Ick Dieric Meliszone make mijn testament, wetende mijnre vijfsinne ende bij rade mijns prochijpapen.

In den eersten gheve ic voor mine ziele ende in rechter aelmissen vier hont lants ewelicke staende die gheleghen sijn after thof na mijnre doot, die zuijtside van minen lande, ende hevet beleghen Pieter Mallant an die zuijtside. Hierof sal hebben die kercke van 's Gravenzande jaerlix ll st. die prochijpape ll st. Item die cappellaen van Onser Vrouwen outaer Xll d. Item die cappellaen van Sinte Nyclaes outaer Xll d. Item 't gasthuijs ll st. Item die vier oirdene die Mynrebroeders van Dordrecht, die Augustine, die Jacopine ende Onser Vrouwenbroeders haerlik Xll d. jaers. Item heer Nyclaes den Vlaminc XVlll d. jaers also langhe als hij levet ende na sijnre doot te comen ter papeliker provende int gasthvijs deze jaerlike renten sullen wtreijken die heijlich gheest meesters ende dat voirseyde lant anevaen na mijnre doot ende betalen van jare te jare als men mijn jairichtijt doet. Ende wat dat lant meer rentet dan hier voerschreven staet dat sel die heijlich gheest hebben ter armen behoef.

Voort so gheve ic ghereden ghelde behalven die jaerlike renten eermem ijet van minen goede deelt of roert. In den eersten der kercken v s., den prochijpape v s. Item heer Arnout lll s. Item heer Jan Maector lll s. Item heer Jacop Maector ll s. Item den heijlighen gheest v s. Item die vier terminàris voirghenoemt haerlike ll s. Item heer Nyclays den Vlaminc ll s. Item den coster lll s. Item den beghinen ll s. Item sinte Maertijn lll s. Voirt zo heb ick gheven bi minen levenden live Gherijt minen broeder een morghen lants die gheleghen is int Noortlant over den dijc after Heijne Hannezoens ende hevet beleghen aen die zuytside Cop Woestelants. Waert dat sake dat ene ghemene vaert worde over zee so soude Gherart mijn broeder een pont Hollants van dien lande maken ende voerent selve over zee of dien hijt beveelt voer mijns vaders siele ende voir die mijne, na sinze doot die bruijcwaer van die lande te comen op sine kinderen. Om dat ick wille dat alle deze vóirs. dinghen stade ende vaste bliven so heb ic ghebeden heren Arnout van Dordrecht

minen prochypape dat hi desen brief bezeghele mit sinen zeghel. Ende ik Arnout prochijpape te 's-Gravenzande om Dircs bede wil heb dezen brief bezeghelt mit minen zeghel. Ghegeven des Woensdaechs na sinte Servaesdach int jaer ons Heeren M°CCC° ende viertich.

(Wordt voortgezet.)

Schweickhandt.

De volgende advertentie in de »Nieuwe Rotterdamsche Courant« van 19 Maart 1919 (Avondblad B) trok onlangs mijne aandacht: »*Erfenis.* Ik zoek op voor eene nalatenschap de naaste afstammelingen in leven van de, in Den Haag geboren, *Schweickhandt:*

1. Catharina Wilhelmina, den 5 Juli 1776;
2. Frans Coenraad, den 5 Juli 1776;
3. Willem, den 18 April 1781;
4. Leonardus, den 4 November 1783.
5. Frederik, den 7 April 1786.
6. Christina Wilhelmina, den 9 Februari 1778, echtgenoote Jacobus Rietveld—Texier, geboren Amsterdam in 1773.

Zich wenden of schrijven aan Mr. Amedée Contot, Advokaat-genealoog, Van der Lindenstraat 119, Brussel«.

De eerste, »Catharina Wilhelmina«, was de vrouw met wien Bilderdijk zich in 1797 in vrijen echt verbond, de tweede, »Frans Coenraad«, haar tweelingbroeder (Vergel. M. G. Wildeman in: Mr. Willem Bilderdijk, uitgegeven op machtiging der Bilderdijk-Commissie A. D. M. C. M. VI. Boekhandel v/h Höveker & Wormser Pretoria – Amsterdam – Potchefstroom, blz. 35, 50.) De anderen zullen wel drie broeders en een zuster van haar geweest zijn.

MR. C. BAKE.

Van Oldenbarneveldt.

Is er iets bekend omtrent de plaats waar Johan van Oldenbarneveldt na zijne onthoofding begraven is, naar ik meen is er niets positiefs van bekend, maar zijn er geen aanduidingen waar waarschijnlijk begraven?

B.

Ottestein.

Kan iemand aanwijzingen geven omtrent het bestaan van eene afbeelding van het voormalige Heerenhuis Ottestein te Maurik in de Nederbetuwe?

D. V. v. G.

Heraldische benamingen.

In een oud Hollandsch wapenboek, vond ik de volgende benamingen welke ik nog niet eerder aantrof.

Tiene, voor schuinkruis.
Taemen, voor penning of koek.
Aren, voor adelaar.
Baer, voor alle soorten van balken.
Steene, voor ruit.
Gront, voor schildkleur.
Spieghel, voor hartschild.
Cruysen, voor kruis.

STEENKAMP.

Nav. LXVII, 160.

De Beaufort.

De door Overste Steenkamp in de prov. Bibl. te Middelburg ontdekte kwartierstaat *de Beaufort* is weder een staaltje van 18de eeuwsche vervalsching, althans de kwartieren van *vaderszijde* zijn beslist onjuist.

Deze zijn blijkens onaanvechtbare gegevens:
de Beaufort × de Guérard, Barreau × ?

M. G. W.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

De nakomelingschap van JACOBUS ARMINIUS

door

W. M. C. REGT.

In het voor de Remonstrantsche Broederschap zóó gedenkwaardige jaar 1919 worde het ons vergund een geslachtslijst mede te deelen van *Jacobus Arminius*. Reeds vóór jaren is de familie *Arminius* in de mannelijke lijn uitgestorven; in de vrouwelijke linie echter bestaan nog heden talrijke nakomelingen, ja, hun getal is zóó groot, dat wij in de mededeelingen daaromtrent zekere beperking moeten in acht nemen.

Algeheele volledigheid, niet alleen wat de data etc. aangaat, maar ook met het oog op de afstammelingen, mag van ons niet worden verwacht. Daar zijn er geweest die het Vaderland vaarwel hebben gezegd en niet zijn gerepatriëerd. Mogelijk, waarschijnlijk hebben ook zij in overzeesche gewesten den ouden stam voortgezet, doch gegevens daaromtrent zijn niet tot onze kennis gekomen.

* * *

A. Prof. *Jacobus Arminius*, geb. te Oudewater 10 October 1560, overleden te Leiden 19 October 1609. Hij huwde te Amsterdam 16 Sept. 1590 met *Lijsbeth Reael*, geb. te Emden 22 Aug. 1569, overleden 25 Maart 1648, dochter van *Laurens Jacobsz. Reael* en van *Geertje Pietersdr.*

Uit dit huwelijk sproten 12 kinderen, waarvan er drie jong overleden zijn.

1. *Engeltje Arminius*, geb. 1593, kinderloos overleden. Zij huwde in 1617 met *Mr. Frans van Noordwijck*, kanunnik van St. Pieter, overleden 28 Sept. 1625.
2. *Harmen Arminius*, geb. 1594, ongehuwd overleden.
3. *Pieter Arminius*, geb. 1596, ongehuwd overleden; hij verdronk bij het zwemmen in den Vliet bij Leiden.
4. *Jan Arminius*, ongehuwd in Oost-Indië overleden.
5. *Laurens Arminius*, zie B.
6. *Jacob Arminius*, geb. 1603, ongehuwd in O.-I. overleden.
7. *Willem Arminius*, ongehuwd overleden.

8. *Daniël Arminius*, geb. 1607. Hij promoveerde te Leiden 15 Juni 1633, vestigde zich als med. doct. te Amsterdam, waar hij kinderloos overleed 6 Juli 1649, na gehuwd te te zijn geweest met *Maria Antonisze*.
9. *Geertruyd Arminius*, zie C.

B. *Laurens Arminius* (A 5), geb. 1601, overleden 2 Juni 1646, huwde in 1627 met *Cornelia Cuypers*, uit Oudewater.
1. *Pieter Arminius*, geb. 1634, overleed ongehuwd 1665.
2. *Margaretha Arminius*, zie D.
3. *Maria Arminius*, zie E.
4. *Jacob Arminius*, zie F.
5. *Elisabeth Arminius*, zie G.

C. *Geertruyd Arminius* (A 9), geb. in 1608, overleed 3 Nov. 1652. Zij huwde 20 Juni 1626 met *Jacob Rombouts*, geb. 8 Febr. 1604, overleden 8 Aug. 1637, zoon van *Jaques R.*, koopman en zijdereeder te Amsterdam, en van *Anna de Wilde*.
1. *Jacob Rombouts*, zie H.
2. *Engeltje Rombouts*, geb. 2 Febr. 1629. Zij huwde eerst 20 Sept. 1650 met *Christoffel van Rappeling*, die in 1664 stierf, en daarna 16 Sept. 1676 met *Cornelis Rees*, die in 1681 te Rotterdam overleed.

   Het tweede huwelijk was kinderloos; uit het eerste huwelijk sproten 5 zoons, die allen met hun vader in 1664 aan de pest zijn overleden.
3. *Catharina Rombouts*, zie J.
4. *Johannes Rombouts*, zie G.
5. *Elisabeth Rombouts*, zie K.

D. *Margaretha Arminius* (B 2), geb. 16 October 1636, overleden 20 Maart 1676, gehuwd in 1655 met *Dirk Willemsz. Tromper*, geb. 25 April 1632, Secretaris van Oudewater, overleden 7 Mei 1673. (Zie Ned. Leeuw XXX : 383, 384).
1. *Catharina Tromper*, zie L.
2. *Laurens Tromper*, ongehuwd overleden.
3. *Cornelia Tromper*, ongehuwd overleden.
4. *Margaretha Tromper*, ongehuwd overleden.

E. *Maria Arminius* (B 3), geb. 1638, huwde in 1657 met *Egbert Veen*. Hij promoveerde te Leiden tot med. doct. 16 Mei 1653 en vestigde zich te Amsterdam (Elias I : 419, noot *l*.)

1. *Hermina Veen*, zie M.
2. *Cornelia Maria Veen*, zie N.

F. *Jacob Arminius* (B 4), geb. in 1640, overleden in 1689. Hij huwde in 1679 met *Anna Barlaeus*.

1. *Laurens Arminius*, geb. in 1680. In 1703 voer hij vanwege de kamer van Amsterdam als adelborst op »De drie kroonen« naar Oost-Indië en huwde in 1709 met *Hendrika Barbara Indischeraven*.
2. *Susanna Arminius*, geb. 1682, ongehuwd in 1700 overl.

G. *Elisabeth Arminius* (B 5), geb. in 1642, huwde in 1671 met *Johannes Rombouts* (C 4), geboren in 1632, zoon van *Jacob* en van *Geertruid Arminius*.

1. *Geertruyd Rombouts*, huwde te Oudewater met *Nicolaas van der Horst*, Schepen en Vroedschap van Oudewater, alwaar hij kinderloos overleed.
2. *Laurens Rombouts*, overleden ter reede van Batavia.
3. *Jan Rombouts*, overleed kinderloos, na gehuwd te zijn geweest met *N. Eyndhoven*.

H. *Jacob Rombouts* (C 1), geboren 12 April 1627. Hij huwde eerst in 1655 met *Anna van Peene*, overleden in de kraam van haar vierde kind, 1670, dochter van *Carel* en van *Adriana Hoynck* (zie Alg. Ned. Fam.bl. I, No. 9, 3[a]), — en daarna in 1672 met *Johanna Kieft*, dochter van *Reyer Ysbrandsz. Kieft*.

Uit het eerste huwelijk vier kinderen, uit het tweede één kind.

1. *Carel Rombouts*, huwde in 1685 te Malaga met Donna *Juanna de Briones*, dochter van Don *Pedro de B.* en van Donna *Francisca d' Alouanne*.
2. *Johannes Rombouts*, overleed in Oost-Indië 1679.
3. *Jacobus Rombouts*, overleed in 1689.
4. *Geertruyd Rombouts*, in 1689 gehuwd met *Nathanael Govijn* of *Covijn*, te Rotterdam.
5. *Johanna Rombouts*, zie O.

J. *Catharina Rombouts* (C 3), geb. 2 Dec. 1630, vertrok in 1661 naar Oost-Indië en overleed aldaar vermoedelijk in het volgend jaar 1662. Zij was in 1654 gehuwd met *Caspar van Dalen*.

1. *Geertruyd. van Dalen*, zie P.
2. *Anna Andrea van Dalen* huwt te Batavia met *Johannes Pavillioen*, Extra-ordin. Raad van N. Indië en Gouverneur van de Kust van Coromandel.

3. *Willem van Dalen,* ongehuwd overleden.

K. *Elisabeth Rombouts* (C 5), geb. 4 April 1633. Huwt eerst 23 April 1658 *Daniël van Haemstede*, geb. in 1635, overleden 28 October 1661, zoon van *Joris Lievensz. v. H.* en van *Maria Bernards* (zie Wapenh. XII : 409), — daarna 10 Mei 1665 met *Maerten Sorch* of *Sorgh.* Uit het eerste huwelijk drie, uit het tweede negen kinderen.

1. *Joris van Haemstede*, geb. 5 Januari 1659. Huwde te Bordeaux. Hij overleed (volg. Wapenh. XII : 409) kinderloos.
2. *Geertruyd van Haemstede*, zie Q.
3. *Maria Anna van Haemstede,* zie R.
4. *Hendrik Sorch*, geb. 6 Nov. 1666, ongehuwd overleden 15 November 1716.
5. *Jan* of *Johannes Sorch*, geb. 7 April 1668, overleden te Bordeaux 18 April 1691.
6. *Adriana Sorch*, zie S.
7. *Jacob Sorch*, zie T.
8. *Elisabeth Sorch*, zie U.
9. *Daniël Arminius Sorch,* geb. 25 Aug. 1673, verongelukt tusschen Batavia en de Kaap de Goede Hoòp.
10. *Johanna Sorch*, geb. 4 Mei 1675. Huwt te Bordeaux met *Daniël Doorman*, wonende te Bordeaux.
11. *Catharina Sorch*, geb. 20 Nov. 1676, ongehuwd te Bordeaux overleden.
12. *Cornelis Sorch*, ongehuwd overleden.

L. *Catharina Tromper* (D 1). Huwt te Oudewater 13 Dec. 1678 met *Roelof van Zijll* (Wapenh. X : 311), geb. 16 Juli 1655. Med. doct. te Amsterdam, overleden 29 Dec. 1700, hertrouwd in 1686 met *Cornelia Aletta Schrijver*, en zoon van *Hendrik* en van *Jacomina van Ewijck.*

1. *Hendrik van Zijll.* Luitenant in dienst der V. N. Ongehuwd te Utrecht overleden.
2. *Dirk van Zijll*, als j.m. in Oost-Indië overleden. (Volgens St. en Wapenb. III, 67, liet een dezer zoons een dochter na.)

M. *Hermina Veen* (E 1.) Huwt 10 Januari 1677 *Jacob de Wilde*, geb. te Amsterdam 14 Dec. 1645. Ontvanger-generaal bij de Admiral. te Amsterdam. Beroemd penningkundige. Vierde

in 1702 zijn zilv. bruiloft met vrouw en acht kinderen en overleed waarschijnlijk in 1725.

1. *Maria de Wilde*, geb. te Amsterdam 7 Januari 1682 Zij was een hoogst begaafde vrouw (zie *v. d. Aa*) en leefde nog in 1755. Zij huwde *Gijsbert de Lange*, Kapitein-ter-zee.
2. *Willem de Wilde.*
3. *Cornelia Maria de Wilde*, zie V.
4. *Mr. Egbert Veen de Wilde*, remonstr.-gedoopt in huis te Amsterdam 15 Maart 1688. Kanunnik ten Dom te Utr. 1711. Cameraar van den Lekdijk-Bovendams 1722. Ontvanger van de Lijfrenten over de Prov. Utrecht 1728. Overleden te Utrecht 7 Dec. 1735. Huwt te Huizen in October 1721 *Geertruyd Hinlopen*, geb. 17 Januari 1693, overleden te Amsterdam 25 Januari 1772, begr. te Utrecht; dochter van Mr. *François* en van *Sara van Reygersbergh.*
5. *Hillegonda de Wilde*, echtgenoote van *Jan Visser, Volkertsz.*
6. *Hendrina de Wilde.*
7. *Harmen de Wilde.*
8. *Anna de Wilde*, gehuwd met *N. Rooleeuw.*

N. *Cornelia Maria Veen* (E 2.) Huwt 1680 *Pieter Guenellon* (of *Quenillon.*) Hij promoveerde 17 April 1760 te Padua en vestigde zich als med doct. te Amsterdam. (Zie Nieuw Biog. Wdb. I, 1002.)

1. *Pieter Guenellon,* overl. te Breda 4 Aug. 1733. Huwt te Amsterdam 24 Maart 1708 *Helena Deutz*, gedoopt te Amsterdam 31 Maart 1686, overl. te Breda 1 Aug. 1724 dochter van *Daniël* en van *Maria de Bordes.*
2. *Egbertus Guenellon*, gehuwd met *Maria Meerman.* (Zie hier: Geneal. *Deutz.* in Wapenheraut III!)

O. *Johanna Rombouts* (H 5). Huwt 11 Mei 1694 met *Bernard Houtman.*

1. *Catharina Houtman.*
2. *Adriana Houtman.*
3. *Jacob Houtman.*

P. *Geertruyd van Dalen* (J 1), geb. te Amsterdam 29 Dec. 1655, overl. te Batavia 4 Nov. 1726. Huwt op de Kust van Coromandel 29 April 1673 *Nicolaas Clement*, geb. te Middelburg

3 Maart (1647?) Kassier en opzichter der Blauwververij te Negapatnam en later Secundus aan de Kust van Coromandel. Overleden te Batavia 20 April 1701, zoon van *Nicolaas* en van *Catharina van der Merct.*

Uit dit huwelijk 13 kinderen, o.a.

1. *Catharina Clement*, huwt te Batavia 28 Maart 1697 met *Jan* of *Johan van Son.*
2. *Nicolaas Clement*, zie W.
3. *Caspar (Gasparis) Clement,* geb. te Porto-Novo 27 Maart 1685 overl. te Batavia 26 Aug. 1711. Huwt te Batavia met *Geertruida Johanna Pelgrom.*
4. *Anna Adriana Clement*, geb. te Batavia 24 Sept. 1690. Huwt te Batavia 12 Januari 1708 met *Jacob Roggeveen,* Raad van Justitie te Batavia.
5. *Geertruida Constantia Clement*, zie X.

Q. *Geertruyd van Haemstede* (K 2), geb. 9 Mei 1660, overleden te Amsterdam 27 Juni 1698; huwde te Amsterdam 26 Maart 1684 met *David Schellinger*, geb. te Amsterdam 1663, overleden te Amsterdam 6 Sept. 1705, na hertrouwd te zijn met *Maria Verkerk;* zoon van *Wybrand S.* en van *Josina Rutgers.*

1. *Elisabeth Schellinger*, ongehuwd overleden.
2. *Josina Schellinger*, zie IJ.

R. *Maria Anna van Haemstede* (K 3), geb. 21 April 1662. Huwt 1687 *Gijsbert Schagen*, die (vermoedelijk ná zijn huwelijk in 1687) naar Oost-Indië vertrok.

1. *Daniël Schagen,* kinderloos overleden, na te Rotterdam gehuwd te zijn met *Niesje Kropland.*
2. *Cornelis Schagen*, Boekhouder te Gale.
3. *Elisabeth Schagen*, kinderloos overleden. Huwde in 1717 te Amsterdam met *Johannes Kemp.*
4. *Engeltje Schagen*, ongehuwd overleden.
5. *Hendrik Schagen*, ongehuwd overleden.

S. *Adriana Sorch* (K 6) geb. 29 Dec. 1669. Huwde te Rotterdam 30 Maart 1690 met *Willem Rees,* overleden in October 1723.

1. *Johannes Rees*, zie Z.
2. *Elisabeth Rees*, geb. in 1699, ongehuwd overleden.
3. *Willem Rees*, geb. 23 Aug. 1701. Huwde in 1725 met *Justina Schepers*, doch hun huwelijk bleef kinderloos.

T. *Jacob Sorch* (K 7), geb. 29 Januari 1671. Hij huwde met *Elisabeth Groen.*

1. *Johannes Sorch*, in 1720 te Amsterdam gehuwd met *Maria van Velzen*, doch kinderloos overleden.
2. *Elisabeth Sorch*, zie AA.
3. *Maria Sorch*, in 1719 te Amsterdam gehuwd met *Antony François Spermondt.*
4. *Hendrik Sorch*, huwt eerst in 1727 met *Alida Dammers* en daarna met *Maria Jacoba van Klarenbeek.*
5. *Jacob Sorch*, ongehuwd overleden.

U. *Elisabeth Sorch* (K 8), geb. te Rotterdam of te Dordrecht 6 Jan. 1672, overleden te Rotterdam 29 Sept. 1721. Huwt 1°. te Rotterdam 5 October 1698 *Pieter van der Wallen Jansz.*, geb. te Rotterdam 9 Januari 1664. Directeur van 's Lands lijnbaan te Rotterdam. Overleden te Rotterdam 1 Nov. 1701 zoon van *Jan* en van *Christina Chevael.* — Huwde 2°. te Rotterdam 24 Dec 1702 *Pieter van der Wallen Pietersz*, geb. te Rotterdam 1 Mei 1671, er overleden 5 Maart 1736, zoon van *Pieter* en van *Jacoba van der Hoef (Houf).*

Uit het 1e huwel. twee kinderen, uit het 2e huwel. één kind:

1. *Christina Johanna v. der Wallen*, zie BB.
2. *Elisabeth van der Wallen*, geb. te Rotterdam 6 Jan. 1701, er overl. 29 Januari 1703.
3. *Pieter van der Wallen*, zie CC.

V. *Cornelia Maria de Wilde* (M 3) overleed te Leiden 13 April 1766. Zij huwde 18 October 1716 in de W. kerk te Amsterdam met Prof. *Tiberius Hemsterhuis* geb. te Groningen, gedoopt ald. 8 Januari 1685, hooglr. te Amsterdam, Franeker en te Leiden. Overl. te Leiden 7 April 1766, zoon van *Franciscus* en van *Maria Gronwols* of *Groenewout.*

1. *Jacob Hemsterhuis*, ging in zeedienst en is jong overleden.
2. *François Hemsterhuis*, geb. te Franeker 17 Januari 1722; hij overleed kinderloos te 's Gravenhage 23 Juli 1790 en was de bekende wijsgeer.
3. *Tiberius Hemsterhuis*, geb. te Franeker 15 Juni 1724, aldaar overleden 1749.

W. *Nicolaas Clement* (P 2) geb. te Negapatman 15 Mei 1680; overleed, na met zijn tweede vrouw te gerepatriëerd. Hij huwde 1e te Batavia 3 Januari 1704 met *Antonia Elisabeth*

Buys, geb. te Dordrecht 3 Sept. 1680, — daarna te Batavia 30 Juni 1707 met *Clara du Cam* of *de Camp*. Uit elk huwelijk één kind.

1. *Nicolaas Clement*, zie DD.
2. *Geertruida Anna Clement*, huwt te Batavia 1 Aug. 1722 met *Hendrik van der Voort*.

X. *Geertruida Constantia Clement* (P 5) geb. te Batavia 22 Dec. 1692 overleden vóór 1721. Huwt eerst met *Pieter Metsue*, Opperkoopman en Opperhoofd van Samarang 1709, — en daarna in 1715 met *Cornelis Hasselaer*, Heer van de beide Eemnessen, ged. te Amsterdam N. K. 26 Febr 1676, Raad en Directeur-generaal van Indië. Overl. te Eemnes 28 Nov. 1737, na hertrouwd te zijn; zoon van *Cornelis* en van *Susanna Tack*.

Uit dit laatste huwelijk spruiten de familiën *Hasselaer* en *Hooft Graafland* (zie Ned. Patric. VI en Ned. Adelsb. 1914.)

IJ. *Josina Schellinger* (Q 2), huwt 25 April 1715 met *Johannes Rees*. Zie over dit huwelijk op Z.

Z. *Johannes Rees* (S 1) geb. 20 Febr. 1693, huwt eerst 25 April 1715 met *Josina Schellinger* (zie IJ), — en daarna met *Cornelia van der Kemp*, die in 1726 is overleden.

Uit het eerste huwelijk vier, uit het tweede twee kinderen.

1. *Elisabeth Rees*, ongehuwd ouerleden.
2. *Adriana Rees*, zie EE.
3. *Wilhelmina Adriana Rees*, ongehuwd overleden.
4. Kind, jong overleden.
5. *Johanna Maria Rees*. Zij huwde 16 Juli 17 . . met *Jochem Hendrik Kroon*, doch dit huwelijk bleef kinderloos.
6. *Wilhelmina Adriana Rees*, ongehuwd overleden.

AA. *Elisabeth Sorch* (T 2) Huwde te Amsterdam met *Antony Klok*.

1. *Anthony Klok*, in 1752 overleden.
2. *Elisabeth Klok*, in 1758 overleden. Zij was gehuwd met *Petrus Heyblom*, overl. 1765 en liet een zoon na: *Jan Heyblom*.

BB. *Christina Johanna van der Wallen* (U 1) geb. te Rotterdam 2 Juni 1699, overleden in of na 1741. Huwt te Rotterdam 10 Dec. 1721 met *Jacob Beyerman*, geb. te Rotterdam 12 Maart 1684, er overleden in 1777.

1. *Jacob Beyerman*, zie FF.

2. *Pieter Beyerman*, geb. te Rotterdam 15 Dec. 1724. Commies van de Admiraliteit op de Maas. Ongeh. overl. te Rotterdam 1783.
3. *Elisabeth Beyerman*, zie GG.
4. *Samuel Beyerman*, zie HH.
5. *Gerard Beyerman*, zie II.
6. *Hugo Beyerman*, zie KK.
7. *Jan Beyerman*, geb. te Rotterdam 16 Sept. 1734, er overl. 1752.
8. *Agatha Beyerman*, zie LL.
9. *Christiaan Beyerman*, zie MM.

CC. *Pieter van der Wallen* (U 3) geb. te Rotterdam 28 Aug. 1703 Presid. Commiss. van het Zeegerecht te Rotterdam. Overl. aldaar in Oct. 1788. Huwde te Rotterdam 27 Oct. 1723 met *Agatha Brakel* geb. te R. 4 Juli 1705, er overl. 21 Nov. 1771, dochter van *Hendrik* en van *Francina Bezoyen*. (Zie Geneal. *van der Wallen* in Geneal. Herald. Bladen IV).

1. *Elisabeth v. d. Wallen*, geb. te Rotterdam 5 Aug. 1724, er overl. 26 Maart 1729.
2. *Francina v. d. Wallen*, geb. te Rotterdam 11 Dec. 1725, er overl. 21 Oct. 1748. Huwde te R. 19 Oct. 1747 met *Jan v. Vollenhoven*, geb. te Rotterdam 16 Oct. 1723, er overl. 12 Juli 1770, hertrouwd met *Maria van der Hoeven*, en zoon van *Cornelis* en van *Anna v. Ingen*.
   (Zie Geneal. *v. Vollenhoven* in het Stam- en Wapenboek. — De kleindochter van *Jan v. V.* en *F. v. d. W.*, met name *Maria van der Wallen van Vollenhoven*, huwde in 1791 met *Abraham van der Hoeven*. Zij waren de ouders van den beroemden hoogleeraar Dr. *Abraham des Amorie van der Hoeven*)
3. *Hillegonda van der Wallen*, geb. te Rotterdam 22 Jan. 1727, er overleden 9 October 1790. Huwde te Rotterdam 27 Oct. 1755 met Dr. *Cornelis Tobias Snellen*, Heer v. Develstein, geb. te R. 21 Mei 1724, er overl. 29 Nov. 1777, zoon van *Hendrik* en *Elisabeth Huys*.
   (Zie de genealogie *Snellen* in Navorscher 1909.)
4. *Cornelia Johanna v. der Wallen*, geb. Rotterdam 7 April 1728, overl. 28 Maart 1729.
5. *Elisabeth v. d. Wallen*, geb. te Rotterdam 9 Aug. 1729, er overl. 30 Juli 1730.

6. *Elisabeth v. d. Wallen,* geb. te Rotterdam 26 Maart 1731, ongehuwd aldaar overleden 20 Maart 1788.
7. *Agatha v. d. Wallen,* geb. te Rotterdam 27 Dec. 1733, overl. te Rotterdam in 1794. Huwt te Rotterdam 7 April 1756 met *Gelinus van Spaen,* geb. te Rotterdam 20 Juni (Juli) 1731, er overleden in December 1800. Zij hadden twee kinderen:
   a. *Johanna van Spaan,* geb. te R. 18 Maart 1757, er ongehuwd overleden in 1792.
   b. *Agatha van Spaen,* geb. te R. 28 Januari 1761. Zij huwde tweemaal. Eerst te Rotterdam 11 Sept. 1783 met *Reynier van Spaen,* kinderloos overl. in Maart 1812, — en daarna te Rotterdam 2 Febr. 1815 met *Jean Jacques Keppele,* kinderloos te Rotterdam overleden, zwager van haar eersten man.
8. *Petronella Jacoba v. d. Wallen,* geb. te Rotterdam 7 Juli 1738, overl. te Amsterdam 22 April 1807. Huwde te Rotterdam 12 Oct. 1763 met *Gerard Verrijn,* geb. 1738, overl. te Amsterdam 1823, zoon van *Wilhelmus* en van *Agatha Bosch.*

   Zij hadden slechts één jong overleden dochter.
9. *Pieter v. d. Wallen,* geb. te Rotterdam 26 Juli 1742, er overleden 21 Juni 1747.

DD. *Nicolaas Clement* (W 1), geb. te Batavia 9 Januari 1705, Drossaard van Wouw. Huwt Dordrecht 1723 met *Anna Catharina van Wieringen,* geb. te Breda.

Zij wonnen 13 kinderen o.a.:

1. *Nicolaas Antonie Clement,* geb. te Wouw 16 Febr. 1730.
2. *Nicolaas Hendrikus Clement,* geb. te Middelburg 14 Maart 1736.
3. *Jan Antonie Clement,* geb. te Middelburg 12 Sept. 1738.

(Zie de genealogie *Clement* in het Stam- en Wapenboek),

EE. *Adriana Rees* (Z 2) geb. te Breda 8 Maart 1721, overleden te Alkmaar Sept. 1789. Huwde te Steenbergen 26 Juni 1746 met *Johannes Jacobus Janssens,* geb. te Sas van Gent 31 Oct. 1720, kapitein in het Regiment van Aylva, overl. te Alkmaar April 1788.

1. *Johanna Cornelia Janssens,* geb. 13 Maart 1747. Huwt 14 Oct. 1772 *Rudolph Willem van de Wall,* te Zutphen, waarbij:

a. *Maria Arnolda v. d. W.*, geb. 1774.
b. *Wilhelmina Johanna v. d. W.*, geb. 1779.
c. *Maria Johanna v. d. W.*, geb. 1788.

2. *Wilhelmina Justina Janssens*, geb. 5 April 1749. Huwt te Zutphen 25 Mei 1772 met *Paulus Matthias Kesler*, geb. te Doesburg 1746, pred. te Beekbergen 1771, te Bergen 1796, emerit. 1815. Overleden 21 Januari 1820.
(Zie hunne kinderen: Navorscher 1905 bldz. 672.)
3. *Elias Hendrik Janssens*, ongehuwd overleden.
4. *Josina Elisabeth Janssens*, geb. 1 Januari 1753. Huwt in 1778 met *Willem Laarman*.
5. *Maria Adriana Janssens*, ongehuwd overleden.
6. *Johannes Wilhelmus Janssens*, ongehuwd overleden.
7. *Bernardus Martinus Janssens Rees*, geb. 22 Oct. 1759, kapitein te voet. Huwt 1789 met *Henriëtte Louisa van Waardenburg*, overleden in 1790, bij wie:
a. *Bernard Louis Janssens.*
8. Jhr. *Jan Willem Janssens*, geb. te Nijmegen 12 Oct. 1762. Gouverneur-Generaal. Overl. te 's-Gravenhage 23 Mei 1838. Huwt 1° in Sept. 1786 *Anna Barbara Balneavis*, en 2° 26 Jan. 1822 *Sara Louisa Hartsen.*
(Zie genealogie *Janssens* in Ned. Adelsb. 1914, 452.)

FF. *Jacob Beyerman* (BB. 1), geb. te Rotterdam 20 Aug. 1723. Makelaar te Rotterdam. Overl. aldaar 17 Sept. 1797. Huwt 1° te R. 2 Juli 1748 met *Johanna Boel*, — en 2° met *Johanna de Five.* Uit het eerste huwelijk één zoon.
1. *Jacob Christiaan Beyerman*, geb. 1749, overl. 1778. Gehuwd in 1774 met *Catharina Christina Schermers* (die met *Hendrik Verduyn* hertrouwde), dochter van *Abraham* en van *Christina v. Munnikenhoff.*
Uit dit huwelijk sproten twee jong overleden dochters.

GG. *Elisabeth Beyerman* (BB. 3), geb. te Rotterdam 25 Maart 1726. Huwde met *Minoldus Henricus Stumphius*, luitenant in dienst der V. N. Zij wonnen vier kinderen, o.a. *Christina, Nicolaas* en *Sara Stumphius.*

HH. *Samuel Beyerman* (BB. 4) geb. te Rotterdam 26 Nov. 1727, te Londen overleden in 1784. Hij huwde te Londen met *Anna Hamilton* overleden in 1785, bij wie drie kinderen: *Anna, Samuel* en *John Beyerman.*

II. *Gerard Beyerman* (BB. 5) geb. te Rotterdam 13 Mei 1729, Med. doct. te Rotterdam. Overleden aldaar in 1804 of 1811. Hij huwde 1° *Johanna van Oerle*, te R. overleden in 1770, en 2° te R. 27 Oct. 1773 met *Lydia van der Hoop*, gedoopt te R. 18 Maart 1743, dochter van *Jan* en van *Johanna Sleght*. Uit het 1e huwelijk vier, uit het 2e ook vier kinderen.

1. *Jacob Beyerman*, Commies ter Recherche te Rotterdam. Hij was gehuwd met *Anna van der Ghinst*, bij wie hij kinderen heeft gewonnen.
2. *Christiaan Beyerman*, Commissaris van de Beurt op Leuven. Huwde 1° met *Catharina de Bie* (van wie hij scheidde) en daarna met *Elisabeth Hoboken*, gedoopt te Rotterdam 3 Jan. 1774, er overleden 22 Maart 1850, dochter van *Jacobus* en van *Maria van Aertbeecke*.

   Uit het tweede huwel. sproten: *Elisabeth*, *Anna Maria*, *Gerrit*, *Sophia Petronella*, *Christiaan* en *Wilhelmina Beyerman*.
3. *Sophia Christina Johanna Beyerman*, huwt met *Pieter Kemenaar*, Postmeester te Rotterdam, bij wie:
   a. *Wilhelmina Christina Kemenaar*, gehuwd met *Meindert Cornelis van Gennep*.
   b. *Anna Sophia Maria Kemenaar*.
4. *Petronella Beyerman*, geb. te Rotterdam Aug. 1767, overl. te Amsterdam 20 Dec. 1828.
5. *Johanna Beyerman*, geb. te Rotterdam 27 Aug. 1774, huwt te Rotterdam 4 Maart 1812 met *Hendrik Pieter van Voorst Hesseling*; hij overleed reeds 1 Aug. 1812, geen kinderen nalatende.
6. *Agatha Beyerman*, geb. te Rotterdam 12 Januari 1776.
7. *Margaretha Lydia Beyerman*, geb. te Rotterdam 20 Febr. 1777, overl. te Gouda 13 Oct. 1841.
8. *Lydia Gerardina Beyerman*, geb. te Rotterdam 20 Aug. 1780.

KK. *Hugo Beyerman* (BB. 6) geb. te Rotterdam 5 Nov. 1732, Pakhuismeester der O.-I. ter Kamer van Rotterdam. Overleden te Rotterdam 26 Juni 1775. Huwt te Rotterdam 10 Aug. 1758 zijn achternicht *Christina Jacoba Elisabeth de Roy*, geb. te Rotterdam 28 Dec. 1732, overl. te Rotterdam 2 Oct. 1784, dochter van *Jacob* en van *Christina v. d. Wallen*.

1. *Jacob Pieter Beyerman*, echtgenoot van *Maria Jacoba Ligtenvoort.*

   Hieruit nakomelingen, o.a. in de familiën *Cazaux van Staphorst, Dutry van Haeften, Feith, Ingen-Housz* en *de Monchy.*

2. *Hugo Beyerman*, echtgenoot van *Anna Maria de Ruuck.*

   Hieruit nakomelingen, o.a. in de familiën *Wijnhoff, Laeyendecker, Hamaker, de Bordes, Hoogeveen* en *Pleyte.*

LL. *Agatha Beyerman* (BB. 8), geb. te Rotterdam 26 Oct. 1738, huwt aldaar 26 Sept. 1758 met *Abraham Maas*, Remonstr. predikant te Vlaardingen 1756, Waddingsveen 1759, Zoetermeer en Zegwaard 1760, Delft 1770, Zoetermeer en Zegwaard, 2e keer, 1777, Emerit. 1789. Overl. te Alkmaar 1804. (Zie *v. d. Aa.)*

1. *Sara Maria Maas*, geb. 1760, overl. Febr. 1788, in 1781 gehuwd met *Ds. Jacobus de Roy*, geb. te Rotterdam, Remonstr. predt. te Berkel 1780, Gouda 1782, Alkmaar 1786, bedien. nederg. 1804 en te Rotterdam overleden het zelfde jaar 1804.
   a. *Jacobus de Roy*, jong overl.
   b. *Abraham de Roy*, in 1811 gehuwd met *Elisabeth Schmit.*
   c. *Jacobus de Roy.*
2. *Christina Johanna Maas*, geb. 1763, in 1785 gehuwd met *Johannes Hubertus Vonk*, Secretaris te Alkmaar. Hij hertrouwde en had bij zijn eerste vrouw:
   a. *Jan Vonk*, overl. 1799.
   b. *Agatha Petronella Vonk*, geb. 31 Maart 1787. Was gehuwd.
   c. *Catharina Neletta Agatha Vonk*, geb. 1797.
   d. *Abraham Christiaan Vonk*, geb. 1798, overl. 1799.
   e. *Jan Abraham Vonk*, geb. 1802.
3. *Jacoba Cornelia Maas*, geb. 1767, overl. 1800. Huwde met *Pieter van der Breggen Paauw*, geb. te Brielle 1 Oct. 1761, Remonstr. predt, overleden te 's Gravenhage 8 April 1849. (Zie: Nieuw Biog. Wdb. IV) zoon van *Frans* en van *Neeltje Krook.*

   Hij hertrouwde nog tweemaal en won bij zijn eerste vrouw 6 of 7 kinderen; de zoons stierven alle vroegtijdig.

Nakomelingen in de familie *van Mansvelt*, (zie Stam- en Wapenb. II 262).

MM. *Christiaan Beyerman* (BB. 9), geb. te Rotterdam 19 Juni 1741. Notaris te Rotterdam, en na 1795 Baljuw en Dijkgraaf van Schieland. Overleden te Boskoop 10 Juli 1811.

Huwt 24 April 1771 met *Adriana Frets*, gedoopt te Boskoop 31 Aug. 1749, dochter van Ds. *Joannes*, Rem. predt. en van *Maria Kleyn*.

1. *Johannes Beyerman*, jong overl.
2. *Maria Beyerman*, geb. 1775, in Sept. 1805 gehuwd met haar vollen neef *Johannes Frets*, kinderloos overleden in Maart 1811, zoon van *Ds Theodorus*, Remonstr. predt, en van *Johanna Lorié*.
3. *Christina Johanna Beyerman*, geb. 1777, jong overl.
4. *Agatha Johanna Beyerman*, geb. 1779, overl. te Zwammerdam 20 Mei 1859.
5. *Johannes Beyerman*, jong overl.
6. *Aaltje Beyerman*, geb. 1785, woonde in 1859 te Zwammerdam.
7. *Christina Adriana Beyerman*, geb. 1787.
8. Zoontje, geb. 1790, jong overl.
9. Dochtertje, geb. 1794, jong overl.

Alphen aan den Rijn, Aug. 1919.

Van Neukirchen genaamd Nyvenheim.

Aanvulling op Nav. LXVIII, blz. 54—57,

door J. D. WAGNER.

De heer Kymmell geeft eene genealogische opstelling der eerste generaties van het geslacht Van der Capellen. Deze is voornamelijk gegrond op Kok, die zijn gegevens weder ontleende aan het in 1783 verschenen Geslachtsregister van den Huize van der Capellen. Daar het mij vergund was een oog te mogen slaan in het archief van de tegenwoordige Baronnen van der Capellen, was het mij niet moeilijk de onhoudbaarheid van bovengenoemd

genealogisch fragment aan te toonen en volgt nu de ware op oorkonden gegronde opstelling.

1e generatie. Johannes de Capella, Schepen van Wesel 1344, is dood 1349.
tr. . . . .
Kinderen bij A.

2e gen. A. 1. Johan van der Capellen, Schepen van Wesel 1352, 1353, 1372. Is dood 1377.
tr. . . . . van der Wonung. Is dood 1384.
Kinderen bij B.

2. Gerlach van der Capellen, Schepen van Zutphen 1368—1377.
tr. . . . . van der Marsche.
Hieruit de nog levende Baronnen van der Capellen.

3e gen. B. 1. Johan v. d. C., is dood 1384.
tr. Cunigonde van Egeren of van den Egher. Zij hertr. Gerrit uppen Hamme.
Kinderen bij C.

2. Elisabet v. d. C. Is dood 1412.
tr. Thomas Amelong. Is dood 1400.

3. Jutte v. d. C., non te Wesel. Is dood 1384.

4. Emessa v. d. C. Is dood 1400.
tr. Deric uppen Dyke (de Dike.)

4e gen. C. 1. Johan v. d. C. Ob. 1442.
tr. 1. . . . . Ransdorp (blijkt niet uit oorkonden.)
2. Ydeke . . . . Ob. 1444.
Kinderen bij D.

2. Dirk v. d. C.

5e gen. D. 1. Elsken v. d. C.
tr. 1431 Herman Syberg.

2. Johan v. d. C. Ob. 1470.
tr. Jutte v. Brienen. Ob. 1470.
Hieruit de verdere Cleefsche Capellen's, die in de de 11de generatie uitsterven.

3. Hendrik v. d. C. Ob. Padua 1426.

4. Johanna v. d. C.
tr. Bernt Hisfeld.

Van Cuylenburch van Ryzenborch.

Aanvulling van Nav. LXVIII, blz. 321—332,

door J. D. WAGNER.

De stamvader Gerrit van Culemborch ende van Rysenborch wordt genoemd bastaardoom en hulder van Elisabet van Culemborch, Gravin van Hoogstraten, toen deze met den borch Culemborch werd beleend, 13 Juni 1542.

Omtrent B 1, Willem, vindt men in te Water's Verbond der Edelen IV, 452 nog: Brief van Alva aan het Hof van Gelderland dd. 19 Maart 1569, rakende Willem van Rijsenborg, een der verbonden Edelen, ten einde denzelven zou gelast worden, eene nauwkeurige opgave van alle zijne goeden, binnen 14 dagen na den bekomen last, te doen, met verder bevel, om dezelve aan den Landvoogd over te zenden. De Stadhouder van Gelderland schreef daarover, den 5 April aan Rijsenborg, die, twee dagen later, aannam zulks te doen, en wiens brief door den Stadhouder den 9 April 1569, aan den Hertog werd overgezonden.

Bij de bewerking van hetgeen ik omtrent de familie Ledenberch mededeelde was door mij over het hoofd gezien het artikel van H. C. Rogge over de confiscatie der goederen van Gilles, in de Bijdr. en meded. van het Hist. Gen. te Utrecht, 25e deel. Daaruit ontleen ik dat de vader van Gilles, Jan heette. Zijne moeder heet blijkens de kwartieren van Jan Gillesz[n]., Schoyt. Gilles is geboren omtrent 1548, hij trouwde 1591 met Margaretha, dochter van Jan Lievensz. van Schroeyensteyn en hertrouwde 1609 Sara ven Ryzenborch. De heer Rogge vergist zich bepaald door op gezag van het Biogr. woordenboek eene echtverbintenis met Johanna van Sypesteyn aan te nemen. Deze huwde in 1628 met Johan van Ledenberch, de zoon van Gillis (zie in de genealogie D. 1). Indien het huwelijk van Gillis met Sara werkelijk in 1609 gesloten is, zullen alle kinderen van Gilles uit het huwelijk met Schroeyensteyn zijn; alleen D. 1 zou Rysenborch tot moeder kunnen hebben, alhoewel hij dan al op 18- à 19-jarigen leeftijd trouwde.

RAADT.

In de Nav. LXI, 168/9, is de familie Raedt en Raedt van Oldenbarnevelt behandeld door den heer M. A. van Rhede van der Kloot te 's-Hage.

Onder VI wordt opgegeven, dat Arendt Raedt in 1672 huwde met Geertje Paauwens. Dit moet zijn 16 April 1676 (Trouwboek kerkelijk archief Lochem). Voorts geeft hij als geboortejaar van VII Henrik Jan Raedt 1676 op. Dit moet ongetwijfeld zijn 1677 — immers hij is gedoopt 20 Mei 1677.

Tusschen den geboortedatum van Jenneken *Arendsen* (zijn vrouw) zijnde 10 Juli 1687 en haar doop liggen slechts 28 dagen (7 Aug. 1687).

Te Lochem geschiedde de doop doorgaans zeer spoedig nà de de geboorte en hield mitsdien dikwijls *niet* de moeder, maar de *vader* het kind ter doop.

Uit bovenstaande verschillen concludeer ik, dat de heer v. R. v. d. K. *andere* bronnen had voor zijn opgaven, dan het kerkelijk archief te Lochem.

Wie kan mededeelen, welke die bronnen waren?

Is het bekend, *waar Ida van Oldenbarnevelt* — zie punt VIII — geboren is? Ik vermoed, òf te Doornspijk (waar de familie goederen bezat) òf daar ergens in de buurt.

Kan haar vader *Anthony* wellicht een afstammeling zijn van *Antonius*? Zie Nav. XXXXIII, 204/5.

In de hierboven besproken lijst is na IX slechts één *jongere* tak genoemd (Raedt van Oldenbarnevelt). De *oudste* tak heeft den enkelen naam »Raedt« behouden. Een andere *jongere* tak heet »Arendsen Raedt«.

R.

Van Heijningen.

Navorscher 1919, blz. 116 deelt mede, dat het wapen dezer familie voorstelt: doorsneden . . . 2 in zi. 3 ro. ruiten 2–1. Dit is de bekende afbeelding, die de Amsterdamsche familie bezit. Het wapen was tevoren eenigzins anders: niet doorsneden en geen ruiten doch 3 turven, derhalve geheel gelijk aan het wapen van Leeuwen in den vorigen jaargang van dit Tijdschrift afgebeeld.

Zóó staat het op de grafzerken in de kerk te Rijnsaterwoude en op de Schouten zegels.

Mattheus Everts (was hij een van Heijningen of was zijne moeder uit dit geslacht?) was schoolmeester te Alfen, toen hij door de »Con. maj^{t}.« benoemd werd tot notaris aldaar, waarvoor hij 26 Jan. 1579 den eed aflegde voor het Hof van Holland. Hij had eene olieslagerij. Hij komt ook voor 20 Mrt 1588 als kerkmeester aldaar, genoemd Mr. *Mattheus Everts.* Zijn prothocol is nog niet gevonden, maar een zijner notarieele acten dd. 7 Juni 1600 is opgenomen in het leenregister van Poelgeest fo. 159 en daarin noemt hij zich *Matheus Evertsz. van Heyningen.*

Van zijne kinderen komen voor: *Evert v. H.*, die 12 Mei 1611 het deel van zijn broeder *Steven* in den oliemolen in het Noordeinde van Alfen kocht, en gehuwd was met de dochter van Gerrit Gijsbertsz. (Proth. van Alfen). *Steven* woonde aan den Heerenweg in het noordeinde van Alfen naast Philip Claesz. van Leeuwen. Zijne vrouw *Hoesgen* was dochter van *Cornelis Meesz. (Bartholomeusz.) van Heyningen.* [1]) Voorts waren er nog meer zonen, o.a. *Jan van Heyningen* (Nav. t.a.pl. zegt dat hij Schout te Alfen was; waaruit blijkt dit?) en ook dochters. Behalve *Cornelis Meesz.* was er ook een *Cornelis Aertsz. van Heyningen*, die 7 Dec. 1584 land in Alfen kocht van: Claes en Pieter Jansz. van Leeuwen, Jeroen Willesen, Saers Symons man van Grietie Jans en Alyt Jans met Claes Jansz. haar broeder, allen erfgenamen van Jan Willemsz. van Leeuwen (Proth. Alfen).

Het Register der Commissien in Rijnland noemt: fo. 215 *Willem Gerijtsz. v. Heyningen* [2]) benoemd tot Schout van Rijnsaterswoude, Leymuiden en Vriesecoop 24 Feb. 1586. fo. 243^{vs} *Maurits v. Heyningen* id. id. 24 Nov. 1657. fo. 321 *Willem v. H.* tot Schout van Calslagen 15 Aug. 1676. In Oudshoorn was 1592 Schout *Jan Jansz. v. H.*, na hem *Philip v. H.* reeds 1619 teekenende op het prothocol. Schout *Gerrit Willemsz. v. Heyningen* te Rijnsaterswoude verkreeg door koop 19 Juli 1611 een leengoed van Poelgeest; verstorven na zijn dood op zijn »eenigen« zoon *Jan*

---

[1]) Cornelis Meesz. van Heyningen had uit eerste huwelijk 3 kinderen: Mees v. H., Jan v. H. en Haesgen v. H. bovengenoemd. Hij leefde nog 24 Sept. 1587 (Proth. Alfen en Oudshoorn).

[2]) Zijn zoon Gerrit Willemsz. v. H. compareert daarna als Schout, wiens zoon Willem Gerritsz. v. H. 1625 secretaris van Calslagen is.

(misschien verschrijving voor *Willem)* Schout aldaar, 22 Dec. 1649; en 26 April 1657 op diens oudsten zoon Mr. *Pieter.*

Campagne.

Is deze familie uit Frankrijk geréfugieerd? De naam Campagne doet aan Franschen oorsprong denken.

Sinds veel meer dan eené eeuw woont zij in Tiel, vanwaar haar naam door eene uitgeversfirma welbekend is geworden.

Andries Campagne en Berendina Geertruyda Jalink hadden onderscheidene kinderen. Hunne dochter Anna ged^{t} te Tiel 24 Oct. 1754 overl....? huwde te Drumpt in 1778 Petrus van Oort te Tiel, zoon van Hendrik v. O. en Anna Catharina Spillenaer. Zijn broeder Christiaan van Oort trouwde te Tiel 14 April 1788 eene andere Anna of Johanna Campagne ald. ged^{t} 10 Mrt 1768 dochter van Andries C. en Willemina v. Hemert.

Van Peter Jan Campagne en Johanna van Ommeren te Tiel bestaan nog afstammelingen, uit hun zoon Cornelis (Carel?) C. en Anna Catharina van Riemsdijk, doordat hun jongste zoon Johannes Theodoor Campagne uit zijn huwelijk met Jacoba Johanna Catharina van Oort twee zonen verkreeg: Gerrit Theodorus C. geb. 29 Mrt 1838 en Cornelis C. geb. 2 Febr. 1842; die kinderen hebben nagelaten.

Vergeefs werd in 1799 aan Andries van Oort den naam Campagne gegeven, hij overl. (als apotheker) te Zwolle 26 Juli 1884 zonder stamhouders te hebben gehad.

Is van Lookeren Campagne eene familie van Lookeren of Campagne?

Het familiewapen Campagne is: een zee uit den schildvoet opkomende, waarop een zwaan zwemmende naar rechts (herald.) daarboven, in het schildhoofd 2 lelien naast elkander. Ht. een lelie.

Bestaat of bestond er in Frankrijk eene familie Campagne die dit wapen voert?

V. OORDT.

STEDEGESCHIEDENIS.

Een en ander over het Sint-Nicolaasgasthuis te 's-Gravenhage

DOOR

DR. JOHANNA M. SERNEÉ.

Wie de stichter was van bovengenoemd gasthuis is niet met zekerheid te zeggen. De Riemer, in zijne beschrijving van 's-Gravenhage, neemt als zoodanig Albrecht van Beieren aan; hij grondt deze bewering 1e op het feit, dat boven den ingang het Beiersch wapen prijkte en 2e dat vóór de regeering van dezen hertog geen gewag van het gasthuis wordt gemaakt. Volgens hem is daarmede uitgesloten, dat Albrechts voorganger Willem V de stichter kan geweest zijn. Doch het feit, dat er geen brieven betreffende het gasthuis aanwezig zijn uit den tijd van Willem V, is nog geen afdoend bewijs, dat deze niet de stichter is geweest, zoodat geen zekerheid daaromtrent bestaat. In verband hiermede valt op te merken, dat in eene aanteekening bij een memorieboekje van het gasthuis d.d. 1798 [1]) het jaar 1357 als stichtingsdatum wordt genoemd, zonder dat men daarvoor echter eenige bewijsgronden aanvoert. Is dit jaartal juist, dan zou niet Albrecht van Beieren, doch zijn broeder Willem V de stichter zijn, aangezien Albreeht eerst in 1358 in deze streken kwam.

Niet onaardig is, dat Willem V ook als zoodanig genoemd wordt in een courantenbericht d.d. 1875. [2])

Vóór De Riemers bewering pleit, dat Albrecht het gasthuis zeer begunstigde, terwijl naast giftbrieven omtrent dit gesticht geen dergelijke *bekraehtigings*brieven van hem aanwezig zijn, wat wel het geval is bij zijne opvolgers.

De Riemer bestrijdt in zijn reeds genoemd werk, dat het gasthuis werd gesticht ten behoeve van hovelingen en andere tot armoede geraakt zijnde suppoosten. Als voornaamste bedenking daartegen oppert hij het feit, dat onder de brieven van het gasthuis er geen wordt aangetroffen, waarin van dergelijke personen

[1]) Oud-Archief van het St. Nicolaasgasthuis, inventaris no. 8. — Algemeen Rijksarchief.

[2]) Nieuw-Archief van het St. Nicolaasgasthuis, in de portefeuille, Verschillende stukken en daaruan no, 3 van de specificeerende lijst, berustende in het St. Nicolaasgasthuis.

wordt gesproken, zoo b.v. niet in den giftbrief van hertog Albrecht betreffende de korenmaat, waag en el (1385), of in den brief van den abt van Middelburg, waarbij deze in de bouw van het gasthuis en de kapel bewilligt. In die brieven en ook in de latere akten, waarbij graven of particulieren verschillende voordeelen aan het gasthuis schenken, worden slechts »armen en kranken« genoemd. Toch berust in het archief der stichting een stuk [1]) uit welks inhoud De Riemers meening als zou het gasthuis niet voor arme suppoosten gesticht zijn, eenigermate wordt weerlegd. Bedoeld stuk is n.l. een request van eenige inwoners van 's-Gravenhage aan het Hof van Holland om de benoemde remonstrantsche administrateurs of buitenvaders en -moeders te doen ontslaan, aangezien de leden van het bestuur van het gasthuis tot dien tijd steeds gereformeerd waren geweest. In dit stuk d.d. 1673 leest men: »seeckere huysinge staende achter de halle alhier, ende van oudts genoempt het suppoosten gasthuys omme aldaer te doen alimenteren ende onderhouden seecker getall van persoonen, die tot verval van hare domestyque saken ende armoede soude moge comen te geraecken, *edoch nyet olle soorten van persoonen sonder onderscheijt, maar alleen die uyt adelycken huyze geboren souden syn, ende suppoosten van den hove woren* — — —.« [2])

Het bestuur van het Sint-Nicolaasgasthuis bestond uit een superintendant of oppervoogd en vier andere regenten. Als eerstgenoemde fungeerde de rentmeester-generaal van Noord-Holland, terwijl de vier anderen meestal alle suppoosten van het hof en heeren van aanzien en geboorte waren. Hunne verkiezing had op andere wijze plaats dan zooals die geschiedde bij de overige Haagsche godshuizen; die verkiezing behoefde n.l. geen approbatie van anderen en ook de tijd van de bediening der regenten was niet aan een bepaald aantal jaren gebonden. De regenten assumeerden hunne mederegeerders tot zich door bij overlijden of vrijwilligen afstand de vacante plaats bij meerderheid van stemmen door een daartoe geschikt persoon aan te vullen. Op dit recht beriepen zich de regenten nog in 1787, toen de magistraat van 's-Gravenhage eene vaceerende plaats wilde vervullen. [3])

---

[1]) Oud-Archief van het Sint-Nicolaasgasthuis, inventaris no. 7, Algemeen Rijksarchief.
[2]) De cursieveering is van mij.
[3]) Nieuw-Archief van het Sint-Nicolaasgasthuis, portefeuille alsvoren en daarvan no. 2 van de specificeerende lijst.

De particuliere administratie der goederen, welke mettertijd zoo in aantal stegen, dat de stichting het rijkste godshuis van Den Haag werd, stond onder het beheer van een rentmeester. De inkomsten bestonden voornamelijk uit de opbrengst van renten, huizen en landerijen, hetzij geschonken, gekocht of verhuurd, en uit de inkomsten, voortspruitende uit het recht van de koren- en ellemaat en de waag. [1])

Uit eene 18e eeuwsche instructie voor den rentmeester [2]) blijkt, dat hij in Den Haag moest wonen en verplicht was steeds zelf her rentmeesterschap waar te nemen. De inkomsten aan renten enz. moesten jaarlijks worden ingevorderd, die aan landhuren uiterlijk voor het einde van het 2de jaar; onwillige betalers mocht de rentmeester in rechten dwingen. Geen betaling kon hij doen dan op eene door 2 regenten onderteekende ordonnantie, uitgezonderd de jaarwedden van den doctor, den chirurg en zieketrooster van het gasthuis, welke hij op simpele quitantie, en de loonen van de binnenmoeder en dienstmeisjes, welke hij zonder quitantie uit de hand mocht betalen. Alle Maandagen moest hij tusschen half één en één uur in het kantoor van het gasthuis zitting houden om inlichtingen te kunnen geven, terwijl hij op den 1en der maand door den kamerbewaarder eene som van f 200 moest toezenden aan den regent, voor die maand belast met de dagelijksche huishouding. De afhooring der rekeningen geschiedde jaarlijks door den ontvanger-generaal van Noord-Holland als oppergasthuismeester, en door de overige gasthuismeesters of regenten. In den regel had dit plaats in de maand December op of omtrent den St. Nicolaasdag. Het boekjaar liep van 1 Januari tot 31 Dec. Voor zijne trouwe administratie moest de rentmeester borgen stellen. In de 18e eeuw genoot hij een jaarlijksch traktement van f 280; daarbij kwam nog voor het schrijven der rekeningen enz. f 20, terwijl hij voor het opstellen van huurcedullen van de huurders

---

[1]) Deze voorrechten werden in 1385 door Albrecht van Beieren aan het gasthuis geschonken; in 1417 vaardigde Jacoba van Beieren een verbod uit aan de ingezetenen van 's-Gravenhage om wollen lakens te snijden en te verkoopen buiten den Haag en Haagambacht, opdat het gasthuis als „wanthuis" geen concurrentie zou te duchten hebben. Dit verbod werd door hare opvolgers vernieuwd, b.v. door Philips van Bourgondie in 1437 en door Philips van Oostenrijk in 1497, en later door de Staten van Holland bevestigd (1577), evenzeer als het recht van de korenmaat, aangezien ten gevolge der Spaansche troebelen dergelijke octrooien waren veronachtzaamd.

[2]) Zie notulenboek 1764—1790.

mocht vorderen van een huur boven de f 100 f 2.50 per jaar en van een huur beneden de f 100 30 stuiver per jaar.

Aanvankelijk in hoofdzaak bestemd tot ziekenhuis werd het gesticht in later jaren een toevlucht voor gezonde oudjes, zoowel mannen als vrouwen, daarna uitsluitend voor bejaarde vrouwen. [1]) Wanneer die overgang beide malen plaats had, blijkt niet, doch dat reeds in het midden der 17de eeuw het gesticht geen ziekenhuis meer was wordt duidelijk uit een stuk d.d. 1663 Juli 30 [2]), behelzende eene ordonnantie gemaakt door de gasthuismeesters. In artikel 9 en 10 van die ordonnantie immers leest men:

9. Aan niemant van de oude luyden sal buyten de tafel eenige spijse, of broot werden geschaft, anders als aan die gene, aan dewelke sulx bij speciaal consent, van buytemoeder sal werden toegestaan,
10. Uytgesondert, *indien ijemant siekelijk is* [3]), die sal t' selve de binnemoeder te kennen geven, welke binnemoeder dat wederom te kennen geven sal, aan de buytemoeder, wiens maant het wesen sal, en deselve buytemoeder sal alsdan behoorlyk reguard daar op nemen, en daarinne doen, sulx bij bevinden sal te behooren, *en dat so lange de siekte duyrt, en langer niet.* [4])

Uit eene ordonanntie van gelijken inhoud d.d. 1739 September 4 [5]) blijkt, dat te dien tijde nog steeds mannen in het gasthuis werden opgenomen. Eerst in reglementen, dateerende uit de 19de eeuw, [6]) wordt uitsluitend van vrouwencommensalen gesproken.

Het personeel stond onder toezicht der »Binnemoeder.« Deze moest de orde handhaven en de zorg voor het gebouw op zich nemen, alles volgens een door regenten en regentessen opgemaakt »Orderboek«. Zij moest den leeftijd van 40 jaar hebben bereikt en den Protestantschen gereformeerden godsdienst belijden. Indien zij gehuwd was, mocht haar echtgenoot mede in het gasthuis wonen. Het traktement der binnenmoeder bedroeg *f* 100.— indien zij ongehuwd of weduwe zonder kinderen was, anders

---

[1]) Zij moesten den leeftijd van 60 jaar bereikt hebben.
[2]) Nieuw-Archief van het St. Nicolaasgasthuis, inventaris no. 6 Algemeen Rijksarchief.
[3]) De cursieveering is van mij.
[4]) *Idem.*
[5]) Nieuw-Archief van het St. Nicolaasgasthuis.
[6]) Idem idem.

f 150.— 's jaars. Onder haar diende eene dienstbode tegen een jaarlijksch loon van *f* 60.— à *f* 70.—; deze werd met goedkeuring der regentessen gekozen. Te allen tijde was de binnenmoeder verplicht op verzoek verantwoording te doen aan de regentessen van datgene, wat onder haar beheer was gesteld. Verschotten moest zij steeds den rentmeester specificeeren, terwijl ieder gebroken of versleten voorwerp niet zonder diens toestemming mocht worden afgeschreven, doch dan door hem op den »Inventaris« werd gesteld, weike diende om verantwoording te doen aan de regentessen. De binnenmoeder was voorts verplicht, de vertrekken, haar tot persoonlijk gebruik afgestaan, van eigen meubelen te voorzien, alsook een bed met toebehooren mede te brengen, uitgezonderd het bedde-linnen, dat door het gesticht werd verstrekt. De personeele belasting betreffende huurwaarde, deuren, vensters, haardsteden en meubilair van het door haar bewoonde gedeelte van het gesticht was voor rekening van de binnenmoeder. Nimmer mocht zij buiten het gesticht overnachten, noch zelfs een gedeelte van den dag voor eigen belangen zich verwijderen zonder toestemming van de regentes der maand. In geen geval mochten de binnenmoeder en de dienstbode gelijktijdig het gesticht verlaten. Voor de verzorging der zieken moest zij ééne der commensalen aanwijzen voor zoover haar physiek gestel dat toeliet; bij kleine ongesteldheden bleven de commensalen in hunne cel; zij gingen niet over in de ziekenzaal voordat de genees- of heelkundigen dit gelastten. Slechts in buitengewone gevallen mocht de Binnenmoeder daarvan afwijken, doch moest dan daarover rapport doen aan de regentes der maand. Zij zelve en de dienstbode werden in geval van ziekte kosteloos verpleegd. Ten stelligste was het haar beiden (alsook den commensalen) verboden om sterken drank of likeuren in te brengen of te gebruiken.

De echtgenoot der binnenmoeder genoot dezelfde voorrechten als de suppoosten, waarvoor hij echter oppassersdiensten in het gesticht moest presteeren en boodschappen doen voor de directie en den rentmeester, terwijl hij onderworpen was aan alle voorschriften ten aanzien van de suppoosten vastgesteld. Indien zijn verblijf aanleiding mocht geven tot ongelegenheid, moest hij op de eerste aanzegging het gesticht verlaten zonder op eenige vergoeding of schadeloosstelling aanspraak te kunnen maken. Eenmaal verwijderd, kon hij nooit meer worden opgenomen en

werd hem nimmer toegestaan zijne vrouw, de binnenmoeder te bezoeken. [1])

Aangaande de leefwijze der commensalen van het gesticht zijn verschillende bijzonderheden bewaard gebleven voornamelijk uit de 17de en 18de eeuw.

Onder meer vindt men opgeteekend, dat niemand, hetzij man of vrouw zich te eeniger tijd uit het gasthuis zal mogen begeven om te gaan wandelen, eten of drinken dan bij consent van den gasthuismeester of moeder van de maand. Op Zondagen en andere »predicatiedagen« mochten zij ter kerke gaan. Niemand mocht echter 's zomeravonds na zeven uur en 's winters na halfacht uit het huis zijn, zonder dat aan de binnenmoeder te hebben medegedeeld. Van half October tot half Maart werd de poort te zes uur, van half Maart tot half October 's avonds te acht uur gesloten. Men mocht het elkander niet lastig maken, doch men moest als broeders en zusters leven en ieder zijn eigen werk doen. De mannen moesten achter in hunne kamer blijven of op de plaats wandelen, zonder dat zij voor in het vrouwenhuis bij de vrouwen of in de achterkeuken mochten komen, aleer hun de boodschap door de binnenmoeder of dienstbode gedaan was, dat zij gelijkelijk moesten komen eten.

Aan tafel gezeten, moesten zij alvorens te beginnen met eten, eene bepaalde houding aannemen voor het gebed; de mannen moesten het hoofd ontblooten, de vrouwen de handen vouwen; evenzoo bij het einde van den maaltijd. Zij waren verplicht zoolang aan tafel te blijven zitten, tot hun een kapittel uit den bijbel voorgelezen was. Daarna ging ieder weder aan zijn werk of naar zijne plaats, terwijl het mannelijk personeel niet mocht blijven zitten voor bij den haard der vrouwen of in de achterkeuken, evenmin als het vrouwelijk personeel bij den haard der mannen.

Niemand mocht eenige spijs of drank van de tafel of eenig eigendom van het huis wegdragen of weggeven, evenmin als kleederen, hetzij linnen of wollen aan iemand geven, verkoopen of verpanden op straffe van wegzending, de eerste maal voor zes weken, de tweede maal voor altijd, welke straf ook toegepast werd op hen, die zich aan sterkendrank te buiten gingen

[1]) Zie voor dit alles de „Reglementen voor de Binnenmoeder", Nieuw-Archief van het St. Nicolaasgasthuis, berustende in het St. Nicolaasgasthuis.

en aan hen, die onbeleefd waren tegen de regenten en hunne echtgenooten of tegen de binnenmoeder. Klachten over de laatste kon men doen aan den regent of de buitenmoeder der maand.

Reeds vroeger hebben we gezien, dat aan niemand buiten de maaltijden om spijs en drank verschaft werd behalve aan zieken. Het geheele jaar door at men 's middags te twaalf uur, en 's avonds van 1 Mei tot 31 October te half acht, van 1 November tot 30 April te 7 uur. Op niemand werd daarbij ooit gewacht en degene, die na het gebed kwam, werd niet meer aan tafel toegelaten. 's Middags noch 's avonds mocht langer dan een uur worden gegeten. [1])

Wat de oude lieden in de 18de eeuw aten verhaalt ons het Memorieboekje van 1798. Men vindt daarin de 2 volgende lijsten:

Lijste van het Eeten voor de oude lieden.
Soomers.

Sondag	Soupe met groenten.
Maandag	Huspot.
Dingsdag	Soupe met gehakt vleesch.
Woensdag	Versche visch.
Donderdag	Gerookt spek.
Vrijdag	Soute visch
Saturdag	Grutten of peulen off andere groente, en een stuk met kaas toe.

Lijste van het Eeten voor de oude lieden.
's Winters.

Sondag	Soupe met rijst.
Maandag	Soute vleesch.
Dingsdag	Groene erwten met worst.
Woensdag	Versche visch, anders versch vleesch.
Donderdag	Spek met knollen.
Vrijdag	Stokvisch.
Saturdag	Witte boonen en een stuk met kaas toe.

Onder de winterlijst staat aangeteekend: »Uit een sak tarwe-

[1]) Zie voor dit alles de beide reeds vroeger genoemde ordonnanties d.d. 1669 en 1739. Beide ordannanties zijn eensluidend, behalve dat in die van 1669 artikel 15 van die van 1739 ontbreekt, inhoudende de verbodsbepalingen betreffende het gebruik van sterken drank.

meel word gebakken 70 brooden van 3 ld., dus 210 ld. brood.

Er werden vier groote maaltijden in het jaar gehouden. De eerste, de Slachtmaaltijd genaamd, werd in November gehouden, wanneer het spek zoolang dagen in het zout had gelegen, tot het gegeten kon worden. Meestal werd deze maaltijd op Zaterdag gehouden.

De tweede maaltijl, het zoogenaamde Rekenmaal, had plaats op den Zaterdag onmiddellijk voorafgaande aan of volgende op den St. Nicolaasdag. Het droeg bovengenoemden naam, omdat alsdan door den rentmeester de jaarlijksche rekening van het gasthuis werd overgelegd. Tot dit maal werden de rentmeester-genèraal en oppergasthuismeester eenige weken te voren schriftelijk genoodigd met toezending van de rekening ter examinatie.

De derde maaltijd, het Groote maal genoemd, werd gehouden op den 2den Kerstdag; de genoodigden waren de dokter, de apotheker en de chirurgijn met hunne echtgenooten.

De vierde maaltijd heette die van de koude bouten en werd gehouden in het laatst van de maand Januari, niet op een bepaalden datum, doch gewoonlijk op Zaterdag.

Op den eerste, tweeden en vierden maaltijd brengt ieder regent twee gasten mede en de rentemeester één, terwijl ieder regent en regentes twee zesthalven geeft als fooitje aan de meiden.

Om een denkbeeld te geven van den omvang en het gehalte dezer maaltijden laat ik hier het menu voor den eerste volgen.

Eerste gerecht: Zeevisch in 't midden, aan het eene eynde een gekookt paterstuk aan het ander eynde een gekookte ribbe; tusschen de vis en het rundvleesch een schootel spek en een schootel mergpijpen, met zes assieten, als twee spinagie, twee savoyekool, een met knollen, en een met aardappelen.

Tweede gerecht: Een gebraade osseribbe, in 't midden aan de zijden twee gebrade kalkhoenen en een gebrade varkensribbe, twee assieten, oesterpasteitjes, twee met beulingen, een salade en een met citroenen.

's Avonds: In 't midden een cabeljauwstaert, aan de zijden de bouten van de kalkoenen ende koude gebrade osseribbe, twee met beulingen, twee met knollen, een salade en een citroenen. N.B. De Oesters zoowel voor deese als de andere maaltijden zijn 300 of 400 na dat er menschen zijn.

Het dessert zoowel 's middags als 's avonds was op de eersle, tweede en vierde maaltijd altijd hetzelfde en bestond uit het volgende:

In 't midden een halve kaas, aan de eene zijde appelen of peren, aan de andere zijde »appelecienaas«, daartusschen twee »bootertjes«, verders acht assietten als, een met tout ronds, een met avinijs biscuit, twee met »raisijnen« twee met pruimen, twee met »castanjes«.

Aangaande den slachttijd vindt men opgeteekend, dat men gewoon was te slachten twee schoone vette ossen of koeien en seven vette varkens, n.l. vier biggen en drie één-jarige varkens. Deze dieren werden geslacht op een Zondagavond in het begin of midden van November. De regenten kwamen dan na de middagpreek in het gasthuis om uit vier of meer beesten er twee te kiezen en om de varkens te zien wegen.

Dinsdags daaropvolgende werden de varkens afgehakt en door den varkensslager in het zout gelegd; de moeder maakte dan het hoofdvleesch van de runderen en van de varkens. 's Woensdags werden de regenten uitgenoodigd om naar het wegen der beesten te komen kijken en de regentessen om te zien afhakken en in het zout leggen, Dit deed de slager, waarvoor hij een flesch Spaanschen wijn ontving.

De regentessen hielden bij die gelegenheid een soort van theekransje [1]); zij kozen de stukken vleesch voor den slachtmaaltijd en regelden de provisie van erwten en boonen. Donderdags kwamen de »mevrouwen« bijeen om 9 uur of half tien om de beulingen te stoppen in de bakkerij, ieder van hen kreeg eene portie van 12 dubbele of 24 enkele met eene leverbeuling en eene bloedbeuling. De rentmeester kreeg 6 dubbele of 12 enkele beulingen met eene leverbeuling en eene bloedbeuling; evenzoo de doctor en de chirurgijn. Denzelfden dag 's namiddags kwam de regentes van de maand in het gasthuis om de beulingen aan de oude lieden uit te deelen, die ieder 3 enkele gortbeulingen, een lever en eene bloedbeuling kregen met een half pintje Spaanschen wijn, de moeder eene dubbele portie en de meiden eene gelijke portie als de oude lieden. De regentessen gaven aan ieder der oude vrouwen een »sest half« voor koffiegeld en

[1]) »De regentessen hebben koekjes en boter met koffy en thee en zitten in de regentenkamer.« —

één voor het thuisbrengen van de beulingen. Vier mannen en vrouwen hielpen aan de slacht, waarvoor zij ieder 11 stuivers kregen. Het vleesch werd aan het gasthuis geleverd door den slager van den regent van de maand. Driemaal in het jaar werd er bovendien een lam geslacht, en wel met de Voorburgsche kermis, op het Groote Maal en op Vastenavond. [1])

Voorts wordt nog melding gemaakt van eenige vaste uitdeelingen aan de oude lieden in geld en wijn in Mei, Juni en Juli; op den St. Nicolaasdag en in December voor het Rekenmaal door de regentes van de maand; op Kerstmis; op Vastenavond en op het koude boutenmaal. Op Paschen kreeg ieder behalve wijn ook oliekoeken, vijgen, rosijnen, een stuiver wittebrood, een paaschbrood van 4 stuiver en 9 eieren. De moeder kreeg alles dubbel.

Ook vindt men nog gewag gemaakt van eene uitdeeling van kaarsen en wel van November tot Februari 6 kaarsen 's weeks, van Februari tot Mei 3 en van Mei tot Augustus 1, van Augustus tot November 3 per week.

Omtrent eene uitdeeling van thee vindt men vermeld: »Aan ieder die afsiet van het gewoon sleepje bier, werd gegeeven $^3/_4$ ld. thee in de maand en aan de meijden ook $^3/_4$ ld. en aan de moeder $^1/_2$ ld., welke thee in 't begin van iedere maand werd uitgedeelt door de regentesse wiens maand het is.«

De commensalen moesten een soort »uitzet« medebrengen bij hun komst in het Gasthuis, bestaande uit een bepaald stel beddegoed, kleederen, tafelgerei en eene kast. Daarenboven 3 zilveren ducatons »om te verdeelen; te weten één voor de moeder, één voor de twee meijden, en één voor de oude lieden voor rijstenbrij.«

Een nieuweling tracteerde (»tractement«) voorts de mannen op 8 stoop wijn, pijpen en tabak en kaas en brood; de vrouwen op koffie, suiker en melk en een krentenkoekje van 1 stuiver voor ieder.

Alle oude lieden waren verplicht voor het huis te werken. De twee jongste mannen moesten turf en water dragen enz. Waren deze daartoe niet in staat, dan werden twee anderen daartoe gelast, die van de jongsten voor dat werk *f* 1.— in de maand ontvingen. De beide jongste vrouwen hielpen de wasch

[1]) In plaats van een lam kregen de oude lieden op die dagen wel eens gebrade nvleesch en dronken dan oud bier toe.

opdoen; aan plaatsvervangsters werd 6 stuiver voor iedere wasch gegeven. Voor het spinnen van een pond vlas kregen de vrouwen 1 stuiver, evenals voor het naaien van een hemd, van een paar lakens of een servet; voor het breien van een paar kousen werd 6 stuiver betaald; voor het verstellen werd 8 gulden in het jaar gegeven, voor het kousenstoppen 2 gulden in het jaar, De boodschaplooper kreeg *f* 40.— 's jaars.

Het pothuis, dat bij het gasthuis behoorde, werd verhuurd, waarvan de regentessen *f* 1 's maands ontvingen, welk geld de moeder invorderde. De straat werd verhuurd ten behoeve van de Beestenmarkt tegen 78 cent in de week, waarvan de eene helft voor de moeder en de andere voor de meiden bestemd was. Voor het vegen van de Beesemstraat ontvingen de meiden 3 stuiver 's weeks.

Indien iemand overleed, trok de moeder *f* 3 en 3 stuiver en, als er wat overschoot, nog een douceurtje van 2 à 3 gulden, al naar gelang de overledene lang of kort ziek was geweest. Aangaande de begrafenissen wordt vermeld, dat bij zulk eene gelegenheid voor rekening van het gesticht werd ingeslagen een half vat bier, waarvan ook de bidders en dragers mededronken, terwijl alle oude lieden en ook de meiden een stuivers krentekoek en de moeder 2 daarvan ontvingen. De mannen, die mede ter begrafenis gingen — en allen, die daartoe in staat waren, achtten men er toe verplicht — huurden een zwarten mantel voor hun eigen geld. De moeder had twee doodkleeden in bewaring, een oud en een nieuw (gemaakt in 1767.)

Wanneer de vrienden van een overledene verzochten het lijk te mogen hebben en op hunne kosten te laten begraven, waren zij verplicht de kist te betalen en den ouden lieden en meiden te geven twee stoop witten wijn, voor een rijksdaalder wittebrood of koekjes en voor tien stuivers tabak en pijpen. In dat geval werd het doodkleed van het huis ook niet gebruikt, terwijl aan de dragers van de buurt *f* 10 moest gegeven worden en aan den knecht van de buurt *f* 1.

De kist moest geleverd worden door den baas-timmerman van het gasthuis.

In de 19de eeuwsche reglementen voor vrouwen-commensalen treft men vele bepalingen aan, welke reeds in de vorige eeuw voor mannen en vrouwen golden en als zoodanig boven werden

medegedeeld. De belangrijkste nieuwe bepalingen waren de volgende: Alvorens intrek in het gesticht te kunnen nemen moest ieder commensaal in handen van den rentmeester in kontante penningen voldoen *van 60 tot en met 70 jaar* eene som van *f* 1500; *boven de 70 jaar* eene som van *f* 1000. Indien men binnen ééne maand na de komst overleed, werd de gestorte som onder korting van *f* 250 aan de rechthebbenden uitgekeerd. In geval van overlijden binnen één jaar werd de helft der gestorte som teruggegeven. Wanneer men langer verpleegd was, verbleven de gestorte gelden geheel ten voordeele van het gasthuis.

Het was den commensalen vergund van 10 uur des morgens tot 9 uur des avonds buiten het gasthuis door te brengen, mits men aan de binnenmoeder intijds kennis gaf het middagmaal niet mede te zullen gebruiken. Slechts bij hooge uitzondering en alleen met toestemming van eene der regentessen kon van deze bepaling worden afgeweken.

De commensalen mochten zich niet gelijktijdig buiten het gesticht begeven. Eén of twee moesten zich dagelijks in het gesticht bevinden tot het verrichten der diensten bij het reglement aan hen opgedragen of om andere diensten te verrichten, welke de binnenmoeder van haar mocht vergen.

Voorts mochten de commensalen bezoeken van buiten ontvangen, doch alleen in de spreekkamer, van 10 uur 's morgens tot 2 uur 's middags.

Desverlangd konden zij bij den rentmeester alle stukken van geldswaarde deponeeren, alsook gouden of zilveren voorwerpen, terwijl van zulk eene deponeering een inventaris in duplo werd opgemaakt, één voor den rentmeester en één voor de belanghebbende en door beiden onderteekend. Bij vertrek kon al het eigendom worden medegenomen, bij overlijden aan rechthebbenden worden afgegeven of uitgekeerd. [1])

Tot den Franschen tijd bleef het gasthuis tamelijk welgesteld, [2]) aangezien het eerst op dat tijdstip de inkomsten begon te ontberen, voortspruitende uit het reeds in de 14de eeuw verkregen recht van de korenmaat, dat een nadeel beteekende van *f* 3000

[1]) Zie de minuten en het gedrukt reglement van 1864. Nieuw-Archief van het St. Nic.-gasthuis, portefeuille alvoren, daarvan no. 4 van de specificatie, berustende in het St. Nicolaasgasthuis.

[2]) Notulenboek 1823—1846, Nieuw-Archief van het St. Nicolaasgasthuis.

's jaars. De tierceering der effecten berokkende bovendien een nadeel van *f* 4000.

Geleidelijk moet het toen in verval zijn geraakt en wel zoozeer, dat in 1823 April 17 een voorstel werd gedaan om het gesticht te verkoopen teneinde van de opbrengst lastige crediteuren te kunnen voldoen.[1]) Zoover kwam het echter niet; slechts werd het lokaal van het gesticht verhuurd en bestemd tot een pakhuis voor tabak;[2]) voorts besloot men het aantal commensalen te doen uitsterven en tijdelijk eenige loonen, b.v. dat van de binnenmoeder, niet uit te keeren. Wel verkocht men enkele eigendommen van het gasthuis, o.m. een huis met grond aan den Dennenweg. Op die wijze wist men de oude schulden geleidelijk af te doen en er zich weder bovenop te werken, met zulk een goed resultaat, dat 1 Juli 1848 het gesticht als het ware weder herleefde, het gebouw gerestaureerd kon worden en nieuwe commensalen werden opgenomen, terwijl in 1863 het gebouw, toen staande in de Oude Molstraat, werd verbouwd en vergroot.[3])

Vooral aan de goede zorgen van den regent baron Rengers van Warmenhuyzen was deze gunstige loop van zaken te danken.[4])

CORRIGENDA.

Bladz. 186 regel 10 v. o. staat: Voorhorst; lees: Voorhout.
» 191 » 6 v. b. staat: Schweickhandt; lees: Schweickhardt. Dezelfde fout aldaar regel 10 v. b.

[1]) Volgens Notulenboek 1823—1846. Nieuw-Archief van het St. Nicolaas-gasthuis.
[2]) Ibidem.
[3]) Nieuw-Archief St. Nicolaas-gasthuis.
[4]) Nieuw-Archief St. Nicolaas-gasthuis portefeuille alsvoren onder no. 16 van de specificatie.

Verbanning van Delftsche burgers A°. 1788.

Over den zoogenaamden patriottentijd in de Nederlanden — een thans weèr actueel onderwerp — is reeds zeer veel geschreven. Elk geschiedkundig werk van degelijken inhoud wijdt er bladzijden vol aan. In de laatste jaren vindt men op zuiver wetenschappelijk gebied de »Rijks Geschiedkkundige Publicatiën«, de bekende groene banden, waarin men naar hartelust kan grasduinen om een begrip te verkrijgen van het vervolg der gebeurtenissen aan het einde der 18de eeuw, de eigenlijke revolutie, toen de »lage landen bi der see« geschokt waren geweest door volkswoelingen [1]), welke voor korten tijd door de komst der Pruisen in 1787 bedwongen werden.

»Mutatis mutandis« was het in Nederland te dien tijde weêr de aloude strijd tusschen aristocratie en democratie, eene worsteling, een veelhoofdig monster, dat bij elk volk zoowel in het grijze verleden als in de nieuwere en nieuwste tijden steeds driester den grimmigen kop opstak. Ook onze dagen zijn er terdege getuigen van!

Waar het nog altijd eene questie, laat ons liever zeggen, een ideaal is geweest of het mogelijk ware uit de lessen der geschiedenis bepaalde wetten vast te stellen, daar durf ik haast beweren, dat althans ééne wet steeds zichtbaarder wordt. Met groote omzichtigheid moet ik echter mijne woorden néèrschrijven. Wikken en wegen blijve hier het parool.

Het schijnt dan, dat, naarmate een volk zich uitbreidt in zielenaantal of in ontwikkeling, *eene steeds grooter wordende wrijving tusschen aristocratie en democratie niet kan uitblijven.*

---

[1]) Vgl. van denzelfden schrijver *H. T. Colenbrander*, diens werk »De patriottentijd, hoofdzakelijk naar buitenlandsche bescheiden, 1776—1787«, 's-Gravenhage, 1897—1899. 3 dln. 8°.

Men begrijpe goed, dat de woorden aristocratie en democratie hier »cum grano salis« moeten worden opgevat, doch ik gebruik ze kortheidshalve, om ellenlange definities te vermijden. Ook laat het zich aanzien, dat zulk eene wrijving bij elk volk, dat zich ontwikkelt in eigen boezem, een nog scherperen vorm aanneemt en meer aangewakkerd wordt doordat het wereldverkeer dergelijke denkbeelden met kwistige hand verspreidt. Zulke begripskringen gaan, ondanks het dualisme in den mensch: een aangeboren conservatisme en eene onmiskenbare zucht naar verandering, zich vormend tot anarchisme, communisme en revolutie, hier en daar, minder pijnlijk, zich zettend en wijzigend tot evolutie, in onze dagen vooral in snel tempo zich verwijden.

Haasten wij ons thans tot het onderwerp »Verbanning van Delftsche burgers« volgens de »Resolutien van de Heeren van de Weth [1]) der stad Delft«, in dato 29 Juli 1788, luidende als volgt:

> Dingsdag den 29 Julij 1788. Praesent de Heeren allen, praeter van Hoecke.

(in margine:) »Eenige personen de stad ontzegt.«

»In agting genoomen zijnde, dat in de troubles in den voorleeden jaare voorgevallen, eenige persoonen zich in het koesteren van verdeeldheeden, en het begaan van excessen zoo in het afzetten van wettige Regenten, als in het feitelijk gevangen neemen van eenige Regenten en Burgers, en het pleegen van anderen geweldenarijen, boven anderen hebben gedistingueert, en daardoor den haat en afkeer, van de weldenkenden, en aan haaren Eed en pligt getrouwe Burgerije hebben verdiend, en zich ook werkelijk op den hals gehaald, zoodaanig, dat het te bedugten is, dat wanneer voorsz. persoonen zich wederom binnen deze Stad mogten vertoonen zulks aanleiding zoude kunnen geeven, tot verstooring van den thans herstelde rust en tranquiliteit, is bij

---

[1]) Archief van Delft, Inventaris, 1ste afdeeling n°. 2002.

Volgens dezen, indertijd door mij voltooiden inventaris, bestond het College van dr Heeren van de Weth. uit schout, burgemeesteren, schepenen, pensionaris en een dee secretarissen. Het vergaderde voor zaken van gering gewicht, welke men niet voor de Vroedschap bracht. Het behandelde requesten. hoorde partijen, beslechtte twisten en maakte keuren. Verder stelde het den stadssecretaris aan, schouwde brandgevaar, waterdieping, erfscheiding en doode lichamen.

hun Ed. Gr. Agtb. eenpaarig goedgevonden en verstaan te neemen de volgende,

Resolutie.

De Heeren van de Weth der Stad Delft, hebben, na rijpe deliberatie, om redenen hun Ed. Gr. Agtb. daar toe moveerende, eenpaarig goedgevonden en verstaan, de inwooning binnen deze Stad en Iurisdictie van die te ontzeggen aan de volgende personen: Adam Gerard Mappa, Frans Willem Buijzer, Iohannes Sanders, Wijbo Fijnje, Paulus Axmacher, Gerrit Paape, Ian Herman Bauni, Gerardus Verbeek, Antonij van der Linden, Hendrik Snep, Ioost Vrijdag, Adam van den Goorbergen, Aarnout Willem van Haaften, Hieronijmus Grau [1]), en Nikolaas van den Velden Pz., met last, om, voor zooverre dezelven zich binnen deze Stad off Iurisdictie van die mogten onthouden, binnen tweemaal 24 uren daaruijt te vertrekken, zonder ooit daar weder inne te komen, op poene van contrarie doende, dat door den Heer Hoofdofficier tegens hen zal worden geprocedeert, zooals om goede Iustitie bevonden zal worden te behooren.«

Deze acte is met dikke gekruiste strepen (×) geannuleerd.

In margine lezen wij:

»De daagen van Heerschzugt en geweld voorbygegaan, en door die, wanneer vrijheid en regtveerdigheid ten Zeetel gesteegen waaren, vervangende zijnde, is de nevenstaaude Resolutie, welke de nagedagtenis eener IJzere Eeuw aan de nakomelingschap tot onuitwischbaare schande van hun die tot dezelve Concurreerde, verleevendigen zal, geannuleerd en ingetrokken, en de verdienstelijke Burgers bij dezelve Resolutie, ten onrechte verbannen daar door zo veel doenlijk in hunne eer en goede naam hersteld.

Gedaan bij de Wethouderschap der Gemeente van Delft den 20 febr: t' 3 Jr. der B: V: [2])

(was get.) F: W: M: Ruijsch, Voorzitter.
» » J: Grauwesalm, vice Præses.
Ter ordonnantie van de selve:
» » P: W: v: d: Boogaart.«

---

[1]) H. Grau, medicinae doctor, zie Sollicitatie van M. J. Buyteweg.
[2]) Bataafsche Vrijheid.

Welk eene verandering in nog geen tien jaren! De in 1788 verbannen burgers waren in 1797 zoo niet martelaars geworden dan toch volkomen gerehabiliteerd. De dagen van 1788 worden hier officieel door den Magistraat van Delft gebrandmerkt als een tijdsgewricht van »heerschzucht en geweld«. De Resolutie d.d. 29 Juli 1788 met de annuleerende Resolutie van 20 Februari 1797 hebben verder geene toelichting noodig.

Waar een stadsbestuur sprak van een »ijzeren eeuw« en meer dergelijke krachttermen lanceerde, zal het geen verwondering baren, dat particulieren nog heel wat anders ten gehoore brachten.

Als niet onbelangrijk toevoegsel tot de zaak der verbannen burgers — inderdaad als zoodanig gevoelig bestraft — volgen nog eenige sollicitaties en requesten van personen, die, toen de revolutie Ao. 1795 haar beslag had gekregen een post ambieerden bij het pas opgerichte »Comité van Remotie.« [1])

In het Archief van Delft (Inventaris, 2de afd. No. 42) bevinden zich 2 pakken »Stukken, requesten, sollicitaties enz. betreffende het Comité van Remotie 1795—1798.« Uit deze verzameling geef ik ten eerste eene sollicitatie van een Delvenaar uit de kleine burgerij.

Ze luidt:

> Gelykheyk Vryheyd Broederschap aan de Commissie gedecerneerd tot ondersoek van slands en stads amptenaaren.
>
> Meede Burgers.

Daar aan uwlieder Commissie is gedemandeerd het voorstellen van zoodanige perzonen, als ulieden na rijpe overweeging, zoo uyt hoofden, van hunne bekende vaderlandsche gevoelens, als ook tot waarneeming van zodanige slands posten vereyst wordende bekwaamheeden bezittende, perzoonen Bij het Committe Milietair in den Hage voor te stellen.

Zoo neeme ik de vryheyd meede Burgers ulieden by deezen te invormeeren dat ik by voornoemde Committe sollieciteer na na de post van Condikteur, bij de Hollandsche magazyne te Delft, welke post als nog werd waargenoomen door den gewezene Garde du Corps van den exstadhouder, den perzoon van Gerrit van kuyk, en meedeBurgers op welke post ik vermeen een

[1]) Zie omtrent den werkkring van dit Comité den aanvang der sollicitatie van M. J. Buyteweg.

gegronde aanspraak te mooge maake, niet alleen om myne bekende denkwyse, maar vooral, daar ik vertrouw dat ik door een achtienjarige dienst in dezelve magazyne de nodige bekwaamheeden die tot dien post vereyst worden meen verkregen te hebben, en alschoon niet uytgeweeken zijnde, echter door de geweldige omsmyting in 1787 en tot heeden, in myn besittinge en vooral in myn bestaan by de magazyne menigvuldige schaadens, en grieven heb moeten ondervinden alle hetwelk ik vertrouw by ulieden genoegzaam bekend is en waaruyt ik voor my de gegronde hoope voed, dat ulieden my, in myn billyk verzoek uwe ondersteuning niet zult weijgeren, in welke verwagting en na toe wensching

van Heil en aanbieding van Broederschap
ik Blyve uwlieder Meede Burger
(was get.) Gysbert Bekking.

Delft 22 October 1795.
Het eerste jaar der Bataafsche vryheyd.«

Als eene soort memorie van toelichting lezen wij nog een tamelijk lang, maar teekenend stuk, zonder hoegenaamd eenige alinea, in dezer voege:

»Meede Burger.

Zie hier myne gegronde aanspraak.

Alschoon geen uytgeweeken zynde heb ik in de selfde fatale omstandigheede en nog erger met hun die uytgeweeke waare geweest, zelfs een lid van het genootschap van 1787 zynde geweest, myn vrouws vaader, Anthonie Weygel, door zyn alom bekende vaderlandsche eyver by die gevloekte omwending den haat van alles wat oranje dagt op hem gelaaden hebbende, moest sig door de vlugt redden, ik die met een vrouw en vyf kinderen zat en niet weg kon, moest dus alles wat de moetwil tegen myn vader hat uytgedagt afwachten, ik wierd gewaarschoud myn woning te verlaaten omdat deselve bedreygt wierd met een totale plundering, sworf dus eenige nagten met vrouw en kinderen, tot dat soo ik hat gehoopt de moetwil eenigsints tot staan was dan hier in bedroog ik mij, de eerste nagt dat ik weer in myn huys was wierde een gedeelte van myn glaasen ingeslaagen hetwelk in enige volgende nagten zoo verre voltoit wierd dat myn gantsche huys tot op de kleersolder met planke beset was, waarom

ik het selve moest verlaaten en in stilte elders een andere woning zoeken, daarop volgde het ondersoek van het hof van justietie, de Crimineele prosedures en een interdictie op alle de goederen van myns vrouws vader hetwelk een groote vermindering in ons bestaan te weeg bragt, in dien tyt wierd myn bestaan in de magazyne door de Heersugt van den toen zynde Condikteur Chardon ook al vermindert tot dat in het jaar 1791 myn, toen door de aanstelling van Cansieus onderdewyngaard, een derde van myn bestaan wierd ontnomen, de prosedures van myn vrouws vader ginge voort en alschoon hy in vrankryk enig soetjeyn hat was sulks niet genoegsaam om van te bestaan dus wy verpligt waaren vaader van tyt tot tyt enig onderhoud te besorgen hetwelk wy hebben onderhouden tot aan syn doot die den 10 jannuary van het jaar 1794 in duynkerke voorviel. Ziedaar soo ik vermeen een gegronde aanspraak tot een beter bestaan voor my en myn talryk huysgesin, daar nu de post van Condikteur by de Hollandsche magazyne staat vakant verklaart te worden en ik nu den tyd van agtien jaaren in dienst by de magazyne heb geweest en de nodige bekwaamheden die tot de waarneming van dien post vereyst worde meene te besitten hebbe ik my by het Committe Mielitair in den hage daartoe voorgesteld, dan daar benevens my nog drie uytgeweeken Burgers tot dien post sig by het voornoemde Committe voorstellen hebbe ik gemeent dat het voor myn nootsaakelyk was het Committe milietair in bedenking te geven dat voornoemde Burgers als uytgeweekene op alle vakant verklaard wordende posten eene aanspraak kunne maaken, hetwelk voor myn sig alleen bepaalt tot de magazyne uyt hoofde soo ik vermeen van die groote betrekking, namelyk den tyt van agtien jaaren, die ik in de selve heb doorgebracht en waarvan ik in de laatste vooral, zoo veel grieven en schaadens heb moeten ondervinden.«

Hier heeft de steller even gepauzeerd en Gij, welwillende lezer, en ik, doen het hem gaarna na.

Hij besluit nu:

»de eerste betrekking is dus dat ik van het oranje Canalje meer heb moete uytstaan dan de uytgeweekene zoo door het inslaan van glaasen als allerley smaadheeden

de tweede dat ik door vervolgingen in myn bestaan ook grootelyks ben benaadeelt

ten derden dat ik door een agtienjaarige dienst in de magazyne meen, meerdere aanspraak te hebben op de post van Condikteur dan die Burgers die op alle vakant staan verklaart te werden ampten eene billijke aanspraak kunne maaken daar het voor myn niet meer als een billyke bevoordering zoude zyn en daar by de magazyne voor myn anders niet voorhanden.«

Mag ik thans eene sollicitatie van een Delftsch *uitgewekene* uit den middenstand, die dezelfde betrekking ambieerde, hier melden? Ook bij hem was het alles behalve »couleur de rose« geweest.

»Vryheyd, Gelykheyd, Broederschap.

Aan het Comité van Remotie der stad Delft.

Burgers Representanten

Gvlieden met het vertrouwen van het stemgeregtig volk van Delft vereert zynde, en belast met de uytvoering van de Proclamatie der Provisioneelen Representanten van het Volk van Holland, in dato 12 october 1795, tot de daarstelling eener spoedige Remotie van alle 's lans of stats Amptenaaren, welke aanhangers geweest zijn van het haatelyk Orange aristocratische systema en verder alle die in de termen van deese Proclamatie vallen — heeft den ondergeteekende de eere zich nader door deesen tot Ulieden te wenden, en zijne belangens, benevéns die van zyne tans ongelukkige geworden Moeder en minderjaarige Zuster aan te beveelen, het is Ulieden allen bekend, dat hy by de noodlottige omwenteling van het schand en schendjaar van 1787, met deszelfs stiefvader Docter Hieronimus Grau ter ontkooming der woede van een dol en opgeruid gemeen zyn veyligheijd heeft moeten zoeken in de vlugt naar Frankrijk, met achterlaati[n]g van alles,

Dat deszelfs voornoemde Vader welke om zyne beweesene zuiveren Patriottische diensten aan het Vaderland en de Burgerij deeser Stad naar Eene politique Resolutie van de Weth der Stad Delft, deesen stad is ontzegt, en vervolgens door het Hof van Holland, Zeeland, Vriesland en Utregt, met condemnatie in de kosten der justitie en processen.

Dat gemelden Vader in Dunkerque is koomen te overlijden waardoor den ondergeteekende benevens deszelfs Moeder en minderjaarige Zuster, als meede door de verdere droevige gevolgen van die rampzalige omwenteling zyn ontzet geworden van dat aanzienelyk bestaan en Fortuyn van het welke zyn [1]) voorheen jouiseerden,

[1]) Lees: zij.

Dat de gelukkigste omwenteling van zaaken daar zijnde allen en een iegelijk die zich ter zaaken als vooren gemeld buyten slansch begeeven hadden, wederom zyn ingeroepen door de Verteegenwoordigers van een Vry onafhanglyk en Edelmoedig Volk, de ondergeteekende Thans in zyn Vaderland zeedert bynaar zeeven maanden weedergekeerd zynde dan tans geen het minste bestaan heeft, hij benevens zijne Moeder en Zuster, welke meede als de ongelukkige slachtoffers aanspraak hebben op de Natieonaale belooning invoceeren de publicatie van 24 September l:l: door de Provisioneelen Representanten van Holland gedecreteerd ten voordeelen der uytgeweekene en gebannene, hy ondergeteekende van Ulieden verzoek zoodannige voordragten recomandatie en instantie ter plaatse waar het behoord, als nodig zal weesen ter bekooming van den Post van Opperconductenr in de Hollandsche Magazyne alhier, althans nog bekleed wordende door Gerrit van Kuijk, en dat hij ondergeteekende dus, door het bekoomen van die Post mag worden in staat gesteld om zyne ongelukkige gewordene Moeder en minderjaarige Zuster, op Eene Eerlyk wyse te kunnen onderhouden.

Den ondergeteekende vleyt zich dat zyne Permanente [1]) Denkwysen, en zeedelyk Caracter het naauwkeurigst onderzoek kan doorstaan, zoo voor, geduurende, als naar zijne uytwyking.

Daar alle het voorgemelde Ulieden bekent is, overeenkomstig de waarheyd te zyn, vertrouwd den ondergeteekende dat Gijlieden, als Cordaate en Eerlyke Vaderlanders, welken Thans den gewichtige dog te gelyk aangenaame Post bekleed om den Orangeslaaf en Aristocraat te straffen, en den Eerlyk lang verdrukte en ongelukkig gewordene Vaderlanders naar verdiensten te beloonen, dat hij in zyn verzoeke ten kragtdadigst zal worden ondersteund, en hoopt eerlang door Ulieder bewerking zyne wenschen vervult te zien;

Heyl en Broederschap

(was get.) M: J: Buijteweg.

Delft den 30 October 1795.

het 1e Jaar der Bataafsche Vryheyd.

Hooren wij nu hoe het gegaan is met sommige neringdoenden. Voorbeelden heb ik maar voor het grijpen. Laat er één vol-

[1]) Dus niet *semipermanent*, zooals tegenwoordig zoovele zaken genoemd worden.

doende zijn, namelijk dat van een eerzamen mr. bakker. Zijne sollicitatie is van dezen inhoud, kort, krachtig en ingetogen.

»Aan De Municipaliteijd
Der Stad Delft

»Den Ondergeteekende Baltazar Elmendorp, oud 46 jaar met mijn vrou oud 25 jaar een dogter 15 jaar, en mijn jongste kint een halv jaar, door 't woeden van 't orange gemeen en moetende vlugten in 't jaar *1787* zijnde geweest Meester Bakker, en excerceerend Lit van het Schutterlijk genoodschap, ben meenige keer uijtgetrokken zoo naar Utregt als in 't Burger Leeger, mijn Pligt als burger en republicein in vrankrijk hebbe waargenoomen, zelv als zieke oppasser in een hospitaal hebbe gefungeerd zijnde tans op het Hospitaal de Humanite geplaast als bakker tot weederzegging toe, dus niet vast, verzoeke de representanten deezer Stadt wanneer ik dat kwam te verliezen of een ander in mijn plaas benoemd wierd te gedenken, naar Ulieden Heijl en Broederschap gewenst te hebben zoo ben ik

Delft den 2 October 1795
het 1 jaar der B: V.
(was get.) Balthasar elmendorp.«

Thans geef ik het woord aan een buitenman, den zoon van een melkboer. De toon van dit request, belangrijk door het avontuurlijke van het geval, is op ééne uitdrukking na fatsoenlijk. Hij schrijft:

»Vryheijdt Gelijkheydt Broederschap Aan de Commisi
ter versorging der Nootlijdende en uytgeweeken
in s: hage

also ik in den jaare,[1]) 1787 met het leger onder onder den Burger Mappa, ben uijtgetrokken naa amsterdam, en mij als een Replukijn hebt gedragen, soo dat ik verscheyde maale in het vuer heb geweest, eijndelijk van de pruijse ben krijsgevange genoomen, en naa veel honger en komer te lijde ben ontkome, met gevaar van mijn leeven, sonder kouijse of schoene aan mij voeten, door een water ben door geloope, op welke oogenblike ik verscheijde snaphaan schooten na kreeg. eijdelijk te amsterdam ben aan gekome, en vandaar na mij ouders te delft, alwaar ik van het oranje vee, wiert uijt mij huijs gehaalt, en gruewelijk wiert mishandelt, mij ouders hun koeje van het stal afgejaagt, en alles

[1]) De zonderlinge interpunctie van dit stuk is natuurlijk voor rekening van den requestrant.

wat hun aanstondt wiert weg genoome, soo dat ik na vrankerij ben gevlugt, den laaste october *1787* aldaar drie jaare heb geweest, alwaar ik van 18 lievers, in de maant moest, leven, dus geen bestandt, hadde en mijn selve met arbijde, mijn, verder bestaan heb moeten soeke, totdat ik weederom na delft bij mijn ouders ben gekoomen, dewelke met een groot huijs gesin in groote sorg en komer, en mij niet kunnende te werk stelle, in een Branderij ben gaan werke, maar nu geen bestaan gehadt hebt, seeder de franse in ons landt sijn 'gekome, om Reede alles staadt stil, en ik wenste wel om te mogen werke, in plaas van soo veel oranje vriende, opdat ik niet bij u lieden, mij arme toestandt moest bekent make, maar eijlaas nu geen werk, geen vooruytsigt de winter voor hande. ik versoek als dan seer vrindelijk om den onderstandt die aan een, nootlijde en uytgeweekene Battaaf wert, toegedeelt te mogen genieten, waarmede blij ve met agting uwe toe genegene medevaderlander.

(was get.) Gerrit van Velsen Delft den 15 October *1795*.
het Eerste jaar der Battafse vrijheijdt.«

Ten slotte, want ik moet mij bij eene ruime en interessante collectie zeer beperken, schrijf ik af het in behoorlijke [1]) termen gestelde verzoek van een militair, een instructeur, een dapperen trommelslager en een godvruchtig man. Het geschrift is niet gedateerd, maar ligt tusschen de stukken van de maand October 1795 in. Het luidt aldus:

»Siet burger Reprœsentante

Een Jornaal van mijn gedrag En handel als patriot hoe ik int Jaar 6 En 1787 in het sositiijts huijs op het oudelft alles in twerk gestelt heb om onbekwaame burgers te leere Exserseere waarvan getuijge kan den Commendant Sprewenburg daarop ben ik uijtgetrokke naar utregt vandaar gekoome sijnde heb ik met het vliegend leeger omgesworve tot de omwenteling toen heb ik met het plundere van het haagse moortrot mijn stadt helpe verdeedige tot de laaste toe Ja wel tot de laaste tot dat wij met ons vier man overschoote bij het stuk geschut En hoe ik op de brug door de moolestraat het blanke sijtgeweer van Een haagenaar heb ontworstelt En op het stuk meegevoerd En nog Een deege van Een plunderaar op de Vismart Waar van getuyge kan Cristoffer van soolinge En dat ik doe voor mijn belooning heb

[1]) Wederom met enkele uitzonderingen.

gekreege dat sij mijn tamboers plaas hebbe afgenoome dat doe de halve suyl [1]) van mijn bestaan was En kort daarop ge Eerde representante heb ik mijn grooste loon [2]) ontfange want doe ben ik van mijn Eige stadtgenoote uijt mijn huijs gehaalt En soo geslaage En getrapt de [3]) ik gans buijte mijn vermoogens ben geweest En doe moest ik nog booven dat alles al wat mijn lief En dierbaar was verlaate En uijtwijke om de moorddaadige hande van mijn Eigeburgers te ontkoome vier Jaar lang soo twijfel ik niet of gij mijn geEerd

Representante sal wel bespeure dat ik als patriot voor de Vrijheijd geleede heb En ik ben nog deselfde man Verders beveel ik mij in de gunste van mijn geEerde verteegenwoordigers En beveel u aan de hooge bescherming

Godts

En heb de Eer mijn te noemen uwe getrouwe

En onderdaanige burger

(was get.) Abraham Cieremans.«

Men moge soms glimlachen over de eigenaardige taal van regeering en volk beiden in dit tijdperk, welke dikwijls in heftigheid en gezwollenheid niets te wenschen overlaat, het is echter buiten kijf, dat men in requesten als hier behandeld, ter dege kennis maakt met de nooden en behoeften van het volk, populus, dat toch inderdaad gegronde grieven had. Natuurlijk houde men buiten rekening de »stille« en openbare krachten der raddraaiers, opruiers en volksmenners, die men altijd en overal met hun verderfelijken invloed gehad heeft.

De geschiedschijver, die zich met een koel hoofd en gewapend met betrouwbare bronnen, verdiept in volksaangelegenheden en staatsbedrijf, weet echter, vooral indien hij op rijper leeftijd is gekomen en jeugdopwellingen een juist oordeel niet benevelen, zeer wel *ware* en *denkbeeldige* »desiderata« te onderscheiden.

En dan zal dezelfde historicus, met volle waardeering van alle mogelijke officieele en officieuse rapporten, nota's, brieven, bescheiden, min of meer vertrouwelijke missieven van staatslieden, gezanten, consuls en dergelijken, soms een dieper blik verkrijgen

---

[1]) Dit woord »zuil« is inderdaad eene dichterlijke vondst.
[2]) Niet onverdienstelijk gezegd.
[3]) Lees: dat,

in den algemeenen toestand door deze »disjecta membra«, de dikwijls naief gestelde verzoeken en klachten van den middenstand en de kleine luiden, dan het allerbeste verslag, in het gezantschapshotel of in 's rijks raadzalen geboren, hem ooit kan kan schenken.

In elk stedelijk archief van eenigen omvang klopt de polsslag vanh »volle Menschenleben«. Met oordeel, ervaring en omzichtigheid hiervan gebruik makende leert men voortreffelijk historie, óók de »histoire de bataille«, maar in de eerste plaats den economischen toestand, wat dan toch hoofdzaak is.

Een stadsarchief, versterkt met het zoogenaamde Rechterlijk archief, het archief der Weeskamer en de notaricele protocollen, is eene onuitputtelijke bron voor den gesehiedvorscher. Rijksarchieven zijn uiterst nuttig en noodzakelijk, doch stadsarchieven staan daaraan in waarde minstens gelijk. Zij vullen elkander aan.

Rijks- en stadsbestuur hebben elkander nooit kunnen missen. Daar is altijd eene wisselwerking geweest tusschen Vorst en Volk. Zelfs de allerergste tyrannen, de volkomen alleenheerschers uit de oudheid, neem bij voorbeeld de koningen der Meden en Perzen, moesten zich altijd min of meer naar den volkswil schikken.

Zij, Vorst en Volk, zijn van elkaar afhankelijk. Heer en dienstknecht in de maatschappij zijn op elkander immer aangewezen geweest.

Zoo was het ook gesteld — de vriendelijke lezer sta mij deze uitweiding toe, omdat er tegenwoordig hieromtrent zulke dwaalbegrippen heerschen — met de slavernij in de oudheid en de lijfeigenschap in de middeleeuwen.

Het iš zeker goed, dat dergelijke toestanden verdwenen zijn, maar men wachte zich voor overdrijving in zijn oordeel. Wie eenigszins diep is doorgedrongen in het leven der Grieken en Romeinen — om ons alleen tot deze volkeren te bepalen [1]) — weet, dat de slaaf die goed oppaste, het nog zoo heel kwaad niet had.

Er bestonden natuurlijk ook bestiale meesters, doch het beeld van den slaaf, ons bij de klassieke schrijvers nauwkeurig en geestig geteekend, is dat van eene omisbare kracht in het huis-

[1]) Bij de Israeliten bij voorbeeld heerschten nog heel andere toestanden, doch de beschrijving daarvan zoude mij te ver voeren.

gezin, gewaardeerd als steun van meester en meesteres, als vriend der kinderen en ontzien als zoo menig getrouwe dienstbode [1]), welke jaren lang hare nuttige taak heeft verricht. Want regeert niet dikwijls laatsgenoemde, ondanks hare ondergeschiktheid en afhankelijkheid, met ijzeren roede en wedijvert hare »vrijmoedigheid« in spreken en optreden soms niet met de bekende brutaliteit van den Haarlemschen beul? En dan, menige slaaf in de oudheid kon zijne vrijheid verkrijgen, maar deed vrijwillig van ganscher harte er afstand van: hij voelde zich te vast samengegroeid met het hem dierbaar geworden gezin.

De slavernij op de Amerikaansche plantages en elders behoort ook gelukkig tot het verleden. De hoogstaande vrouw, wier boeken een grooten stoot gaven tot afschaffing der slavendiensten, mocht heerlijken zegen op haren menschlievenden arbeid verwerven. Men vergete echter niet, dat de negers — ook recente gebeurtenissen getuigen daarvan — niet gemakkelijk te besturen zijn. Een neger is door zijn warm bloed licht geneigd tot sexueele buitensporigheden, welke terecht de woede der blanke bevolking wakker maken. Ook hunne manier van vechten met het scheermes als wapen kan geene sympathie vinden.

Met de lijfeigenen was het als met de slaven vrijwel van hetzelfde laken een pak. Ridder en lijfeigene of hoorige waren nauw met elkander verbonden. Zij waren op elkaâr aangewezen; zij hadden elkander te veel noodig. Zeker, ruwe, losbandige en misdadige ridders zijn er geweest, maar ook valsche, ruziezoekende en gewetenlooze lijfeigenen. De ridder of baron kon ook niet te forsch optreden tegenover zijne lijfeigenen in zijn eigen belang en dat zijner huisgenooten. In dit geval toch liep hij de kans — hij mocht dan sterk van spieren en daarbij nog gewapend zijn — op een mooien dag door een verbolgen lijfeigene [2]) (die in berenkracht dikwijls zijn heer overtrof) zoo te worden »afgedroogd« — eene schilderachtige volksuitdrukking — dat hij er niet veel van heeft kunnen navertellen.

Gaat de vorst te ver, dan begint het volk te murmureeren en oproer, gevolgd door uitspattingen, staat voor de deur; is het volk te veeleischend, dan neemt de Staat maatregelen, welke

[1]) Dit geslacht begint, helaas, te verdwijnen.

[2]) De lijfeigenen en hoorigen woonden vlak bij de kasteelen, soms binnen de buitenste muren en grachten.

hoe goed ook bedoeld en hoe schrander overlegd ten slotte weèr nieuwe ontevredenheid baren. Geene kunst is zoo moeilijk als regeeren. Menschenwerk blijft daarbij steeds onvolmaakt. Geen deksel sluit volkomen. Zoo is het nu eenmaal in deze wereld. Met de vorsten van heden, tegelijk ondersteund en aan banden gelegd door grondwet en volksregeering, gaat het al weinig anders. Een presidentschap, hoe rationeel ook en rechtvaardig ten opzichte van menschelijke logica, kan juist door hare wisseling gemakkelijk aanleidig geven tot bevoorrechting in het schenken van ambten, terwijl in zoo 'n republiek tevens de eigenaardige gehechtheid tusschen hoofd van den staat en volk, gegrondvest op het fundament van wederzijdsch lief en leed gedurende eeuwen, geheel ontbreekt. Een statenregeering, zooals in de Nederlanden vóór 1795 brengt ook al geen volmaakt geluk. Zoolang de aarde zal bestaan, zoolang zullen er telkens twisten en oorlogen verrijzen als paddestoelen. Alles is ijdelheid in het ondermaansche. De Prediker wist het wel en zijn vader had alreede gezongen in die strenge woorden (Psalm 62, vs. 10):

»Immers zijn de gemeene lieden ijdelheid, de groote lieden zijn leugen; in de weegschaal opgewogen, zouden zij te zamen lichter zijn dan de ijdelheid.«

En waar het volk, de arbeiders, door adel, die het »noblesse oblige« vergat en geestelijkheid, welke zich niet als goede herders gedroeg, onderdrukt werden, zooals in Frankrijk vóór de groote revolutie, daar kwam het zoo vreeselijk uit, wat de apostel Jacobus gezgd had (Hoofdstuk V, vs. 1 en 4):

»Wel aan nu, gij rijken! weent en huilt over uwe ellendigheden die over u komen.

Ziet, het loon der werklieden die uwe landen gemaaid hebben, welke van u verkort is, roept, en het geschrei dergenen die geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren van den Heer Sabaôth.« [1])

DR. G. MORRE.

Delft, Sept. 1919.

---

[1]) Sabaôth = de Heer der heirscharen.

Naschrift.

Eenige doopacten betreffende de familie *Scholl* te Delft.

Doopboek der Nieuwe Kerk te Delft.

15 September 1644.

Kind: Lysbeth.
Vader: Maerten Jacobsz. Schol.
Moeder: Commertje Commers.
Getuigen: Abraham Otten, Trijntje Hendricx, Maertje Cornelis.

---

19 Februari 1679.

Kind: Geertruijt.
Vader: Dirck Schol.
Moeder: Jacoba van der Heck.
Getuigen: Jan Scholl, Louwijsa Braams.

---

15 Augustus 1680.

Kind: Dingenom.
Vader: Dirck Scholl.
Moeder: Jacoba van der Heck.
Getuigen: Meyna Scholls, Dingenom Dirckx.

---

21 December 1681.

Kind: Joannis.
Vader: Dirck Scholl.
Moeder: Jacoba van der Heck.
Getuigen: Dingenom Dircx, Meina Scholl.

---

30 Maart 1684.

Kind: Huibertus Cornelius.
Vader: Dirck Schol.
Moeder: Jacoba van der Heck.
Getuigen: Cornelis Schol, Sara van der Heck.

---

29 Juni 1691.

Kind: Geertruit.
Vader: Cornelis Scholl.
Moeder: Sara van der Heck.
Getuigen: Dirck Scholl, Magdalena Broesers.

Frederik Hendrik's bezoek aan Grave.

Op het Rijksarchief onder 1894 No. 16b bevindt zich een »Register van den Leenhoeve van Cuyck«, waarin voorin deze niet onaardige opteekening:

Den Prince van Orangien heer Frederik Hendrik als Heere der stadt Grave ende des Landts van Cuyck etc. is alhier met groote magnificentie en met verbiedinge van Magistraat buyten de Hampoorte (sijn Excie te gemoijt comende) gesalveert-gevende sijn hoochgemelt die handen etc., comende inde voirs. stadt. Is voirde ierste gewesene poorte von tcasteel een stellagie gemaect en een fraij vercyrde comedie gespeelt ter eere van sijn Hoochg. Excie en aldair noch te peerde sittende geaccomp' met veele treffelicke heeren princen, graven en als' namen de Hertoch van Boijllion [1]), de Grave van Solloms [2]) en meer andere groote heeren van qualiteyt, en alle dwelck sijn Excie een wel behagen heeft gehadt, dit geschiedt synde des dingsdaechs wesende den thienden dach Septembris in den jaere 16 hondert dertech, en opt Casteel benacht hebbende, is den 11 Septembris smorgens ten zes uhren vertrocken, ende naar Nijmegen gereijst, en tgeschut drijemael gelost.

Insgelycken die burgerijen seer vraij met haere vendelen ende geweer. J. D. WAGNER.

Het Regiment Dragonders Graaf Schlippenbach [3]) in 1739.

Uit een »Lyst van het Regiement Dragonders, geleyd werdende bij den Colonel Grave van Schlippenbach, hoe sterck het selve sig bevind op den 7 October 1739 te Nijmegen«, blijkt dat het bestond uit 8 Compagnien, de 1ste de Lijf Compagnie, de 2de onder de Luit' Colonel Baron de Jekermans, de 4de Majoor van Nes, de 4de Capitein van Vrijenes [4]), de 3de. Capitein van Olden-Bokum [5]), de 6de Capitein Ingenrae, 7de de Capitein Gomaz en de 8ste Capitein Comans.

Elke compagnie moest compleet zijnde tellen: 3 officieren, 1 wachtmeester, 1 tamboer, 39 dragonders met 39 paarden.

Het geheele Regiment mankeerde in 1739: 5 dragonders en 27 paarden. J. D. WAGNER.

---

[1]) Frederik Maurits de la Tour d'Auvergne, Hertog van Bouillon en kleinzoon van Willem den Zwijger.

[2]) Johan Albrecht Graaf van Solms en broeder van Amalia van Solms.

[3]) Casimir Abraham Graaf van Schlippenbach.

[4]) Hieronymus van Someren van Vrycnes.

[5]) Johan Everhard van Oldenbocum.

LIJST van voorwerpen die door het Gouvernement van SURINAME in 1912 zijn opgezonden aan het RIJKS-MUSEUM te AMSTERDAM, afkomstig van het opgeheven Departement der onbeheerde boedels en weezen.[1])

No. Omschrijving der voorwerpen.

1. Een kruisje; aan de eene zijde in vergulde letters op blauw emaille »Vive le Roy«.
2. Een portret in vergulden lijst.
3. Idem idem aan de keerzijde beschreven als volgt: »Joh. An. Spach 1802 5/14 gemaakt.«
4. Een portret in vergulden lijst; een silhouet als voren.
5. Een miniatunrportret (in goud gevat).
6. Idem aan de keerzijde de letters I. L. in goud gevat.)
7. Een portret op katon.
8. Een miniatuurportret (op ivoor); een silhouet.
9. Idem (in goud gevat met paarlen om den rand; aan den keerzijde hoofdhaar).
10. Een verguld of koperen medaillon (van binnen aan de eene zijde miniatuurportret van een meisje, met halssnoer met een kruis, aan de andere zijde met haar belegd, waarop de letters in een ovaal I. M. W.).
11. Een miniatuurportret van een man; een dito van een vrouw (op ivoor).
12. Een miniatuurportret van een vrouw met een kurketrekkers-krul; aan iedere zijde van het hoofd (op karton).
13. Een doosje waarin een portret van eene vrouw van kanten sluier (in goud gevat en haar aan de keerzijde).
14. Een doosje waarin portret van een meisje met blond haar.
15. Een miniatuurportret van een inlandsch meisje met een hoofddoek.
16. Twee silhouetten in vergulden lijsten.
17. Een metalen medaille; (gedenkpenning aan Petronella A. van Tetroode 1820).
18. Een pakje inhoudende een daguerriotype van een man, een

[1]) Het Departement der onbeheerde boedels en weezen werd opgeheven in 1876 (Gouv. blad No. 151). De voorwerpen hebben tot 1912 berust in het kantoor van den Administrateur van Financiën van Suriname, waar zij door ondergeteekende in 1910 werden gesorteerd. De opzending had in 1912 plaats.

No. Omschrijving der voorwerpen.

van een vrouw en dertien silhouetten (waarvan een in lijst benevens twee boekjes).

19. Een metalen medaille; aan de eene zijde: Beleg van Naarden 1814, aan de andere zijde Hulde van de Hoofd Commissie te Amsterdam aan I. Hanenberg.
20. Een paketje inhoudende een portret, twee silhouetten en een gouden doekspeld voorzien van het silhouet van een vrouwenkopje.
21. Een ovaal medaillon voorstellende een man met gepoederd haar in een groote witte bef.
22. Een blikken trommeltje inhoudende 75 (vijf en zeventig) oude Nederlandsche en vreemde munten.
23. Een ovaal medaillon aan de voorzijde een vrouw in witte japon, aan de achterzijde vlecht van zwaar bruin haar.
24. Een zilveren medaille, toegekend aan I. A. Regenbogen; Th. Doct. & Prof. FRANEQ. MERUIT. MDCCCI.
25. Een zilver-vergulde medaille toegekend aan J. E. Backer door curatoren van het Gymnasium te Gouda. 1787.
26. Een gouden medaille beschreven als volgt: aan de eene zijde S. C. ERKENTENIS voor de bewaarde rust binnen de stad bij de herstelling van 's lands constitutie Ao. 1887; aan de andere zijde bovenaan „Gehouw en Getrouw", in het midden „Eendragt" en onderaan „Steeven van Wageningen".
27. Een doosje waarin 3 matrijzen voor medailles:
    a. ten behoeve van D. Christiaan Frederik Kleynhof 1786 en de randschriften; Hort, Med. Amstel Liber. Ingressus en aan de keerzijde; Adest. Maximus Aegris Auxilator;
    b. alsvoren ten behoeve van Dr. Coster 1814;
    c. alsvoren ten behoeve van D. Koster $18^1/_2$ 11 met de randschriften; Horti Med. Ul trai ect. Liber. Ingressus en Collegoium Pharmaceuticum MDCCLXXVI.
28. *a.* Een matrijs van goud; aan de eene zijde twee gevleugelde engelen dragende ieder een brandende fakkel en twee duifjes in een ring aan een ketting en twee wapens onder de plint met het randschrift: ter gedachte van haar gulde-bruyloft den 29 Mey 1698; aan de andere zijde 16 — 48 »Dor man en vrou ben ik dees dag Naa vyftig jaar getroud te leeven Aan 't Kroost van 't derde lit gegeven

No. Omschrijving der voorwerpen.

opdat haar »feest lang heugen mag«; en het randschrift Cornelis van Pylsweert oud 71, Geertwyt van der Smack oud 72 jaer, getrout in Rotterdam den 29 Mey (1698).

b. Een matrijs van zilver; aan de eene zijde dezelfde figuren als bij *a.* met andere wapen van den man en het randschrift: ter gedachtenis van 't vyf en twintigh jarich houwelyck 1698; aan de andere zijde: Door man en vrou ben ik dees tyd Aen 't Kroost van 't tweede lit gegeven. De kinderen zyn heel verblyt Naer vyf en twintigh jaren tyt hun oudere wel getroue zyn leven; en het randschrift: Volckert van Halm en Adriana van Pylsweert getrout den 23 Mey 1673.

29. Een doosje inhoudende:
   1. Een zilveren gedenkpenning van het honderdjarig bestaan van Hernhut 17 Juni 1722 – 17 Juni 1822.
   2. Een zilveren gedenkpenning van het honderdjarig jubilé gevierd op 24 Augustus 1778 van het Luth. Diac. Weeshuis.
   3. Een zilveren medaille van Neuheusel met opschrift: Erbaut Ao. 1581 von Furcehen erobert Ao. 1663 von Kays Mag. belagert den $\frac{27 \text{ Juni}}{7 \text{ Juli}}$ mit sturmender hand erobert den $\frac{9}{19}$ Aug. 1685; keerzijde beeld van de stad in het vijandelijke kamp het opschrift: Goudium Imp. Zilveren gedenkpenning met de opschriften aan de eene zijde Petronella Anna van Tetroode geboren 7 april 1797, overleden 7 Februari 1820; aan de keerzijde: zy leefde kort maar besteede haar tyd wel.
   4. Een metalen medaille van den zeeslag van Doggersbank 5 Augs. 1781.
   5. Een metalen Amsterdamsche Almanack voor het jaar 1767; aan de keerzijde: het borstbeeld van Willem V met het randschrift Willem V Pr. van Oranje.
30. Een zilveren Cachet met wapen van Mr. Salomons Lynslager.
31. Een doosje waarin een metalen medaille van den zeeslag van Doggersbank 5 Augustus 1781 met lint rood, wit en blauw.

No. Omschrijving der voorwerpen.
32. Vijf koperen zegelstempels van de kolonie Suriname. [1]).

Het historische wapen met het zeilend schip en de Indianen als schildhouders, zooals nog hier en daar gebruikt, b.v op bankbiljetten en de wisselbrieven der Surinaamsche Bank met het bekende devies: »Justitie Pietas Fides«, dient echter in eere te worden hersteld en b.v. geschonken aan de Stad Paramaribo evenals de stad Batavia haar eigen wapen heeft gekregen in 1900. Eene goed gelegenheid om dit te schenken ware daarvoor geweest den 27 Febr. 1917 toen den dag herdacht werd (men heeft dien gelegenheid laten voorbijgaan) waarop de Kolonie Suriname voor 250 jaar aan Nederland kwam.

Ondergeteekende doet een beroep op de bevoegde autoriteiten om aan de stad Paramaribo het Historische Wapen te schenken na het sluiten der vrede.

Paramaribo, Mei 1919. FRED. OUDSCHANS DENTZ.

Plakkaat [2]) op de invoering van de eerste munt in Suriname.

Bijdrage van F. E. Br. MULERT.

Den gouverneur van de provintie van Suriname met den gevolge en de aancleven van dien

Allen dengenen, die desen sullen sien ofte hooren lezen saluyt

[1]) Tot 1911 heeft men in de kolonie ten onrechte veelal een verkeerd wapen gebruikt n l. het z g. Surinaamsche wapen of „*Tabakswapen*". Ondergeteekende vestigde hierop de aandacht der autoriteiten in een uitgewerkte studie van de geschiedenis van dit wapen, verschenen in het nieuwsblad »De West« van 15 November, 25 November en 21 December 1910, waarop een beschouwing volgde van den heer C. C. M. Ligtenberg in het zelfde blad van 23 en 29 November 1910.

De Gouverneur der Kolonie verzocht daarop aan den Minister van Kolonien om hem mede te deelen welk wapen als het wapen der kolonie Suriname was te beschouwen.

In aansluiting van het nog altijd geldend besluit van den Gouverneur van 23 Maart 1869 (G. B. No. 13) deelde de Minister mede dat als zoodanig was aan te merken het Wapen van het Koninkrijk der Nederland, laatstelijk vastgesteld bij K. B. van 10 Juli 1907 (Staatsblad No. 181), gewijzigd bij dat van 13 Juli 1909 (Staatsblad No. 271). Daarop richtte de Gouverneur een rondschrijven aan alle Departementen op 2 Maart 1911, No. 1, verzoekende bij het drukken van bescheiden of bij het doen aanmaken van cachetten of stempels rekening daarmede te houden.

Op het Gouvernements Advertentieblad van 7 Maart 1911, No. 21, verscheen voor het eerst het Nederlandsche Wapen.

Na het schrijven van mijn artikel bovengenoemd werd in den toren van het gebouw

doen te weten dat vermits alhier te lande geen cours van geld is, seer groote mogelyckheyt ontstaet in het coopen van goederen ende betalen van schulden, bysonderlyck van kleynicheden soodat de luyden beswaerlyck van den anderen connen comen, oock dat het bijna onmogelyck is 's Lants gerechtight. te ontfangen, die de hren Staten van Zeelent verstaen dat puncterelyck sal werden voldaen, soo ist, dat wy daerin willende voorsien, goetgevonden hebben tot accomodatie van d'ingesetenen te doen maken seecken Copen penningekens, van 1, 2 en 4 die ganckbaer sullen wesen voor soo veel ponden suycker alsse genombreert syn, waermede yder een sal connen te marct gaen en alle beuselingen als anders af betalen, sonder daer van bouck te houden, gelyck tot noch toe heeft moeten geschieden: daerenboven alsoo bevonden wort, dat vele ambachtsluyden tot seer groot nadeel van de colonie een gewoonte maecken van in de herbergen te gaen drincken en condiderabile quantiteyt suyckeren verteeren, voor dat se het eens hebben verdient, waerdoor dan altyts comt te gebeuren, dat de herbergiers op hare betalinge niet passen om de schippers en andere varende luyden daer se stercken dranck van gecocht hebben, op haer tyt te betalen, maer laten se vertrecken, sonder te voldoen. 't Welck in 't Vaderlant een groote blame op dese colonie is brengende, soo ist dat wij geordonneert hebben, gelyck wij ordonneeren bij desen, dat van nu voortaen geen herbergier aen niemant wie het oock soude mogen wesen eenigen dranck sal tappen sonder de betalinge daernevens t' ontfangen, oppene van dat geen recht sal worden op iets dat de herbergiers sullen hebben uytgeborcht.

Ende opdat bovengemelte penninxkens tot geriefe van ydereen mogen strecken en van handt tot handt voor betalinge dienen soo nemen wij aen ses weecken voor het vertrek van yder schip des versocht sijnde, aen de schippers, matrosen en schotse koopluyden, die daermede staen over te gaen, suyckeren te doen le-

---

van de Administratie van Financien, door den heer Van West, die het oud-archief regelde, gevonden een aantal koperen zegelstempels van de Kolonie Suriname, die hoewel verweerd, nog duidelijk de 3 perioden vertoonden waarin het Surinaamsche wapen heeft verkeerd en door mij beschreven n.l. het gecombineerde wapen voor 1771 n.l. dat van de West Ind Comp., dat van de familie Van Aerssen van Sommelsdyck en dat van de stad Amsterdam, het wapen van 1771 (zonder dat van de familie Van Aerssen vrn Sommelsdyck) en het wapen na 1795.

[3]) R. A. in Zeeland De zoogen. papegaaipenningen bevinden zich in het Kon. Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen te 's-Gravenhage.

veren voor soodanige penninxkens als se aen onse ordre sullen ter hand stellen ende tot aller tijde, deselve penninxkens voor 's Lants gerechtigheyt aennemen, waarnae zich ydereen sal hebben te reguleeren alsoo wij sulcx ten dienste van den lande hebben bevonden te behooren. Aldus gedaen in Suriname den 8 Mey 1679.

Een merkwaardige particuliere brief over het eerste optreden in Suriname van Gouverneur Heinsius.

Bijdrage van F. E. Br. Mulert.

Noble et très honoré Seigneur,

Cellecy sera pour dire à mons[r], qui ray entendee par le dernier navire arrivé, que mons[r] s'allait dérechef marier Avec Madame Shertenius, [1]) si le mariage est accompli, ie souhaitte par celle cy à mons[r] et Madame Autant de benedictions, et prosperitez. tant en l'ame, – comme au corps, comme i'en puis souhaitter pour moy mesme: ie reiteze encor ma tres humble requetste a mons[r] (s'il est possible) de faire recevoir mon payement, desassi quations que mons[r] Kempeta entre mains, comme aussi pour le reste de mon payement du lieut[t] de Huybert, i'es cris par cette accasion à misserg[rs] les Estats, ie les prie de me faire la grace, de m'ordonner un traittement pour mon office de Receveur, [2]) pour l'espace de quattre ans, qui m'a cansé tant de peines et fascheries, par la malier des habitants, et le peu de maintien des command[rs], mons. le gouvern[r] fait recevoir les arrerages du hoofftgelt [3]) de ceux, qui n'ont voulu payer, comme aussi les quattre pour cent du succre embar qué par les habitants depuis le *25* Juillet *1675* jusqui a sa vensce, les habitants fulminent beaucoup contre les dit gouvern[r], et experimente à son tour leur malice, il 'y a quelques iours passez a matrès humble re-

[1]) R. A. in Zeeland. Sterthemius – *Mr. Jacob Winckelman*, raad te Vlissingen en weduwnaar van Susanna Thibaut huwde in October 1679 Maria Elisabeth Sterthemius. (De families Sterthemius en Thibaut behoorden tot de zeer rijke Zeeuwen.)

(Kempe was rekenmeester van Zeeland.)

[2]) Combe, in 1668 commijs geworden, had men in 1675 bovendien ontfanger (der belast.) gemaakt.

[3]) Voor elke ingevoerde negerslaaf, een belasting, die, door de knoeierij der kapiteins der slavenschepen uit Angola en Calabar (op de Westgrens van Kameroen) telkens ontdoken werd.

queste, mons^{r} le gouvern^{r} m'a fait la grace de me descharger de mes offices, le dit gouvern^{r} donne une petitti rantsonaux soldats et officiers, parfois des vivres gastez, les soldats crioyent contre moy, pourquoy ie ne parloy pour eux et vouloyent que ne fist des loix au dit youw, [1]) le dit gouvern^{r} en 'avait aussie réiglé ma rantson, et obligé à faire la garde pour simple soldat avec les bourgeois, choses inouies pour un commis, outre plus le dit gouvern^{r} est si mésfiant, qu'il ne me confiait pas les chefs des ammonitions de guerre, et desviores, iestois obligé de porter les clefs chez luy, et de les aller qriérir, quand i'en avois à faire, autre plus me te noit si suiet pour son service, que ie ne pour rois vacquer nullement à mes propres affaires, et estre su iet à entendre du bruit des eins et des autres, le dit gouvern^{r} prétent faire payer aux soldats *40* sols par semaine favur lerers rantson, et aux officiers à l'advenant, disants puis qu'il faut que nous paions nos vivres, que l'on nous donne donc des vivres, qui soyent bons, et non gastez, le dit gouvern^{r} est un homme regardant de bien près pour esparyner les gages d'un commis, il fait faire la fonction tantost par l'un, tantost par l'autre; le dit gouvern^{r} m'a promis de me faire payer des deniers desboursex pour le pays, si leshabitants payent les 4 p^{r} 100 du succre embarqué, et ce qu' ils doivent du hoofftgelt, cela se montera a une bonne somme, s'il ne tient sa promesse a me faire payer ie servy contraint de luy faire un présent pour l'obliger a cela, cette semaine Dieu afdant, i'ay envie de traitter chez moy le dit S^{r} gouvern^{r}, Sa famille, et les officiers ayant destiné un bon agneau de mon petit troupeau pour cela; [2]) le q de may passé il a pleu à Dieu d'appe le'r en son repos mon père, il n'a esté que trois iours malade, il ist esteint comme une chandelle; s'il plaisoirt à ce bon Dieu nousdonner la paix avec les Indiens, ie m'en irois acheter un plantage et demeurer là a le faire cultiver en repos; les Indiens nous font encor fortement la guerre, ils out bruslé et des-

---

[1]) Een dergelijk denkbeeld van Combe omtrent Heinsius was even ongegrond. Beiden kenden elkander te voren niet, in zijn eersten brief aan de Staten van Zeeland schrijft Heinsius, dat Combe zeer gehaat was, maar dat dit niets bewees, want de predikant verzekerde, dat C. een vroom man was. Ik voor mij geloof dat C. een integre ambtenaar was, maar (een) verbitterd (Franschman) door het vechten tegen de corruptie en het wanbeheer.

[2]) Joannes Heinsius, die, als gewezen secretare van Brazolie (tot 1653), een corrupt bestuur aanvaard de op 22 December 1678. Zijn achterdocht tegenover Combe was echter ongegrond.

truit entierement en des plantages de messrs Munninc avec un autre plantage voisin, ayants tue quelques blancs des dits plantages sil ne nous vient de secours et Dieu nous ayde, ie crains que nous serons obliger d'abandonner Suriname, les in diens menacent de brusler entierement les cannes de duc cre en le seicheresse, qui sont en ce temps là fort seiches et fort faciles à brusler et après destruin les plantages, et nous massacrer, disants qu'ils verclent, que nous sortions de leurs pays, qui leurs appartient, ay ants estez violenter, et mal traitter des nostres en leurs propre pays, s'estants plaints des torts et iniures faites à lux a nos commandrs on ne leurs a iamais donné satis factionny maintenu dans leur propre paijs, disants qu'ils sont las de souffrir davantages, voilà les fruicts du mauvais gouvernement de Surename et du peu d'ordre, qui y a regné depuis le despart de monsr Lichtenbergh [1]) de bonne mémoire, pourveu que les commandrs ayent fait leurs affaires, et esparqué des briens en prenants des présents de corruption, els out négligé le bien public, un chascun songe à desloger et sortir d'ici, si le gouvernr voulait laisser aller, un vent aller à Tabago, [2]) un autre aun isles francoises et angloises un autre s'enfuit sans congé comme un Otto Heeden, [3]) avec d'autres, sans payer leus créditeurs: i'éntens que monseigr le pensionaire [4]) A achité un apart de plantage, de monsr van Cruiningen, son fils, bequel m'a envoyé procuration pour solliciter le payement du directeur, ie commence par ce navire a envoyer quelques ocx hooffts de succre pour payement à monsr van Cruningen; estants capables de pouvoir rendre quelque service davantage a mes dito seigrs ils peuvent disposer entièrement de leurs très humblesserviteur, pour le prochain navire. Dieu ay dant, ie me donneray l'honneur d'escrire un mot de lettre à monseigr le pensionaire, pourluy presenter mes tres humbles services, cependant ie finis la pnte en presentant mestres humbles respects et services à ma noble dame incognue, made-

[1]) In 1678 overleden. Hier komt nog eens uit, wat de kolonie aan hem verplicht was. Tot de komst van Heinsius hadden de milit. comm. als Gouverneur gefungeerd.

[2]) Dit eil. was reeds sinds '77 Fransch of vast de vrede van Nijmegen (1678) aan ons teruggeven.

[3]) ? ?

[4]) De raadspensionairs over Zeeland Pieter de Huybert. Zijn zoon (Anthonie) was heer van Kruiningen en raadsheer in den Hoogen Raad. Vermoedelijk was (ziel) »lient. t. d. H.« zijn zoon Jan. [Combe teekent zich, evenals de (nog levende) ex-eerste minister van Frankrijk (ex-protestant) Combe, niet Combé].

moiselle, messrs d'Oosterland [1]) et à toute la famille, et suis
Noble et tris honoré sergr
Le très humble tres obérssant
et obligé valet Nicolas Combe.

[2]) Monsr le gouvernr a fait battre de la monnaye de cuure romme des deuton d'un, 2, 3 et 4 sols pièce, il paye avec le dit cuure, ceun qui sont en son service, les personnes francs d'uucuns ne veulent recevoir le dit argent en payement, ie crains que cela cousera beaucoup de bruit dans le pays.

STEDEGESCHIEDENIS.

Een poorterlijst van Gouda — van 1456–1466. —

DOOR

DR. J. HUGES.

(Voortzetting en slot van Nav. LXVIII, 186.)

(fol. 19vs.) Jan Gerijtsz. poirter ontfangen upten lllen dach in Januario anno LXllll, borch Jan Dircxz. up Jans voirs. huys ende erff in Koemienstege naist Dirc Jansz. die metzelair noirtwairts, bij burgermeyster Adriaen Gerijt Woutersz. ende Harman Harmansz. is borch voir die nobel ende Harman voirs. loefde Jan Dircxz. scadeloes te houden,

Jan Willemsz. poirter ontfangen upten llllen dach in Januario anno LXllll, borch Pieter Symensz. up sijn huys ende erff staende in Tevencoop naist Dirc Tinbaensz. westwairts ende Degenaer loeft voir die halve nobel, bij burgermeijsters Jacob Rommersz. ende Adriaen Gerijt Woutersz.

Ermbout Willemsz. poirter ontfangen upten llllen dach in Januario anno LXllll, borch Dirc Jacobsz. up sijn huys ende erff in die Commijnstege naist Adriaen Gerijt Woutersz. oestwaerts ende Dirc Jacobsz. sal betalen die halve nobel upten Pinxterdach naistcomende, bij burgermeyster Adriaen Geryt Woutersz.

Pieter Willemsz. ontfangen poirter upten Ven dach in Januario

[1]) Vermoedelijk zoons uit het eerste huwelijk van Mr. *Winckelman*.
[2]) Bij wijze van postcriptum op de eerste blz. in margine geschreven.

anno LXIIII, borch Gerijt Baerntsz. up sijn huys uptie hoyck van Corte Groenendael, bij burgermeyster Adriaen Gerijt Woutersz.

Pieter Jansz. ontfangen poirter upten Ven dach in Januario anno LXIIII, borch Claes Jansz. die ketelboeter up Claes Jansz. tuyn buyten Dycxpoirt naist Jacob Rommersz. zuytwairts, bij burgermeyster Jacob Rommersz.

Jan Jelijs ontfangen poirter upten Ven dach in Januario anno LXIIII, borch Eelgijs die hoppecoper, Gheen Allairtsz. ende wilde Wouter, (bij) burgermeyster Jacob Rommersz.

(fol. 20.) Jan Gerijtz. die snier ontfangen poirter upten Ven dach in Januario anno LXIIII up sijn tuyn in die Guldenpoirt naist coman Claes zuitwairts. (bij) burgermeyster Adriaen Gerijt Woutersz.

Willem Pietersz. ontfangen poirter upten Ven dach in Januario anno LXIIII, borch Raes Gerijtz. up sijn huys uptie Goude naist Jan Pietersz. westwairts, (bij) burgermeyster Adriaen Geryt Woutersz.

Dirc Enbrechtsz. ontfangen poirter upten Ven dach in Januario anno LXIIII.

(fol. 20vs.) Poirters ontfangen int jair XIIIICLXIIII ende waren burgermeijsteren Gerijt Hagensz., Dirc Gerijt Woutersz.

Dirc Claesz. poirter ontfangen upten XXVIIen dach in Februario anno LXIIII up sijn huys ende erff in die Conincxstraet naist Gijsbrecht Gerijtsz. zuytwairts, bij burgermeyster Dirc Gerijt Woutersz.

Claes Gerijtsz. die timmerman poerter ontfangen upten XXXen dach (sic) in Februario anno LXIIII up siin huys in die Cleijwechstege naest Herman Woutersz. oestwairts, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Dirc Jacobsz. van Stolicx poirter ontfangen upten IXen dach in Maert anno LXIIII, borch Pieter Jacobs up sijn huys ende erff ende gelegen is in die Keyserstraet naist Faes Jansz. zuytwairts, bij burgermeyster Gerijt Hagensz., actum IX dach in Maert anno LXIIII.

Willem Yenensz. poirter ontfangen upten XIIIIen dach in Maert anno LXIIII, borch Wouter Jans up sijn huys uptie Haven naist sinte Katrijnen, bij burgermeyster Gerijt Hagensz.

Heynric Claesz. poirter ontfangen upten Vllen dach in April anno LXllll, borch Gheen Allairtsz., Dammes Claesz., bij burgermeyster Gerijt Hagensz.

Pieter Mathysz. poirter ontfangen upten XXVlen dach in Meye anno LXllll, borch coman Willem up sijn huys uptie Haven naist Jan Jacobsz. noirtwairts, bij burgermeyster Dirc Gerijt Woutersz.

Wouter Woutersz. ontfangen poirter upten Xllen dach in Julio, borch Heynric Woutersz. up sijn huys ende erff ende gelegen is in Doudelle naist Claes Gerijtsz. die kistemaker westwairts, bij burgermeyster Dirc Gerijt Woutersz.

Jonge Pieter Dapper ontfangen poirter upten Xlllen dach in Julio, borch Pieter Dapper, (bij) burgermeyster Gerijt Hagensz.

Florijs Claesz. van Wensveen poerter ontfangen upten XVen dach in Julio anno LXllll, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Jan [1]) Pietersz. van Enchuysen poirter ontfangen upten XXVlen dach in Februario anno LXllll, borch Joncker Ballemaker, bij Gerijt Hagensz.

Jan van Tiel een snier poirter ontfangen upten eersten dach in Julio anno LXllll, borch Willem Kers, bij burgemeyster Gerijt Hagen.

Jacob die buyser onse tollenair poirter ontfangen upten lesten dach van Junio anno LXllll, borch Florijs Jansz., bij burgemeyster Gerijt Hagen.

Gerijt Roelofsz. poirter ontfangen upten lesten dach van Augusto anno LXllll, borch Jan Aerntsz.

Jan Gerijtsz. Doerwoot poirter ontfangen upten llen dach in Augusto anno LXllll, borch Jan Minne, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Aernt Aerntsz. die metzelair van der Goes poirter ontfangen upten lllen dach in Augusto anno LXllll, borch Gerijt Reyersz.

Jacob Lambertsz. van Aernhem poirter ontfangen upten lllen dach in Augusto anno LXllll, borch Eelges Heynricxz., bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Aelbert Evertsz. van Amersfoert poerter ontfangen upten vijften dach in Augusto anno LXllll, borch Danelt van der Kat, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Meester Jacob Horst ontfangen poerter upten sevensten dach

[1]) Het hier volgende is geschreven op een los blad, gelegd tusschen fol. 20 vs. en 21 rt.

in Augusto anno LXIIII, borch Gerijt Dircxz. ende Dammas Claesz., bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Cornelijs Gijsbrechtsz. uit Zuyt-hollant poirter ontfangen upten IXen dach in Augusto anno LXIIII, borch Katriin Versover, bij burgemeyster Gerijt Hagen.

Willem Engebrechtsz. poirter ontfangen upten XIen dach in Augusto anno LXIIII, borch coman Jan Engebrechtsz., bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Harman Augustiinsz. poirter ontfangen upten XIIen dach in Augusto anno LXIIII, borch Jan Reyersz. die scipper, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Willem Pietersz. poirter ontfangen upten dach voirs, borch Dirc die stilgancmaker Jans huysheer, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Claes Snellairtsz. poirter ontfangen upten XXen dach in Augusto anno LXIIII, borch Dirc mit die gelde, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Pieter Willemsz. van Brecouwe poirter ontfangen upten lesten dach van Augusto anno LXIIII, borch Baertout Verbrngge, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Aernt Claesz. van Haerlem poirter ontfangen upten dach voirs., borch Claes Jansz. die backer, bij bnrgemeyster Gerijt Hagensz.

Dirc Dircxz. van Nuwerkerck poirter ontfangen upten eersten dach in November anno LXIIII, borch Gerijt Jansz. buten Potterspoirt, bij burgemeyster Gerijt Hagenz.

Jacob Roelofsz. buyten Potterspoert poirter ontfangen upten vierden dach in November anno LXIIII, borch Gerijt Jansz. bij die Winterdijck, bij Gerijt Hagen burgemeyster.

Witte Gerijtsz. poerter ontfangen upten sesten dach in Novembri anno LXIIII, borch Dirc Jansz. die hout, bij burgemeyster Gerijt Hagen.

Dirc Jansz. naest Yde Witten poerter ontfangen upten IXen dach in Novembri anno LXIIII up siin huus ende erf ende molen, bij burgemeyster Gerijt Hagens.

Jacob Jansz. van Yselsteyn poerter ontfangen upten XIIen dach in Novembri anno LXIIII, borch Jacob die Vries, bij burgemeyster Gerijt Hagen.

Cornelijs Kerstantsz. van Biervliet poerter ontfangen upten XIXen dach in Maert anno LXIIII, borch Pieter Woutersz., bij

burgemeyster Gerijt Hagensz.

Katriin Dirc Evertsz. poertersse upten dach voirs., borch Paeus Daemsz, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Claes Heynricxz. poerter ontfangen upten XXendach in Novembri anno LXllll, borch Dirc Aernt Jansz. knaep, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Symen Dircxz. poirter ontfangen upten XXen dach in Novembri anno LXllll, borch Aernt Jansz. in die Conincxstraet up sijn huus in die Conincxstraet naist Huuch Gerijt zuytwairts, bij burgermeester Gerijt Hagen.

(fol. 21)..... Willemsz. poirter ontfangen upten Xllll en dach in Julio..... Gerijt Willemsz., bij Gerijt Hagensz.

Lenairt Mathijsz. poirter ontfangen upten achtienen dach in Julio, borch Jan Gerijtz. die snier up siin huys ende erf ende gelegen is op die Cleywechstege naest Andries die glaesmaker oestwairts. bij burgemeyster Dirc Gerijt Woutersz.

Allairt Willemsz. ontfangen poirter upten achtiensten dach in Augusto anno LXllll, borch Meeus Damesz. up siin huys ende erf gelegen in Tevecoep, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Volpairt Dircxz. poirter ontfangen upten twintichsten dach in Augusto anno LXllll, borch Hillebrant die stoeldraeyer up siin huys, (bij) burgemeyster Gerijt Hagensz.

Cornelis Kerstantsz. ontfangen poirter upten XXll en dach in Augusto anno LXllll, borch Gerijt Gijsbrechtsz. die scipman, (bij) burgemeyster Gerijt Hagensz., actum XXll daghe in Augusto anno LXllll.

Adriaen Hermansz. poirter ontfangen upten vierden dach in September anno LXllll, borch Aecht..... wedve, (bij) burgemeyster Gerijt Hagensz., actum vier daghe in Septembri anno LXllll.

Jacob Jansz. poirter ontfangen upten sesten dach in Octobry anno LXllll up siin huus ende erf ende gelegen is in die Keyserstraet naest Aernt Mathijsz. noirtwairts, bij Heynric Aelbrechtsz, actum ses daghe in Octobry anno LXllll, blijft ter stede gelt sculdich up Kerssavont naestcomende.

Pieter Pietersz. poirter ontfangen upten vijftiensten dach in Octobry anno LXllll, borch Heynric Gerijtz. dte backer up siin huys ende erf gelegen up die westzijde van der Haven naest

Willem Dircz. zuytwairts, bij Dirc Gerijtz. ende Gerijt Claesz., actum XV daghe in Octobry anno LXllll.

Allairt Willemsz. poirter ontfangen upten XXIX en dach in Octobri anno LXllll, borch Wouter Jansz. up sijn huys ende erff uptie Haven naist Gasthuys noirtwairts, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Pouwels van Neck poirter ontfangen upten Vll dach in Decembri anno LXllll up sijn huys ende erff gelegen uptie sluys naist Aernt Pietersz. noirtwairts bij burgermeyster Gerijt Hagensz.

Jacob Adriaensz. poirter ontfangen upten Vll dach in Decembri anno LXllll, borch Dammas Hugesz., bij burgermeester Dirc Gerijt Woutersz.

(fol. 21vs.) Govert Bruysten ontfangen poirter ter Goude upten lesten dach in Decembri anno LXllll, borch Gerijt Claesz. upt wedde, bij burgermeyster Dirc Gerijt Woutersz.

Adriaen Dircxz. ontfangen poirter upten lesten dach in Decembri anno LXllll, borch Gerijt Jacobsz. backer, bij burgermeyster Gerijt Hagensz.

Pieter Mijen poirter ontfangen upten dach voirs. up siin huus ende erf gelegen bij die Lazarus neffens die draeyboom, bij burgemeyster Gerijt Hagensz.

Aelbrecht Dircxsz. poirter ontfangen upten lesten dach in Decembri anno LXllll, borch Gerijt Jacobsz. backer, bij burgermeester Gerijt Hagensz.

Poirters ontfangen int jair Xllll C LXV bij burgermeesteren Jacob Rommersz., Wouter Jansz.

Anno LXV upten Xll en dach in Februario Dirc Jansz. poirter ontfangen bij Wouter Jansz. burgermeyster up dat huus, dat Jan Beyen plach toe te behoeren.

Anno LXV upten Xll en dach in Februario Willem Gerijtsz. poirter ontfangen bij Wouter Jansz. burgermeyster, borch Dirc Jansz. van Nuweveen up siin huus ende erf gelegen up die Cleywech naest Cleywechpoirt.

Jan Jansz. poirter ontfangen upten Vl en dach in Maert anno LXV, borch Claes Rikoutsz. ende Evert Jansz. up dat halve huus, dat Claes Rikoutsz. toebehoirt up die Vischmerct ende voirt up Everts huus in die Commiinstege naest Harme Jansz. oestwairts,

(bij) burgemeyster Jacob Rommersz.; Claes ende Evert loven voir XLVII stuvers die een helft up Goude kermis ende die ander helft Alreheiligendach naestcomende, voert so geloeft Jutte Jansdochter Claes Rikoutsz. ende Evert voirs. scadeloes te houden up alle hoir goet van dese voirs. twee percelen.

Heyn Winkel poerter ontfangen upten vierden dach in Meye anno LXVI, borch Pieter Claesz. up siin huus ende erf uptie Goude naist Willem Aelbrechtsz. zuytwairts, bij burgemeyster Jacob Rommersz.

(fol. 22). Jan Lubbertz. poirter ontfangen upten XVIII sten dach in Maert anno LXV up een stucke lants leggende in Blomendael in die vryheit van der Goude after die tuningen (by) burgemeyster Wouter Jansz.

Herman Ysbrechtsz. poirter ontfangen upten]l en dach in April anno LXV, borch Dirc Dircxz. ter tijt toe, dat hij een ander set, (bij) burgemeyster Jacob Rommersz.

Jan van Langevelt poirter ontfangen ..... dach in ..... anno LXV up siin huus ende erf staende in Honscoep naist ..... oestwairts bij burgemeyster Jacob Rommersz.

Govert Govertsz. poirter ontfangen upten eersten dach in Junio anno LXV up sijn huus ende erff upter stede Singel naist Hubrecht die brouwer noirtwairts (bij) burgermeester Jacob Rommersz.

Teet Woutersz. ontfangen poirtersse upten VIII dach in Junio anno LXV, borch Heynric Gerijtsz. up sijn huus uptie Haven naist Willem Dircxz. zuytwairts, bij burgermeester Jacob Rommersz.

Andries Jansz. ontfangen poirter upten viertienden dach in Junio anno LXV, borch Willem Melisz. die timmerman, bij Jacob Rommersz. burgemeyster.

Lobrecht

Bairtout Lambrechtsz. poirter ontfangen upten lesten dach in September anno LXV, borch Claes Florijsz. up sijn halff huys ende erff gelegen int Wijstraet naist Jacob Rommersz. noirtwairts, bij burgermeester Jacob Rommersz.

Jan Heynricxz, poirter ontfangen upten XX en dach in Novembri anno LXV, borch Gerijt van Neck up alle sijn goet, bij burgermeester Wouter Jansz.

(fol. 22vs.) Vrerick Thomasz. ontfangen poirter upten XXVII

Michiel Jansz. poirter ontfangen ..... dach in December ..... up siin huus ..... naist Pieter Jansz. die wildeman noirtwairts .....

Gerijt Jansz. poerter ontfangen upten ..... in Decembri anno LXV, borch Gerijt Heynricxz. up siin huus ende erf in Symen Judenstraet naist Jan Danckertsz. westwairts, bij burgermeester Jacob Rommersz.

Meeus Dircxz. poirter ontfangen upten viertiensten dach in Februario anno LXVI, borch Heynric Aelbrechtsz. ende ..... die steenhouwer, bij Heynric Aelbrechtsz. ende Gerijt Hagensz. burgermeesters.

Dirc Mathijsz. poerter ontfangen upten ..... dach in Maert anno LXVI, borch Willem Claesz. up siin huus ende erf [gelegen] in die Coninestraet naest Emme Joesten weduwe zuytwairts, bij burgermeester Gerijt Hagensz.

Luyt Luytsz. poerter ontfangen upten tiensten dach in April anno LXVI, borch Doe Engebrechtsz. up siin huus ende erf gelegen in die Dolensteech naest Jacob Dapper oestwairts, bij burgemeyster Heynric Aelbrechtsz.

Evert Woutersz. poirter ontfangen upten X en dach in Julio anno LXVI, borch Jan Gerijtsz. up siin huus ende erf gelegen in Hontscoep naest Russent Willem Dircxz. westwairts, bij Heynric Aelbertsz. burgermeyster.

dach in Novembri anno LXV up Pieter Jacobsz. huus in die Keyserstraet, bij Jacob Rommersz. burgemeyster.

Ysbrant Jansz. poirter ontfangen upten XVlll en dach in Decembri anno LXV up sijn huys ende erff staende in Symen Juden straet naist ..... Coppens westwairts, bij burgermeester Jacob Rommersz.

Willem Piets poirter ontfangen upten lesten dach in Decembri anno LXV up sijn huus ende erff staende Symen Judenstraet naist Claes Pietersz. die backer upten hoyck van die Zijl, bij burgermeester .....

Gijsbrecht ..... [poirter] ontfangen upten lesten dach in Decembri ..... Pietersz. up sijn huus in Symen Judenstraet upten hoyck van die Zijl naist Claes Pietersz. die backer, bij burgermeester Wouter Jansz.

KOLONIALE GESCHIEDENIS.

Rekest en brief uit het eil. Tabago in 1670. [1])

Medegedeeld door F. E. BARON MULERT.

EE. Mog. en gebiedende Heeren de Staten van Zeelandt. Verloven reventelick de inwoonders van 't eylandt Nova Walchria alim. Tabago aan de EE. Moog. deese request. Alsoo wij eenen ruimeren tijt van te voren opt Eylandt voornoembt gelegen hebben endr onse middelen verlooven door den bloedigen oorlogh [2]) aen ons gepresteert ende meer andere by geleegen landen ende naburige vrienden. So is hiermede ons ootmoedigh versoeck aan de EE. Moog. naardat wij nu teegenwoordich wederom bij de twee Jahren [3]) alhier geweest ende bovendien onse armoetje altemaal gespendeert watter noch voorhanden geweest is ende ons toegestaen van de EE. Moog. onse toebehoorende plantagies te vergonnen, maer also noch tot dato ons noch gene assistentie geschiet noch geschiet is, alhoewel hier verschiedene scheepen arriveeren van de Ed. N. Launssons [4]) maer niet tot onser profiet, maer voor degenige, die noch eenige contanten hebben, worden geprevereert. Alhoewel ons hier bekent is, dat EE. Moog. bericht worden, dat ons van de HH. Lamssoens scheepen van alles goet contentement geschiet, maer is gans contrary. Waerop ons ootmoedich versoeck is, de EE. Moog. sullen hierin vorsien ende ons gelieven assistentie doen: so mit so bennen wij genoodsaeckt het eylandt te verlaten, hetwelcke wij niet geerne doen souden: also het landt bequaam is tot alle vruchten: gene uytgesondert.

Soo is bovendien ons ootmoedich versoeck om ons te assisteren met twee nootsaeckelijcke vaartuigen met chaloupen, die van twaelf ofte 14 goede matroosen welvoorsien sijn, ider, om alsoo de cust vrij te houden voor de barbaren [5]), opdat wij mochten vrij woonen op onse plantages, om proviet te doen, nademael wij met de barbaren in oorloch bennen, alsmede van eenige negros, om ons vooreest te assisteeren in onse plantages, alsoo ons de Barbaren onder de deckmantel van vreede, ons wel bij de 19 zielen geclopt hebben, so mans, vrouwen ende kinders ende noch

[1]) R. A. in Zeeland. Zie W. I. Encycl. i. v. »Tabago«; commandeur was Abel Tisso, Fransch requgié. (t. a. p., i. v.)

[2]) De twee Eng. oorlog, geeindigd met den vrede van Brede in 1667.

[3]) Sinds April 1668. In Dec. 1672 is het eiland wederom door de Engelschen veroverd.

[4]) Hieronder te verstaan de erven der Gebrs. Adriaan en Cornelis Lampsins te Vlissingen.

[5]) N.l, de Indianen der naburige eilanden.

geenen vreede soeckende, was haer veel minder toe te staen.

Verwachtende hierop van de EE. Moog. ons vriendelick resolutie uit den name van de gantsche gemeente vant eyland Nova Walchria alin. Tabago den 22 Marti 1670.

Albert de Kock.
Elisée Rayne.
Voorts voor de geheele gemeente vant eylandt Tabago geseyt Nova Walchrio.
Mij bekent
Frederick Colderick, secretaris
1670.

Dit is het handmerk van
Capt. Jacob Bertsen.
Daniel van Lancken.
Michiel Ursinus.
Dit is het merck van
Sernaers Christiensens.
Dit is het merck van
Jan Pieterszen Block.
Dit is het merck van
Jacob Benckwel.
Dit is het merck van
Pieter du Wou.
Nicolaas van Dinggen.
J. Lombart.
Dit is het merck van
Anthony Chaillon.

A mestres honnorés et souvernins Seigneurs des Stats de Zelandes, salut.

Messeigneurs!

Cellycy vous servira pour advertissement, comme tout se passe pans vootre Isle de Tabago, ditto Nouvelle Valcxe. Dans le mois d' Octobre, lejour que i' ay escrit auparavant, advertissant Messeigneurs de cequi c' est passé et de cequi est arrivé, de quoi ie ne puis scavois que sont deveners dix neuf personnes, ayant pourtant trouvé les corps de quelques uns non en Chrés-tiens mais massacrés en Barbares, et c' est ceque moblige moy et meshabitants a me vanger d' un tel forfaict, qui crie vengeance devant Dieu ne voulant contracter une paix avec une telle nation (ce que iamais ne feray) aymant mieur la mort que la vie, et s' il m'y vient quelque assistance ie suis resolude les aller trouver, ou s' il me viennent trouver, ie les recevray avec poudre et plomb car si ie ments) ie veun qu' il ny ait point de quartie pour moy, ou ie vaincray ou ie meuvray, c' est là mon demier ressort. Maintenant les habitants de oostre isles sont tous d' une union

ensemble, s' ilya en quelque different auparavant, cay en suitte eecognice la fidélité, qu' ils ons eue envers notre personne, non point de mon nom, mais de Messeigneurs et Maistres. Maintenant ils recognoissent qu' ils sont soubs le commandement de Messeigneurs et Mais trés et qu' ils les reverrent de gecoy ils sont fort receous d' entendre que Messeigneurs gardent une isle, qui porte plustost le nom d' un pays que non pas d' une isle.

Messeigneurs peuvent dire qu' il y avec grande rebellion dans cette isle: 1^{t} envers les habitants, 2^{t} envers mes soldats, de la quelle rebellion ie puis respendre toutes et quantes fois que Messeigneurs et Maistres le requererent.

Je suis maintenant comme un homme hors de ses sentements ie voudrois d'n grand cocur, qu' il ne fut pas arrivé mais pour conclure les choses, qui se sont passies, des quelles iay donné ma signature, i en respendray en touttes aceasions, qu' il plaira a Messeigneurs et Maistres comme aussy desactions, qui se sont passées durant le temps que i' ay en le cammandement dans la ditto iole.

Estant arrivé icy le 21me April [1]) avec quatorye soldats, sui vant que iay peu avoir de Monsr. *du Bois* [2]) une partie par force, une partie par amitié, de quoy i' ay vouler louer un bastiment, qui voulait passser à Tabago, pour m' ytres porter moy sixiesme, la ou Messeigneurs et Maistres m' avoient envoyé ou iay enduré beaucoup de peineset de travaux: car i' yay perdu toutte ma force. Messeigneurs consider cront par leur bonne volonté, que si me seus denné di touttes mes forses à leur services.

Alors i' ay raosegw une commission de Messeigneurs et Maistres pour me rendre a mon debovir, que ie nay pasencor refucé ayant tousjours 'aict tout cè vui m' a esté postsible pour le service de Messeigneurs et Maistres.

S' il y vient des plaintes, i' en ay envoye une copie à Messeigneurs et Maistres, par laquelle ie crois qu' ils n' improuverent pas la manière dans la quelle l' en ay agis, de quoy ce crois que vous en avec ouijes les sentences, prononcées par le conseil de guerre icy dans vostre Isle de Tabago estably.

J' en tiens encor trois avec deux Indiens des quelz ie vaudrois estre quitte, s' il m' estoit possible, mais comme i' ay escris à

---

[1]) 1668.

[2]) Kapitein, aangewezen voor gouv. v. Suriname, doch wegens wanbeleid teruggeroepen in 1668.

Messeigneurs et envoyé les sentences il n' est plus à mon pouvoir de les delivrer, mais de les livrer à Messeigneurs ou bien entre les mains du gouverneur de Sursnam c' est ce que ie vous peux dire.

La garnison qu' est cey avec moy 's en va en decadange; car il y a longtemps, qu' une partie est dans le days, comme sáy escripts une Autre fois et qui ont beauwup murmuré; mais ne-antrouvins cene à qui je me fiois le plus sont eux mesmes, qui m' ont trahis, mais ie remereie l' Eternel, qui y. a mis sa misé-ricordi, car ils out faict non comme des soldats mais destraites. Ceux qui sont icy pour le présent et qui m' ont esté fidels ils pourchassant d' ertré seleves car il y a envirum trois aus [1]) qu' ils sont vry et surplus s' il est la bonté de Messeignaers, ils feront un nouveau changement.

Car i' ay tousiours creu que la nation flamende m' au rait esté fidêlle, mais tay esté trompè.

Je remercie l' Eternel que ie sais demeuré en vie moy et ma femme; car leur dessein estoit tout à fait mauvais comme nous nous l' avons approuvé.

Si ie donne quelque advancement a mes soldats sur leurs gages, ie crois que Messeigneurs et Maistres, quoyque ie n' aye point leurs ordres, nete trouverons pas mouvais, veu qu' ils ne peuvent point servir tout nuds, ny sans shausees, souliers, ny habits et sans aucuns rafraichissements.

Pour ce que regarde la guerre des Indiens, ic ne mets pas beaucoup en peine, pourveu que iaye encor quelque petitte assistance. Je me tiens fort de les des faire et leur deffendre l' entree de vostre isle. Ce que i espère de la bonte de Mes-seigneurs et Maisters in oyennant les deux petits bastiments, que i ay. demandé par mes premières lettres. C' est tout ce que ic puis escrire à Messeigneur les suppliant de vouloir excuser, s' il y a quelque manquement cy dessins escript C' est tout ce que je puis vous mander vous demandant assistance finissant, ic prie l' Eternel qu' il donne bonne prosperité en tous vos desseins. Et à tous jamais Messeigneurs.

Vostre très numble aff. servil[r],
A. Thisso.

De Tabago ce 25 Mars 1670.

[1]) N.l. door Abr. Crijnssen, na de verovering van Suriname in 1667, als garnizoen achtergelaten.

Verwaarloosde historische monumenten in de „Groote Oost".

In aflevering n°. 6, d.d. 18 Mei 1919 van het Weekblad van Indie, troffen wij een geïllustreerd artikel aan over Banda. De schrijver die onderteekent G. N., vestigt onze aandacht op de verregaande verwaarloozing, waarin de historische bouwwerken op Banda en omliggende eilanden verkeeren. Wij maken uit de initialen op, dat de schrijver van deze opwekking, de Heer Nijessen is, vroeger schoolhoofd te Banda-Neira, die reeds door een artikel in Eigen Haard van Augustus 1918, handelend over een lieve Bandasche legende de aandacht trok. De teekeningen welke beide artikelen verluchten, hebben veel overeenkomst. Wij vermoeden dat deze eveneens afkomstig zijn van den Bandaschen Nederlander« ....., waarop de Heer Nijessen aan het hoofd van zijn legende-verhaal reeds de aandacht vestigde. Jammer heeft de tropische zon dezen talentvollen teekenaar, wat erg gemakzuchtig gemaakt; hoeveel zou deze Bandanees er niet toe bij kunnen dragen om zijn land bekend te maken en tevens te verhoeden, dat de geschiedenismonumenten aldaar geheel en al vervallen.

Al ligt Banda nu niet volgens den wensch van vele Nederlanders, ergens tusschen Amsterdam en Den Haag, het fraaie land kan, dank de bootverbindingen voor de bewoners van Java, een prettig, gezond en interessant toeristen-oord worden. De historische herinneringen liggen er als gezaaid. Al is de verwaarloozing die de Heer N. beschrijft (zie het uittreksel van zijn artikel hieronder) verregaand, toch is nog veel te redden, mits het *nu* geschiedt.

Op mijn laatste reis door de Molukken bijv., had ik tengevolge van een dag oponthoud der K. P. M.-boot op Banda-Neira, gelegenheid op Lonthoir een specerijperk te bezoeken. De ruime perkeniershuizen spreken duidelijk van weelde en welvaart die hier heerschten. De groote steenen trap, naar het perk gaande, in de helling uitgehakt, droeg aan den voet de volgende inscriptie: »Deze trap is *vernieuwd* in den jare 1754 onder 't gebied van den Weledelagtbaren Heer Reynicus Siersma, Gouverneur en Directeur deser provintie Lonthoir.« Aan weerszijden van de poort van een perkenierswoning (paleis, zou gezien de grootte, een ge-

ijkter term zijn) vond men steenen met opschriften, waarvan een met mos overgroeid, onleesbaar was, de andere bevatte op wit marmer de herinnering aan het vertrek van den eersten zeilboot, geladen met noten, door de perkeniers uitgerust en bekostigd. Een eerste poging, die den weg baande naar de fabuleuze schatten, welke de perkeniers na de afschaffing van het specerij-monopolie in de Molukken met de muskaatnoten verdienden. Moge het marmeren plaatje behouden blijven, als waarschuwing voor komende geslachten, dat het sterke beenen zijn, die de weelde dragen. Immers de fortuinen toen verdiend, waren spoedig verbrast.

De kleinzonen van hen, die hunne bankbiljetten bij honderden in de zon uitspreidend, tegen vocht beschermden, zijn nu paupers. Illustreerend is het geval van een krachtens afstamming tot de Bandasche Nederlanders behoorend persoon, wiens kinderen wel op de Europeesche school gaan, hijzelf echter voor zijn dagelijkseh brood, als »toekangajer« (waterdrager) dient bij een Inlandschen waronghouder.

Vóór genoemde perkenierswoning ligt een groote granieten steen ($2^1/_2$ Meter lang bij een Meter breed) met ingebeitelde opschriften uit de 17^e en 18^e eeuw.

Typisch klinkt de aanhef: »Onder dezen Choromandelschen steen (het stuk wellicht 5 ton wegend is dus blijkbaar uit Voor-Indië besteld) liggen de zielties van ....« Zouden onze voorgangers in deze Kolonie ons een voorbeeld hebben willen stellen, wat zij er al voor over hadden, hun overleden bloedverwanten te eeren, de nagedachtenis aan hun werk te vereeuwigen. Als dit zoo is, is hun doel slecht bereikt. Wel heeft de monumentale steen den tijd getrotseerd, doch gezien de weinige deferentie van het Gouvernement voor onze geschiedenis reliquiëen, vreezen wij dat tegelijk met het vertrek van vele oude perkeniersfamilies uit Banda, al deze herinneringen te gronde zullen gaan. De Heer N. schrijft over den toestand op Banda als volgt:

Ons als Nederlanders moet het aan het hart gaan, dat historische monumenten verwaarloosd worden, gebouwd op grond met moeite op de haantjes van Indie veroverd, gesticht door de grondleggers van onze macht in deze Gewesten: Verhoeven, Both, 't Lam, Coen, van Diemen, van Dam enz. Dat vestigingen ineenstorten, waar duizenden onzer mannen den dood hebben ge-

vonden, niet roemrijk en snel, zooals hun makkers op het slagveld, maar langzamerhand van alle energie beroofd door slechte voeding en ongezonde huisvesting, verdwaasd door de eentoonigheid van de branding.

Historische gebouwen, die een belangrijke rol speelden in onze koloniale geschiedenis, die de eer genoten Gouverneurs-Generaal tot peetvader te hebben, en beroemdheden binnen hun muren herbergden, laat men nu aan de verwoesting van weer en wortel over, nadat de slooper er dikwijls zijn schendende hand reeds aan geslagen had. Hoewel zwaar beschadigd, staan vele nog overeind, ofschoon de meeste al in puin zijn gevallen of afgebroken.

Wat nog rest zal ongetwijfeld weldra volgen.

Zoo was in de negentiger jaren het Fort Revenge op het eiland Aij, dat in 1616 gesticht werd na de roemrijke verovering van het eiland door 't Lam, nadat een poging van den Gouvr-Genl Reynst het jaar daarvoor mislukt was, nog in uitstekenden toestand. Toen wij het in 1916 bezochten, greep de verwoesting reeds fel om zich heen. De statige perkgebouwen, waar het goud verdient werd, waarmee de soldaten der V. O. C. die Java veroverden, werden betaald, zijn, nadat de meeste perkeniers het eiland verlaten hebben, meer en meer overgelaten aan Amboneesche opzichters, die ze verwaarloozen. Talrijke grafsteenen, verscheidene dateerend uit de XVII eeuw, enkele van bekende persoonlijkheden liggen verspreid over de eilanden.

Op Waling bevindt zich 'n grafmonument, het z.g. graf van Swaerdecroon; op Pols staat de naald van Jacob de Swart en er voor ligt het graf van Roorda van Eijsinga, die gedood verfd werd als den dichter van de »laatste Hollanders op Java« door Sentot. Zonder overdrijving kan men zeggen, dat Banda een historisch museum is, dat op een beperkte oppervlakte zooveel merkwaardigs bevat, als waarop maar weinig steden in Nederland kunnen bogen. Uit eerbied voor de nagedachtenis van het voorgeslacht, dat onze paden hier geeffend heeft, dienen wij te onderhouden, wat met zooveel moeite is gewrocht. De Engelschen geven ons hierin een beschamend voorbeeld, door o.a. het oude Nederlandsche kasteel Leerdam te Kaapstad, in uitstekende toestand te houden.

Jammer genoeg geeft dit uittreksel nauwkeurig den toestand weer. Hoe is het te verwonderen, als men hoort dat nog onlangs over-

heidspersonen (Controleurs of Assistent Residenten) toestonden, dat men bouwwerken uit de 17e eeuw sloopte, om er de wegen mede te verharden, toestonden dat men voor vermaak de torens van het fort Belgica als mikpunt gebruikte en noodeloos vernielde of zooals destijds te Batavia, grafzerken van beroemde personen stuk te slaan om er stoepen vóór de Gouvernementspakhuizen van te maken, terwijl niemand er aan dacht, zoo iets af te keuren. Hoe beschamend voor ons, is het gedrag der Engelschen bijv. te Ceylon waar o.a. de Hervormde kerk te Jaffna, een bouwwerk uit den Compagnies tijd, werd overgenomen en onderhouden door het Gouvernement, toen de Protestantsche Gemeente het niet meer kon bekostigen. [1]) Laten wij een voorbeeld nemen aan de Dutch Burghers op Ceylon, die hoewel reeds meer dan een eeuw Engelsche onderdanen zijnde, nog steeds hart hebben voor de geschiedenis der V. o. C. op Ceylon. Hoe verwaarloosd moet het stadhuis te Batavia ons schijnen, als we dit vergelijken met het stadhuie (town hall) te Kaapstad [2]) zooals het onder Engelschen zorg de eeuwen heeft doorstaan.

Nog is het voor Banda niet te laat. Met toewijding en eenigen steun van het Gouvernement is aldaar nog veel te redden. Laten wij het »nu« doen. Te Fort Speelwijk in Bantam (Java) [3]) is mooi werk verricht, doch wat de Compagnies monumenten betreft, is het bij Bantam gebleven.

De architect speciaal voor de restauratie in de Molukken uitgezonden, is op Java door een andere dienst opgeslokt en de historie-overblijfselen in de Groote Oost laat men te niet gaan.

De heer Nijessen hoopen wij zal voor Banda opkomen, hij kent het door en door. Doctor Nijens. Apost. Prefect in de Molukken, die zich voorstelt een werk te publiceeren over de geschiedenis der Molukken onder Spaansche en Portugeesche heerschappij, zal den toestand op Ternate en omliggende eilanden wel bloot leggen. Het is ook daar verwaarloozing en vergetelheid.

De Resident James stelde sterk belang in de monumenten der V. O. C. in Ternate en onderhoorigheden, edoch Z. H. E. Geetr

---

[1]) Zie: Architectural review: September 1902, Januari 1904 en Augustus 1907, een artikel van de hand van den Heer J. P. Lewis, Bestuursambtenaar te Ceylon, alsmede het tijdschrift van den »Dutch Burgher Union« te Colombo.

[2]) Zie Studio: van 11 April 1919. De restauraties verricht in den town hall door den Architect J. Solomon te Kaapstad.

[3]) ZieNavorscher, jaargang 1916.

werd overgeplaatst en de waringin, alang-alang en ander onkruid kreeg weer de overhand, om te niet te doen, wat met veel toewijding was volbracht, om de vernieling tot stand te brengen.

Wat Ambon betreft, gedurende de twee jaar, dat schrijver dezes, er bij het Bestuur diende, zag hij al niet veel meer dan verwaarloozing. In de stad Ambon is er buiten het Fort, d.w.z. de omwalling, want al de gebouwen in het fort zijn verdwenen en door nieuwe vervangen, alsmede de kerk, niet veel meer over uit den tijd van het nagelmonopolie, Op Lei Timor het kleinste van de twee schiereilanden waaruit Ambon bestaat is niets meer te vinden, dat ons aan de V. O. C. herinnert, Op Hitoe, het grootste schiereiland, is op de meeste plaatsen waar de Compagnie vroeger zetelde, nog wel een ruïne te vinden.

We hebben bijv. Laha, tegenover Ambon-stad gelegen, waar de Compagnie zetelde voor de stad Ambon werd uitgekozen. Een groot gedeelte van het fort is reeds door de zee afgebrokkeld, van de gebouwen is niets meer over dan enkele muurtjes. Aan het einde van den Binnenbaai op de landengte Passo, vinden we eveneens een ruïne, door welig tierend onkruid aan het oog verborgen. Volgens mededeelingen van de bevolking moet hier vroeger een kathedraal hebben gestaan, gesticht door de Portugeezen. Aan de overzijde van Hitoe (de Noordwestkust) vinden we in volgorde van Noord naar West, de forten van Hitoelama, Hila, Kaitetoe, Lima, Assiloelse en Larike.

De ruïnen te Hila en Larike getuigen van machtige bouwwerken. Dat te Hila is destijds op eęn tournée zijnde, op mijn verzoek, van groot vuil ontdaan, zoodat de vestingmuren en het terrein daarbinnen weer duidelijk te onderscheiden waren, doch voor hoelang? De natuur in Indie is zoo vrijgevig met vegetatie, binnen enkele jaren zal het weder onherkenbaar begroeid zijn, indien er niet naar omgezien wordt. Te Larike is de verwaarloozing minder, omdat het terrein van het Fort (de huizen zijn reeds verdwenen) bewoond wordt door Christen-Amboneezen, afstammelingen van zoogenaamde Ambonsche burgers, destijds voor de veiligheid daar geplaatst, te midden van de Mohammedaansche kampongs. De Engelsche graven te Hila, zijn alle verdwenen, te Larike is er nog een over, het graf van een Bengaalsche Christen-soldaat, uit Ao. 1810, de Hollandsche namen echter zijn zijn nog over, men kent er nog de Forten Haarlem, Rotterdam,

Leiden etc., terwijl de golfbreker voor het Fort ter bescherming der muren gelegd, nog steeds den naam draagt »djembatan belanda«, — de Hollandsche pier.

Wat dus de Compagnie-gebouwen betreft, met uitzondering van Hila, zijn het slechts ruïnen, die nog wel te redden zijn, maar ook zeker te gronde gaan, als men er niet spoedig toe overgaat, de verwoesting tegen te gaan.

Wat meubelen en gebruiksvoorwerpen betreft is het nog ongunstiger gesteld. Waar is het meubilair gebleven, uit den Raad van Justitie, het Weeshuis en andere publieke gebouwen. Waar is het zilveren tafelservies van den Regent van Kilang, het hoofd van de negorij van dien naam op Lei Timor waarover Valentijn vol verrukking is, Toen jaren lang Europeesche ambtenaren en particulieren, na een verblijf op Ambon, kisten met oud meubilair en geschiedenis-voorwerpen weggesleept hadden, kreeg men het idee ook een en ander voor Amboina te behouden. De vereeniging »Maloeka« werd opgericht in 1918, welke in een museum historische herinneringen van de Molukken hoopt over te brengen, en die ook voor zoover krachten en tijd zulks toelaten, hare aandacht zal besteden aan de historische monumenten in de Molukken.

Een prachtig ruim arbeidersveld; moge er spoedig en met succes gearbeid worden!

Amboina, 10 Juni 1919. CH. F. A. BERETTA,
Gezaghebber B.B.

MEMORANDA.

De aanlegging van den optischen telegraaf in ons land,

door

C. F. GIJSBERTI HODENPIJL.

Eerst tegen het einde zijner regeering begon Napoleon I in den telegraafdienst naar het ingenieuse stelsel van Claude Chappe (1763—1803) belang te stellen. Na Chappe's dood werden diens beide broeders tot administrateurs van den telegraafdienst benoemd en mocht tegen het laatst van 1810 de verlenging van den op-

tischen telegraaf van Antwerpen tot Amsterdam over Utrecht tot stand komen. Dit was voor dien tijd een zeer belangrijke gebeurtenis daar er vóór de annexatie van ons land aan Frankrijk slechts een kusttelegraaf bestond. Zoo waren er reeds in 1808 langs onze kust tusschen Kijkduin bij den Den Helder en Vlissingen 42 stations of seinposten gevestigd ter signaleering van voorbijgaande schepen [1]). Aan het hoofd van den dienst stond in 1810 een Directeur-generaal en aan iedere seinpost waren twee beambten geplaatst. [2])

Hoe de telegraafdienst van Chappe zich geleidelijk naar ons land heeft uitgebreid, daaromtrent vonden we aangeteekend dat tegen het einde van 1794 de dienst Parijs—Rijssel tot stand kwam; vier jaar later tot Duinkerken, in 1803 tot Brussel en Boulogne en in 1809 tot Antwerpen en Vlissingen. [3])

Het seintoestel naar de vinding van Claude Chappe was bijna geheel van ijzer en bestond uit een lange ijzeren staaf, welke aan beide uiteinden twee kleinere staven met dwarsarmen droeg, zoo vervaardigd dat ze om de hoofdstaaf draaiden. Alzoo kon men de armen 196 verschillende standen geven. De helft dezer seinen werd alleen voor dienstzaken gebezigd, de andere helft was voldoende voor de correspondentie. Elk dezer seinen duidde een woord aan en kon vrij snel worden overgebracht.

De machine was op een hoog gebouw of op een kerktoren geplaats en de telegrafist in een kamer van dezen toren bracht de staven door middel van koorden en katrollen in beweging, Dit was het stelsel, dat aan de eischen der toenmalige telegraphie beantwoordde. [4])

Voor de regeling der werkzaamheden hier te lande verscheen een der heeren Chappe in October 1810 te Amsterdam. Bij zijn komst in Frankrijks derde hoofdstad nam hij zijn intrek in het Doelen hôtel en had in Januari zijn kwartier in de Kalverstraat No. 142.

In het Rijksarchief worden een paar brieven van hem bewaard welke op het aanleggen van deze telegraaf betrekking hebben en uit deze documenten krijgt men een eenig inzicht hoe den aanleg over de plaatsen in ons land behoorde te gaan. Onderstaanden brief met bijlage laat ik om zijn belangrijkheid hier in zijn geheel volgen :

---

[1]) K.N.V Onze Vloot, afl. 10, 1 October 1917.
[2]) Brievenboek van Van der Heim. Rijksarchief
[3]) M. Chappe l'aîné. Histoire de la Télégraphie, Paris 1824.
[4]) Zie voor meerdere bijzonderheden »De Wonderen der Wetenschap« II.

M. Chappe (Ab) Directeur du Télégraphe chargé de l' Etablissement de la prolongation de la ligne Télégraphique d' Anvers à Amsterdam.

A son Altesse le Duc de Plaisance, Prince Achri-trésorier de l' Empire, Lieutenant-Général de Sa Majesté l' Empereur.

Mon Prince.

S.M. l' Empereur et Roi a ordonné la prolongation de la ligne Télépraphique d' Anvers à Amsterdam. Je suis chargé de l' exécution de cet Etablissement; déja j' ai déterminé les points sur lesquels doivent être établis les télégraphes comme ces points sont sur des clochers. Je ne puis faire commencer les travaux sans un ordre supérieur. Le conseiller d' Etat. Directeur g$^{al.}$ des ponts et des Chaussées avant mon départ de Paris m' avait remis dix-huit lettres où il ne me restait plus qu' à remplir le nom et la commune sur le clocher et laquelle devait être établi le télégraphe, mais je me suis aperçu que les ordres donnés aux bourgmèstres, présidents et baillifs du différentes communes situées en deça du Wal émanoient tous du Lieutenant-général et Sa Majesté l' Empereur et Roi. Veuillez donc mon prince avoir la bonté de me faire délivrer le plus promptement possible un ordre pour chacun des Bourgmèstres, Baillifs et présidents chefs des communes où doivent être placés des télégraphes.

Ci-joint la liste des communes et la formule de la lettre usitée en pareille circonstance.

J' ai l' honneur d' être mon Prince de Votre Altesse.

Le très humble et très obéissant serviteur,
A. CHAPPE.

Amsterdam, 16 Octobre 1810.

Hôtel de Doelen in de Doelenstraat.

Bijlage.

Le Prince Archi-trésorier de l' Empire Duc de Plaisance, Lieutenant-Général de Sa Majesté l' Empereur.

Messieurs les Bourguemèstres, Présidents et Baillifs de la commune de .....

Messieurs.

S. M. l'Empereur a ordonné la prolongation de la ligne télégraphique d'Anvers à Amsterdam. Il est nécessaire pour l'exécution de cet Etablissement de placer un Télégraphe sur le clocher de la commune.

Je vous invite M. à aider de tous les moyens qui sont en votre pouvoir Mr. Chappe, Directeur du Télégraphe, chargé de cet Etablissement et a ne pas souffrir qu'il y soit apporté aucun empêchement.

Liste des points désignés pour la prolongation de la ligne Télégraphique d'Anvers à Amsterdam.

Télégraphie.

1. Anvers.
2. Merksem.
3. Seravenvezel.
4. Brecht.
5. Hoogstraten.
6. Meerle.

Les points désignés ci-contre sont du Dépt. des Deux Nethes.

7. Bavel.
8. Dongen.
9. Sprang.
10. Heusden.
11. Veen.
12. Loevestein, Le fort
13. Leerdam.
14. Hagestein.
15. Houten.
16. Utrecht.
17. West-Broek.
18. Vreeland.
19. Ouderkerk.
20. Amsterdam.

Les points désignés par l'acolade ci-contre, sont situés sur le ci-devant Royaume de Hollande.

Te Amsterdam kon niet zoo dadelijk besloten worden op welk gebouw het plaatsen van een optisch telegraaftoestel was aan te bevelen. Aanvankelijk kwamen de Nieuwe kerkstoren, de houten hollandsche schouwburg en de Oosterkerkstoren in aanmerking, doch tenslotte kwam Chappe de Weesperpoort »comme l'endroit le plus favorable« voor.[1]) Inderdaad werd het toestel op de Wees-

[1]) Chappe aan Lebrun, 10 Januari 1811.

perpoort aangebracht. Toen het zich daarop verhief, trok de eigenaardige werking niet weinig de algemeene aandacht van het publiek. Een lang leven werd het toestel niet gegund daar 't bij het uitbreken der omwenteling — 15 November 1813 — is vernield geworden.

Als station in het centrum van ons land werd Utrecht gekozen en mocht aldaar den 24sten December 1810 een begin gemaakt worden met de telegraaf te stellen boven op de punt van de Jacobikerkstoren inplaats van den weerhaan. [1])

Nu was aan dezen telegraaf het nadeel verbonden, dat behalve de moeite van het aanhoudend waarnemen door een kijker, de seinen alleen bij dag en bij helder weer konden overgebracht worden. Vandaar zeker dat het geboortebericht van Napoleons zoon — de Koning van Rome — op 20 Maart 1811 den gouverneur-generaal Lebrun te Amsterdam, in vergelijking met andere plaatsen, later bereikte. Trouwens een opgave van de weergesteldheid van Maart 1811 voorkomende in de Algemeene Kunsten Letterbode van dit jaar wijst dit uit. De 20ste was het zeer winderig, voormiddags bewolkt en daarna een betrokken lucht, ook viel er wat regen. Den volgenden dag: betrokken lucht, veel wind en tusschenbeide regenbuien.

Op dien geboortedag toch werd de heugelijke tijding te half elf uur Chappe's telegraaf te Parijs aangeboden. Het nieuws ging naar Metz en Straatsburg; St. Malo en Brest; Boulogne, Rijssel, Antwerpen en Brussel; Lyon, Turijn en Milaan en vervolgens naar Venetië, in welke laatste plaats het nieuws reeds in den namiddag ontvangen werd. [2]) Eerst den volgenden dag — de 21ste — geeft Lebrun van de geboorte kennis aan zijn Intendant Baron d'Alphonse met den last de gebeurtenis den prefecten mede te deelen, terwijl deze weder de autoriteiten ervan in kennis behoorden te stellen. [3]) Ook komt het hier later bekend worden van het nieuws overeen met hetgeen over die geboorte staat aangeteekend in de Navorscher van 1905, blz. 440.

Niet van belang ontbloot acht ik hier nog te geven een telegrafisch bericht in bulletinvorm over den getroffen wapenstilstand

---

[1]) Navorscher 1905, blad. 430.
[2]) Frédéric Masson Napoleon et son fils.
[3]) Intendant van Binnenlandsche Zaken, portefeuille 942, Rijksarchief.

in 1813, dat den ingezetenen in het Fransch en in het Hollandsch werd bekend gemaakt: [1])

Amsterdam, le 12 Juin 1813.

Le Directeur-Gênéral
de la Police en Hollande

a l'honneur de donner communication d'une dépêche télégraphique que S. A. S. MGr. le Prince Gouverneur-Général des Départements de la Hollande lui fait grâce de lui adresser.

Dépêche Têlégraphique
du 10 Juin de Paris à 5 heures du soir.

»Le Prince Archi-Chancelier de l'Empire
à Mr. le Duc de Plaisance, Archi-Trésorier, Gouverneur-Général de la Hollande.

»Une armistice a été conclue entre les deux Armées pour deux mois.«
Je vous annonce cela de la part de S. M. l'Impératrice.«

Pour copie conforme
(signé) Le Duc de Plaisance

Pour ampliation
Le Directeur-Général de la Police en Hollande
(signé) Devilliers Duterrage

Pour copie
Le Commissaire de Police de Service à la Bourse
W. Holtrop. [2])

Met het oog op hetgeen deze draadlooze telegraaf te wenschen overliet, bracht ook hier de techniek verbetering. Men kwam op het denkbeeld om de electriciteit bij de telegrafie in toepassing te brengen, dat echter eerst gelukte toen men de galvanische electriciteit daarvoor ging gebruiken en nadat men met de werking van het electro-magnetismus bekend was geworden. Dit vond omstreeks 1840 plaats.

---

[1]) In Elsevier's Geïll. Maandschrift, afl. X, 1913, gaf ik de reproductie van het formulier eener »dépêche télégrafique« met fraai vignet, waarop een bericht te Parijs werd ingeschreven.

[2]) Correspondentien Prins Stedehouder, portefeuille no. 48, Rijksarchief.

De meubileering van het huis Ten Donck onder Ridderkerk in 1702

DOOR

W. J. L. POELMANS.

Meer dan twee eeuwen is thans het landgoed Ten Donck onder Ridderkerk eigendom van de familie Groeninx van Zoelen. Het tegenwoordige huis is in 1746 gebouwd voor den toenmaligen eigenaar Mr. Otto Groeninx van Zoelen, burgemeester en vroedschap van Rotterdam. Het goed is in het geslacht gekomen door het huwelijk van Mr. Cornelis Groeninx met Catharina van Zoelen, 23 Juli 1702 te Rotterdam gesloten.

Kort voor haar huwelijk was Catharina van Zoelen, door het overlijden van haren vader Mr. Otto van Zoelen, als diens eenige dochter en erfgename, eigenares geworden van het huis Ten Donck. Een inventaris van den boedel, door Mr. Otto van Zoelen nagelaten, is onder dagteekening van 8 Augustus 1702 bewaard in het protocol van den Rotterdamschen notaris Meysterus. Deze akte bevat o.a. een volledigen staat van het huisraad, waarmede destijds het buitenverhlijf Ten Donck gemeubeld was; als bijdrage tot de kennis der Oud-Rotterdamsche leefwijze schijnt de opgave ons interessant genoeg, om haar in haar geheel hier over te nemen.

Imboel en huysraad in het groote huys op Donck in de volgende kamers.

Eerstelijk in de zaal aldaar:

Een ledikant met paers Doorninx behangen, daarop: een bed, hoofd-peuluw, twee hoofd-kussens en twee chitse dekens.

Een kabinet van nooteboomen houd, daarin een paer slaeplakens, twee sloopen, drie servetten, een handdoek, eenige kleynigheden soo in de kas als laeden.

Twee doosen, daarin: het gereetschap tot het schaakbord.

Seeven enkelde en een armstoel van nooteboomen hout met paers gefigureert trijpt overtrokken.

Twee matte stoelen met paerse trijpte kussens evenals het ledikant.

Een rustbanck en matras en groot hoofdkussèn van orange paars en wit stamijn.

Twee geverffde taefeltjes met paerse kleetjes bedekt van het selfde stoff als het leedekant.

Een gemarmerd schenktaefeltje drie hoogh vol allerley boekjes gebonden en ongebonden.

Twee tabeletjes van nooteboomen houd met schuyfflaaden, daerop de volgende boeken: een bijbel in folio met koper beslagh, een kerkelijke historie in folio, Emanuel van Meeteren.

Franse bandens.

Historis verhaal van de Witten.
Herodianus.
Francois premier.
Historie de Varilja in 12 toomen.
Duyts Psalm boek met silver bebeslagh.
Een ditto par Oudaan.
Curtius.
Historie van Engeland door Baeker, 2 toomen.
Imitation de Jesu Christ.
Republyck der Hebreen, 3 toomen
Graeven van Holland, 2 toomen.
Traite de la Religion de 2e tome.
Metamorphosis naturalis 1 tome.
Voyage de Hennepijn.
Een Griecks testament par Blaauw gedrukt.
Een toebaks-doos als een boek overkleet.

Boeken in perkement gebonden.

Salomon van Rustingh.
Predicatien van Episcopius, 2 dln.
Polityke Gronden en Maximen van Holland.
De werken van Breedero.
Don Quichot de la Manche.
Brieven van Seneca, 2e deel.
Cornelius Nepos.
De remonstrantsche catechismus.
Le caraktere de Theophraste.
Alphabeth de l'imperfection etc.
Malice de fames. (sic!)
Pancé de Paskal. (sic!)
Episcopii disputationes.
Historie de la Religion reforme par Banage de 2 tomes.
De ontdeckingh der waerheyd eerste en 3e deel.
Grootius Van de waarheyd van de Christelyke religie.
Colloquia Erasmi.
Strada De bello Belgico 1e deel.
Tragedie de Seneca.
Batavische Arcadia.
Oud en Nieuw Dordregt.
Arculeus.

Spiegels en Schilderijen.

Twee vierkante spiegels met vergulde lijsten.
Een bloempot.
Een boerin met een kanne.
Twee Landschapjes daerin Ruytertjes etc.
Een besje met plaeysters op de hand.

Een tabak-rookertje.
Een sanger.
Twee boeredorpjes aen beyde zijde van de schoorsteen.
Een groot Landschap met bergen en een juffrouw te paert.
Een benne met vis.
Een landschap met een put en schaepjes.
Een pourtrait in t harnas.
Een Landschap met veel beestjes.
Twee gevegjes te paart.
Een pourtrait van Vaeder Ulrigh van Zoelen nogh jongh zijnde.
Een kleyn Landschapje met pelgrims.
Twee teykeningen met globen etc. met vergulde lijsten.

Porceleyn.

Twee beckertjes en drie potjes met deksels.
Ses geribde potjes met paretjes.
Ses enkelde witte en ses kleyne flesjes.
Drie koppen met deksels.

In de kinderkaemer naest de Zael:

Ses sitkussens met hoesen.
Een eseltje met een groen en wit scheept kleet overtrokken, anders een rustbankje heel laegh.
Ses matte stoelen.
Een geverffde ovaele tafel daerop een gestreept kleet.

Schilderijen (etc.)

Een Landschapje.
Twee achtkante schilderijtjes.
Een man met een kan. [1])
Een boere gevegje.
Een wintertje.
Een groot Landschap.
Een swart tabeletje.
Een kapstok met een oude japonse rok.
Seeven Delffse schootels: vyff blaeuwe en 2 witte.
Ses glaese theecoppies en vyff witte bakjes.
Een teene munnick.
Een yser haartje met koopere knopjes.
Drie glaase kannetjes.

In de Goude Leerkaemer:

Ses enkele en een armstoel van groen trijpt.
Een vierkante nooteboome taefel, daerop: een geel zijde taefelkleedt.
Twee staende kinderbeeldetjes geschildert.
Twee witte glas gordijnen.
Een groote fles.
Een blikke trommel.
Drie tobben off tonnetjes.
Vier paletten.
Een goede partij bier- en wijnglaesen.

[1]) Wellicht nr. 36 van de verkooping in 1800.

Agtien Delffse taefelborden.
Twee schootels.
Seeven booterschootels.
Een Oost-Indische trekpot.

In t Voorhuys:

Vier kaerten van de vier deelen der wereld.
Een wapen van Rotterdam met syn heerlykheeden. [1])
Een Concordia Res parvae crescunt
Een gehouden haes.
Een kleyn hansje staende geschildert.
Een kapstok van nooteboomehout.

In de kleyne zijd off Eedkaamer:

Een ovaal geschilderde taefel met een wit en groen gefigureert kleed daerop: ses matte stoelen.
Ses groen en witte trijpte kussens.
Een schenktafel.
Een tabakx tafeltje.
Een houte barbiers stoel.
Een dambort en schijven.
Een fonteyntje met een handdoeck.
Een geverfd theeblaatje.
Een swerte spiegel.
Een print van de Prins van Orange.
Een Italiaens casteel.
Een waepen van Van Zoelen.
Een waepen van Van Gherwen.
Twee met uytgehoude bergen etc. daer in.
Een Landschapje met een koetje etc.
Een groen theeblaatje.

In de keuken:

Een partij ijser, kooper en blikwerk.
Een spit.
Een groote tinne schootel.
Een aerde ditto.
Een loo koffy kan.
Twee silvere soutvaetjes.
Acht Rouaense fruyt-schootels.
Een Delffse schootel.
Vier Rouaense schotels.
Vier groote en kleyne kommen, alle wit Delfs.
Drie vergiettesten, alle wit Delfs.
Een tangh. schop, hengel, etc.
Suykerkommen.
Drie theeschoteltjes.
Twee treckpotjes en verdere snuysterij.
Een geverffde taefel, daerop: Een groen en wit kleetje.

In het portael en de kelder:

Een geele koopere visketel met pooten.
Een rood kopere dito.
Een geele kopere stoofipan met een deksel.
Een geele kopere taertpanne.

[1]) De Vou?

Een rood kopere chocolaetkan.
Een kleyn geel koper keeteltje.
Een geel kopere vijsel en stamper.
Een bouckweyte koecks-panne.
Een yser potje met een koper deksel.
Vier koopere blaekers.
Een piouter schenckbort.
Twee aerde kannen met tinne deksels.
Een rood kopere braadpan.
Een tinne intkt-koker.
Eenige aerde potten en pannen.
Een kooper tabacx comfoortje.
Drie tinne waeterpotten.
Een Lantaern.
Een blicke mart-emmer.
Een slae-emmer.
Een ysere pot met houte deksel.
Neegen tinne schootelen groot en kleyn.
Ses tinne achetten.
Drie en dertigh tinne borden.
Twee tinne kandelaers.
Een theepot.
Een kopere taefel-schel.
Een kooper comfoort.
Een blikke koffy kan.
Twee tinne gerridons.
Neegen tinne vorken.
Elf tinne Leepels.
Vier kommetjes.
Een partij Glaese bottels.
Drie schulp-kommen.

Boven in t Voorhuys:

Een horlogie slingerwerck met gewigten.
Drie groote kaarten van Roomen, de Ruyter en Philipsburgh.
Een thee desert opset.
Een groote kist met yser banden leegh.

Op de meydekamertjes:

Een bed, peuluw, kussen en een chitsdeken.
Sestien kopjes en sestien backjes porceleyn.
Twee glase commen met ooren en een glas-potje.
Een swarte spiegel.
Twee gordijnen en twee valletjes aen een vast van wit en groen.
Een taefeltje en kleetje.
Een Maria schilderij.
Twee stoelen blaauw trijpt.
Een eyke kasje twee verdiepinge hoogh.
Een wit glas gordijn.
Een bed, peuluw, twee kussens en twee wolle dekens.
Een taefeltje en een kleetje.
Een zwart spiegeltje.

Op de Jonge Juffrouwen caemer naestaen de Meysies eene kaemer zijnde behangen met groen en roodt seyldoeck:

Een groen saey leedekant, daerop: Een bed, peuluw, twee kussens, een wit wolle en een japonse deeken.

Vier moerelle gecouleurde trijpte stoelen.
Twee matte stoelen.
Twee kussens Rouaens tapyt.
Een geverffd taefeltje, daerop: Een Rouaens tapijt-kleet.
Een swarte spiegel.
Drie witte glas gordijnen.
Ses Oost-Indische chocolaatcopies met deksels.
Een opslaende thee tafeletje.
Een japonse rock.
Een slaepmantel.

Op de kaemer daart voorste eynde van Donck in de schoorsteen staet geschildert:

Een ledikant van Doornix paers en orangie gebloemt saey daerop: Een bed, een peuluw, twee kussens, een beddecleet, een wolle en een chitse deeken.
Vier nooteboome stoelen met paers en orange trijpt overkleet.
Drie matte stoelen met gebloemde trype sit kussens.
Een geverffde taefel.
Een Doornikx kleet en nogh een linde kleet met kant daer boven op.
Twee noteboome gerridons.
Twee servette glas-gordijnen.
Een spiegel met een vergulde lijst.
Een kabinet van koningshout met tien laetjes op een hooge voet.
Porceleyn daerop:
Een moster potje.
Twee bloempotjes,
Twee kommetjes met deksels.

Schilderijen.

Een groote bloempot.
Een ditto kleyne.
Twee taefeltjes met eeten daerop.
Twee fruyt stuckjes.
Een agtkant collegie van menschen.

Op de kamer daeraen volgende daer de toorn in staet:

Een vast ledekant van Rouaens tapijt.
Een bed, peluw, twee kussens, een beddecleet, een wolle en een chitse deeken.

Ses matte stoelen.
Vier Rouaens tapijte kussens.
Een gebloemt trijp ditto.
Een gestooke ditto.
Een geverfd taefel Rouans tapijt kleed.
Een linne kleed met kant daerop.
Een noteboome spiegel.
Vier Weereld kaartjes.
Twee tabeletjes, daerin: twee groote porceleyne klapmutsen.
Twee Delfse souciers.
Vijff smoorpotjes.
Vijff kleyne theecopjes.
Veertien tentel flesjes.
Vier witte catoene gordijnen.
Een kleyn verlakt theebakje.
Een Noteboome kapstock.

Op de kaemer daer de alcove staet.

Een Ledekant van groen en with gebloemt Doornixsay en gaeren.
Een bed, peuluw, twee kussens, een beddekleet, een wolle en een chits deeken.
Vier nooteboome houten stoelen met jugt-leer bekleet.
Vier ditto met groen say bekleet.
Een geverffd taefeltje.
Een groen en wit kleed.
Een van servet, linnen, met geknoopte franje daerop.
Twee witte catoene gordijnen.
Een vergulde spiegel.
Een schaeck-bort.
Ses schilderijen, groot en kleyn.
Alle de vloermatten.

Op de kleersolder.

Een partij rommelingh.

In de stal.

Een paerd.
Een speelwaegen.
Een cheze.
Tuygen tot alles behoorende.
Een karre om aerde te rijden etc.

Genealogische Aanteekeningen betreffende de familie SCHOTMAN.

Uit een onderzoek naar bovengenoemd geslacht is gebleken, dat er families van dien naam geleefd hebben in Nijeveen, Dalfsen, Raalte en in andere plaatsen van Overijssel en Gelderland. Bijna overal werd als woning gevonden een bouwplaats, genaamd »Schotman« of »de Schotman«, die veelal zijn naam op de bewoners overdroeg en wellicht omgekeerd zijn naam aan vroegere bewoners ontleend had [1]). Nog heden liggen in de buurtschap Schoonheten, onder Raalte, en in de buurtschap Halle, onder Zelhem, dergelijke bouwplaatsen, genaamd »Schotman«. [2]) De beteekenis van dezen naam is mij niet bekend.

Daar het onderling verband, dus de gemeenschappelijke afstamming, dezer families door mij nog niet is gevonden, worde hier volstaan met hetgeen van elken tak bekend is.

Voor elke mededeeling betreffende Schotman houd ik mij gaarne aanbevolen.

I. (Nijeveen).

A. *Hendrik* Schotman, geb. ± 1670,
had een zoon

B. *Evert*, geb. ± 1700, gehuwd met *Femmigje Jansdochter*, beiden overleden tusschen 1752 en 1764.
Uit dit huwelijk werden geboren:

C. 1. *Jan*, gedoopt te Nijeveen 25 April 1723.
2. *Annichijn*, ged. aldaar 4 Nov. 1725.
3. *Albert*, ged. aldaar 23 Jan. 1729, overl. voor of in 1734.
4. *Henrik*, ged. aldaar 20 April 1732.
5. *Albert*, ged. aldaar 4 April 1734.
6. *Geert*, ged. aldaar 16 Febr. 1738, overl. voor of in 1739.
7. *Geert*, ged. aldaar 12 Febr. 1739.

---

[1]) De verwarring, die deze wijze van noemen veroorzaakt, blijkt wel het duidelijkst uit de omstandigheid dat er te Raalte twee personen leefden met *geheel verschillende* achternamen, die niettemin *volle broeders* waren.

[2]) Zie bijv. het Aardrijkskundig Woordenboek van Pott.

Jan Evertse Schotman (C. 1), ging van Nijeveen naar *Dordrecht,* waar hij 17 Juni 1751 als burger werd ingeschreven:

»Act. uts. ontf. alsvoren *Jan Evertsen Schopman*, geboren tot Nieuveen in Overeysch, mits doende etc. en betalende 20 gulden, des blijvende geseçludeert, en houdende sijn Domicilium binnen dese Stad«. Hij woonde toen in de Groote Spuystraat, Hij werd 7 November 1751 door dom. *Semeins* in het huwelijk verbonden met *Adriana van der Heijden*, dochter van *Aert van der Heijden* en *Sara Verhoeven*, gedoopt[1]) 21 Maart 1719, eveneens wonende in de Groote Spuystraat.

Op 26 April 1757 kocht hij een »geheel Huijs en Erff in de *Nieustraat,* belent het Huys van de wed. *Rumers* aan de eene en 't Huys van de wed. *van Bree* aen de andere zijde.«

Op 28 April d.a.v. bekent hij schuldig te zijn aan *Christoffel Nolte* f 250.— wegens geleend geld.

Hij werd begraven 8 Febr. 1773; zij 16 Febr. 1780.

Bij haar testament, d.d. 6 Juli 1779 verleden voor notaris *Leendert van der Horst*, benoemde zij tot erfgenamen hare gezamentlijke kinderen en tot exécuteur en voogd »de Heer *David Crena*, koopman binnen dese Stad.« Deze werd als voogd vervangen door *Evert Schotman* (D 2), op 18 April 1780.

Hun kinderen waren:

D. 1. *Sara Schotman*, gedoopt 6 Oct. 1752; begraven 28 April 1753.

D. 2. *Evert Schotman*, gedoopt 3 April 1754; gehuwd 18 Febr. 1776 door Ds. *Verster* met *Anna Catharina Dullmann* d.v. *Johann Dietrich Dullmann* en *Anna Catharina Krebbers*, geboren te Wesel in 1754, overleden te Dordrecht 21 April 1842.[2]) Hij deed belijdenis 27 Maart 1777 en woonde toen in de Lijnbaan. Hij werd begraven 22 Juni 1785.

D. 3. *Aart Schotman,* gedoopt 23 Juli 1756, gehuwd:

1°. op 25 Juni 1780 met *Margarita Pot*, d.v. *Ebbe Pot,* geboren te Dordrecht, overleden aldaar Maart 1787;

2°. op 11 Nov. 1787 met *Barta van Rees*[3]), geb. te Veenendaal, begraven 26 Jan. 1799 en

3°. op 18 Mei 1799 met *Hendrika Hagoort*, geb. te Dussen-Muilkerk, begraven 18 Mei 1803.

---

[1]) Indien geen plaatsnaam is vermeld, wordt bedoeld *Dordrecht.*

[2]) A. C. Dullmann hertrouwde 24 Oct. 1790 met Johann Adam Keyser, geb. te Werkelen in Hessen.

[3]) Bij hun huwelijk assisteerde haar moeie Hester van Rees.

Hij werd begraven 6 Aug. 1806.

Op 17 Maart 1796 kocht hij van *Abraham de Voogd* een huis en erf aan de Voorstraat bij de Vriesestraat, naast *Anthonie Meijer* en naast *Dirk van Leeuwen*, voor f 2655.—.

D. 4. *Cornelis Schotman*, gedoopt 6 Febr. 1762, gehuwd 15 Nov. 1800 met *Maria Hagoort*, geb. te Dussen (zuster van Hendrika voornoemd). Hij overleed, kinderloos, 6 Nov. 1804. Hij kocht 26 Juni 1800 van *Gijsbert Jan van Rijsoort van Meurs*, apotheker, en *Everhardus Volkersz*, predikant, als executeuren van het testament van *Jan Hendrik Flamme* en *Magteltje van Rijsoort*, twee huizen en erven in de Vleeschhouwersstraat, geteekend A n°. 219 en 219½ oud en 217 nieuw voor f 1410. Zij hertrouwde met *Willem Brocksmit*, welk huwelijk door echtscheiding werd ontbonden, immers op 31 van Hooimand 1810 erkent zij, als diens »gesepareerde Huisvrouw« schuldig te zijn aan *Abram van Beelen* f 1300, wegens geleend geld. Hypotheek werd gegeven op bovengenoemde huizen, tusschen het pakhuisje van *Gilles Olivier* en dat van *Christiaan Korsse*.

Kinderen van Evert Schotman (D 2) waren:

E. 1. *Jan Schotman*, gedoopt 12 Juni 1776, gehuwd:

1°. op 26 Juli 1799 te Amsterdam met *Catharina Haverkamp*, d.v. *Wilhelmus Haverkamp* en *Johanna Lopeker*, geb. te A. in 1767, overl. te Dordt 1 Febr. 1826; en 2°. op 16 Aug. 1827 te Dordt met *Joanna Catharina Lutter*, d.v. *Carolus Henricus Lutter* en *Joanna Heymans*, geb. te Dongen in 1802, overl. te Tilburg 8 Dec. 1846.

Hij overleed 1 Oct. 1832; was koopvaardijkapitein.

2. *Dirk Schotman*, geb. 28, ged. 30 Mei 1778, gehuwd:

1°. op 2 Sept. 1797 met *Anna Catharina Schnuck*, d.v. *Johann Schnuck* en *Catharina Krebber*, geb. te Wesel [1]) 16 Febr. 1773, overl. te Dordt 13 Dec. 1826, begraven in de Munterskapel der Groote Kerk (te dezer zake abusievelijk vermeld als *Helena* Schnuck, die een zuster van haar was);

[1]) In de Willibrordi-kirche aldaar gedoopt 26 Febr. 1773. Getuigen waren Wilhelm Gerhard Meinhardt, Catharina Hanks en Aleida Schnucks. Zij kwam naar Dordrecht 13 Juni 1793. Voor wapen Schnuck, zie Rietstap

2°. op 25 Febr. 1835 met *Johanna Cramer*, d.v. *Johan Pieter Cramer* en *Maria Lütterbach*, geb. 1794, overl. 7 Dec. 1874.

Hij overleed 19 Sept. 1860. Deed zijn belijdenis 14 April 1802. Hij koopt 25 Febr. 1806 van *Elisabeth van Waaijenoijen* en vele anderen, erfgenamen van *Sara van Waaijenoijen*, een huis en erf aan de Kolfstraat, geteekend C no. 1735, naast *Abraham Kolster* en *Gerrit van Vugtel*. Op 15 Maart 1830 van *Teuntje de Visser*, weduwe van *Dirk Johannes Breetvelt* het huis aan de Vischstraat, geteekend D no. 735. Fabrikant.

3. *Adrianus Schotman*, ged. 5 Juli 1780, gehuwd met *Jacoba Pot*, d.v. *Meijndert Pot* en *Elisabeth Breeman*, geb. te Vlissingen in 1790, overl. te Dordt 16 Maart 1865. Hij overleed 27 Juli 1852. Deed zijn belijdenis 7 April 1803; woonde op de Wolwevershaven; wijnkooper, lid van de Garde d' Honneur van Napoleon I [1]).

4. *Anna Schotman*, ged. 17 Juli 1782, begr. 18 Juli 1794. Verdronken.

4*a*. *Adriana Schotman*, ged. 7 Nov. 1784, gehuwd 16 Maart 1811 met *Johann George Schnitzer*, geb. te Horheim (Korrheim?) in 't Wurtemburgsche. Zij overleed 25, en werd begraven 30 Maart 1812. Hij overleed 24 April 1839.

Kinderen van Jan Schotman (E 1.)

F. 1. *Anna Catharina Schotman*, ged. 2 Oct. 1802, gehuwd 7 Mei 1823 met *Nicolaas Schinkel*, z. v. *Pieter Schinkel* en *Helena Nicolaasd. Keyser*, geb. te Winschoten in 1789, overl. te Dordt 10 Jan. 1838; weduwnaar van *Anna Menzina Hoorns van den Berg* (overl. te Rotterdam 24 Nov. 1821). Zij overleed 2 Dec. 1857.

2. *Wilhelmus Schotman*, geb. 2, ged. 6 Nov. 1804, begr. 27 Dec. 1804.

3. *Wilhelmina Schotman*, geb. 11, ged. 20 Sept. 1807, begr. 20 Nov. 1807.

4. *Joanna Catharina Schotman*, geb. 19 Maart 1827, verder onbekend.

5. *Evert Jan Schotman*, geb. 18 Maart 1828, gehuwd 24 Mei

[1]) Als zoodanig wordt zijn naam vermeld op een lijst, aanwezig in het museum „Oud Dordt" te Dordrecht.

1851 te Vught met *Catharina van de Winkel*, (d. v. *Johannes van de Winkel* en *Johanna van Daelen*, geb. te Groesbeek 30 Oct. 1827, overl. te Vught 22 Jan. 1892). Hij overleed 17 Dec. 1853 te Vught.

6. *Carolina Henrica Schotman*, geb. 21 Febr. 1829, gehuwd 1°. op 29 Oct. 1851 met *Adolf Heinrich Vennemann* (z. v. *Johann Bernard Vennemann* en *Maria Elizabeth Lagemann*, geb. te Damme in Oldenburg in 1822, overl. te Dordt 2 Mei 1860) en 2°. op 6 Febr. 1864 met *Bernardus Henricus Engelbert Bokop* (z. v. *Bernard Heinrich Bokop* en *Maria Engel Sack*, geb. te Vechta in Oldenburg 14 Febr. 1835, overl. te Dordt 1 Nov. 1870).

   Zij overleed 6 Mei 1880.

7. *Jan Schotman*, geb. 1 Maart 1831, ongehuwd overleden 22 Juni 1853, op een zeereis in de Zwarte Zee.
8. *Dirk Schotman*, geb. 10 Mei 1832, overl. 23 Oct. 1832.

Kinderen van Evert Jan Schotman (F 5):

G. 1. *Johanna Everdina Schotman*, geb. 30 Jan. 1852 te Vught, gehuwd 14 Nov. 1877 te 's Hertogenbosch met *Franciscus Ludovicus de Bruyn;* overleden 15 Febr. 1900 te 's-Bosch.

2. *Everdina Carolina Catharina Schotman*, geb. 29 Jan. 1854 te Vught, gehuwd 8 Mei 1878 aldaar met *Hendrikus Johannes Bik.*

Kinderen van Dirk Schotman (E. 2).

F. 9. *Anna Catharina Schotman*, geb. 16 en ged. 19 Aug. 1798, ongehuwd overleden 1 en begraven 5 Febr. 1862.

10. *Anna Christina Schotman*, geb. 1 en ged. 4 Febr, 1801, overl. 25 Maart 1831.
11. *Jan Schotman*, geb. 10, ged. 17 Febr. 1802, gehuwd 8 Oct. 1862 met *Elizabeth Helena van der Koogh*, geb. 9 Aug. 1804, overl. 18 Maart 1869, d. v. *Leendert van der Koogh* en *Johanna Wilhelmina Bussingh*, kinderloos. Fabrikant. Drager IJzeren Kruis 1830.
12. *Evert Schotman*, geb. 13, ged. 24 Juni 1804, geh. 24 Dec. 1851 met *Cato Antonia Goverdina de Haan*, d. v. *Philebertus Huysman de Haan* en *Cornelia Rijshouwer*, geb. 16 Maart 1821, overleden 26 Juni 1901.

    Hij overleed 24 Juni 1887. Fabrikant, kerkvoogd Ned. Herv. Gemeente.

13. *Anna Christina Schotman*, geb. 14, ged. 22 Febr. 1807, geh.

9 Oct. 1834 met *Frederik Thomas Stronck*, z. v. *Willem Stronck* en *Petronella van Zeevenhuysen*, weduwnaar van *Cathérine Marie du Pain*. [1])

14. *Dirk Schotman*, geb. 27 Oct., ged. 5 Nov. 1809, ongehuwd overleden 19 Dec. 1886.

Cargadoor, lid van den gemeenteraad, enz. [2])

15. *Adriana Schotman*, geb. 12, ged. 17 Mei 1812, gehuwd 17 Jan. 1844 met *Willem van der Koogh*, z. v. *Leendert van der Koogh* en *Johanna Wilhelmina Bussingh*. geb. 2 Mei 1807, overl. . . . .
16. *Henriëtte Schotman*, geb. 10, ged. 22 Jan. 1815, overl. 21, begr. 24 Mei 1817.
17. *Adrianus Schotman*, geb. 25 Juni 1819, ongehuwd overleden 29 Sept. 1859; woonde toen Groote Kerksbuurt A 68.
18. *Bastiaan Schotman*, geb. 9 April 1837, overl. 14 April 1842.

Kinderen van *Evert Schotman* (F. 12).

G. 3. *Dirk Schotman*, geb. 15 Jan. 1853, overl. 27 Nov. 1855.

4. *Cornelia Everdina Johanna Schotman*, geb. 29 Jan. 1855, gehuwd 6 Nov. 1879 met *Jan Marius Baumann*, z. v. *Johannes Samson Baumann* en *Maria Hansum*, geb. te Hardinxveld 4 Dec 1847, overl. te Dordt 31 Aug. 1910; apotheker.
5. *Anna Catharina Schotman*, geb. 26 Juni 1857, overl. 19 April 1859.
6. *Dirk Schotman*, geb. 25 Mei 1860, gehuwd 16 Nov. 1892 *Neeltje Goedhart*, d. v. *Willem Goedhart* en *Adriana Cornelia Langeveld*, geb. te Alblasserdam 27 Sept. 1868. Fabrikant (Bennekom).

Kinderen van Dirk Schotman (G. 6.)

H. 1. *Mr. Evert Schotman*, geb. 23 Aug. 1893, gehuwd 8 Aug. 1917 te Harlingen met *Cornelia Joanna Jacoba Acker*, d. v. *Jan Henri Acker* en *Maria Christina Elisabeth Hermans*, geb. te Maastricht 12 Dec. 1892. Commies-redacteur ter Secretarie van Leiden.

Kinderen van Adrianus Schotman (E. 3).

F. 19. *Johanna Catharina Schotman*, geb. 31 Oct., ged. 15 Nov. 1812, gehuwd 25 Maart 1840 met *Pieter Kley* (z. v. *Jacobus*

---

[1]) Overleden te Goes 1 Sept. 1831.

[2]) Van hem zijn ten archieve van Dordrecht enkele brochures aanwezig, in hoofdzaak betreffende de toekomst van die stad als handelsplaats en zeehaven.

Kley en *Anna Eva Vijverberg*, geb. te Rotterdam in 1811, overl. te Dordt 16 April 1860). [1])

20. Doodgeboren kind, 31 Jan. 1814.
21. ***Meijndert** Schotman*, geb. 12, ged. 26 April 1815, gehuwd 25 Sept. 1844 met *Dingena Gips*, d. v. *Dirk Gips* en *Catharina Haas*, geb. 21 Nov. 1820, overl. 9 Aug. 1883.

    Hij overleed 26 Juli 1889.
22. ***Adriana** Schotman*, geb. 12, ged. 27 Juli 1817, gehuwd 1°. op 28 April 1841 met *Johan Albert Boning* (z. v. *Johannes Rijnhardus Boning* en *Johanna Velsing*, geb. te Amsterdam in 1813, overl. te Dordt 21 Juli 1844) en 2°. op 28 Sept. 1853 met *Henricus Carolus Andreas Millies* (z. v. *Henricus Christianus Millies* en *Rosine Henriette Krauert*, weduwnaar van *Gerardina Leonarda Catharina Gordijn* [2]), geb. te 's-Hage in 1814, overl. . . . . .
23. *Elisabeth Schotman*, geb. 19 Nov. 1819, gehuwd 28 April 1841 met *Regoris Gips* (z. v. *Cornelis Gips* en *Adriana Boest*, geb. 28 Oct. 1816, overl. 28 Maart 1895).

    Zij overleed 17 Febr. 1915.
24. *Evert Schotman*, geb. 15 April 1822, gehuwd te Wageningen 22 Juni 1859 met *Wilhelmina Maria Simonetta Rijnbende* (d. v. *Simon Adrianus Rijnbende* en *Jacoba Knappert*, geb. 25 Maart 1823, overl. te Arnhem 20 Juni 1901.

    Hij overleed te Arnhem 9 Oct. 1900.
25. *Helena Schotman*, geb. 24 Sept. 1824, geh. 21 Juni 1866 met *Johannes Meijerink Meijer* (z. v. *Johan Willem Meijer* en *Neeltje Meijerink*, weduwnaar van *Henriette Elisabeth Kruijff*, geb. te Amsterdam in 1822, overl. . . . .)

    Zij overleed te Bussum 15 Jan. 1902.
26. *Jan Schotman*, geb. 23 Mei 1827, geh. 1 Dec. 1852 met *Jenneke Goverdina de Haan* (d. v. *Philebertus Huysman de Haan* en *Cornelia Rijshouwer*, geb. 16 Oct. 1828, overl. 25 Mei 1895.)

    Hij overleed 22 Febr. 1897, kinderloos. Wijnkooper.

---

[1]) *Jacobus Kley* overleed te Batavia 29 Maart 1823. *A. E. Vijverberg* woonde in 1860 te Delft. Uit het huwelijk van *P. Kley* en *J. C. Schotman* sproot een dochter *Jacoba Kley*, geb. 5 Juli 1844, gehuwd 21 Juni 1870 te s-Hage met *Willem George de Bordes*. Zie hierover Nederl. Patriciaat 1916 blz. 61.

[2]) Overleden te Dordt 21 Jan. 1852.

27. *Dirk Schotman*, geb. 19 Dec. 1829, gehuwd 15 Juni 1853 met *Elize Constantine Wilhelmina Veltman* (d. v. *Thomas Nicolaesz Veltman* en *Lisette Magdalena Schmidt*, geb. 29 Nov. 1833 te Sankt Paulus bij Hamburg, overl. te Dordt 2 Sept. 1912.)
Hij overleed 12 Mei 1865.

28. *Adrianus Schotman*, geb. 26 Maart 1833, gehuwd 29 Aug. 1866 met *Jenneke Bisschop* (d. v. *Johannes Bisschop* en *Wilhelmina Crollius*, geb. 31 Dec. 1843, overl. . . . . 1913).
Hij overleed 11 Mei 1899, kinderloos.
Kinderen van *Meijndert Schotman* (F. 21).

G. 7. *Jacoba Adriana Schotman*, geb. 4, ged. 27 April 1845 te Maastricht, overl. aldaar 8 Febr. 1900, ongehuwd.

8. *Dirk Schotman*, geb. 20 Aug. 1846, te . . . . , overl. 16 Juli 1886 te Pontianak.

9. *Adrianus Schotman*, geb. 18 Nov. 1848 te Heusden, geh. 12 Sept. 1876 te . . . . met *Maria Hubertina Heuren*, geb. 22 April 1850.

10. *Dingeman Schotman*, geb. 4 Oct. 1852 te Heusden, overl. aldaar 15 Juli 1854.

11. *Meindert Schotman*, geb. 4 Oct. 1852 te Heusden, geh. 22 Jan. 1879 met *Johanna Wilhelmina Veltman* (geb. te Dordt 2 Febr. 1853, d. v. *Thomas Nicolaesz Veltman* en *Lisette Magdalena Schmidt*). Notaris te Bolsward, Hoogeveen en Paramaribo; woont thans te 's-Gravenhage.

12. *Catharina Schotman*, geb. te Heusden 4 Juni 1854, geh. 24 Aug. 1890 met *Josinus Buurman* (geb. te Puttershoek 25 Mei 1851, overl. aldaar 11 Jan. 1915, z. v. *Karel Buurman* en *Maria van den Berg*, weduwnaar van *Hendrika Sija Beljers*). Onderwijzeres.

13. *Dingena Schotman*, geb. 26 Sept. 1856 te Zevenbergen. Ongehuwd. Tot 1916 Hoofdverpleegster in het Ziekenhuis aan den Coolsingel te Rotterdam; thans te Ginneken.

14. *Elisabeth Helena Schotman*, geb. 12 Sept. 1859 te Zaltbommel; overl. 26 Febr. 1860 aldaar.

15. *Pieter Aart Hendrik Schotman*, geb. 6 Maart 1861 te Zaltbommel, overl. 15 Maart 1861 aldaar.
Kinderen van Adrianus Schotman (G. 9).

H. 2 *Josef Adrianus Jacobus Meindert Schotman*, Kapitein der Infanterie, geb. 8 Nov. 1876 te Venlo, geh. 2 Mei 1912 te

Doetinchem met *Sara Wilhelmina Heetjans* (geb. 30 Dec. 1882 te Doetinchem, d. v. *Hendrik Heetjans* en *Sara Wilhelmina van Hemert).*

3. *Paulus Wilhelmus Henricus Schotman*, geb. 7 Aug. 1878 te Venlo, overl. 12 Nov. 1884 aldaar.
4. *Dingeman Schotman*, geb. 24 Nov. 1879 te Venlo, geh. 3 Febr. 1909 met *Wilhelmina Jacobs.*
5. *Dingena Petronella Schotman*, geb. 25 Sept. 1881 te Venlo.
6. *Maria Catharina Hubertina Schotman*, geb. 25 Aug. 1883 te Venlo, overl. 27 Febr. 1884 aldaar.
7. *Johanna Maria Schotman*, geb. 8 Jan. 1885 te Venlo, geh. 6 Nov. 1912 te .... met *Johannes Hermanus Mosheuvel* (geb. 10 Jan. 1885 te ....
8. *Henricus Hubertus Schotman*, geb. 14 Febr. 1887 te Amersfoort, overl. 17 Dec. 1887 aldaar.
9. *Hubertina Catharina Adriana Schotman,* geb. 16 Febr. 1889 te Amersfoort.
10. *Adrianus Johannes Schotman*, geb. 8 Febr. 1891 te Amersfoort, overl. 17 Febr. 1891 aldaar.
11. *Johanna Hubertina Schotman,* geb. 8 Nov. 1892 te Amersfoort.

Kinderen van J. A. J. M. Schotman (H. 2)

I. 1. *Adrianus Jacobus Schotman*, geb. te Ede 7 Sept. 1913.
2. *Hendrik Schotman*, geb. te Ede 18 Dec. 1914.

Kinderen van D. Schotman (H. 4)

J. 3. *Hubertina Schotman*, geb. 8 Dec. 1909 te Harderwijk.
4. *Adrianus Hendrikus Schotman*, geb. 7 April 1914 te Harderwijk.

Kinderen van M. Schotman (G. 11)

H. 12. *Dingena Albertina Schotman,* geb. 22 Sept. 1879 te Dordt, geh. 5 Mei 1902 te Bolsward met *Adrianus de Groot*, geb. te Dordt 26 Sept. 1875; z. v. *Levinus Franciscus de Groot* en *Clasina Magdalena Antonia Veldman.* Arts te Santpoort.
13. *Lisetta Magdalena Frederika Wilhelmina Schotman,* geb. 5 Dec. 1881 te Paramaribo, overl. 25 Maart 1887 te Dordt.
14. *Johan Wilhelm Schotman,* geb. 10 Maart 1892 te Hoogeveen. arts te Oegstgeest, gehuwd 20 Oct. 1917 te Oegstgeest met *Constance Eveline Kokke*, geb. 14 Febr. 1892 te Semarang, d. v. *Jan Kokke* en *Charlotte Aleida Tijl.*

Kinderen uit dit huwelijk:

I. 5*a*. *Marion Schotman,*

5*b*. *Erik Jan Schotman*, tweeling, geboren 12 Oct. 1918 te Oegstgeest. *Erik Jan Schotman* overleed 29 Dec. 1918 te 's Gravenhage.

(Van zijn hand zijn gedichten te vinden in de Gids, Groot-Nederland, Buiten, Minerva, enz.) [1])

Kind van E. Schotman. (F. 24).

G. 16. *Adrianus Johannes Schotman*, geb. 26 Jan. 1861 te Arnhem, geh. te Schiedam 30 Nov. 1893 met *Petronella Hermanna Loncq* (d. v. *Christiaan Johannes Loncq* en *Petronella Hermanna Oving*, geb. te Schiedam 22 Oct. 1870).

Gepensioneerd kolonel der Infanterie, gebieds-commandant voor de geïnterneerde militairen in Friesland te Leeuwarden; thans te Harderwijk.

Kind van A. J. Schotman. (G. 16)

H. 15. *Willem Pieter Schotman*, geb. 3 Dec. 1894 te 's-Gravenhage; 2de luitenant der Infanterie.

C. 7. *Gerrit Schotman,* ged. te Nijeveen 12 Febr. 1739, gehuwd 23 Nov. 1764 te Amsterdam met *Johanna Maria Popta*, geb. aldaar in 1739, d. v. *Jacob Popta*; koopman.

Kinderen uit dit huwelijk:

D. 5. *Johanna Maria Schotman,* ged. te Amsterdam Zondag 27 Jan. 1765. Getuigen: *Jan Hardenberg* en *Johanna Harms.*

D. 6. *Femmetje Schotman,* ged. te Amsterdam 8 Oct. 1766; ongehuwd overleden te Dordrecht en begraven aldaar in de »Augustijnen Kerk, den 13 Sept. 1798. *Femmetje Schotman*, ongehuwt, uit het huijs van *Schotman* op de Voorstraat bij de Vriesestraat, met volk er agter. 32 jaar. Tering. ten 10 ure begrave. Joh. Mulder« (zie onder D. 3).

Getuigen bij haar doop waren *Hendrik Schotman* (waarschijnlijk haar oom, C. 4.) en *Annaatje Schotman* (waarschijnlijk haar tante C. 2.)

7. *Hendrik Schotman*, geb. te Amsterdam 5 Juni 1768; doopgetuigen: *Hendrik Wetters* en *Henderina Krul.*

8. *Evert Jacob Schotman*, ged. te Amsterdam 2 Sept. 1770; doopgetuigen *Jacob Popta* en *Johanna de Vries.*

(Wordt voortgezet.) E. S.

[1]) Eind 1919 verschenen bij P. N. van Kampen te Amsterdam zijn „Ons brandend leven" en „Van de wankele morgen".

Navorschingen omtrent oude gebouwen te Hoorn

DOOR

J. J. VURTHEIM GZN.

XI.

Oostpoort.

Deze poort is in Renaissance stijl, van gehouwen en gebakken steen opgetrokken. In den doorgang, die met stergewelven overdekt is, zijn de oorspronkelijke deuren nog aanwezig. De stadszijde van het gebouw is versierd met Dorische pilasters en wapenschilden, o.a. dat van Keizer Karel V.

Twee steenen dragen tot opschrift:

ANNO 1578.

Op een raam staat:

ANNO 1601.

Ook aan de brugzijde zijn eenige wapenschilden aangebracht. Twee daarvan stellen de wapens van Hoorn en West-Friesland voor; van de andere twee is het blazoen weggehakt Benevens Dorische pilasters ziet men hier ook een viertal nissen, uit twee waarvan steenen kanonnen steken, hetgeen niet overeenkomt met het opschrift boven den doorgang der poort, waarin erkend wordt dat alleen God de stad zal kunnen beschermen.

Bedoeld opschrift, ontleend aan Psalm 127 : 1, luidt als volgt: NIL PROSVNT VIGILVM EXCVBIÆ, NIHIL ARMA, MINÆ QVE MVRORVM INGENTES, RAVCÆVE TONITRVA, CANNÆ 1578. NI DEVS HANCCE VELIS REGERE AC TVTARIER VRBEM.

Hetgeen beteekent:

»Niets baat de waakzaamheid der wachters, niet ook de wapenen of der muren hooge tinnen. of het gedonder van het dofklinkend roer, indien gij, O God! deze stad wilt besturen en beschutten.«

Deze poort, de eenige nog bestaande van Hoorns poorten, werd in 1876 onder toezicht van Rijksadviseurs hersteld en gerestaureerd (zie beneden).

In 1577 werd een nieuw gedeelte stadswal aangelegd, daar er in 1576 de Nieuwe Haven (tegenwoordig Karperkuil geheeten) alsmede het gedeelte, dat begrensd wordt door den wal van de

Oosterpoort tot aan het plantsoen van de tegenwoordige Veliusbrug, bijgekomen waren. De oude wal liep van het oostelijk einde van het Baadland noordwaarts tot de oude Oostpoort. Het nieuwe gedeelte lag dus voor vijanden geheel open. De nieuwe stadswal liep vanaf de St. Catherinatoren tot het einde van den Luyendijk en zoo waren de oude Oostpoort en eenige torens binnen de wallen der stad komen te liggen.

De oude Oostpoort stond aan het einde van het Groote Oost en werd in 1511 begonnen, doch eerst in 1538 voltooid met het bouwen ven de kap op het tot dien tijd platte gebouw. Een steen aan de stadszijde in het gebouw geplaatst, herinnerde nog aan deze voltooiing. De steen bevindt zich thans in het West-Friesch Museum en draagt tot opschrift

A n o	I s d i t
XVe	w e r c k V
X X X V I I I	o l m a c t

Na de bovenvermelde uitlegging der stad in 1576 werd het gebouw ingericht tot gevangenis en vergaderplaats van het chirurgynsgilde. De poort werd in 1819 afgebroken.

Den 2^{en} Aug. 1577 werd de eerste steen van de nieuwe Oostpoort gelegd. Deze poort, gelijk de bovenvermelde steen aangeeft, in 1578 voltooid (d.w.z. het onderste gedeelte; van boven was ze toen plat, zooals op oude kaarten nog te zien is) was oorspronkelijk van een plat dak voorzien, hierop werd in 1601 een wachthuisje met een spits dak geplaats. Het wachthuis, dat naast deze poort heeft gestaan, dagteekende van 1626. Het geheel maakte toen met het traptorentje een mooi effect. De brug was oorspronkelijk van hout, doch werd in 1763 door een steenen vervangen. Het portiershuis heeft men in 1813 gesloopt.

Nadat B. en W. in de Hoornsche Courant van 11 Jan. 1874 een bekendmaking hadden doen plaatsen, waarin zij de poort voor amotie wilden verkoopen, werd in de raadsvergadering van 20 Jan. 1874 een missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken behandeld, houdende het verzoek om de slooping der poort nog eenigen tijd op te schorten. Na nog lang gediscusseerd te hebben over onderhoud, kosten enz. werd in 1876 besloten de restauratie op te dragen aan den (te Hoorn wonenden) architect A. C. Bleys, hiertoe in staat gesteld door Rijkssubsidie en een gift van den Heer van Akerlaken. De bovenbouw werd

in orde gebracht; het houten traptorentje, dat naar de bovenwoning voerde, is bij deze gelegenheid verdwenen.

In 1913 is de bovenwoning weder bewoonbaar gemaakt, door in de plaats van het vroegere houten traptorentje een steenen te bouwen. In datzelfde jaar is er om het bovenste deel van de poort een hekje gezet.

XII.

Waaggebouw.

(Roode Steen).

Dit gebouw is in den winter 1912—'13 'geheel gerestaureerd op kosten van het Rijk, de Provinciale Staten en de Gemeente, die daarvoor een som van f 15000 ter beschikking stelden.

Het gebouw, vroeger van arduinsteen, is thans na de restauratie, geheel van hardsteen opgetrokken en betrekkelijk eenvoudig opgevat. De bogen der poortopeningen zijn met reliefornamenten versierd. In een nis, in den langen gevel van het gebouw, ziet men een eenhoorn, houdende het wapen van Hoorn. Onder het wapen staat:

ANNO 1609.

De Waag werd in 1609 onder leiding van den beroemden Hendrik de Keyser gebouwd, gelijk in het »Memoriaal van Burgemeesteren van Hoorn« te lezen valt. Zoo vinden wij daarin vermeld, dat hem werd aanbesteed: »de blauwe Noorduynsteen op de Kuyl te doen houwen die tot de nieuwe waage deser stede gemaakt en geemployeerd sal worden, en hebben belooft voor yder voet te betalen 18 stuyvers, mids dat het sal wesen sufficient werk en dat de bovengen. Hendrick Keyser alle de steen voor Mey eerstkomende sal moeten leveren.«

Wanneer de Waag gesticht werd, is onbekend; blijkens een privilegie door Willem III van Beieren in 1356 aan de stad gegeven, behoorde zij toen tot de grafelijke domeinen.

In 1505 werd zij voor de som van f 275.— aan de stad verpacht.

In 1559 werd zij vernieuwd en vergroot; den 13^{en} Jan. 1602 verkreeg de stad het recht der wage van de »Grafelykheid« voor f 100.— 's jaars in eigendom. Het waaggeld werd hierna vermeerderd van een oortje tot een halven stuiver per 100 pond.

Door Burgemeesters en vroedschappen werd in 1608 besloten

om een nieuw gebouw te plaatsen iets grooter dan het vorige. In Mei 1609 werd het oude gebouw afgebroken en reeds in Juni van dat jaar werden de fundamenten van de nieuwe waag gelegd. Deze waag werd ongeveer 15 of 16 voet meer naar achteren geplaatst, waartoe twee huizen, aan de noordzijde staande, werden afgebroken.

»Van wege het Gemeene land« werd de waag (buiten een tiende verhooging en het rantsoen) verpacht in 1734 voor f 16.500; in 1735 voor f 15.900; in 1736 voor f 15.300; in 1737 voor f 16.200.

Niet alleen voor waag, maar ook voor andere doeleinden heeft het gebouw in den loop der tijden dienst gedaan. Zoo werd er in 1618 bij de komst van den Prins een afdeeling schutters in gelegerd. Den 14^{en} Aug. 1720 werd er ingeteekend voor de op te richten »Compagnie van Commercie en Navigatie«. Capitein Cornelis Gallis betrok in 1754 met zijn »Nagtwagt« het gebouw. In 1777 werd er een loterij gehouden ten voordeele van de stad. Onder Capitein Boon werd in 1787 de waag voor de derde maal door een compagnie schutters betrokken, terwijl er in het midden der 19^{e} eeuw een stadsteekenschool was gevestigd. Thans is er nog een Huisvlijt- en kantwerkcursus.

In 1773 werd het gebouw van een nieuwen luifel voorzien, die in 1858 door een ijzeren vervangen werd. Bij de restauratie in 1912 kwam er een houten, naar het oude model, voor in de plaats.

XIII.

Gebouw der Vereenigde Oost-Indische Compagnie. (Muntstraat 4).

Op twee schilden in den gevel, die in gebakken steen is opgetrokken, en op een schild in het frontispice, dat door engelen gehouden wordt, staat (Vereenigde Oost Indische Compagnie Hoorn). Verder bevindt zich in den gevel een afgeslepen wapen.

Het terrein waarop dit gebouw staat, was eertijds een gedeelte van het in 1400 gestichte St. Catharyne-klooster, dat de geheele Muntstraat besloeg. De Muntstraat werd in 1594 hier doorheen aangelegd.

De eerste vaste vergaderplaats der Bewindhebbers van de in 1602 opgerichte O. I. C. was in het voorste deel van het St. Geertenklooster (ten zuiden van het St. Catharynenklooster) aan

de Nieuwstraat, gelegen aan de zuidzijde van de poort die tot de Wisselstraat toegang geeft. Ten behoeve van de Compagnie werd deze »fraeye Kamer opgerecht«. Later zijn de vergaderingen verlegd naar het voor dat doel gebouwde huis in de Muntstraat, hetwelk op de plaats staat waar zich eertijds de Munt van West-Friesland bevond, die bij die gelegenheid naar de overzijde van de straat verhuisde. Vroeger heeft ook het huis Muntstraat 6 een deel van het O. I. Huis uitgemaakt.

In het jaar 1632 hebben de Bewindhebbers van de O. I. C. achter hun vergaderplaats, aan de Wisselstraat, een steenen muur met een fraaie poort laten bouwen, waarin het jaartal en de wapens van de Compagnie en van West-Friesland waren uitgehouwen.

Nadat de O. I. C. in 1802 den genadeslag had ontvangen, kwam het gebouw vrij en werd het voor andere doeleinden gebezigd, er kwamen soldaten in te liggen, rederijkers vergaderden er, enz.

In 1868 werd in het gebouw de Hoogere Burgerschool gevestigd. Deze werd in 1911, na de opening van het nieuwe gebouw aan den Draafsingel, derwaarts verplaatst. Thans is in het gebouw de Rijksnormaalschool en de Burgeravondschool gevestigd.

XIV.

Poort van het voormalige Admiraliteitsgebouw.
(Achter de Kerk 22 A en B).

Deze, van gebakken en gehouwen steen opgetrokken poort, bezit twee Ionische pilasters, die op met cartouches versierde piedestallen staan. In het bovengedeelte ziet men twee gekruiste ankers, die door een wapenschild zonder blazoen gedeeltelijk bedekt worden. Tusschen de ankers staat: P. P. P., hetgeen beteekent: Pugno Pro Patria (Ik vecht voor het vaderland). Verder is de poort met maskers versierd.

Op de plaats waar later het Admiraliteitsgebouw stond, bevond zich eertijds het in 1385 ge- stichte Sinte Agnietaklooster. (De nonnen, die in dit klooster woonden waren van den derden regel van St. Franciscus). Hierover leest men in een oud handschrift het volgende: »Anno 1385 sijn tot Hoorn gecomen Susteren van de derde ordre van St. Franciscus, en verkregen van de Regenten en Burgemeesteren der Stede, om een convent te

setten, op dat lant achter die Groote kerke, met conditien, dat sy die Weel, dat is dat water, dat achter dat Convent plach te loopen, souden aenhalen en stoppen met koeienmesse en int Jaer 1397 soo is geconsacreert den Hoogen Autaer S. Agniet. 1435 noch gewyt haer houte kerk, en A° 1462 soo is die steenen kerk van Sint Agniet gewyt.

Dit klooster, dat op het Grooten Kerkhof (thans Kerkplein) zijn ingang had, strekte zich tot den Turfhaven uit en werd in het noorden door eenige huizen van het in 1404 gestichte St. Geerteklooster begrensd. Het Sinte Geerteklooster bevond zich in de Gouw (thans Nieuwstraat-De Gouw strekte zich toen nog uit tot aan de Groote Kerk) en besloeg de plaats van de huizen in de Nieuwstraat en de huizen aan beide zijden van de Wisselstraat (die er in 1603 doorheen werd gelegd) tot aan de Turfhaven.

In 1593 heeft men door het achterste gedeelte van het St. Agnieta- en St. Geerteklooster de Gravestraat gelegd. Aan deze straat stond toen de kapel of kerk van het St. Agnietaklooster.

Toen in 1586 de Graaf van Leicester op verschillende plaatsen in de Vereenigde Nederlanden afzonderlijke Admiraliteits Collegien instelde, werd aan dat van Hoorn het St. Agnietaklooster tot vergaderplaats aangewezen. Voor 1586 n.l. werden de zeezaken in West-Friesland bestuurd door de Gecomm. Raden van West-Friesland en het Noorderkwartier. De door Leicester ingestelde Collegien waren provinciaal, totdat in 1597 werd besloten, dat deze Collegiën van de Generale Staten afhankelijk zouden zijn, om daardoor meerdere eenheid te verkrijgen. Er waren toen 5 collegien n.l. het coll. van Amsterdam, het coll. van de Maas te Rotterdam, het coll. van Friesland te Harlingen, het coll. van Zeeland te Middelburg en het coll. van West-Friesland en het Noorderkwartier, dat beurtelings drie maanden te Hoorn en te Enkhuizen zitting had.

In 1607 werd het gebouw vernieuwd en beter geschikt gemaakt voor zijn nieuwe bestemming. De hof werd van gallerijen en ander ornamentwerk voorzien. Te oordeelen naar de beschrijving was het gebouw zeer rijk gestoffeerd met schilderijen en tapijten. Verschillende vorstelijke personen hebben in de Prinsenkamer gelogeerd. De collectie portretten van officieren en overheidspersonen, thans gedeeltelijk op het Stadhuis en gedeeltelijk in het West-Friesch Museum berustend, moet uit dit gebouw afkomstig zijn.

De Gecommitteerden ter Admiraliteit schonken in 1620 een geschilderd raam aan de Oosterkerk.

Toen de oude Oosterpoort in 1818 werd afgebroken, werd de aldaar gevestigde Snijkamer naar dit gebouw overgebracht. In 1860 werd de Stadsapotheek er gevestigd, terwijl in 1862 een begin werd gemaakt met het sloopen van het gebouw en het bouwen van het gasthuis. Het volk gebruikt ook nu nog de uitdrukking: »Ik ga naar het zeekantoor« inplaats van: »Ik ga naar het ziekenhuis« of »— naar den stadsdokter.«

XV.

Poort van den voormaligen Doelen. (Achterstraat 2).

Het beeldhouwwerk van deze poort, die in gehouwen steen is uitgevoerd, stelt St, Sebastiaan voor, die door twee Mauritaansche krijgslieden met pijlen doorboord wordt. Van een der krijgslieden is een arm afgebroken. Op de poort staat het jaartal 1615.

In den gevel van dit gebouw bevindt zich het wapen van Hoorn, gehouden door twee eenhorens.

Achter het gebouw ligt het zoogenaamde »Doelenveld«, oorspronkelijk de oefenplaats van de schutters.

Het eerste Doelenhuis stond ter plaatse waar thans de gracht nog »Oude Doelenkade« heet. Velius vermeldt in zijn »Chronyck van de stadt van Hoorn» op het jaar 1440: »Dit jaar begon men eerst tot Hoorn alsook in d' andere Steden van Holland en Westvriesland d' oeffeninge van Kruysboge alsook van de Handboge bij der hand te nemen, uyt welke geselschappen (na mijn vermoeden) naderhand onse tegenwoordige schutterijen opgekomen zijn. In der tijd dat Velius (in 1630) de derde uitgave van zijn kroniek bezorgde, stond het gebouw nog op de Doelenkade, doch toen in 1740 de Remonstrantsche predikant Sebastiaan Centen een 4den druk dezer kroniek in het licht gaf, was het reeds afgebroken.

In 1526 kocht de stad, tenbehoeve der schutters, van het Mariaconvent in de Gouw het stuk land, waarop later, n.l. in 1585 de Oude of St. Joris Doelen (voor de voetboogschutters) en in 1614 de Nieuwe of St. Sebastiaans Doelen (voor de handboogschutters) gebouwd werden. Zij stonden naast elkander in de Achterstraat,

de Oude Doelen het dichtst bij de Turfhaven, en hun erven strekten zich uit tot de Stadvest (zie beneden.) De St. Sebastiaans Doelen werd in den zomer van het jaar 1648 bijna geheel verbouwd, hetgeen een steen met het jaartal 1648, in den achtergevel van het tegenwoordige Doelenhotel, aangeeft.

In 1705 verkeerde de St. Joris Doelen in zulk een vervallen toestand, dat het noodig geoordeeld werd het torentje af te breken. Daar de financieele toestand niet steeds even gunstig was, verzochten in 1767 de »Capiteynen« aan de Burgemeesters een subsidie en stelden voor de beide Doelen te vereenigen. Dit laatste werd den 26en November 1778 goedgekeurd. Het volgende jaar werd de Oude Doelen gesloopt. Hiervoor kwam toen het sobere gebouwtje, het dichtst bij de Turfhaven, in de plaats.

XVI.

Poorten van het voormalige Doelenplein. (Achter de Vest).

Het beeldhouwwerk boven de oostelijke poort, die toegang gaf tot het terrein van den Ouden of St. Joris Doelen, stelt voor St. Joris den draak doodende. Op den achtergrond ziet men een kasteel en een vrouw met een eenhoorn.

St. Joris (ook wel St. George geheeten) was de patroon van de voetboogschutters en van het vleeschhouwersgilde te Hoorn.

Het beeldhouwwerk boven de westelijke poort, vroeger toegang gevende tot het terrein van den Nieuwen of St. Sebastiaans Doelen, stelt voor St. Sebastiaan, die door twee Mauritaansche boogschutters met pijlen wordt doorboord.

St. Sebastiaan was de patroon van de handboogschutters van Hoorn.

Naast het wapen van Hoorn in het bovendeel dezer poort leest men het jaartal 1638.

Daar de muur, die het Doelenveld omgaf, den laatsten tijd in zeer vervallen toestand verkeerde, werd deze in 1909 gedeeltelijk gesloopt. De poorten werden een weinig terzijde geplaatst en op het Doelenveld werd een gymnastieklokaal gebouwd, waarvan thans het St. Sebastiaanspoortje de ingang vormt, terwijl het St, Jorispoortje toegang verleend tot het Doelenveld. De beelden van de St. Sebastiaanspoort moesten geheel gerestaureerd worden.

XVII.

St. Marientoren.
(Achter de Vest).

Deze toren, zoo genoemd naar het Maria-klooster waar hij achter lag, is uit gehouwen en gebakken steen opgetrokken en bezit nog de met gehouwen steen omlijsten schietgaten. Het bovenste gedeelte is op bogen en kraagsteenen overgebouwd. Men vindt er ook nog de voormalige, thans dichtgemetselde kanteelingen.

De toren, in 1508 gelijktijdig gebouwd met de St. Agnieten-, St. Geerten-, St, Cathrynen-, en Bisschopstoren, diende tot bevestiging van den in het bovenvermelde jaar aangelegde wal en heeft sedert voor velerlei doeleinden dienst gedaan. In de 18e eeuw bezigde de Gecommitteerde Raden hem tot berging van kruit enz.; later werd het een zoogenaamde ijskelder. In 1879 ingericht tot petroleummagazijn, werd hij in 1892 in gebruik en onderhoud aan het Rijk overgedragen, zoodat het gebouw thans weder tot munitiemagazijn is ingericht.

XVIII.

Infanteriekazerne.
(Veemarkt).

Toen Hoorn in 1599 geteisterd werd door een groote pestepidemie, bleek het in 1562 gestichte Pesthuis in de Pakhuissteeg te klein. Er werd toen een nieuw Pesthuis gebouwd ter plaatse van de kazerne, op een terrein dat behoorde tot het St. Pietersklooster.

In 1685 wordt het gebouw tot armen-weeshuis ingericht. De gevel werd in 1738 geheel vernieuwd. Sinds dit weeshuis gecombineerd is met het Burgerweeshuis in de Achterstraat, wordt het gebouw als kazerne benut.

MEMORANDA.

Strooibillet van een waarzegger-kwakzalver uit 1663.

In mijn benautheyt en verdriet heb ick Godt aengebeden
En Hy heeft my geloont met dese naervolgende Zegen.

Een ieghelijck zij kennelijck/ dat binnnen desen vermaerde Koopstadt Amsterdam een seer treffelijcken Waersegger is/ die noyt zyns gelijck geweest heeft sunt de tijdt van onsen Salighmaker/ die U. L. soo waerlijck seggen kan/ of twee Landen Oorlogh aenneemt/ wie langst het veldt houwen sal met minst verliest; En of eenigen Potentaet voor verraderije vrees hadt/ te kennen of het soo is of niet; En of eenige Schepen in Zee gaen/ het zy Oorlogh of Koopvaerdy/ of zy een geluckigen Reys doen sullen of niet/ en of zy op eenige Koophandel winst of verlies sullen hebben; En of het verhuysen goet is of niet; En of Vrienden die in verre Landen bennen levent of doodt zijn; En of' er eenige Vrijster met een Jongman verlooft waer/ te weten of het waerheyt is of niet/ en of hy een Man van een goede conditie of qualiteyt is/ en of zij een vreedzaam leven t' zamen hebben sullen of niet/ en of zy op eenighe plaets verlooft zijn of niet/ en of eenige eerlijcke Persoon besmet wordt met eenige oneerlijckheyt of het soo is of niet; En of eenige Slapers ontloopen waren van hun Waert/ waer zy weder te vinden zijn; En al wat U. L. in sin kan komen/ dat U L. denckt dat het onmogelijck is dat iemant weten sou/ dat sal ick U. L. met Godes hulp openbaren. Desen oprechten Waersegger heeft in dit Jaer 1663 in de Maent van Februarij/ zijnde tusschen de 25. en 26. dagh/ wesende tusschen Sondagh en Mændagh/ een Gesicht gesien wat hier na gebeuren sal/ en wat kortelijck te pas komen sal/ en is ghegaen tot de Nieuwe Kerck/ op den 1. Maert/ zijnde Donderdagh/ om de Geestelijcke Consilia te seggen; maer de Koster heeft my niet in laten gaen/ en het is tot nu by my bewaert/ tot dat Godt het te pas brenght aen de Sondaers/ Godt sal de geloovigen bewaren. Ick laet U. L. met desen weten/ soo daer eenige persoonen beladen zijn met sware sieckte of gebreecken/ dat ick U L. in korten tijdt weet te helpen/ met weynig pijn/ en geen bloedt-storting; want ick heb de heele Wereldt doorreyst/ en heeft alle middel nagesocht/ om de menschen aen haere gesontheyt te brengen/ en te preserveren/ als door Schotlant/ Engelant/ Denemarken/ Noorwegen/ Sweden/ Vranckrijck/ Nederlant/ Portugal/

Brasil/ Oudt en Nieu Spangien/ Italien/ Gretia/ Turkyen/ Barbaryen/ en veel Eylanden in America/ kan alle dese Spraken/ spreken/ lesen/ en schrijven/ so dat ik U L. helpen kan in korten tijdt van dese gebreecken: als/ de Pocken al staende en gaende/ de Roo Loop, heete en koude Koorts/ de Gescheurde of Gebrooken sonder binden of snijden/ en veelderley Blintheyt/ ende Tantpijn sonder U L. de Tant uyt te trecken/ al waer daer een gat in dat ick mijn vinger daer in omdraijen kon/ en U L. Aensicht soo dick geswollen als mijn hooft/ ick sal U L. volkomenlick genesen in een etmaal/ sonder pijn of smert/ en alle andere gebreken in korten tijdt/ soo dat U L. verwonderen sal/ en alle andere Meesters. Ick heb noch een treffelijcken Balsem en een Salf voor de Reysende Man/ voor alderley verssche Wonden in 't Vleesch/ in vier-en twintigh uuren volkomentlick te ghenesen/ en of daer een Spijcker door u voet doordrongh/ in twaelf uuren te genesen/ sonder Materie te maken.

Desen Konst-rijcken en Zeegenbegaefden Meester Gilbertus André, is te vinden by de Varckens-Sluys/ in 't Huys van Mijn Paul de Kruyer, in Jan de Vriesensteegh.

Heeren Waerden/ bewaer desen Brief wel/ dat U L. de rechte Waer-segger weet te vinden/ die U L. seggen kan waer de Slapers belanden/ als zij wegh geloopen zijn/ en alle anderen die mij van doen hebben sullen.

Medegedeeld door A. O. VAN KERKWIJK.

VARIA.

In een boek[1]) van de memorien te houden in de St. Jacobskerk van den Haag, staan op het titelblad eenige historische gebeurtenissen genoteerd, benevens een aantal huishoudelijke becijferingen. De titel luidt:

Ghescreven by my mester Huich Janszoon, priester anno XV c LX ende was alsdoe memorien rentemeester off deynaer.

Bovenaan staat: »Den 1 Septembris anno 61 was my zoe bange, want van gelt was myn verlanghe. God geeft het.«

»Anno XIII c LXIII was te Ludic een scoelkint, dat VII jaer slyep ende als hy wacker warden, leefde hy lange tyt daernae.«

[1]) Alg. Rijksarchief coll. v. Vredenburch no. 148.

»Het collegium tot Sinte Pancraes binnen Leyden werden gefondeert anno XIII c LXVI.«

Ter zijde staat: »Het collegium in den Haech es gefondeert anno XIII c LXVIII; fondat dux Albertus.«

Onder den titel staat:

»Anno XIII c LXVIII sterffender binnen Utrecht van de pest XI m menschen.«

»Die partien van der Hoeck ende Cabbelau beganste eerst in Hollant onder Margriet, keyserinne van Rome, graefinne van Hollant anno XIII c L.«

»Anno XIIII c XXI up Sinte Elyzabethsnacht ofte avont doen wast een al te grooten storm van winde; al dat lant tusschen Sinte Geertenbergen ende Dordrecht brack in, daer wel LXXII parochiekerken in stonden ende menich schoen ridderlicke hofsteden vergingen alsoo, datter mienich mosten gaen dynen, die heeren ende ridders plagen te zyn ende veel gincket broot bidden in lancheit van tytden.«

»Anno XV c XXXIII upte Jaersavont wasten uploep tot Haserswoude ende was cappeteyn Piter van Binckhorst, baluw tot sGravesande was ende bleef daer te Haserswoude doot met noch X ander man personen ende leggen in den wech buyten Haserswoude begraven ende lagen wel III of IIII daghen ombegraven. Dit vinde ic bescreven int schoutenboeck van Haserswoude, genaemt Sander Jansz. Block.«

»Anno XV c XXXVI wast tspel op handen van de hardoopers int Westlant ende was haer opset in den Haghe te comen ende vraeck te nemen van dien zeven mannen, dien aldaer levendich ghebrant waren upte Plaets ende waren van Haserswoude gheboren.«

»Anno XIIII c LXXXVIII quam jonckheer Frans van Brederooden in Rotterdamme in meninghe heel Hollant t invaderen, mer manck Jan van Egmont heeftet onderloopen.«

Een paar soortgelijke feiten vond ik opgeteekend door den Haagschen kamunnik Hugo van Assendelft op een schutblad in een missaal, thans in de bibliotheek van Oxford.

Uit meerdere bekende feiten nam ik:

(1510 Augustus 6) Gestopt dat gat en Sparendam a° XV^{c}X, sed non per heynrados.

(1530 November 5) Anno XV^{c}XXX mense Novembri die quinta maxima ruina aquarum fuit in multis regionibus Hollant, Zeelant bescreien mach, Sinte Felix zinen quaden Saterdach.

Ik schreef deze interessante notities over uit de Engl. Histor. Revieuw XXXIII n°. 130 bl. 225 vlg..

Medegedeeld door JHR. MR. W. G. FEITH.

MIDDELEEUWS FRIES.

NOACH EN ZIJN KINDEREN
en
WILLEBRORDS BEKERINGS-PREEK.

Naar Suffridus Petrus mededeelt, zou magister Alvinus rector scholae in Sneek zijn geweest, en stads secretarius; hij werkte daar omstreeks 1400.

Op zijn naam staat een nederduits *Tractatus*, dat uit het Latijn is vertaald [1]); een *fries* rijm verwijst naar hem. 't Ene is of aangevuld, of 't andere is beknopt. 't Friese heeft vooraf een geschiedenis van *Noach en zijn zonen*, die in 't nederduits niet voorkomt.

Ziehier de inhoud.

Een engel waarschuwt Noach, dat »God, thi himelsche konig, »forbolgen ware«, en beveelt hem een ark te maken, maar niemand te zeggen met welk doel. Noachs vrouw luistert evenwel naar de duivel, en geeft hem »anen soten dranck«, waarop Noach alles verklapt. De duivel vernielt dan 't werk. Maar Gods engel komt »Noe« troosten dat door de drank »manich man scil werda bedregen«; dertig dagen zal nu de vloed nog uitblijven; de engel stoot tegen de grond, dat de «turf« opspringt, 't water vangt hij op, omsproeit daarmee 't schip: zo moet Noach elke avond doen.

Als de tijd daar is, komen alle dieren om gered te worden; behalve de slang, die niet mee mag.

Ook de duivel glipt naar binnen; Noach drijft hem er uit,

[1]) Is geen vertaling van 't fries.

niet naar boven — dat had ongeluk gegeven, — maar naar beneden, waar hij een »graet stuck meede wt nom«:

Her Noe thine haza nom,
And in thet gat dede dwan, (= deed)
And mit tha hocka bislaen,
Tha ne cude him thet weter nin scada dwan ....

De vloed komt, de ark drijft naar de bergen van Armenië. De raaf vliegt uit, en de duif; alleen de laatste keert terug »als een trou man.«

Na 't verlaten van de ark moet Noe planten

»Ther there wrald skolde fromia bede cruud
And wyngarda« ....

Als hij van de vrucht van de wynstok »sa fula« had genomen dat hij in slaap kwam, droomde hij dat drie gekroonde sterren omhoog gingen, twee daalden, een overtrof de andere. Dit duidde op Sem,

»ther thi arsta koning was
Ther disse wralde nei tha flode a kas.« (ooit koos).

Hij voert de witte vaan; en kreeg een kroon mee van karbonkelstenen, waar veertig jaar over gewerkt was; ook vier voorschriften: geen afgodsbeelden dulden, diefstal moet tweemaal geboet, de doodslager moet het land ruimen, evenals die een vrouw neemt »ther naet is fri boren.«

En »ewa« is »thet hio io fan io fridom naet qwyt cwd dwaen.«

Sem's recht geldt over heel Asia.

Na 850 jaar wordt Emur[1]) koning; deze tracht de »wysta« van »alla Asia land« te overtuigen zich te onderwerpen; hij eist tins. Maar zij sloegen hem 't hoofd af. Dan zijn ze zonder koning, tot Moises op de berg Sinai »tha ewait Gode nom.«

Ook Japhet krijgt een kroon, van goud, waar vijftien jaar over gearbeid is, en de rode vaan; hem zal »al Europa land onderdan« zijn.

Noach verdoemt Cam evenwel, om de bekende redenen; deze zou naar Afrika trekken, daar zou de hel zijn; vandaar kwamen de eerste afgodendienaars, daar de 72 talen vandaan, en de »tawer lyst« die menigeen bedroog, binnen Ninive, want Nino was de man van wie het »falscke riucht« afkomstig was.

Maar van Sem kwam Die 't recht voor zijn geslacht op nam . . ,

[1]) Hemor volgens Epkema.

En hiermee is

»comen to ende
Thet rym van Noe and van syn kinde.«

Verscheidene details deelde ik mee om 't de »Navorschers« gemakkelik te maken 't zelfde of soortgelijk aan te wijzen. 't Verhaal komt me toch bekend voor; waar vindt men 't elders?

In hetzelfde Friese Rym, zowel als in Alvini Tractatus komt een zendings-preek voor: er zijn niet veel friese preken uit de Middeleeuwen, altans in rymende rhythmen, daarom deel ik hem hier in extract mee.

De Friezen moeten als Christenen gaan leven, de afgoden verbreken, de hemelse koning »soka

Vor jo end jo eldera mit offer and mit boka . . .«

om van de hemelse koning eeuwige woningen te mogen ontvangen. Want

O wach! hot hi fula verliost
Ther thisse selicheid naet ne tziost,

hoe heerlik is 't paradys, hoe »jammerlyc de hel . . .

Ther is fior ende pyc,
Ther is honger, torst, frost end zwevel,
Venyn end manigerhanda evel,
Awi! end awach!
Ther is tiosternisse sonder dach,
Ther gaet thi Diwel wt end ijn,
Ther is thio ewelyke pyn . . . . .

daar heerst de draak »hat (heet) Pathmos alst Scrift seid . . .« [1])

In de hemel is »thi Fader end thi Sone end thio Heilige Gast.« En de zoon kwam neder om de zonde van Adam en Eva in 't Paradys; en de derde dag, toen de Joden hem »in de steen« hadden geleid, verbrak hij de hel, en voerde »Adam end Ewa« met een grote schaar naar 't Paradijs,

Tha leet hi jo jildera (ouderen) bi hiara Konige stan . . . [2])

---

[1]) In de Tractatus heet hij »P a c h m a c«.
[2]) Koninge stan. De tractatus voegt erbij: comme den Duewel . . . .

Veertig dagen blijft hij nog bij hun, dan vaart Hij naar den hemel; en de vijftigste dag zond hij de »Heiliga Gast«. Zijn jongeren gingen prediken. Dit geloof moet men nu aannemen en geloven, dat

Thi weldiga koning to tha junxta dage coma scal . . .

en oordelen over allen. Deze koning wil vergeven, zo men berouw heeft.

Deze wereld zal vergaan; een nieuwe zal komen, die eeuwig blijft.

Maar belijdt nu uw zonden, dat ze u leed zijn, spreekt

Ic hab sonde dan
Fan ther tyd ther ic se cude bigan,
In tochtum and in werdum (woorden)
And in manighe falska wirckum;

Maar in boeten wil ik gaarne staan, bid onze Hemelse Heer, dat hij mij zijn genade wil toewenden . . . Dan zal ik U Uw »bezwaardheden« kwijt scnelden.

De Friezen doen zo, en Willebrord

»hat ze van tha ban qwijt dan.«

Hij belooft ze dat ze verder vrij zullen zijn »van alle landishera«, al zal men menige strijd er om »onghan«; met »scild en scone zwird« zullen ze, »mit thine Konige to stride gan«.

De inhoud van deze bekeringstoespraak — »Willebrord weet de overgang tot het christendom aannemelik te maken« — zal menigeen van belang achten: misschien geeft het anderen aanleiding andere preken, toespraken, als andersins, in middeleeuwsfries mede te delen. B. H.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Uittreksels uit „ERFBOEKEN" van Wouw betreffende de Familie VAN ACKER(EN), berustende ten Rijksarchieve van Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch.

1. 1698 Juli 15. (Protokol 1697—1699 fol. 35 v^{so}).
Claes Cornelissen Wagemakers c.s. dragen op aan Anthony

Quirijnssen van Acker een huis, schuur, hof en erf op Oostelaan onder Wouw, voor 628 gld. 17 st. 8 penn.

Koopsom voldaan 28 December 1700.

2. 1698 Augustus 12. (Idem fol. 36).

Willem Adriaenssen Gastelaers e.s. dragen op aan Anthony Quirijnssen van Acker een perceel land met daaropstaand huijs ter plaatse alsboven van 1800 gld. 11 stuivers.

Koopsom voldaan 4 December 1783.

3. 1698 October 21. (Idem fol. 38).

Anthonis Quirijnssen van Acker draagt op aan Jan Jansen Nieuwlaet, ten behoeve van Elisabeth Janssen van den Bergh, wede. Jan Willems Nieuwlaet een perceel land met huis ter plaatse als boven van 850 gld.

Koopsom voldaan 18 Februari 1701.

4. Datum alsvoren. (Idem fol. 40.)

Michiel Cornelissen Verbraeck draagt op aan Anthony Quirijnssen van Acker een perceel land met huis ter plaatse alsvoren, voor 1372 gld. 2 st. 8 penn.

Koopsom voldaan 9 Januari 1700.

5. Datum alsvoren.

Anthony Quirijnssen van Acker draagt op aan Jenneken Marijnissen Nieuwlaet wede. Gerrit Quirijnssen van Acker een huis, schuur, hof en bogaart onder Wouw voor 1600 gld.

Koopsom voldaan 28 December 1701.

6. 1699 Januar 27. (Idem. fol. 58.)

Adriaen Cornelissen Volckers draagt op aan Anthony Quirijnssen van Acker een perceel land »het Lindeken« onder Wouw voor 482 gld. 5 st. 4 penn.

Koopsom voldaan 9 Januari 1700.

7. 1699 Maart 7. (Idem fol. 91.)

Cathalijn Willemse Schaep, wede. Conelis Joosten van Acker draagt op aan Andries Adriaenss Heijnen, twee perceelen land onder Wouw voor 933 gld. 15 st.

8. 1699 Mei 27. (Idem fol. 124 v^{so}).

Govert Lindersse van Acker draagt op aan Jan Claessen Wagemakers drie perceelen weiland onder Wouw voor 873 gld.

Koopsom voldaan 18 Juni 1700.

9. 1699 Mei 27. (Idem fol. 126.)

Cornelis Cornelissen van Stabroeck draagt op aan Govert

Lindersse van Acker een perceel land »de Geer« onder Wouw, voor 394 gld. 12 st.

10. 1700 Januari 3. (Protokol 1700—1709 fol. 3 v^vs^).
Anthony Quirijnssen van Ackeren draagt op aan Pieter Willems Raats een perceel land, »het Link« onder Wouw, voor. 253 gld.

11. 1700 april 9. (Idem. fol. 24 v^so^).
Andries Adriaenssen Heijnen draagt op aan Govaert Lindertsse van Acker een perceel zaaylant in de Spuijtendonksche Straat onder Wouw, genaamd Teun den Boers-velt, voor 250 gld.

12. 1700 november 22. (Idem fol. 35).
Gommer Jacobssen van Osta draagt op aan Anthony Quirijnssen van Acker een perceel land onder Wouw, voor 635 gld. 17 st.

13. 1700 april 2. (Idem. fol. 23.)
Josias van der Hulst draagt op aan Govert Lindertsse van Acker 2 perceelen land ander Wouw voor 1285 gld, 4 st.

14. 1700 november 22: (Idem. fol. 36).
Schuldbekentenis groot 635 gld. 17 st. door Anthonis Quirijnssen van Acker ten behoeve van Gommer Jacobse van Osta, wegens gekocht land.
Afgelost 3 Agril 1708.

15. 1701 Mei 31. (Idem fol. 66).
Jan Jacobs Verhaert draagt op aan Govert Lindersse van Acker, burgemeester, een stuk land met huis c.a. voor 1100 gld.

16. 1701 October 25. (Idem fol. 68 v^so^).
Anthonis Quirijnsse van Acker draagt op aan Cornelis Jacobssen Coppincx drie perceelen land onder Wouw voor 1000 gld.

17. 1707 februari 22. (Idem fol. 135).
Govert Lindertsse van Ackeren draagt op aan Domus Janssen Ruijten een perceel onder Wouw voor 125 gld.

18. 1709 Maart 2. (Idem fol. 165 v^so^).
Michiel van den Broek en Quirijn Geerden van Ackeren als voogden van de 2 onmondige kinderen van Jacob Krijnen van Ackeren en Martyntjc Cornelis, »beiden zaliger«, dragen op aan Quirijn Jacobssen van Ackeren, mede kint en erfgenaam van Jacob Crijnen van Akker en Martijntje Cornelis

een huis met een gemet land onder Wouw voor 351 gld.

19. 1700 maart 2. (Idem fol. 166.)
Schuldbekentenis groot 351 door Quirijn Jacobssen van Ackeren aan de verkoopers voornoemd.

20. 1723 april 20. (Protokol 1722—1731 fol. 13 v°).
De voogden over de minderjarige kinderen van Willem Joossen van Akkeren en Catalijn Bogaerts dragen op aan de momboiren van het arme-kinderen-weeshuis te Bergen op Zoom drie perceelen land in de Waterstraat te Wouw voor 694 gld. 16 st. 10 penn.

21. 1723 april 20. (Idem. fol. 14 v°.)
Dezelfden dragen op aan Cornelia van Ackeren weduwe Dirck van der Riet een perceel land aan de Steene Cruijsloop voor 220 gld. 20 st.

22. 1723 april 20. (Idem. fol. 16).
Dezelfden dragen op aan dezelfde drie perceelen land aan het Steene Cruijsstraatje.

23. 1723 april 20. (Idem fol. 17).
Dezelfden dragen op aan dezelfde een perceel land op het Noort onder Wouw voor 409 gld. 3 st.

24. 1727 Maart 14. (Idem fol. 76).
Nicolaes Hendrixse draagt op aan Lindert van Ackeren een perceel land op 't Loocken onder Wouw voor 220 gld.

25. 1729 november 12. (Idem fol. 123 v^{so}).
Anthony de Waal namens Geertrui van Ackeren draagt op aan Johan de Bruin een perceel land onder Wouw voor 390 gld 11 st.

26. 1729 november 12 (Idem fol. 124 v^{so}).
Schuldbekentenis groot 390 gld. 11 st. door J. de Bruijn aan A. de Waal 9.9. ter zake van voornoemden koop.

27. 1729 november 12. (Idem fol. 12 v^{so}).
A. de Waal in qualiteit alsvoren op aan Maria Sanders wede. Johan Moerkint een perceel land »Cappelvelt« onder Wouw voor 606 gld. 12 st, 8 penn.

28. 1729 november 12 (Idem fol. v^{so}).
Schuldbekentenis groot 606 gld. 12 st. 8 penn. door Maria Sanders wed^{e}. Johan Moerkints aan A. de Waal in qualiteit voornoemd terzake van voornoemden koop.

29. 1729 december 17. (Idem fol. 129 v^{so}.)

Huijbeke van Ackeren weduwe Jan Cornelisse Heijnen draagt op aan Elisabeth Uittewilligen wed[e] Goort Rongens drie perceelen land op Oostelaar onder Wouw voor 648 gld. 16 st.

30. 1768 december 31. (Protokol 1761—1773 fol. 153.)

Jan Buijsen voor Dingena Buijsen wed[e] Jacobus van Wesel draagt op aan Jacobus Leendersse van Ackeren een gemet. 153 roeden land op Oostelaar onder Wouw voor 210 gld.

31. 1768 december 31. (Idem fol. 154.)

Dezelfde draagt op aan denzelfden 2 gemet. 139 roeden land op Oostelaar voor 360 gld.

32. 1769 maart 9. (Idem fol. 159 v[so].)

Martinus van Akkeren draagt op aan Jan Hoppenbrouwers acht perceelen land genaamd »het Hoekvelt«, »de Twee Gemeten«, »de Bremheining«, »het Voorste Pleske«, »het Agterste Plek«, »Gabrielsvelt«, »het Bosken« en »Gijsevelt« onder Wouw voor 2000 gld.

33. 1771 februari 4. (Idem fol. 193.)

Cornelis van Akkeren draagt op aan Adriaen Mangelaars 9 perceelen land en een huis in den Wouw voor 1200 gld.

34. 1772 Januari 4. (Idem fol. 204.)

Adriaan David van der Gom draagt op aan Leendert Govertsse van Ackeren (voor wien compareerde diens zoon Jacobus van Ackeren krachtens procuratie voor notaris A. de Groot d.d. 30 December 1771) een perceel bosch op Westelaar en een perceel land op Oostelaar voor 1700 gld.

35. 1772 Juni 23. (Idem fol. 211.)

Voogden der minderjarige dochter van Jan Schrauwen en Anna Maria van Oosterhout dragen op aan Elisabeth Sanders wed[e] Leendert Govertsse van Ackeren een perceel land »het Koorenboschken« op Oostelaar voor 350 gld.

36. 1773 augustus 30. (Protokol 1773—1789 fol. 17 v[so].)

Elisabeth Beetincx c.s. draagt op aan Jacobus Lindertse van Ackeren een perceel weiland »op de Donke« voor 15 gld. 15 st.

37. 1774 december 29. (Idem fol. 28 v[so].)

Huijbrecht Quick draagt op aan Maria Cornelia van Ackeren een perceel land »Simonsblok« voor 160 gld.

38. 1788 augustus 20. (Idem fol. 253.)

Cornelis Roviel c.s. draagt op aan Maria Cornelia van Acke-

ren een perceel land aan het eind van den Steenweg naar Oostelaar voor 825 gld. 17 st. 8 penn.

39. 1790 Augustus 12. (Protokol 1789—1796 fol. 16.)
Abram de Bosson q.q. draagt op aan Johanna van Beurden wed^e Jacobus van Ackeren (van wie compareerde haar zoon medecinae doctor Leonardus van Ackeren) een perceel schaarhout op Oostelaar voor 453 gld. 4 st. 6 penn.

40. 1791 Januari 31. (Idem fol. 28.)
Jacobus Vergroeven c.s. draagt op aan Maria Cornelia van Ackeren huisvrouw van A. Georgerie te Antwerpen een perceel land »Zwart Hans-blok« op Heerel voor 650 gld.

41. 1792 december 31. (Idem fol. 75.)
Cornelis Schoen c.s. dragen op aan dezelfde Maria Cornelia van Ackeren, zijn nicht, een perceel zaailand »de Bijl« voor 688 gld. 9 st.

42. 1795 december 24. (Idem fol. 115.)
Jacobus Angenius de Groot c.s. dragen op aan Leonardus van Ackeren en Catharina, zijn zuster, een perceel schaarbosch voor 507 gld. 10 st. 12 penn.

43. 1795 december 24. (Idem fol. 120.)
Dezelfde dragen op aan Maria Cornelia van Ackeren huisvrouw van A. Georgerie te Antwerpen, drie perceelen zaailand »den Homakker« en »Ekelenbosch« voor 1196 gld. 13 st. 6 penn.

44. 1802 februari 6. (Protokol 1801—1810 fol. 14.)
Pieter van Ackeren, oud-burgemeester en schepen van en wonende te Moerstraten draagt op aan Lindert Martinisse van Ackeren, landman onder Moerstraten drie perceelen land op 't Noordeinde van Heerel voor 7500 gld.

45. 1802 Juli 28. (Idem fol. 31 v^so.)
Dezelfde draagt op aan zijn zwager Cornelis Janssen Potters, twee perceelen land in den Balk onder Wouw voor 400 gld.

46. 1808 februari 17. (Idem fol. 202.)
Jan Damen q.q. draagt op aan Lindert Martinisse van Ackeren, landman te Moerstraten een perceel zaailand op 't Noordeinde van Heerel onder Wouw voor 639 gld.

Uit bovenstaande acten zijn de volgende fragment-genealogieën vast te stellen.

I. Quirijn van Acker
heeft tot zonen:

II. *a.* Anthony Quirijnssen van Acker
zie acten koopt 5 Juli 1698; 2 koopt 12 Aug. 1698; 3 verkoopt 21 Oct. 1698; 4 koopt 21 Oct. 1698; 5 verkoopt 21 Oct. 1698; 6 koopt 27 Jan. 1699; 10 verkoopt 3 Jan. 1700; 12 koopt 22 Nov. 1700; 14 geeft schuldbekentenis 22 Nov. 1700; 16 verkoopt 25 Oct. 1701.
b. Gerrit Quirijnssen van Acker, gehuwd met Jenneken Marijnissen Nieuwlaet, zij koopt 21 Oct. 1698 zie acte.

I. Leendert van Acker
heeft tot zoon:

II. Govert Lindersse van Acker burgemeester van Wouw, zie acten; 8 verkoopt 27 Mei 1699; 9 koopt 27 Mei 1699; 11 koopt 9 April 1700; 13 koopt 2 April 1700; 15 koopt 31 Mei 1701; 17 verkoopt 22 Febr. 1707.
heeft tot zoon:

III. Lindert Govertsse van Ackeren volgens Taxandria 1894 bl. 83 zijnde het artikel »De Noord-Brabantsche Beurzenstichtingen« en wel »De fundatie Zonders« door den Heer W. J. F. Juten; Leonardus van Ackeren, Godefriduyn, burgemeester van Wouw, die 5 Maart 1772 stierf, huwde 13 Juli 1721 met Elisabeth Sanders, gedoopt 29 Oct. 1693, overl. 27 Juni 1779, dochter van Jacobus Sanders en Catharina Engelen Jansdochter.
Hij komt voor acte 24 koopt 14 Maart 1717; 34 koopt 4 Jan. 1772. Zij komt voor acte 35 koopt 23 Juni 1772.
Een zuster van Elisabeth Sanders n.l. Maria Sanders wed^e^ Johan Moerkints komt voor acte 27 koopt 12 Nov. 1729; 28 geeft schuldbekentenis inzake genoemden koop.
Zij hebben tot zoon:

IV. Jacobus van Ackeren, zie acte 34 heeft procuratie van zijn vader gekregen 20 December 1771 voor notaris A. de Groot, en koopt van zijn vader 4 Jan. 1772; zie acte 36 koopt 30 Aug. 1773.
Was gehuwd met Johanna van Beurden, die als weduwe zie acte 39 koopt 12 Aug. 1790. Uit dit huwelijk:

V. *a.* Leonardus van Ackeren, medecinae doctor, zie acte 39 handelende voor zijne moeder 12 Aug. 1790; acte 42 met zijne zuster Catharina 24 dec. 1795.
b. Catharina van Ackeren, acte 42 koopt met haren broeder 24 dec. 1795.

I. Krijn van Ackeren
heeft tot zoon:
II. Jacob Krijnen van Ackeren en Martijntje Cornelis, zijn dood vóór 2 Maart 1709;
hebben tot kinderen:
III. *a.* Quirijn Jacobssen van Ackeren, zie acte 18 koopt 2 Maart 1709, en acte 19 geeft hiervoor schuldbekentenis.
b. een onmondig kind op 2 Maart 1709.
c. een onmondig kind op 2 Maart 1709.

En de volgende losse gegevens.

1. Jenneken Marynissen Nieuwlaet koopt als weduwe van Gerrit van Acker, 21 Oct. 1698 (acte 5).
2. Catalijn Willemse Schaep wed[e]. Cornelis Joosten van Acker verkoopt als weduwe 7 Maart 1699 (acte 7).
3. Quirijn Geerden van Ackeren verkoopt als voogd 2 Maart 1709 (acte 18).
4. Willem Goossen van Akkeren en Cathalijn Bogaerts zijn dood voor 20 April 1723 (acte 20).
5. Cornelia van Akkeren koopt als weduwe van Dick van der Riet 20 April 1723 (acte 21).
6. Geertruy van Ackeren verkoopt 12 Nov. 1729 (acte 25) en krijgt hiervoor schuldbekentenis.
7. Maria Cornelia van Ackeren koopt 29 Dec. 1774 (acte 37), koopt 20 Aug. 1788 (acte 38), koopt 31 Jan. 1791 als huisvrouw A. Georgerie te Antwerpen (acte 40), koopt 31 dec. 1792 (acte 41), koopt als huisvrouw A. Georgerie 24 dec. 1795 (acte 43).
8. Huibeke van Ackeren verkoopt als weduwe van Jan Cornelisse Heijnen 17 dec. 1729 (acte 29).
9. Martinus van Akkeren verkoopt 9 Maart 1769 (acte 32).
10. Is waarschijnlijk zoon van 9 Lindert Martinisse van Ackeren, landman onder Mustvoeten koopt 6 febr. 1808 (acte 46).

11. Cornelis van Akkeren verkoopt 4 Febr. 1772 (acte 33).
12. Pieter van Ackeren, oud-burgemeester en schepen van en wonende te Mustvaten, verkoopt 6 febr. 1802 (acte 44) en verkoopt 28 Juli 1802 (acte 45).

Medegedeeld door W. L. VAN DEN AKKER.

Laren, 1 Januari 1919.

De afstamming van Johannes Theodorus Oosterman

door

J. J. VURTHEIM GZN.

In zijn »Levensberichten van Zeeuwen« geeft F. Nagtglas de navolgende bijzonderheden betreffende de afstamming van J. Th. Oosterman:

Johannes Theodorus Oosterman, eigenlijk Ostermann, gelijk zijn grootvader, officier in Oostenrijkschen dienst, zich schreef, werd geboren te Delft den 6 April 1834 uit Pieter Oosterman (1799—1872), oud militair, geemployeerd bij 's Rijks Stapelmagazijnen te Delft en Elisabeth Hendrika Wilhelmina Wolters (1796—1868), een zuster van den bekenden zendeling en reiziger Johann Theodoor Wolters, laatst predikant bij de Engelsche gemeente te Smyrna.

Dat deze afstamming zoo fraai mogelijk voorgesteld en zelfs gedeeltelijk onjuist is, moge blijken uit de onderstaande stamreeks, met behulp van gegevens uit de gemeente-archieven van 's-Gravenhage en Delft samengesteld.

I. *Johannes Gerrit Oosterman,* arbeider, geb. te Leburg in het Keulsche, overl. te 's-Gravenhage voor 1842, huwde te 's-Gravenhage (Hoogduitsche kerk) 24 Nov. 1765 (ondertr. aldaar 10 Nov. d.a.v.) met Elizabeth Kerk, geb. en overl. te 's-Gravenhage.

II. *Thomas Oosterman,* arbeider, ged. te 's-Gravenhage (Groote Kerk) 25 Dec. 1758, overl. te Delft 25 Mei 1842, was gehuwd met Maria van der Slot (ook wel Haasje Slot genoemd), arbeidster, geb. te Delft in 1769 en aldaar overl. 7 April 1817, dochter van Pieter van der Slot en Maria van Leeuwen. (Toen Th. O. met M. v. d. S. huwde, was hij reeds weduwnaar van Johanna van Groen en van Neeltje van Dijk, beiden te Delft overleden).

III. *Pieter Oosterman,* schuitenjager (1831). sjouwer aan de

Magazijnen (1834), geemployeerde aan 's Rijksmagazijnen (1868), geb. te Delft in 1799, overl. te Zierikzee 21 Oct. 1871. Hij huwde te Delft 2 Febr. 1831 met Elisabeth Henriette Wilhelmina Wolters, dienstbode te Rijswijk. geb. te Calcar (Pruisen) 3 Aug. 1796, overl. te Delft 4 Febr. 1868, dochter van Johan Theodor Wolters, geneesheer te Calcar, en Sophia Charlotte Zimmerman.

IV. *Johannes Theodorus Oosterman*, geb. te Delft 6 April 1834, overl. te Rotterdam 7 Oct. 1909. Hij huwde te Bodegraven 17 Jan. 1859 met Gerardina Jacoba Resch, geb. te 's-Gravenhage 12 Dec. 1833, overl. te Rotterdam 12 Mei 1918, dochter van Johan Adam Resch, rijksambtenaar, en Dina Minnekus.

Uit het bovenstaande blijkt dus:

1°. dat ook de oudste generaties zich schreven Oosterman;

2°. dat de grootvader van Johannes Theodorus, n.l. Thomas Oosterman, geen officier in Oostenrijkschen dienst, maar een te 's-Gravenhage geboren arbeider was;

3°. dat Pieter Oosterman geen »oud-militair« maar schuitenjager en sjouwer was en later geemployeerde bij 's Rijks stapelmagazijnen.

De familie Oosterman (waarvan nog leden te Rotterdam woonachtig) belijdt den Evangelisch-Lutherschen godsdienst en geeft voor, verwant te zijn aan Johan Conrad Ostermann, Luth. predikant te Bockum in Westphalen plm. 1685, stamvader van de Graven Ostermann, die in Rusland ten tijde van de regeering van Catharina I en Elizabeth zulk een belangrijke rol gespeeld hebben.

De laatste mannelijke afstammelingen van dit geslacht waren Graaf Iwan Andrejewitsch († 1804) en Graaf Feodor Andrejewitsch († 1811), die beiden kinderloos overleden. Zij namen evenwel de zonen van hun zuster Gravin Anna Andrejewna, met generaal Matwej Tolstoï gehuwd, als kinderen aan, en deze laatsten voerden den naam Ostermann-Tolstoï.

Een verwantschap met het grafelijke geslacht kan dus eerst bestaan door bijv. af te stammen van een broeder van den Bockumschen predikant, doch gezien de algemeenheid van den geslachtsnaam Ostermann in Duitschland en het medegedeelde in de stamreeks van Johannes Theodorus betreffende herkomst en beroepen, lijkt mij dit hoogst onwaarschijnlijk en zal ook deze

familieoverlevering, die blijkbaar alleen op het belijden van denzelfden godsdienst en een overeenkomst in schrijfwijze van den geslachtsnaam (hetgeen nog niet eens bewezen is, daar wij nimmer de schrijfwijze Ostermann mochten aantreffen) gegrond is, wel evenals zoovele andere geheel gefingeerd zijn en bijgevolg evenveel waarde bezitten als de z.g. afstamming van den officier in Oostenrijkschen dienst.

Het te Rotterdam bloeiende geslacht voert als wapen: in goud een palmboom in de natuurlijke kleuren. Helmteeken de palmboom. Dekkleeden: goud en groen. Dit is het stamwapen van het later adellijke geslacht Oostermann en komt als zoodanig in hun grafelijk wapen voor.

Wij willen van de gelegenheid gebruik maken, om de levensbeschrijving van Johannes Theodorus Oosterman, voorkomende in het in den aanhef van dit artikel genoemde werk van Nagtglas, nog met het volgende aan te vullen.

Gedurende een aantal jaren was hij redacteur van de Zierikzeesche Courant en medewerker van de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de Middelburgsche Courant en de vakbladen voor het onderwijs.

In den Tijdspiegel leverde hij een critriek op het gerucht-makende geschrift van des Amorie van der Hoeven, »De »cirkelgang der menscheid.« Dit artikel onder den titel »Een andere Salomo«, is ook afzondelijk gedrukt.

Hij werd in 1874 gekozen tot Lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden.

In Januari 1900 legde hij zijn ambt als hoofd der school neder, na eervol ontslag en vestigde zich te Rotterdam, waar hij 7 Oct. 1909, na kortstondige ziekte, overleed.

Bekend waren zijn reusachtige bibliotheek en rijke verzameling munten en gedenkpenningen.

VONCK VAN LIENDEN.

In de Navorscher LXVII, 316 Geslacht van Lijnden, leest men: Allerdings die Besitzer der einen Halfte von Lienden Von Vonck, here van Lienden, kommen im 14ten Jahr hundert in den Geldrischen Urkunden vor, aber dieselben haben nichts gemein mit den Herren der anderen Hälfte von Lienden, wie auch

Butkens zugibt, trotzdem sie dasselbe Wappen (Kreuz) wie diese führen, und es auch beibehalten haben, wie die van Lynden in Geldern. Es ist das Wappen des Bischof's von Utrecht, Lehensherr der Veluwe dessen Vasallen sie waren durch dem Besitz von Lynden, und daher zur Fuhrung des Wappens ihres Lehensherrn berechtigt waren.

Hoe aanlokkend door klaarheid deze uitlegging der wapenovereenkomst van *Vonck van Lienden* en Van Lijnden, zich aanbiedt, zij dient o.i. nader gestaafd te worden. Immers, hier wordt de afkomst van *Vonck* uit Lijnden afgewezen; en al kan ook hun deel in de »helft« van het leengoed Lienden, aan eene toevalligheid toegeschreven worden, de oorspronkelijke overeenkomst in wapen is niet hiermede gestaafd. Is dat ook wel mogelijk?

Voncken, als bezitters van den Dollenborg zijn bekend door het geschil met den Stichtschen bisschop. Het laat vernemen, dat aan *Roelof Vonken* het huis tot Dollenborg had toebehoord. Sinds wanneer? Het charter 26 Juli 1357 vermeldt 5 personen: een vader met 4 zonen: *Johan*, *Roelof*, *Hendrik* en *Willem Vonck*, die de acte verlijden en bezegelden. Zij kunnen dan op dat tijdstip den mannelijken leeftijd gehad hebben. Stelt men die voor den jongsten zoon op 25 jaren, dan kan de oudste 30 jaren bereikt hebben, dat vergunnen zou het geboortejaar van hun vader *Rutger V.* op omstreeks 1300 te stellen. Ao. 1300 zou dan *Roelof V.* — de grootvader der genoemde zonen, bezitter van den Dollenborgh kunnen geweest zijn; althans moeten geleefd hebben. Maar waaruit blijkt, dat van deze familie, hij de eerste bezitter ervan is geweest? Van Buchell noemt een *Gijse V.* 1260.

Gemelde grootvader vermeenen wij te herkennen in eene acte 16 Aug, 1312, waarbij *Rudolphus Dictus Voncke* leenman van St. Paul, afstand doet ten behoeve van den bisschop, van een huis met 32 morgen land in de Marsch tegenover Rhenen (daar lag immers ook de Dollenborg?) Denkelijk had hij dit leen al eenigen tijd bezeten, want zijne vrouw *Aleida*, — (wijst deze vóórnaam op een voormoederschap van *Aleid Voncke* 1379?), verklaarde in eene andere acte van 16 Aug. 1312, dat zij door haar man aan dit goed gelijftocht was, doch dat de abt van St. Paul het niet had bevestigd. (Vgl. Register v. h. archief der Bisschoppen van Utrecht door mr. S. Muller Fzn I p. 56). Zekere Vakener werd nu voorloopig als leenman aangewezen. — Wilde de bisschop hier voor

zich een open huis vestigen? en verklaarde de familie *V.* zich daartoe later bereid? — *Roclof V.* komt nog voor Ao. 1316 en 1317 in het Judiciaal Reg. van bisschop Guido.[1])

Is nu het wapen *dezer* Voncken een kruis? Neen. Als zij dan, »Vasallen des Bisschof's von Utrecht« waren: zij voerden evenwel »des Wappen des Bisschof's von Utrecht« niet. De zegels door deze 5 *Voncken* aan gemeld Charter gehangen, vertoonen geen kruis, doch alleen een schuinbalk (bij de 4 zonen vergezeld van een verschillend figuurtje). Het is derhalve nog een open vraag in deze studie (de familie van Lynden): wanneer kreeg het wapen *Vonck* het kruis? Steven v. Rhemen geeft ook aan *Vonck van Bors* het kruis op rood veld.

Intusschen ons bereid verklarende, er uit te lezen, dat dit dan later of langzamerhand is opgekomen, omdat zij »Besitzer der einen Hälfte von Lienden« waren, het druischt nog in tegen de legende, dat zij wegens bastaardij uit van Lijnden, dat wapen zouden voeren. In hoeverre echter?

Dirk Vonck en *Roclof* gebroeders, zouden hebben verklaard, dat *»sij als descendenten gesprocten sijn van eenen natuerlicken Soen wes vader vund heer tot Lijnden geweest es.*[2]) Zij zeggen o.i, hiermede niet, dat hij een van Lijnden was, maar dat hij heer tót Lijnden geweest is. Hun stamvader was, zoo beweren zij, heer van Lienden. Van welke helft? Of nog vóórdat die in helften gedeeld was? of vóórdat de van Lijnden's in betrekking tot Lienden geraakten? Het ware dan het regelmatigst hierbij te denken aan de *Voncken* bovengenoemd, en voor het verschil in wapen de verklaring in Nav. LXVIII blz. 316 te aanvaarden.

Minder gunstig voor de aannemelijkheid dezer oplossing, wordt in 1563 verhaald, dat *Jan Vonck Pelgromsz.* gezegd had, dat hij afstamt van een natuurlijken zoonen *daer van die vader onder anderen mehrderstate was vrijgeboren tot Lienden* ter Leede *ende dier gelicken van meer heerlickheiden«*[3]); want de heerlijkheid ter Leede, is immers enkel in de familie van Lijnden vereenigd geworden met Lienden? en dan wordt door deze pretentie direct op de familie van Lijnden gewezen. Feilde *Jan V.* in zijne

---

[1]) De Dollenborg was gesticht door Guido van Henegouwen, vgl. Chron. Tielense, Beka, Heda Verwoest omstrecks 1318. Geld. Volksalm 1880 p 90.

[2]) Dingsignaat van de Hooge Bank van Kesteren 1561 fo. 175 *vo* 176.

[3]) Dingsignaat H. B. Kesteren fo. 300, 334 en vo.

mededeeling niet [vanwaar hadden zij hunne wetenschap bekomen? de verklaring ertegen »Sulckx tonde — (de aanklager wegens jachtdelicten) — mit goede bestendigen bewiesee toe wederleggen«, zal wel slaan op de ontkenning der overtreding en niet op de gepretendeerde afstamming], en waren de *Voncken* van den Dollenborg nimmer óók heeren ter Leede, dan worden juist zij, door deze toevoeging uitgeschakeld; doch dan vervalt ook de bovenaangehaalde bewering.

Er is nog eene, zij het ook zwakke aanwijzing op de familie van Lijnden, n.l. de min gewone voornaam Hil, Hillen, Hilbrech of Hilbrand = Hillebrand, gebruikelijk bij de *Vonck v. Lienden's*, en — zegt de schrijver van het aangehaald artikel, blz. 432 »ein im lande Cleve im Mittelalter gebräuchlicher Vorname«; gedragen gedragen door Hillen van Lijnden 13e eeuw, voorvader der Liendensche v. L.; — en door hem naar Lienden overgebracht? In 1397 is sprake van *Hillijn Vonck;* een lateren *Hillen V.*, vader van *Jan V.* nog in 1478 voorkomende, zijnde in proces voor de Hooge Bank van Kesteren met Wolter en Johan, zonen van wijlen Gerrit van Groitfelt, wegens eene questie met deze laatste. (Fragment Dingsignaat H. B. van Kesteren, Algem. Rijksarch.); *Hillen* of *Hillebrand V. v. L.* 1527 bekend uit het medegedeelde in v. Hasselt's Geld. Maandw. II p. 204; en verder wordt in lateren tijd die naam nog menigmaal in de familie gedragen.

Maar evenzeer als de vóórnaam van heer Hillen van Lijnden 13de eeuw, waren de vóórnamen van *Roelof Vonck* den eigenaar circa 1300 van den Dollenborg, en van zijn zoon *Rutger,* bij de *Vonck van Lienden's* inheemsch, hetgeen de aanwijzing op van Lijnden weder opheft.

De Geld Volksalm. 1880 bespreekt ook de afstamming uit Van Lijnden, en grondt die meening op de Leenreg. van St. Paul: een Dirk bastaard van Lijnden, en (als vader van *Hillebrand*, wiens zoon is) *Jan V. v. L.* in 1463 leenman van St. Paul.

Hoe beantwoorden de nog bestaande leenreg. (aanvangende 1380) dit beroep? Aangaande genoemden Dirk, dit volgt hieronder; doch inzake een *Hillebrand* en een *Jan V. v. L.* in 1463, niets. Deze komen daarin niet voor. Wel wordt elders genoemd 1473 Jan van Lyenden bastaard (man van Aleyd van Zulen) als beleend met Oud-Avezaat.

Zou echter eene zóó beknopte afstamming ook wel mogelijk wezen? Omstreeks den tijd dat in 1463 een leenman *Jan V. v. L.* zou geleefd hebben, n.l. 1476 zetelden in de H-B van Kesteren *Jan* en *Hubert* V., nog in 1477 met Johan de Ruyter en Roelof van Weze. Ook procedeeren dáár toen *Jan* en *Dirk Rutgerszonen Vonck* en *Rutger V.*, *Jan Henrikss. V.* en *Hillen Henriks*, wat onderstellen doet, dat de beweerde afstamming dan althans over veel meer generatien moet loopen.

Ten opzichte van een Dirk bastaard van Lijnden, gewagen de gemelde leenreg. van Dirk de Wolf bastaard van Lienden, broeder van Jonker Dirk v. Lienden (reeds, evenals zijne dochter Margriet, in 1408 overleden) en van Elisabeth v. Lyenden vrouwe van Heukelom en Millingen, die op St. Andries apostelavond 1408 beleend wordt met den ouden weerd te Kesteren, zooals hare voorouders en haar wettigen broeder Dirk en diens dochter die gehad hebben; en op denzelfden dag ook beleend wordt met den Schuilenburgschen weerd te Lienden (grenzende aan den Oudenweerd) door afstand van haar broeder Dirk de Wolf bastaard van Lienden. Elisabeth maakte ook terzelfder tijd aan dezen Dirk 28 gouden Frankrijksche schilden 's jaars uit dit leengoed, en hij tocht tegelijk zijne vrouw Lommoede aan 14 dezer schilden 's jaars. (Bedoelt de Geld. Volksalm. 1880 dezen Dirk de Wolf? Waaruit blijkt dan van zijn vaderschap van Hillebrand Vonck v. Lienden?)

Deze van Lijnden's worden o.i. teruggevonden in een dossier op het Rijksarch. te Arnhem, betreffende eene procedure wegens den »Amschen Bongert« in de Marsch te Lienden. Daarin is sprake van Dirk van Lyenden heer tot Lyenden en Hemmen ridder 1407, verkoopende in dit jaar uit dien boomgaard aan zijn »neve« Jonker Dierick heere tot Lijnden ende der Lede jaarlijksch erfelijk 40 oude schilden, en in 1408 nogmaals 40 oude schilden. De boomgaard kwam door zijn dood aan zijne zuster Johanna van Lienden vrouwe van Ghymenich, Lyenden, ter Leede, den Aldenweerd, den Schuilenburg, met het gezicht tot »Oemen«.

Haar zoon Johan heer tot Ghymenich, tot Lyenden treedt als haar erfgenaam op 16 Mrt 1461 (of 1451). In gemelde processtukken is ook eene quitantie van Johan »van Lyenden bastaert«, voor de rechten die hij zou hebben op Lienden en ter Leede, en op een lijftocht uit den Hage — en uit den Bastaard tiend, gedagteekend Zondag quasi modo geniti »Belaucke Paesschen« 1463.

Intusschen wordt hier niet beweerd, dat in de Leenreg. van St. Paul de naam *Vonck* niet zou voorkomen. Integendeel, doch geheel anders.

Op derden dag na Palmdag 1381 wordt beleend *Rutger Vonck* (is deze niet een nakomeling van *Rodolf* 16 Aug. 1312 en van diens zoon *Rutger* 26 Juli 1357?) met al de goederen onder Meerten en Aalst, zooals zijne voorvaders gehad hebben, waarbij hij ook de Liendensche tijnsen verkreeg. Met zijne vrouw Joncor Heylwich (hoe is haar familienaam?) draagt hij Zondag na O.L.V. dag Ass. 1453 de leengoederen over op hun zoon *Hubert V.* Uit de Geld. en Culemb. leenreg. blijkt dat hij ook nog tot zonen had *Jan* en *Dirk* en *Rutger V.*, in wie de bovenvermelde namen uit 1476 en 1477 zich weder aan ons voordoen.

Schijnt het niet eenvoudiger,[1]) hieronder de voorouders der *V. v. L.* te zoeken? Doch wat bracht dan die pretentie van 1561 en 1563 in de wereld?

Velp. VAN OORDT.

Vragen.

Welke personen of familien hebben de bij Rietstap vermelde familiewapens »van Rijn of van Rhijn« gevoerd?

Bestaan er bronnen voor de geschiedenis van Bergambacht, 's Heeraartsberg en Ammerstol?

Wie kan eenige bijzonderheden mededeelen omtrent Jan Bastiaans van Rijn 1751 schepen en mansman van den Dortre van Bergambacht?

W. A. VAN RIJN.

Bruynvis.

Verzoeke omtrent Catharina Bruynvis, geboren Amsterdam omstreeks 1700, genealogische bijzonderheden en wapen. Is dit het door Rietstap beschreven wapen: Bruinvisch (Zél.)?

D. M. R. H. C.

---

[1]) Dit onderzoek behoeft o.i. niet bezwaarlijk te gaan. Het verdrag door *Henric Vonck* (vlg 7 Mrt. 1492 leenreg St Paul), man van Hillegond, 15 Nov. 1518 gemaakt (Geld Leenreg) — als opvolger van *Rutger V* beleend 1515, zoon van *Johan Rutgersz. V* en Mente van Meteren 1476, 1481 — leidt de afstamming terstond op *Dirk V. den alden* (tocht zijn vader 1534), die, man van Janne de Kemp, voldoende bekend is als stamvader der familie V. v. L.

Raedt - Van Oldenbarnevelt.

Mij is gebleken, dat Ida van Oldenbarnevelt een broeder had, met name Mr. Jan Rutger van Oldenbarnevelt, die ± 1797 overleden is te Doornspijk, op den huize Morren.

Hij was blijkbaar ongehuwd, want zijne goederen gingen over op een zoon van zijn zuster Ida, met name Mr. Anthonij Raedt, Lid van de Provinciale Staten van Gelderland (een jongeren broeder van IX uit Navorscher 1912, bladz. 168/9). Deze Mr. Anthonij Raedt was genoemd naar zijn grootvader Anthonij van Oldenbarneveldt.

F. RAEDT.

Geslacht Bezooyen.

Zijn er ook boeken of tijdschriften waarin het een en ander voorkomt over het geslacht Van Bezooijen (ook wel vroeger Van Besoijen of kortweg Besoijen geschreven). Dit is een oud geslacht en heeft in hoofdzaak in de Provincie Noord-Brabant gewoond en wel aan of in de nabijheid van de Langstraat?

Zijn er Hollandsche boeken of tijdschriften waarin geheele of gedeeltelijke geslachtregisters voorkomen of waarin geslachten van verschillende personen of families worden beschreven?

V. B.

Vraag.

In welk vers komt voor de regel: »Christus mijn goal«.

De combinatie van het hollandsche »mijn« (niet »my«) met het engelsche »goal« (eindpaal) doet zoo vreemd aan; misschien zijn in het vers nog meer zulke combinatien te vinden en kan dan blijken of een holl. of eng. woord op »goal« rijmt.

Tiel, Juli 1919. VAN KINSCHOT.

CORRIGENDA.

Bladz. 186 regel 10 v. o. staat: Voorhorst; lees: Voorhout.

» 191 » 6 v. b. staat: Schweickhandt; lees: Schweickhardt. Dezelfde fout aldaar regel 10 v. b.

GESCHIEDENIS.

HERODOTUS.

DOOR

K. F. H. DE KROON.

In den oudsten tijd treedt geen land van het Klein-Aziatische schiereilaud zoozeer op den voorgrond als Lydië. Het eerste over Lydië heerschende koningshuis, dat der Atyaden, behoort tot de mythe. Daarop volgden koningen uit het geslacht der Heraclieden; ook van hen weten wij niet veel anders dan dat zij 150 jaren zouden geregeerd hebben; de laatste uit dit geslacht was Candaules. Lydië was destijds en zoo ook later nog een feodale staat; onder de opperkoningen heerschten talrijke machthebbers in het land, wien de grond toebehoorde en tegenover wien de landelijke bevolking in een toestand van hoorigheid verkeerde. En wanneer er verhaald wordt, dat aan een dezer vorsten voor zijn hulp bij de verheffing van Ardys tot koning vrijdom van belasting voor zijn gebied werd verleend, dan mogen wij daaruit afleiden, dat de overige vorsten schatting moesten betalen. Voor het overige bezaten deze niet alleen denzelfden rang; een van hen stond den koning het naast; hij nam over het algemeen een plaats in als de Frankische majordomus.

Al mogen deze grondbezitters een belangrijke rol hebben gespeeld, zoo is toch niet te ontkennen, dat naast dezen adel reeds vroeg een handeldrijvende en industrieele bevolking optreedt. In de ons door de Grieken overgeleverde verhalen uit de Lydische geschiedenis komen naast de herbergiers de kooplieden dikwijls voor, en van de Lydiërs wordt gezegd, dat zij het eerst met koopwaren hebben gevent en munten geslagen. Hun handel was, daar zij door de Grieksche steden van de kust waren atgesloten, een landhandel; zij waren de bemiddelaars van het verkeer uit de cultuurstaten van het Oosten en in hun hoofdstad liep de oude groote verkeersweg van den Euphraat uit. Van Sardes uit gingen dan de oostersche waren door bemiddeling van de Grieken naar zee. Ook kwam in Lydië reeds vroeg een niet onbelangrijke industrie op; bont bewerkte dekens en prachtig gekleurde kleeden werden hier vervaardigd en allerlei sieraden in de werkplaatsen der goud- en zilversmeden. Het was echter zonneklaar, dat Lydie

nooit tot groot aanzien kon komen, als niet de kuststreek tot het rijk behoorde, waar de Grieksche volksplantingen het land zijn natuurlijke uitvoerhavens onttrokken had. Dat zag koning Gyges en handelde daarnaar.

Met hem begon een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Lydië. Volgens de uit de oudheid overgeleverde sagen was Gyges oorspronkelijk òf een koninklijke lansdrager òf een herder; dit beantwoordt trouwens aan de beschouwingen der oosterlingen, die de stichters van hun koningsgeslachten gaarne uit het stof tot de hoogste menschelijke macht verheffen. Hij stamde echter uit het machtige vorstengeslacht der Mermnaden; zijn vader Daskylus leefde in vrijwillige ballingschap te Sinope; van hier werd de achttienjarige Gyges aan het hof te Sardes teruggeroepen en weldra als verklaarde gunsteling des konings tot diens »majordomus« benoemd. Door een paleisrevolutie, waarbij de laatste koning Candaulus den dood vond, verwierf hij met de hand der koninklijke weduwe ook de kroon en behield die na oorlogen met de tegenpartij (687 v. Chr.). Met Gyges begint een verandering in de politiek der Lydische koningen: de tijd der veroveringen, waarvan de Grieksche kuststeden het doel waren. Terwijl de steden der Aeoliërs met uitzondering van Mytilene landbouwsteden waren en het tot geen beteekenis hadden gebracht, ontwikkelden de Jonische steden zich tot belangrijke markten van handel en industrie, wat zij te danken hadden aan de vruchtbaarheid van haar gebied, de voordeelen van haar ligging en de bedrijvigheid van hare inwoners. Geen Grieksche stad dier dagen kwam in grootte en macht Milete nabij; ook Phocaea, Ephese, Smyrna, Colophon en Priëne waren uiterst welvarend. Als zij zich dan ook samen verbonden hadden, misschien waren de Lydische koningen er nooit in geslaagd haar te overmeesteren. En ook zóó, haar één voor één bekampende, behaalden Gyges en zijn zoon Ardys en zijn kleinzoon Sadyattes geen uitkomsten van belang. Eerst toen het Lydische rijk zich geweldig oostwaarts had uitgebreid, gelukte het zijnen achterkleinzoon Alyattes, de macht der Grieken aan de kust te breken.

Die geweldige uitbreiding oostwaarts was een gevolg van den inval der Cimmeriërs. Door de uit het Oosten opdringende Scythen was het volk der Cimmeriërs uit zijn woonplaatsen aan de noordkust van de Zwarte Zee verjaagd en naar het

het Westen en Zuidwesten gedreven; door Thracië heen bereikte het eindelijk den Bosporus en staken zij naar Klein-Azie over, trokken Oostwaarts door Phrygië en vielen in het gebied der Assyriërs, die hun grenzen tot aan den Halys hadden voortgeschoven. Hier werden zij door koning Assarhadon verslagen (679 v. Chr.); de volkerenmassa stroomde terug, wendde zich naar Kl. Azië en wierp daar alles overhoop. Geen enkele staat bleef voor hen bestaan; alleen Gyges redde den zijnen door tijdig Assurbanipal te huldigen en van hem hulptroepen af te smeeken. Zoo versloeg hij omstreeks 660 de Cimmeriërs. Later viel Gyges van zijn Assyrischen leenheer af; toen vond hij bij een hernieuwden aanval der ingedrongen nomaden ondergang en dood. Zijn gansche rijk viel den woestelingen in handen; alleen de citadel van Sardes bleef voor zijn zoon Ardys behouden en van dien kern uit heroverde deze gaandeweg zijn land. Zijn zoon en zijn kleinzoon zetten den kamp tegen de Cimmeriërs voort en eindelijk slaagde Alyattes er in, om Klein-Azië van de ongewenschte vreemdelingen te zuiveren. Als loon voor die pogingen was den Lydischen koningen een rijk in handen gevallen, dat zich over bijna geheel Kl. Azië tot den Halys uitstrekte. Toen was Alyattes machtig genoeg om Oostwaarts den strijd met Medië te durven opnemen en Westwaarts de rekening met de Ionische steden te vereffenen.

Alle steden werden achtereenvolgens veroverd; enkele, o.a. Ephese bezweken eerst voor zijn zoon Croesus (560—546). Alleen Mylete is nòch door Alyattes, nòch door Croesus ooit bedwongen. Na een lange, vergeefsche belegering sloot Hllyattes met de machtige stad een nauw verdrag van eeuwige vriendschap; sedert zorgden Lydië en Mylete voor elkanders belangen. Geen banden kunnen evenwel zachter zijn dan die, waarmede, door de Lydische heerschers de Ionische steden werden omstrengeld; de periode der Mermnaden was voor de Grieksche steden volstrekt geen tijdperk van achteruitgang en kwijning, hoewel enkele plaatsen als Smyrna en Colophon zich òf in 't geheel niet òf eerst laat van den slag herstelden, haar door de Lydiërs toegebracht. Over 't algemeen was het een tijd van grooten bloei. Wat de oevers van Zuid-Rusland met hun vruchtbaar achterland en rijke dierenwereld opleverden aan granen en kostelijke huiden, wat de Zuidelijke Pontische kusten met haar wouden en rijkdom aan

ertsen voortbrachten aan uitmuntend hout voor den scheepsbouw en kostbare metalen, wat de zee aan visch opleverde — al deze waardevolle artikelen wisten de Mylesiërs in hun bezit te krijgen en er een uitgebreiden handel in te drijven. Naast Mylete treden de andere steden op den achtergrond, toch is ook Phocaea vermeldenswaard, dat den handel met het verre Westen zich ontsloot door de stichting van Masilia. Ook naar het Zuiden met Egypte bestonden in dezen tijd levendige handelsbetrekkingen; koning Amasis ruimde zelfs den Grieken de stad Naucratis als stapelplaats in en liet hen hier met eigen stadsrecht en onder eigen plaatselijke overheden leven. Aan deze hooge vlucht op maatschappelijk beantwoordde een opgewekte werkzaamheid op geestelijk gebied: hier ontwikkelde zich de lyriek, hier ontstonden de eerste wijsgeeren, die wat zij hadden gedacht, in een systeem neerlegden. Het was in alle opzichten een toongevend landschap. Maar feiten van wereldhistorisch gewicht zijn daar tot de verovering door de Perzen niet voorgevallen. Het was het ware land, waar zich de menschelijke individualiteit glansrijk kon ontvouwen. Steeds was er in ieder der twaalf steden de heftigste twist tusschen aristocraten en democraten, verrezen en verdwenen de tyrannen en leefde men bij staatsgrepen en gewelddadigheden. Ook vond eer- en roemzocht er het ruimste veld voor de bevrediging harer wenschen in de oorlogen, die maar al te vaak tusschen de steden onderling werden gevoerd, en in den kamp om het bestaan, die bijna onafgebroken tegen Gyges en zijn vier opvolgers op den Lydischen troon moest worden opgenomen. Maar in 546 kwam de catastrophe, die het gewest opeens aan Perzië onderwierp In 553 was de Pers Cyrus tegen Astyages, den koning der Meden, opgestaan en had zich in diens plaats tot grootkoning gemaakt. Deels om den val van zijn zwager te wreken — Astyages was gehuwd met Arenis, zuster van Croesus — deels om tegen de expansie der Perzen een dam op te werpen sloot Croesus een verbond met Nabunaïd van Babylon en Amasis van Egypte; aangemoedigd door gunstige orakels (o.a. door dat van Delphi) viel Croesus met een sterk leger in Cappadocië, doch werd door Cyrus tot den terugtocht over den Halys gedwongen, vervolgens in de vlakte van den Hermus totaal verslagen en op de sterke acropolis van Sardes ingesloten. Door verraad viel ook dit laatste toevluchtsoord en tevens Croesus zelf in handen van den

overwinnaar (546 v. Chr.) Zoo kwam Lydie aan Perzië en daarmede de Grieksche steden aan de kust. Dat is het doodvonnis geweest voor den bloei van 's lands drijvende krachten, van handel en industrie. Zij kwijnden weg en verschrompelden; zelfs Mylete, dat zich in een bevoorrechten toestand bevond en tot Cyrus in betrekking van bondgenoot stond, zag toch zijn handel vervliegen van het oogenblik af, dat de Perzische ambtenaren een voet in Klein-Azië hadden gezet. Deze waren onbekwaam om de ware belangen van Jonië te begrijpen; van zeevaart verstonden zij niets; van democratie al niet veel meer, — dat leek hun bovendien bij nadere kennismaking iets zeer buitensporigs en aanmatigends; van koophandel hadden zij — de leer van Ahuramazda versterkte dien — een nationalen diepgewortelden afkeer. Daar kwam nog bij, dat dit land, dat voor de Lydische vorsten een parel aan hun kroon was geweest en het hoogbeschaafde mondingsgebied hunner groote rivieren, voor Cyrus en zijn Perzische grooten de verste en alleronbegrijpelijkste uithoek was van een onbegrepen Westelijke helft van het rijksgebied, Een afgrond lag tusschen hunne denkwijze en die van de mannen van dat land. Zoo kwamen zij er toe Jonië te ruïneeren zonder eigenlijk kwaad te bedoelen. Verlegen, wat met zulk een bevolking aan te vangen, zóó bewegelijk, zóó kitteloorig, zóó ondoorgrondelijk, bevorderden zij de opkomst van inheemsche tyrannen, die tenminste, desnoods met geweld, voor orde en rust konden zorgen. Maar rust was geen levenselement voor den Jonier met zijn bandelooze vrijheidszin en zijn op de spits gedreven individualisme. En deze tyrannen, hierin eenstemmig met hun Perzische lastgevers, hielpen den geschokten zeehandel niet op, dat woelige en democratische bedrijf. Toen weken de handel, de industrie en het beste deel der natie gaandeweg uit; in Jonië kwam rust; de rust van een kerkhof. Het leven des geestes handhaafde zich nog tot ongeveer 500; dan dooft ook dat heerlijke licht en komt ook op dat gebied de rust. De groote massa des volks, dezen loop der dingen aanschouwende, werd er nog meer door tot democratie geprikkeld en verfoeide gelijkelijk de Perzen en de door hen aangestelde tyrannen.

Hoe het destijds onder de Grieken gistte, wordt ons getoond door enkele bijzonderheden uit het verloop van den tocht van Darius tegen de Scythen. De Grieksche steden hadden schepen

moeten leveren en een sterke vloot uitrusten, die het door Thracie trekkende landleger vooruit zeilend, den Donau opvoer en hier een brug voor het voetvolk sloeg. De veldtocht tegen de Scythen aan gene zijde van den Donau was mislukt; na sterke verliezen keerde Darius zonder eenig resultaat naar de rivier terug. Maar de tijding van zijn bedenkelijken toestand was reeds vóór zijn terugkomst ontvangen. Miltiades, de vorst van den Chersonesus, stelde voor de brug af te breken en van de gelegenheid gebruik te maken om Jonië te bevrijden, doch de tyran van Mylete, Histiaeus, maakte er opmerkzaam op, dat met den val des konings ook hun eigen gezag een einde nemen zou. Dat bracht de aanwezige tyrannen, die genegen waren geweest Miltiades bij te vallen, tot andere gedachten; men liet de brug blijven en redde daardoor den koning en het overschot van zijn leger. Maar enkele afdeedeelingen der vloot waren reeds naar huis gevaren en Byzantium en Calchedon kwamen in opstand, toen de tijding van den slechten afloop van den tocht tegen de Scythen hen bereikte; de Calchedoniërs braken de over den Bosporus geslagen brug af, zoodat Darius van Sestus af te scheep naar Azië moest oversteken; de afgevallen steden werden weer veroverd en gestraft (513 v. Chr.).

Weldra echter gebeurden er dingen, die de bij de Grieken heerschende stemming duidelijker zouden aangeven. Op Naxos waren de aristocraten verjaagd door de democraten; zij wendden zich om hulp tot Aristagoras, den tyran van Mylete. Deze gaf daaraan gehoor en ried bovendien Artaphernes, den Satraap van Sardes, een expeditie uit te rusten tegen dit rijke eiland. Met toestemming van Darius verscheen dus in 500 een Perzische vloot voor Naxos, — maar van een verovering kwam niets. In Perzië schoof men de schuld op Aristagoras en deze zocht nu zijn ongenade te voorkomen door een opstand. De factoren daarvoor waren rijkelijk voorhanden; de ontevredenheid met het niet slechte, maar vreemde bestuur, was algemeen; de gelegenheid was schoon; er lagen weinig Perzische troepen in Kl. Azië; de Perzische macht schatte men gering. Zoo vond Aristagoras overal bijval; de opstand was tevens de triomf der democratie.

In het begin scheen het met de gemeenschappelijke zaak gunstig te zullen gaan; Sardes werd veroverd en verbrand, de vloot der verbonden Grieksche steden beheerschte de zee en bracht de Grieksche steden aan den Hellespont en Carië tot afval — doch

het succes was niet duurzaam; tegen de Perzische overmacht waren de opstandelingen niet opgewassen; bij Lade werd in 497 v. Chr. hun vloot vernield; daarmede was ook de gemeenschappelijke tegenstand der Grieken gebroken en toen in 494 eindelijk Mylete zich na heldhaftige tegenweer overgaf, was de Perzische heerschappij overal hersteld.

Was de Jonische opstand op zichzelf van weinig gewicht en voor het Perzische rijk van niet meer beteekenis dan andere opstanden, welke zoo vaak in de uiterste gewesten van het groote rijk voorkwamen, door de hulp, welke Athene en Eretria aan de opstandelingen gezonden hadden, heeft deze opstand een wereldhistorische beteekenis gekregen: hij was de aanleiding tot den grooten strijd tusschen Grieken en Perzen, tot de eerste botsing tusschen de Europeesche en Aziatische beschaving.

Deze strijd met Perzië was een feit van zoo indrukwekkende beteekenis, dat de zin voor de geschiedenis van den eigen tijd er oneindig door werd versterkt. Zoo openbaart zich na 450, toen het geslacht, dat dien grooten kamp mede had doorworsteld, ten grave was gedaald, de behoefte om op te teekenen, wat men door zijn vaders er over had hooren verhalen. Verschillende mannen grepen hier en daar naar hunne schrijfstift en meldden van die heerlijke gebeurtenissen voor wijder kring. Van al die boeken is er één voor ons bewaard gebleven, het lijvigste en tevens het schoonste: het is het onsterfelijke geschiedwerk van Herodotus.

Herodotus werd geboren te Halicarnassus uit een rijke aanzienlijke familie, zoodat de jonge Herodotus een goede opvoeding genoot. Voor 't overige weten we van hem weinig met zekerheid af; we moeten zijn levensgeschiedenis uit zijn werken opdiepen. Eigenaardig mag zeker wel heeten, dat de tijdsomstandigheden, waaronder hij geboren is, waaronder hij heeft geleefd, zijn leven als 't ware hebben bepaald: hij toch is geboren 5 jaar nà Marathon, 5 jaren vóór Salamis.

Toen hij nog een klein jongetje was, viel het grootste deel van Klein-Azië van de Perzen af en sloot zich bij de Grieken aan; zijn vaderstad echter ging eerst laat tot de Grieksche zijde over; er zijn zelfs weinig steden geweest, die zoo lang aan den kant der Perzen hebben gestaan als Halicarnassus. De familie van

Herodotus intrigeerde daartegen en poogde steeds de stad over te doen gaan tot de Grieksche zijde; Herodotus zelf was als jonge man van 16 à 20 jaren betrokken in een poging om de Perzen te verjagen. Die poging is mislukt en Herodotus was genoodzaakt te vluchten; hij vestigde zich te Samos, dat toen bijzonder bloeiend was en reeds lang zich bij Athene had aangesloten. Ongeveer 10 jaren later werd de tyran van Halicarnassus verjaagd en eindigde ook hier de Perzische heerschappij (455).

In 477 werd de Delisch-Attische bond opgericht onder leiding van Athene; tot dien bond traden welhaast 'n 200-tal Grieksche staatjes toe.

Nu zijn in de 19de eeuw te Athene een groot aantal inscripties gevonden, welke niet anders zijn dan lijsten, waarop de bijdragen der contributies vermeld staan, die de bondsleden elk jaar moesten storten. Deze Atheensche staatsstukken waren geschreven op marmeren platen en zijn als historiebron voor de 5de eeuw van enorme waarde, omdat we hieruit met zekerheid kunnen weten, welke steden bij den Delisch-Attischen bond elk jaar waren aangesloten; te gelijker tijd geven zij ons een inzicht in den groei en den bloei van dien bond. Nu komt Halicarnassus vóór 455 niet op die tribuutlijsten voor.

Uit deze lijsten valt ook nog wat naders te vernemen aangaande Halicarnassus. Omstreeks 480 was deze stad van vrij groot belang — ze heerschte zelfs over Cos en nog eenige andere plaatsen — doch op die tribuutlijsten komen Halicarnassus, Cos en die andere steden náást elkander voor en geheel onafhankelijk van elkaar, terwijl zelfs de contributie van Cos enkele talenten hooger is dan die van Halicarnassus. Hieruit valt gereedelijk af te leiden, dat Halicarnassus van 480 tot 450 steeds achteruitgaande was. En de reden hiervan ligt voor de hand: in die stad toch zijn herhaaldelijk woelingen geweest tusschen de Perzische en Grieksche partij, waarin tenslotte Halicarnassus haar welstand heeft moeten inboeten. Die tweespalt duurde zelfs nog voort nà den overgang van de stad tot het Hellenisme en we weten dan ook, dat Herodotus, in zijn vaderstad teruggekeerd, onophoudelijk in strijd gewikkeld werd met de aanhangers van Perzië, totdat hij eindelijk dien kamp moede en zijn vaderstad steeds meer en meer in beteekenis achteruit ziende gaan, haar verliet en zich te Athene vestigde. Hij was toen ongeveer 35 jaar oud.

In dat Athene, het Athene van Pericles, heeft hij 'n tweede vaderland gevonden, bevriend als hij was met Sophocles, met Phidias, met Euripides; hij toonde zich daar een aanhanger van het pan-Helleensche ideaal, voorgestaan door Pericles. Als deze dan ook in 443 een kolonie naar Zuid-Italie uitzendt en een nieuwe stad doet verrijzen op de plaats van het verwoeste Sybaris: — Thurii — 'n pan-Helleensche kolonie! — waar iedereen gelijk en geen overheid zou heerschen, gaat, naast vele groote mannen uit Athene, als Hippodanus en Protagoras, ook Herodotus mede. Maar Thurii werd een broeinest van twist en oproer en moord, waarin ten lange leste de Doriërs het winnen en het ideaal van Pericles ten ondergaat; Herodotus heeft dat evenwel niet meer beleefd; ± 425 is hij gestorven.

Hoe weten wij ten naastenbij dit jaartal?

In de verschillende werken van hem staan nog feiten in vermeld van 427; Herodotus leefde dus toen nog. Hij praat over de Perzische koningen Cyrus, Cambysus, Darius I, Xerxes I, Artaxerxes I, Xerxes II en Sogdianus, maar niet over Darius II, die in 424 op den troon komt; nu is die passage in zijn werk zóó (boek VI, 89) dat hij daar haast melding van had moeten maken — waaruit volgt, dat Herodotus niet meer in 424 leefde.

Herodotus moet veel gereisd hebben — Jonië, Perzië, Egypte, Syrië, de noordkust van de Zwarte Zee — zijn geschiedenis is het werk der laatste 20 of 30 jaren. Hij is geen criticus — hij vraagt niet allereerst: is het waar? — waarom is het waar? — en toch is met zijn werk de geschiedschrijving een grooten stap vooruitgegaan. Alle Grieken toch vóór hem, die historici waren, hadden den vóórtijd beschreven en hun eigen tijd verwaarloosd; Herodotus evenwel niet; hij is daarmede begonnen. De geschiedenis der Grieken vóór hem liep meest over de goden en heroën — dat duurde tot zoolang de Grieken absoluut-geloovig waren, Herodotus heeft daarin verandering gebracht, ofschoon hij zelf nog »geloovig« was.

Tegenover de godenwereld, die hij overigens liet voor wat ze was, stelde hij de kracht der Grieken zelf in hun strijd tegen de Perzen — dáárin vond hij de grootste heerlijkheid voor zijn arbeid! — hij ging die beschrijven en stelde tegenover de heerlijkheid der godenwereld die van de menschenwereld.

Sedert is de historiebeschrijving vooruitgegaan; het mooie van

Herodotus bestaat dan ook zoozeer niet in zijn arbeid op zich zelf — hoe vol vuur en gloed hij den strijd van het Grieksche volk tegen den Perzischen kolos ook moge schilderen — en dàt moest hij doen, wijl hij opging in de grootheid van Hellas! — maar in zijn baanbrekenden arbeid, terwijl hij toch geloovig was.

Zoodoende kon hij ook geen criticus wezen. Later komen de sceptici, die louter »kritiek« zijn.

Het werk van Herodotus — zijn geschiedenis — is af. Men heeft dit wel eens in twijfel getrokken en sommigen meenen dan ook in het »eigenaardig einde« — 'n onbeduidend feit — een bewijs te zien, dat zijn boek niet »af« is, dat de dood hem heeft verrast, maar daartegen geloof ik, dat zijn werk wél »af« is. Herodotus was niet de man, die er behoefte aan had zijn boek te besluiten met een »pakkend slot«; voor hem was dat kleine onbeduidende feit — de inneming van Sestus — waarmede hij zijn historiewerk besluit voldoende om daarmede te eindigen.

Herodotus wilde à tout prix de heerlijkheid der menschen beschrijven, opdat de herinnering daaraan niet roemloos zou ten ondergaan. Dat zegt hij trouwens ook in zijn korte inleiding, waarin hij zoo juist weergeeft de aanleiding tot het schijven van zijn werk. [1])

Zijn historie bestaat uit 9 boeken, doch het 5de boek handelt pas over den Jonischen opstand; dan behandelt Herodotus verder: 500, eerste begin van den Jonischen opstand; 490, Marathon; 480, Salamis; 479, Plataea; 478, de Grieken veroveren de Klein-Aziatische steden langs de kust. Hiermede houdt Herodotus op; zijn werk is »af« en terecht! — want nu begint een nieuwe aera — mmers in 477 wordt de Delisch-Attische bond opgericht en daarmede houdt eigenlijk de oorlog op; de Grieken worden aanvallers. Dat Herodotus eerst in het 5de boek begint met den Jonischen opstand en de eerste 4 boeken vult met de uitweidingen over Perzen, Grieken, Egyptenaren, enz. is geheel correct; het was toch niet zijn doel dien opstand te beschrijven, maar de groote daden der menschen, de schoone bouwwerken en kunstgewrochten, al het heerlijks, dat hij op zijn reizen heeft

[1]) Dit is het resultaat der onderzoekingen van Horodotus van Halicarnassus, opdat de heugenis niet verloren ga van wat door het menschelijk geslacht is gedaan en opdat de groote en bewonderenswaardige daden door Grieken, zoowel als door barbaren volbracht en dan ook in het bijzonder de oorzaak, waardoor zij met elkander in strijd zijn geraakt, niet roemloos ten ondergaan.

gezien; — de Perisch-Jonische opstand is slechts de draad, die door zijn verhaal loopt.

Herodotus beschrijft de aanleiding tot de Perzische oorlogen als volgt: Op zekeren keer kwamen de Phoenicieërs en schaakten een Grieksche vorstin; toen schaakten de Grieken uit weerwraak een Oostersche vorstin. Vervolgens gingen de Grieken naar Colchis en schaakten Medeia; daarna roofden de Oosterlingen de Grieksche vorstin Helena, wat aanleiding gaf tot den Trojaanschen oorlog. Waar hij deze wetenschap vandaan haalt, vertelt hij ons zelf: »De knappe menschen van de Perzen zeggen, dat de Phoeniciërs begonnen zijn« — hiemede is aangegeven, dat Herodotus zijn bron bij de Perzen heeft gezocht, en in boek I, cap. 5: »zoo beweren de Perzen, dat het gebeurd is«, terwijl hij dit op reg. 10, cap. 5 nog eens met andere woorden herhaalt: »dat zeggen de Perzen en de Phoeniciërs« — doch tegelijkertijd voegt hij erbij: »maar ik heb over deze dingen niets te zeggen«, — daarmede in het midden latende of 't zóó of anders gebeurd is — »maar ik weet, wie het eerst de Grieken onrechtvaardig heeft aangevallen: Gyges en Alyattes van Lydië.«

Herodotus was de meest gelezen historicus; — wel bestond naast hem ook nog Dyonisius, doch diens verhaal was te »droog« om in den smaak te vallen. Nu is de geschiedenis der Perzen ook beschreven door Ctesias uit Cnidus [1]) en deze heeft gepoogd Herodotus in een minder gunstig daglicht te stellen; hij beweerde, dat Herodotus leugenachtige dingen verteld had, daar hij, die beweerde in de archieven van het Perzische hof gesnuffeld te hebben, geheel andere mededeelingen had te doen en een geheel andere kijk had op de Oostersche geschiedenis.

Die vermeende onbetrouwbaarheid van Herodotus heeft de Oudheid op alle mogelijke wijze bezig gehouden, zoodat de geleerden te dien tijde verdeeld waren in vóór en tégen Herodotus; — zelfs Aristoteles, Lucianus en m. a. hebben getwijfeld aan de geloofwaardigheid van Herodotus — en die strijd is voortgezet tijdens de Renaissance. Alle geleerden uit de 15de, 16de, 17de en 18de eeuw waren verdeeld in vóór en tégenstanders van den Griekschen historicus. Maar in de Oudheid, in de Middeleeuwen,

---

[1]) Ctecias van Cnidus was een knappe dokter en werd aan het Perzische hof geroepen (415) waar hij in hooge gunst kwam, doordat hij Darius II, diens gemalin en dochter van een ernstige ziekte genas. In 398 keerde hij naar Cnidus terug als een rijk man en wijdde de rest van zijn leven aan de geschiedenis van het Oosten.

ook in den modernen tijd tot 1850 heeft het aan de middelen ontbroken om dien strijd uit te vechten. Na 1850 echter hebben opgravingen, ondernomen te Memphis, Thebe, Babylon, Ninivé, Sussa en andere plaatsen massa's overblijfselen van monumenten, gebouwen, enz. te voorschijn gebracht, waarvan Horodotus spreekt. Tevens zijn eenige duizende inscripties teruggevonden wat absoluut betrouwbare gegevens zijn, wijl het meest alle opschriften zijn op tempels, gebouwen, enz; deze kunnen geen leugens bevatten, daar zij natuurlijk geplaatst werden onder contrôle van duizenden tijdgenooten. Uit dat alles nu is gebleken, dat Herodotus absoluut betrouwbaar is, terwijl dat van Ctesias niet kan worden gezegd. Men kan Herodotus nooit betrappen op een leugen, als hij zegt: »ik heb dit of dat vernomen van de Perzen of van de Egyptenaren« is bewezen, dat dat volkomen »*waar*« is; hij is een geloofwaardig persoon. Als hij had willen liegen, had hij dat gemakkelijk kunnen doen. Zijn reizen toch in landen, waar nog niemand vóór hem geweest was, hadden hem gelegenheid te over geboden — wijl contrôle ten eenemale was buitengesloten — allerlei verzinsels en gefingeerde gebeurtenissen of wat ook neer te schrijven.

Wat in Herodotus staat, is op zichzelf als »historie« niet waar.

Alles wat Herodotus heeft beschreven, heeft hij zelf gezien of gehoord van betrouwbare contemporaine menschen, (zooals van een Perzisch edelman, verkeerende met Pericles en Aspasia) en in alle andere gevallen moest hij afgaan op Oostersche geschriften of op wat hij hoorde op zijn reizen. Nu was hij buiten Griekenland maar een heel gewoon mensch; hij had geen omgang met koningen, nòch met grooten, nòch met ambtenaren, en had dus geen toegang tot archieven; hij kon ze trouwens ook niet lezen. Als reiziger nam hij zijn intrek bij de smalle gemeente, herbergiers, enz. Zoo kreeg Herodotus zijn berichten; hij moest alles aanhooren, zonder het te kunnen onderzoeken; vandaar ook heeft hij als »maxim« alles opgeteekend, wat hij heeft gehoord; soms wordt 't hem zelf al te kras, — in dat geval zet hij het bij 't bericht.

Waar Herodotus spreekt van Perzische boeken, waaraan hij zijn berichten ontleent, zullen wij aantoonen, dat zulke Perzische boeken bestaan hebben.

Als geboren Halicarnassier is Herodotus veel in aanraking gekomen met Perzen en Perzische geschriften.

Wij moeten wel in 't oog houden, dat Halicarnassus van 546 —485 onder Perzisch bestuur is geweest, dat vele Perzische ambtenaren daar gewoond hebben en zich — tijdens twee menschengeslachten — zich vermengd hebben met de dáár wonende Grieken. Daarenboven zullen vele Perzische handelaars Halicarnassus bezocht hebben. Die wederkeerige omgang heeft natuurlijk invloed uitgeoefend; de Perzen zullen van de Grieken, de Grieken van de Perzen geleerd hebben. Ook zullen Grieksche schriften door de Perzen gebruikt, omgekeerd Perzische boeken door de Grieken nagegaan zijn of althans hebben zij er nota van kunnen nemen.

En Perzische boeken zijn er geweest; gansche boekerijen zelfs. Waar toch de Perzen de erfgenamen waren der Assyrische cultuur, laat het zich verstaan, dat — ofschoon de eersten wel op lagere trap van beschaving stonden, — zij al spoedig de cultuur der Assyriërs hebben overgenomen. En wij weten uit de opgravingen van 1853, dat in Assyrië bibliotheken hebben bestaan, geheel analoog aan de bibliotheken, welke wij nu kennen — louter ten dienste der wetenschap. Assur-banipâl heeft het mooiste van de 10 of 20 paleizen afgezonderd als biblotheek en daarheen duizenden boeken doen brengen, zoodat een bibliotheek ontstond, zoo groot als de Nationaal-Galerij te Parijs. In het Britsche Museum alleen zijn 21000 rollen van Assur-banipâl en te Ninivé liggen er nog verscheidene, die nog niet opgegraven zijn; die in het Britsch Museum zijn zelfs nog niet eens allen ontcijferd.

Is het nu denkbaar, dat Herodotus Perzische boeken gelezen heeft? Heeft Herodotus Perzisch gekend? De hooge waarschijnlijkheid pleit er voor, dat Herodotus geen Perzisch heeft gekend; — als hij het had gekend, zou hij 't wel vertcld hebben, want hij vertelt alles nog al. Daarbij op cap. 139 geeft hij zelf het bewijs, dat hij geen Perzisch kent; hij zegt: »En dat andere is ook nog hen overkomen en is bij hen gewoonte, — iets wat de Perzen zelf niet weten, maar waar ik achter ben gekomen — dat de eigennamen, die zij aan aanzienlijken geven en die eigenschappen te kennen geven, eindigen op dezelfde letter: S; — dit nu is wel waar, wat betreft de Grieksche transcripties, maar niet in het Perzisch zelf. 't Is echter zeer wel mogelijk geweest, dat er Grieksche vertalingen bestaan hebben van

Perzische en Phoenicische geschriften. Zeker bestonden die omstreeks 300 — en dus is 't niet ondenkbaar, dat zulks ook 't geval was in 500. Daarenboven, gesteld, dat zulke vertalingen niet bestaan hebben, dat zou voor Herodotus nog geen bezwaar geweest zijn van den inhoud kennis te nemen; er waren immers een aanzienlijk aantal tolken, waarin de Semieten steeds uitgemunt hebben en nog uitmunten, die Perzisch kenden.

Trouwens Herodotus heeft zeker geen uitzondering gemaakt op den algemeenen regel: de Grieken hebben steeds weinig lust gevoeld tot het leeren van vreemde talen. Themistocles heeft daarop wel de eenigste uitzondering gemaakt; deze had Perzisch geleerd en sprak dan ook den koning in het Perzisch toe, waarover deze zoo verheugd was — een Griek zijn taal te hooren spreken — dat Themistocles alles van den koning kon gedaan krijgen; — 't was ook trouwens de reden geweest, waarom Themistocles Perzisch geleerd had.

Onze conclusie is dus:

Er waren Perzische geschriften, waarvan Herodotus kennis heeft kunnen nemen, 't zij door Grieksche vertalingen, 't zij door behulp van tolken.

Alle Indo-Germaansche volken, Germanen, Kelten, Iraniers, Grieken, hebben verschillende perioden van ontwikkeling doorgemaakt. Dan valt ons op, dat in wat wij zouden kunnen noemen de 1ste periode het leven wordt beheerscht door een alles overwoekerende phantasie met een daarop correspondeerend gevoelsleven; na het tijdperk van barbaarschheid en wildheid toovert hun phantasie den menschen een godenwereld, geheel gelijk aan de hun bekende menschenwereld, waarin de goden wezens zijn met alle menschelijke eigenschappen, doch bij wien die eigenschappen veel krachtiger en hartstochtelijker voor den dag treden, terwijl rampen, ziekten en dergelijke plagen den goden slechts weinig of niet treffen.

Wij kennen aan de godheid eigenschappen toe, die naar onze begrippen de hoogstmogelijke zedelijkheid in zich bevatten. Hymnen, door ons aan die godheid gewijd, zijn verheerlijkingen van die eigenschappen.

Ook de Indo-Germanen hadden hymnen; dit waren evenwel geen zangen, waarin zij de eigenschappen hunner goden verheerlijkten, doch, waarin zij de daden hunner goden bezongen. Zoo

bevatten ook de Homerische zangen (Illias, Odyssee) de daden der Grieksche goden; de godenwereld is volkomen een menschenmaatschappij geworden; die menschen zijn tot zekere hoogte heerlijk om van te lezen, forsch van passie, vurig in den strijd, warm van liefde, sluw in het intrigeeren; zij genieten het volle heerlijke leven en de bovenmenschelijke eigenschappen, de majesteit, de groote macht, de onsterfelijkheid hangen eigenlijk slechts als een belemmerend opperkleed rondom hen.

Na die 1ste periode volgt dan het tijdperk, waarin het verstandsleven bezig is zich te ontwikkelen; het verstand tracht zich te ontworstelen aan de banden der phantasie — wat langzamerhand ook gelukt, zoodat welhaast het verstand overwint en phantasie en poëzie op den achtergrond gedrongen worden.

Bij de Grieken valt de 1ste periode vóór en tijdens Homerus, dan komt omstreeks 600 bij hen een beweging op, die de mythe aanstootelijk vindt, die zich niet kan vereenigen met 'n godenwereld, die handelt naar regelen van zedelijkheid, welke in de oogen der menschen zelf afkeuring vinden; men kan zich toch maar zoo niet neerleggen bij den Homerischen mensch, die zijn leven maar uitleeft ten goede of ten kwade, — en evenmin vindt 'n godenwereld, waarin de goden wezens waren, die in volle ongebreidelde passie maar voortleven, nu langergenade in de oogen der Grieken, die langzamerhand behoefte gaan gevoelen aan zedelijkheidsbegrippen in West-Europeeschen geest. Wij moeten wel in 't oog houden, dat de West-Europeesche beschaving, onze denkbeelden over fatsoen, staat, recht enz. in hoogste instantie tot de Grieksche wereld teruggaan; zij hebben hun ontstaan gevonden bij de Grieken; deze hebben ze overgedragen op de Romeinen; die naar de Kelten en zóó zijn zij gemeengoed geworden in West-Europa en vormen nu, wat wij noemen, de West-Europeesche beschaving.

In Jonië kwamen langzamerhand de menschen op, — in Mylete vooral — die zich scherp kantten tegen de mythe, die veel van wat de mythe als goddelijks voorstelde, louter als iets ongerijmds beschouwden en er den spot mee dreven. Zij lieten hun gezond verstand werken, zetten het ontleedmes der kritiek in de mythologie en poogden natuurlijk op de eerste plaats deze te zuiveren van al wat, naar hun begrippen, stuitend was; toen dit evenwel niet gelukte, hebben zij de geheele godenwereld over boord ge-

worpen, zijn zij steeds verder gegaan op den weg van kritiek, onderzoeking en natuurbeschouwing, totdat daaruit ten slotte is voortgekomen onze wereldbeschouwing. Het waren vooral de logographen en philosophen, die, eerst pogende van de mythe nog iets begrijpelijks te maken, er van zelf toe kwamen er scherpvijandig tegenover te staan. En geen wonder! Zij wilden een ander wereldstelsel opbouwen en hebben daartoe de mythologie in het hart aangetast, daar zij 'n hoogere zedelijkheid stelden tegenover die van het Homerische tijdvak, die in de mythe voortleefde. De logographen bemerkten elk oogenblik, dat de eene historie omtrent de goden niet klopte met de andere, dat die verhalen vol tegenstrijdigheden zaten; zij wilden van de mythologie geschiedenis maken en dat gelukte niet; — vandaar ook de reden, dat ± 500 de geschiedenis vijandig staat tegenover de mythologie; — die vijandschap wordt zelfs haat en die haat tegen de mythe is de oorzaak, dat de logographen de mythologie zoo plat, zoo vulgair voorstellen. Wonderen, voorteekenen, al wat niet zichtbaar waar en verstandelijk verklaarbaar was, werd onverbiddellijk geschrapt; iedere mythe, van haar dichterlijk waas ontdaan, werd tot een dagelijksch voorval herleid.

Als wij bij Homerus lezen, dat Zeus, verliefd op Io, de dochter van Inachos, haar ontvoerde en om haar aan de vervolgingen van Hera te onttrekken, haar in een koe veranderde en hoe Io, door een horzel gepijnigd, land in land uit vluchtte, totdat Hera haar eindelijk stelde onder de bewaking van Argos; — hoe het ten slotte Zeus door de hulp van Hermes gelukte zijn geliefde te verlossen en naar Egypte te voeren, waar zij moeder werd van Epaphos — als Homerus ons dat alles schildert in heerlijke kleuren, diep voelende de liefde tusschen Zeus en Io en al de pijnigingen en smarten, waaraan zij zijn blootgesteld, tot eindelijk alle hinderpalen zijn uit den weg geruimd en zij zich in volle passie kunnen overgeven aan hun liefde; — dan lezen wij bij de logographen hetzelfde verhaal, doch zoo realistisch, zoo plat mogelijk voorgesteld; dan heet het: Phoenicische schippers kwamen op zekeren dag in Kreta, en de kapitein weet een voornaam meisje Io over te halen hem te volgen, waarna zij naar Egypte terugkeeren; van 'n schaking is geen sprake, want het dametje in kwestie ging wat gaarne mee.

(Wordt voortgezet.)

Genealogische Sprokkelingen
betreffende het geslacht
HANEGRAAFF.

De oorsprong van dit geslacht verliest zich in de mythische nevelen van de latere middeleeuwen.

Er is eenige grond voor de meening, dat het geslacht van Frankischen oorsprong is en de historisch-bekende tocht uit Salland, door Utrecht tot diep in Brabant heeft meegemaakt.

Nu nog komen tn Belgisch Brabant afstammelingen voor.

[1])*1.* Ook Noordelijker, in de omstreken van 's Hertogenbosch, Heeswijk, Dinter leven personen van dien naam. In gemeente-

2. registers komen zij voor tot in de 15e en 16e eeuw.

Het is, in verband met de onvastheid van de spelling in die tijden, verklaarbaar, dat de schrijfwijze nog al eens varieert.

Naast Hanegraaff komt voor Hanegraaf, Hannegraaf, Hane-

3. grave, Haengreft, Hanegraft.

Niet onmogelijk is, dat al deze varianten wijzen naar het oorspronkelijk gegeven, en dat we hier te doen hebben met het parallel loopen van een geografisch en een dialectisch feit.

Reeds ± 1300 schijnt een tak van dit geslacht zich noordwaarts verplaatst te hebben en in de omstreken van Werkendam tot landbezit gekomen te zijn, dat is zoo ongeveer de grens tusschen het Brabantsch-Frankisch en het Hollandsch-Fr. taalgebied,

Het is misschien niet onmogelijk, dat de aa daar overgegaan is in ae. (Hanegraef-Hanegraeve) en de verscherpte v. de tweede f. heeft geïnduceerd.

Men denke aan de West-Frankische uitspraak:
gevaerlijk-gevaarlijk — waere-waren — in 't waeter-water — aft voor icht (zeedrift-zeedricht-drijven) — 'k maek-maak — laeter-later.

4. aollemael-allemaal.

Dit is zeker, dat van beide groote takken nog talrijke

2. decendenten voorkomen.

Hanegreve (Cornelius) of Haengrefs werd in het thans Bel-

[1]) De *cursieve cijfers* wijzen naar de bronnen.

gische dorp Lemmel, dat vroeger tot de Meyery van 's Hertogenbosch behoorde, geboren en was eerst, behalve andere bedieningen, pastoor te Broechem geweest in het bisdom Antwerpen. Hij was te Rome ook apostolisch-protonotaris geworden en aangesteld als procureur-generaal of algemeen zaakgelastlgde bij den H. Stoel voor de Praemonstratenser Orde en tweede president van het Norbertijnsch College aldaar.

Op voorschrift van zijn geneesheer, zich in den Teber badende, verdronk hij.

Hij schreef, behalve het leven van den Heiligen Hermanus Joseph, en de Italiaansche taal »Compendium vetae et Institute
5. S. Norberti Rom. 1632.«

Het schijnt, dat dit geslacht zich reeds sinds langen tijd in groote bekendheid mag verheugen, zelfs wordt het (ten onrechte) als adellijk beschouwd.

»Een oud-adellijk geslacht is dat van Hannegraaf, hetwelk zich ook in de Meyery heeft neergezet, waar zijn afstammelingen nog hier en daar bestaan. Eén hunner, (Dirck Hanegraaff geb. 18 Oct. 1769, overl. te Parijs 23 Dec. 1825), het adellijk slot Avestein te Dinter, met zijn huisvrouw, Juffr. N. Graham betrouwd hebbende, liet het sloopen.

6. Wapen: In zilver »3 roode hanen«. Van opneming in den adelstand is hoogstwaarschijnlijk nooit sprake geweest.

7. Noch J. B. Rietstap en zijn »stamboek van den Ned. adel«, noch Vorsterman v. Oyen en zijn »Stam- en Wapenboek van
8. den Nederl. Adel maken melding van dit geslacht.

Wel schijnen zij reeds betrekkelijk vroeg een geslachtswapen gevoerd te hebben, doch dit is natuurlijk geen praerogatief van den adel.

Ook hierover zijn de Heraldici het oneens: Naast elkaar komen voor:

9. 1. Trois coqs (hardis. sa. s. arg.)

2. Hanegraaff. Schild van zilver. Hanen van keel. Blauwe
10. bek. kam. lel en pooten.

3. Hanegraaff. Rotterdam D' or a trois coqs, de sa. barbe's et crêtés de gue. Les deux du chef affr. au chef du premier Ch, a un lion léopardé de gu. C. un membre
11. d' aigle la serre en bas, sommé de trois pl. d' aut. de gu.

4. Hanegraaff. Protestant. Werkendam.

In goud 3 roode hanen. Helmteeken een rood-gouden vlucht (oud).

5. Doorsneden: I. In goud drie roode hanen, 2 en 1; II. In goud een gaande roode leeuw; of

In goud 3 roode h. (2 en 1), de bovenste toegewend en een gouden schildhoofd beladen met een gaanden rooden leeuw.

Helmteeken: een hanepoot in natuurlijke kleur, de klauw omlaag, getopt door 3 struisveeren, één rood, één goud en één groen.

12. Dekkleeden: goud en rood. Dit zijn de verschillende vormen, die door schrijvers opgegeven worden.

Het oudste oorspronkelijkee wapen komt voor in plm. 1630 en wordt gevoerd door *Arien Hanegraaff.*

Drie roode hanen, twee en één, de bovenste toegewend, op een goud veld.

Ook *Jan Hanegraaff*, geb. 1793, voerde dit wapen met het devies: „Sans Espoyr de Récompense«.

Misschien is de roode leeuw in het gouden schildhoofd ontstaand door assimilatie met een van de kwartierwapens, door zijliniën aangebracht.

Althans D. Hanegraaff (1599) wordt opgeven met zijn kwarrtierstaten.

Paravini di Capelli.	v. Wijnbergen.
de Vrieze.	Pols.
v. Heemskerck.	Verspeijk.

Ook vindt men een teekening in kleuren van het wapen van A. Hanegraaff (Adriaan Ariaan) en Dircksken van Breevinck of Brievinck dr. van Teunis van B. en Geertie Stoffels (1657).

»In zilver: drie sleutels van lazuur, 2 en 1, het oog omlaag, de baard naar de (heraldische) rechterzijde gewend.«

15. Het lijkt niet onwaarschijnlijk, dat 4 het oorspronkelijk stamwapen is.

Dit wordt trouwens nog gevoerd door Hanegraaff (Rotterdam) oude linie, Hanegraaff van der Colff (Groesbeek,) Gueldre), maar daar zien alle 3 hanen naar rechts.

Hier staat tegenover, dat dan een waarschijnlijk nog oudere tak wel den leeuw voert.

Hanegreve. Brabant sept. D' arg. trois coqs, hardis de sa., crêtés et barbés de gu.

C. un lion iss. de sa. lamp. de gu.

11. Nog een puzzle voor heraldici is, dat Arien Hanegraaff, geb. 1708, zijn zoon Jan, geb. 1793 en diens zoon Arie, geb. 1822 wel het oorspr. wapen voerden net devies: »Sans Espoyr de Récompense«, maar hun zegel belangrijk afwijkt van dat van A. Hanegraaff (Arien Teunis) ged. 1661.

Wanneer de oudste Hanegraaff zich te Werkendam vestigde .is niet na te gaan.

Het onderzoek wordt niet weinig belemmerd, door de omstandigheid, dat dit gedeelte van ons land nog al eens van dépendance heeft gewisseld.

Oudtijds hoorde het tot het graafschap Holland.

7 Sept. 1323 geeft Graaf Willem verlof tot verkoop van land te Werkendam »op onser vrouwenavont nae den oogst *28.* tot onser soen«.

Na de inneming van den Briel blijven deze streken onder Spaanschen invloed, wat begrijpelijk is in verband met de onmiddellijke nabijheid van het sterke Loevestein. De bevolking blijft openbaar Katholiek.

Eerst in 1631, toen Frederik Hendrik voor goed de Spaansche macht in deze streken gebroken had en Hollands invloed *29.* doordringt, wordt Wouter Hanegraaff lidmaat van de Hervormde Kerk te Werkendam.

Ook dan nog blijft het, afgescheiden van de Generaliteitslanden, tot Holland behooren.

In 1798 hoort W. tot het Departement van de Schelde en de Maas. In 1806 hoort W. tot Maasland. In 1810 hoort W. tot het Dep. Monden van den Rijn. Eerst in 1815 komt W. *16.* voor goed bij Noord-Brabant.

Jaartallen en bijzonderheden ontbreken, doch het bestaan blijkt van

1. *Arriaan* woont te W.
2. *Stoffel* woont te W.
3. *Bastiaan* woont te W.
4. *Queryn,* die 1631 getrouwd was met Marrichje, woont 1634 te W.

In welk verband deze personen tot elkaar staan, is uit de registers niet op te maken.

dan volgt *Wouter Hanegraaff* tr. Danieke dr. van Bastiaan en Tijcke Damen.

Deze Wouter wordt 1631 lidmaat der Herv. kerk en wordt in 1642 genoemd »leenman van Werkendam.«

Hun zoon *Ariaan* wordt te W, geboren. Hij is in 1634 schepen aldaar en trouwt 5 Mei 1657 met Dircksken van Breevinck dr. van Anthonis en Geertie Stoffels.

Hun zoon *Arien Teunisse* wordt gedoopt te W. 8 Maart 1661, overlijdt te W. 16 Juni 1741. Hij heeft landbezit te Werkendam. Zijn handteekening komt voor in de trouwboeken te Werkendam als schepen, gelijk met (notaris?) Goudriaan. Hij trouwt te Gorichem 29 Jan. 1676 met Ariaantje Kraayvelt dr. van Cornelis en Ariaentje Reynen. Zij wordt ged. te Gorinchem 20 Jan. 1673 en overl. te W. 21 Jan. 1746.

Hun 1e zoon *Arie* wordt 21 Dec. 1698 te W. gedoopt, waarbij als getuigen fungeeren Joris Brieving en Maayke Ariëns Hanegraaff.

Hun 2e zoon *Wouter* wordt te W. ged. 21 Eebr. 1703 als: zoon van Teunis Hanegraaff en Ariaantje Kraayveld.

Van dezen Wouter valt met zekerheid niets meer te vinden.

Arien Teunissen H. tr. *Ar. Kraayvelt.*

1. Arie
21 Dec. 1698.

2. Wouter
21 Febr. 1703.

1. Arie, huwt 5 Mei 1726 te Sleeuwijk met Geertruida van 't Sant geb. aldaar 6 Mei 1706, overl. te W. 19 Sept. 1781 dr. van Hendrikus en Dirkje van Wal.

Hij overl. te W. 26 Aug. 1782. Hij komt bij den doop zijner kinderen ook voor onder den naam Arien Theunisse.

Hun kinderen zijn:

1. Teunis, zn. van Arien Theunisse Hanegraaff en Geertje van 't Sant. Getuigen bij den doop 11 Dec. 1726 zijn de grootouders: Teunes H. en Ariaantje Krayveld.
2. Dirkje, dr. van Arien Theunisse H. en Geertje v. 't S. Get. zijn de grootouders van moederszijde Hendrikus en Dirkje v. 't. S. 7 Nov. 1728.
3. Dan volgen 18 Dec. 1729 en 25 Dec. 1729: Teunis (een tweeling? of een vergissing in de doopboeken?) zoon van Arien Theunis H. en Geertje van 't Sant. Get. zijn Teunis H. en Ariaantje Krayveld.

4. Henderikus, zoon van Arie Hanegraaff en Geertje van 't Sandt. Get. zijn Henderikus van 't Sandt en Dirkje van 't S. Gedoopt 5 Juli 1733.
5. Cornelis, het kind van Arie H. en Geertje van 't Sandt is gedoopt 24 Juni 1736, waarbij getuigen zijn Ariaantje Krayveld en Teunis Hanegraaff, de grootouders van vaderszijde.
6. Jan, kind van Ary Hanegraaff en Geertje van 't Sandt, is gedoopt te W. 25 Juni 1741.

Alleen van 3, 4 en 5: Teunis en Cornelis H., Hendrikus H. is een huwelijk vinden.

Teunis H. tr. Dirkje v. Brieving.

1. Adrianus 10 Juli 1794 get. Catherina Pols.
2. Adrianus Jochimus 5 Jan. 1774 get. Cath. Pols, huysvr. *Henderikus Hanegraaff*, geb. te W. 29 Juni 1733, ged. te W. 5 Juli 1733, overl. te W. 20 Sept. 1810, tr. te W. met Catherina Pols, geb. te W. 2 Jan. 1745 overl. te W. 22 Jan. 1826. Zij is een dr. van Pieter Pols en Maria Anna Bel.

Cornelis H. tr. Marie Anna Pols, zuster van Catharina.

1. Arie ged. 19 Nov. 1784. Meter was Dirkje Hanegraaff.
2. Pieter Marinus, get. Adriana de Roij, gedoopt 16 April 1786. Henderikus tr. Cath. Pols 18 April 1765.

Zijn handteekening komt voor als schepen, en president de
17. la Municipalité.

Bevreemdend mag het heeten, dat van dezen Henderikus geen testament te vinden is. In het Notariëel archief te
18. Dordrecht zijn geen testamenten voor 1811 gepasseerd, aanwezig.

De Prococollen der Werkendamsche notarissen P. Goudriaan 1769—1804 (waarna er een gaping is) en B. A. de
19. Jongh (1813—1819) bevinden zich in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch, doch hierin komt geen testament of zelfs een vermogensrechtelijke beschikking van Henderikus voor.

Met de stukken van het archief van Woudrichem, de na-
20. burige groote plaats, is dit evenens niet het geval.

Zijn kinderen bij Cath. Pols zijn:

1. Pieter, zn. van Hendrikus Hanegraaff en Catharina Pols ten doop gepresenteert door juffrouw Maria. Amelia Tesschemacker, huisvrou van Ds. D. Pols den 21 Juni 1767.

1. Ariaan zn. Hendrikus Hanegraaff en Cath. Pols. Peeter Dirk Pols ten doop gepresenteert door Geertruida Hanegraaff 25 Sept. 1768.
3. Dirck, zoon van H. H. en Cath. P. Peeter Dirk Pols. Meeter Maria Anna Pols ten doop geprent. door Elizabeth Pols den 23 Oct. 1770.
4. Cornelis, zn. van H. H. en C. P. getuige Dirkje Hanegraaff 26 Sept. 1772.
5. Geertruida Theodora, ged. 2 Juli 1776.

17 6. Maria Anna, ged. 29 Aug. 1779, get. Maria Anna Pols.

Het wapen van Pols wordt opgegeven: »De sin, à un brin d' estoc d' or, en pal, accosté deux páons affr. du même-ou: D' argent ā un brin d' estoc au nat, en pal, accosté de deux combattants (oiseaux) affr. au nat, posés chacun sur une
11 terrasse isoleé de sin C. Un páon au nat. entre nn vol.

Ariaan (Arij) blijkt al vroeg zich niet in de familietradities te kunnen schikken. Vrijheidlievend van aard, hebben de Patriottische denkbeelden van zijn tijd hem vervuld en, in beslag genomen door de ideeen van Voltaire en Rousseau, komt hij in botsing met zijn Oranje-gezinden arisrocratischen vader en vooral met zijn strenge, deftige moeder door een voorgenomen
13 mésalliance.

17 Hem wordt 29 Oct. 1789 een acte van indemniteit verleend.

Hij vertrekt naar Rotterdam en verlaat in »arren moede« het ouderlijk huis. Hij trouwt te Rotterdam 1 Dec. 1789 met Jansje van Leeuwen, dr. van Bastiaan van Leeuwen en Marijtje van der Tak. Zij wordt te Rotterdam gedoopt 27 Sept. 1768. Getuigen: Cent. v. d. Tak en Jannetje Dierbergen.

Hun kinderen zijn:

1. Bastiaan, geb. 11 Juli 1790.
2. Anna Maria, geb. 23 Sept. 1791.
3. Jan, geb. 1 April 1793.
4. Wouter, geb. 8 Febr. 1795.
5. Hendrika, geb. 10 Mei 1797.
6. Marinus, geb. 14 April 1799, overl, 5 Juli 1803.

21 7. Jannetje, geb. 8 Jan. 1802, overl. 16 Juni 1802.

Dirck Hanegraaff wordt geb. 18 Oct. 1770, gedoopt 23 Oct. 1770. Hij vertrekt naar Dordrecht en trouwt te 's-Hertogenbosch met Arendina Wilhelmina Lourentia Graham. Zij is

gedoopt te Dinther 1 Oct. 1769 en verkrijgt uit de nalatenschap van haar grootmoeder Wilhelm[a]. Lourensia van Oerle, wed. Arend Graham het kasteel »Avestein« en het ridderhof »ten Bogaarde«.

22 Nov. 1802 verkoopt hij de hoeve doch behoudt daarbij voor zijn vrouw uit het leenhof den halven houschat over Dinther en het cijnsboek. Ook verkoopt hij het huis Peperstr. 23
27 's-Hertogenbosch. Hij werd staatsraad en administrateur der Directe Belastingen en Ridder van de »Nederl. Leeuw«. Hij sterft te Parijs 23 Dec. 1825. In 1805 verschijnt te Dordrecht »De Horoscooptrekkers of de speculant in effecten«. Blijspel door D. Hanegraaff.

Hun kinderen zijn:

1. Hendrik Cato Graham Hanegraaff, geb. te Dordrecht 1794. Is 11 Dec. 1811 ingeschreven als student in de rechten te Leiden. Overl. ongehuwd te Delft in 1826. Is hoofdinspecteur der Belastingen in N.-Brabant.
2. Johanna Jacoba Clara, geb. te Dordrecht 4 Jan. 1795. Huwt 11 Jan. 1825 met Mr. Barthold Hendrik Lulofs,
22 hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Groningen, geb. 22 Maart 1787. Hij muntte als hoogleeraar in de Neder-Duitsche letterkunde en welsprekendheid uit onder onze goede dichters en openbare redenaars en bezat een scherp oordeel.
23 Hij sterft 20 Juni 1841. Zij sterft 1879 te Utrecht.

Cornelis Hanegraaff, wordt geb. te W. 23 Sept. 1772 en gedoopt 26 Sept. d.a.v. Op 17 Aug. 1792 wordt hij aangesteld tot drossaard van Heeswijk en Dinther benevens warandmeester en stadhouder van het Leen- en laathof van Heeswijk. Van deze aanstelling werd de approbatie geobtineerd bij de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden op 27 Sept. 1792. Den eed in die qualiteit legde hij af bij den Raad en Leenhove van Brabant. Vervolgens werd hij nog aangesteld tot stadhouder van het Leenhof van Dinther op 28 Dec. 1792 en op 7 Nov. 1794 tot ad-interim secretaris van Heeswijk en Dinther, mitsgaders griffier van het Leenhof van Heeswijk. Hij woonde toen op het »Slotje« te Heeswijk.

Hij trouwt 1e. met Johanna Alida Sophia de Vrieze, geb. 18 Oct. 1779 te Utrecht als dr. van Gozewijn Willem Hendrik en Alida van Grieken.

Hun kind is: Dirk, 15 Mei 1801 geb. op het »Slotje« te Heeswijk.

Zij overl. 14 Juli 1804 te Maarsen.

Hij trouwt 2e. met Magdalena Sara Leonora de Vrieze, geb. 28 Sept. 1783 dr. van Gozewijn Willem Hendrik en Agnita Louise Verspeijk. Hij overl. te Rotterdam 25 Juni 1864. Nadat hij in 1802 zijn betrekking verlaten had, werd hij op 13 Sept. 1802 commies van den secretaris Departementiaal Bestuur van Zeeland. In 1843 werd ŭij met pensioen ontslagen als agent van 's Rijks schatkist te Rottterdam, waar
24 hij 25 Jvni 1864 overl. Zij sterft te Rotterdam 13 Mei 1864.

Hun zoon is Cato Dirk Lodewijk, geb. 15 Jan. 1819. Hij schrijft o.m. 1e. als Med. Stud. een dissertatie: Dissertatio Medica in auguralis continens: Historias Morborum Ao. Academico 1843—'44« en draagt het op aan: Viro Nobilissimo Corn^{s}. Hanegraaff patri optimo et viro clarissimo Guil. Henr. de Vriese; 2e. als lid van den Geneeskundigen Raad van Gelderland en Utrecht, 1878, Sterftestatistiek van de Gem.
25 Arnhem over het tijdvak 1866—'76.

Ary(aan) tr. Jansje van Leeuwen.

1. Bastiaan.
2. Anna Maria.
3. Jan.
4. Wouter.
5. Hendrika.
6. Marinus.
7. Jannetje.

Extract uit het doopregister der Geref. Gem. te Rott^{m}., No. 39 van 3 Jan. 1790 tot 28 Juli 1793. Ged. 7 April 1793. Jan zn. Ary Hanagraaff en Jansje v. L. Get. Dirkje de Graaf.

Jan Hanegraaff, geb. 1 April 1793. Hij was de eenige van zijn geslacht, die aan de Napoleontische conscriptie ten offer viel en evenals zijn broeders het keizerrijk ter zee diende.

Empire Française

Arrondissement de la Hollande Extrait du rôle d' Equipage du Bateau Cannonier de S. M. Le No. III.

Le Nommé,

Hanegraaff (Jan) né et domicilie à Rotterdam, (Dep^{t}. des

Bouches de la Meuse) agé de 20 ans, envie volontairement le 15 Mei 1813, comme apprenti Marin.

Sans faire parti d' un Equipage régulier.

Le Commissaire de Marine.

Rotterdam, 1 Sept. 1813.

E. V. H. Michgorius, Adj^{t}.

Port de Rotterdam.

Le commissaire de Marine, chargé des armemens prises et inscriptions maritime, certifie l' extrait ci-dessus, conforme aux apostilles du rôle d' Equipage, déposé dans les bureaux de ce port.

E. V. H. M.

Hij tr. te Rotrerdam met Catherina Maria Greve, geb. 21 Jan. 1792, dr. van Christiaan Greve.

Hun kinderen zijn:

1. Jansje, geb. 10 Maart 1818.
2. Arie, geb. 5 Jan. 1822.
3. Wouter, geb. 3 Febr. 1827.
4. Bastiaan, geb. 1 Mei 1832.
5. Antoinette.
6. Charlotte.

Arie Hanegraaff.

»Op den 5 January 1822

Is op het Bureau van den Burgerl. Stand gepresenteerd geworden een Kind van het Manlijk geslacht, waaraan den voornaam Arie is gegeven en waarvan is opgegeven

Jan Hanegraaff, Vader
Catharina Marie Greve, Moeder } Echtelieden.

F. L. Prins,
Gecommitteerde tot de waarneming
van den Burgerl. Stand.

Hij wordt gedoopt 20 Jan. 1822.

Hij trouwt 24 Maart 1747 met Lena van Zanten, geb. 1822 te Rotterdam, dr. van Frans van Zanten en Gerritje Glimmerveen.

Het huwelijk wordt kerkelijk ingezegend den 24 Maart 1847 door Ds. P. de Hugenholst.

In Aug. 1845 is hij in Batavia en keert het volgend jaar *13* in Rotterdam terug,

In de monsterrollen van den Watersehout te Rotterdam komt voor, dat

»Arie Hanegraaff als matroos een reis zal doen met het Nederlandsche Barkschip »Whampoa«, thans liggend te Rotterdam, naar Batavia onder kapitein W. C. Kuijk op een gage van .... f 18 smaands.

Onder de monsterrol W. 152 van het jaar 1851 staat: Overleden en daarachter een aanteekening vau het agentschap der Nederlanden te St. Helena.

»De matroos A. Hanegraaff is op de reede van Patjethan den 13n Febr. 1852 ter reede van St. Helena gestorven en op het eiland begraven. De timmerman A. G. Hoogland is tengevolge van koortsen op St. Helena in het hospitaal achtergelaten.

St. Helena, 16 Febr. 1852.
Nath. Soloman.
pp/s Soloman.

Gesien te Rotterdam 5 Mei 1852.

26 Correspondenten H.H. W. Ruys Zbz. Hij betrouwt met zijn vrouw Lena aan Zanten één vierde van de nalatenschap van Ingetje Cool geb. Glimmerveen, een zuster van zijn vrouws moeder, zijnde vijf panden en erven te Rotterdam aan het Aehterklooster no. 119 en 121 kad. sectie M no. 453, 454, 456, 457 en 978 te samen groot 1 A. 90 c.A., bij acte verleden voor notarissen Schraven en Slinkert te Rotterdam. Zij overl. ab intestato te 's Gravenhage 19 April 1894.

Hun kinderen zijn:

1. Frans, geb. 4 April 1847, overl. 26 Mei 1914.

13 2. Catherina Maria, geb. 16 Jan. 1850, overl. 18 Juni 1855.

Bronnen:

1. Correspond. m. d. Burgem. v. Heeswijk.
2. v. d. Aa. Biografisch Woordenboek.
3. Heraldieke Bibliotheek tijdschr. voor wapenkunde onder redactie J. Rietstap.
4. De sociologische structuur v. d. Ned. taal. Dr. Jac. v. Ginneken en »de Regenboogskleuren van de Nederl. taal.«
5. Van der Aa, Biographisch Woordenboek blz. 157.
6. J. Rietstap, Hereldieke Biblioth. tijdschr. v. Wapenkunde.

7. J. B. Rietstab, Wapenboek v. d. Ned. Adel.
8. Vorsterman v. Oyen, Stam- en Wapenboek v. d. Ned. Adel.
9. Comte Tn. de Renesse, Dictionnaire des figures Heraldiques Tome I p. 517.
10. Obreen Handschrift, aanwezig in de gem. Biblioth. Rotterdam.
11. J. B. Rietstap, Armorial General dl. I blz. 883.
12. Nederland's Patriciaat II. jg. 1911.
13. Familie-archief.
14. De Navorscher jg. 1889.
15. Id. jg. 21/604, jg. 35/523, jg. 6/317—18.
16. Huberts, Hist. Geogr. Atlas.
17. Doop- en trouwboeken van Werkendam.
18. Notarieel Archief te Dordrecht.
19. De Rijks-archivarus te 's-Gravenhage.
20. Id. te 's-Hertogenbosch.
21. Gem. Archief Rotterdam.
22. Taxandria jg. 1898.
23. J. W. Regt, Nêerlands beroemde personen blz. 54.
24. Taxandria jg. 1906, blz. e.v.
25. Gem. Biblioth. Rotterdam.
26. Archief v. d. Waterschout te Rotterdam.
27. Sasse van Ysselt, De voornaamde huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch.
28. Oorkondenboek van Holland.
29. Wynne, Gesch. v. h. Vaderland.

Rotterdam, 7 Mei 1919. A. HANEGRAAFF.

II.

Uit het doopboek van Werkendam, ten tijde, dat G. van Sandbrink was Predikant tot Werkendam (1698—1786).

21 Dec. 1698.

Gedoopt Arie, sn. van Teunis Andries Hanegraaff en Adriaantje Kraayveld. Getuigen Joris Brieving, Maayke Ariens Hanegraaff.

21 Febr. 1703.

Gedoopt Wouter, sn. van Teunis Hanegraaff en Adriaantje Kraayveld. (geen getuigen.)

19 Juli 1716.

Gedoopt Arien, sn. van Wouter Hanegraaff en Syke de Vries. (geen getuigen.)

31 Aug. 1721.

Gedoopt Johannis, soon van Gysbert Baggerman en Geertje Haanegraaf. Get. Jilles Hanegraaf, Hesker Hanegraaf.

16 Aug. 1722.

Gedoopt Hendrikje, dr. van Gysbert Baggerman en Geertje Hanegraaff. Getuigen Jilles Hanegraaff, Maaijke den Ouden.

20 Aug. 1724.

Gedoopt Hendrikje, dr. van Jilis Hanegraaff en Dirkje Visser. Get. Gysbert Baggerman en Geertje Hanegraaff.

23 Sept. 1724.

Gedoopt Bastiaan, s. van Jan Bastiaanse Hanegraaff en Anneke Heyman. Get. Bastiaan Hanegraaff, Lysbet Hanegraaff.

6 Dec. 1724.

Gedoopt Johannes, s. van Bastiaan van Oorschot en Anna Hanegraaf. Get. Wouter Hanegraaf en Aaltje Hanegraaf.

25 Febr. 1725.

Gedoopt Huibert, s. van Dirk Rykes en Aaltje Hanegraaf. Get. Johannes Rykes en Anna de Grond.

16 Juni 1726.

Gedoopt Cornelia, dr. van Cornelis Damen van 't Bos en Lysbet Bastiaens Hanegraaff. Get. Neeltje Damen.

26 Oct. 1726.

Gedoopt Cundera, dr. van Jilis Jansen Hanegraaf en Dirkje Visser. Get. Lambert en Hendrik Visser.

10 Nov. 1726.

Gedoopt Anna, dr. van Jan Hanegraaff en Anneke Ariense Heyman. Get. Arien Heyman en Marrigje Arriens Heyman.

11 Dec. 1726.

Gedoopt Teunis, sn. van Arien Teunisse Hanegraaff en Geertje van 't Sant. Get. Teunis Hanegraaff en Arriaantje Krayveld.

22 Febr. 1727.

Gedoopt Elysabeth, dr. van Wouter Hanegraaf en Bastiaantje Mink. Get. Paulus Herringe en Hesker van der Linden.

2 Maart 1727.

Gedoopt Dirkje, dr. van Adriaan van Hulst en Ryke de Keyser. Get. Seygje Hanegraaff en Cornelis de Keyser.

11 Januari 1728.

Gedoopt Mayke, dr. van Gerrit Bast. Hanegraaf en Maria Ariens van Kuijk. Get. Bastiaan Verdoorn en Dirkje Kuijk.

9 Mei 1728.

Gedoopt Jannigje, dr. van Bastiaanse Hanegraaf en Anneke Heyman. Get. Bastiaan Hanegraaf, Lysbet Hanegraaf.

30 Mei 1728.

Gedoopt Arrien, sn. van Korst. H. van den Heuvel en Hesker Hanegraaf. Get. Jacob van den Heuvel, Pleuntje van den Heuvel.

7 Nov. 1728.

Gedoopt Dirkje, dr. van Arien Teunisse Hanegraaff en Geertje van 't Sant. Get. Hendrikus en Dirkje 't Sant.

26 Jan. 1729.

Gedoopt Neeltje, dr. van Jillis Hanegraaf en Dirkje Visser Get. Lambert Visser, Arriaentje Rombout.

16 Febr. 1729.

Gedoopt Bastiaan, s. van Dirk Rykes en Aaltje Hanegraaff. Get. Bastiaan en Adriaantje Hanegraaf.

24 Maart 1729.

Gedoopt Maaijke, dr. van Joost B. Hanegraaff en Machtelt W. Verheij. Get. Bastiaan Joost en Lysbet Bastiaans Hanegraaff.

21 Aug. 1729.

Gedoopt Aart, sn. van Bastiaan Hanegraaf en Anneke Arriens Heyman. Get. Arrien Aard Heyman en Lyntje Arien Heyman.

1 Dec. 1729.

Gedoopt Cornelia, dr. van Gerrit Hanegraaf en Maria Kuyk. (geen getuigen).

18 Dec. 1729.

Gedoopt Teunis, s. van Arien Teunis Hanegraaff en Geertje van 't Sant. Get. Teunis Hanegraaff en syn huysvrouw Ariaantje Krayvelt.

25 Dec. 1729.

Gedoopt Teunis, s. van Arien Theunisse Hanegraaff en Geertje van 't Sant. Get. Teunis Hanegraaff en Ariaantje Krayvelt.

18 Juni 1730.

Gedoopt Jan, sn. van Joost Hanegraaf en Machtelt Verhey. (geen getuigen.)

22 Nov. 1730.

Gedoopt Bastiaan, s. van Jan Bastiaan Hanegraaf en Anneke Heyman. Get. Bastiaan Hanegraaf en Anneke van den Koppel.

10 Dec. 1730.

Gedoopt Wouter, s. van Dirk Rykes en Anneke Hanegraaf. (geen getuigen).

1 Febr. 1731.

Gedoopt Cornelia, dr. van Geerid Hanegraaf en Maria Kuyk. (geen getuigen).

3 Nov. 1731.

Gedoopt Jan, sn. van Joost Hanegraaf en Meggel Verhey (geen getnigen).

5 Juli 1733.

Gedoopt Hendrikus, soon van Arie Hanegraaff en Geertje van 't Sandt. Get. Hendrikus van 't Sandt en Dirkje van 't Sandt.

6 Sept. 1733.

Gedoopt Joost, s. van J. Hanegraaf en Anneke Heymans

Cornelis, het kind van Arie Hanegraaff en Geertje van 't Sandt is gedoopt 24 Juni 1736, Get. Ariaantje Krayveld en Teunis Hanegraaff.

Cornelis, het kind van Water Cornelisse Hanegraaff en Bastiaantje Mink is gedoopt 27 Juni 1737. Get. Hester Cornelisse Hanegraaff.

Jan, het kind van Ary Hanegraaff en Geertje van 't Sandt is gedoopt 25 Juny 1741. (Geen getuigen).

Wouter, sn. van Korst Hanegraaf en Lysbet Baggerman is ged. 25 Juny 1741.

Wouter, s. van Joost Hanegraaf en Mechel Verhey is gedoopt 17 Nov. 1745.

Floris, s. van Korstiaan Hanegraaf en Lysb. Baggerman is gedoopt 23 Maart 1749.

Hier eindigt het doopregister en wordt voorgezet in een volgend boek, dat loopt van 27 Mei 1753 tot 18 April 1791.

Het laatste stuk hiervan begint bij 1765.

Arie, soon van Gerrit hanegraaf en Johanna Pas hebbe haar kind ten Doop gepresenteert door Lysbet Hanegraaf den 17 Juli 1766.

Pieter, sn. van Hendrikus Hanegraaff en Catharina Pols ten doop gepresenteerd door juffr. Maria Amelia Tesschemacker, huisvrou van Ds. D. Pols den 21 Juni 1767.

Johannes, zoon van Gerrit Hanegraaf en Johanna Pas ged. 27 Sept. 1767.

Bastiaan, sn. van Bastiaan Hanegraaff (die onlangs overleden is) en Adriană Pypers ten doop gepresenteert door Marrigje Hanegraaf en Matheus Roest in de plaats van vader 29 Nov. 1767.

Adriaan, sn. van Hendrikus Hanegraaff en Katherina Pols ten

doop gepresenteert door Geertruida Hanegraaff 25 Sept. 1768.

Dirck, soon van Henderikus Hanegraaff en Cath. van der Pols.

Peeter Dirck Pols.

Meeter Maria Anna Pols ten doop gepresenteerd door Elisabet Pols 23 Oct. 1770.

Cornelis, sn. van Hendrikus Hanegraaff en C. Pols, Get. Dirkje Hanegraaff. Gedoopt 26 Sept. 1772. Geb. 23 Sept. 1772.

19 Dec. 1783.

Gedoopt Wouter. Vader Cornelis Wouter Hanegraaff. Moeder Judith van den Andel. Get. Dirkje Hanegraaff.

10 Juli 1774.

Gedoopt Adrianus, sn. van Teunis Hanegraaff en Dirkje van Brieving. Get. Cath. Pols.

2 Juli 1776.

Gedoopt, Geertruida Theodora. Vader Hendrikus Hanegraaff, Moeder Catharina Pols.

5 Jan. 1777.

Gedoopt Joachimus, Vader Teunis Hanegraaff, Moeder Dirkje van Brieving. Get. Catharina Pols, huysvr. van Hendrikus Hanegraaff.

29 Aug. 1779.

Gedoopt Maria Anna, dr. van Hendrikus Hanegraaff en Catherina Pols. Get. Maria Anna Pols.

31 Oct. 1779.

Gedoopt Corstiaan, sn. van Floris Hanegraaf en Pieternella van den Bogaard. Get. Lysbet Hanegraaf.

5 Nov. 1780.

Gedoopt Johannis, sn. van Floris Hanegraaf en Pieternelle van den Bogaard. Get. Geertje van den Bogaard.

18 Mei 1783.

Gedoopt Bastiaan, sn. van Wouter Bastiaan Hanegraaff en Zeijke Hanegraaff. Get. Hendrikje Hanegraaff.

19 Nov. 1784.

Gedoopt Arie, zoon van Cornelis Hanegraaff en Maria Anna Pols. Meter was Dirkje Hanegraaff. Get. Dirkje Hanegraaff.

16 April 1786.

Gedoopt Pieter Marinus, zn. van Cornelis Hanegraaff en Maria Anna Pols. Get. Adrianus de Rooij.

Rotterdam, 7 Mei 1919. A. HANEGRAAFF.

Twee oude Uitdrukkingen.

Wat is de oorsprong van de uitdrukking: »*een kat in den zak koopen?*« Het werk van Dr. F. A. Stoett: — Nederlandsche Spreekwohrden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden, naar hun oorsprong en beteekenis verklaard — geeft geen opheldering. In de voetnoot op pag. 389 [derde druk] staat echter:

»— In *Noord en Zuid;* XXIX, 556 wordt de vraag gesteld of »het koopen van een kat [in een zak] in plaats van een ander dier »[bijv. een haas] werkelijk niet ergens kan hebben plaats gehad »en dat de poets zulk een indruk op het volk gemaakt heeft, dat »deze zich in zijn taal weerspiegelde —«.

De opmerking in *Noord en Zuid* is dicht bij de waarheid. De poets heeft metterdaad ergens precies zoo plaats gehad en werkelijk zulk een indruk op het volk gemaakt dat deze zich vier eeuwen lang in zijn taal weerspiegelde. Kooper van die fameuze kat-in-den-zak was het pelswerkersgilde te Leipzig en de man, die hen zoo leelijk dupeerde was niemand anders dan Tyl Uilenspiegel.

Het oude Saksische *Volksboek* van 1519, eenmaal buitengewoon populair, zoowel in Duitschland als in de Nederlanden, hetwelk het leven en de lotgevallen van Tyl Ulenspiegel beschrijft [Dr. Thomas Murners Ulenspiegel, herausgegeben von J. M. Lappenberg, Leipzig 1854] geeft het verhaal in Historie 55.

Ik deel het hier zooveel mogelijk in de woorden van 't *Volksboek* mede.

Uilenspiegel kon spoedig een goeden streek bedenken, zooals hij wel bewezen heeft te Leipzig, toen de pelswerkers daar op Vastenavond feest zouden vieren: Ze wilden bij die gelegenheid graag wildbraad eten en Uilenspiegel hoorde dat. Hij bedacht bij zich zelf »de pelswerker in Berlijn [daar was hij als gezel in dienst geweest en hij had het er, zooals gewoonlijk, minder mooi laten liggen] heeft je niets voor je moeite gegeven, dat zullen je deze pelswerkers betalen.«

De waard van de herberg waarin Uilenspiegel verblijf houdt heeft een kat, een mooie, dikke poes — ein schone feiste katz — die neemt hij mee onder zijn rok. Den kok vraagt hij om een hazevel, die geeft het hem, hij naait de kat erin, trekt boerenkleeren aan en gaat voor 't Raadhuis staan.

Niet lang daarna komt een van de pelswerkers er langs loópen

en Uilenspiegel vraagt of hij een goeden haas wil koopen? Zij worden het eens over den prijs en de pelswerker slaat toe: vier silbergroschen kost de haas, maar de oude zak waarin hij zit, moet de kooper erbij nemen. Daar rekent Uilenspiegel afzonderlijk zes penningen voor.

De pelswerker neemt de haas mede naar 't huis van den deken; daar zitten al de leden van 't gilde in feestvreugde bijeen. Hij vertelt hen hoe hij den mooisten levenden haas heeft gekocht, dien hij gezien heeft in een jaar tijds. De haas gaat van hand tot hand rond en alle pelswerkers betasten 't dier. Maar omdat zij 't wildbraad pas op Vastenavond willen eten houden zij den haas in leven en laten hem loopen op een omtuind bleekveldje. Zij halen een jagthond en alle pelswerkers komen samen en zien toe met vermaak hoe de hond den haas achterna zit. De in 't nauw gejaagde haas klimt echter fluks in een boom en, voegt 't *Volksboek* er snaaks aan toe: — en ruft: mawaw, und wer gern wider zu hus gewest«.

Als de klimpartij en 't onbedriegelijk geluid de pelswerkers omtrent de soort van hun wildbraad eindelijk inlicht, roepen zij: Ir guten stalbrüder, kumen. kumen, der uns mit der Katzen geefft het, schlagen in dot! — Maar 't blijft er bij. Want Uilenspiegel heeft zijn bovenkleeren weer uitgetrokken en de pelswerkers herkennen hem niet meer.

Een scherp trekje in 't verhaal is dat Uilenspiegel den pelswerker afzonderlijk den ouden zak laat koopen: de bedrogene betaalt dus zelf het middel tot zijn bedrog. J. M. Lappenberg teekent bij deze Historie aan: Der Scherz in dieser Erzählung beruht besonders wohl darin, dass eb'en Kurschner, welche nur das Fell betrachten, mit den verkleideten Katze angefuhrt werden. Dat de pelswerkers zich vergisten op-den-tast, zoolang de kat in den gesloten zak zat is nog te begrijpen. Maar ook toen zij den zak opendeden en de haas er uit lieten hebben zij blijkbaar niets vreemds opgemerkt.

De plaatselijk althans, nog voorkomende uitdrukking om een klein aantal menschen aan te duiden: [b.v. een gering aantal hoorders in een kerk of zaal] »*anderhalf man en een paardekop*« moet eveneens aan 't *Volksboek* zijn ontleend. 't Verhaal komt in Murners uitgave van 1519 niet voor; in den druk echter bij

Servais Kruffter, Keulen 1520—30 is het toegevoegd aan Historie I. Ook de Vlaamsche uitgave van 1520—30, bij Michiel van Hooghstraten, te Antwerpen, deelt het mede.

Toen Uilenspiegel nog een kind was waren eens zijn ouders uitgegaan en hadden hem alleen thuis gelaten. Er kwam een man aanrijden, die aan 't huis naar den weg wilde vragen en hij riep naar binnen: »is er niemand in huis?« Toen antwoordde het kind Uilenspiegel: »Ja, anderhalf man en een paardekop, want gij zijt halverlijve in huis met de kop van uw paard en ik ben een geheel man.« Toen vroeg de man: »waar zijn uw vader en uwe moeder?« Het kind zeide: »mijn vader, die is van kwaad kwader maker en mijn moeder is om schade of schande.« »Hoe dat?« vraagt de man. Het kind zeide: »mijn vader maakt een kwaden weg nog kwader, want hij maakt putten, dat men niet op 't bezaaide land zou rijden en mijn moeder is brood leenen, geeft ze te min weder, dat is schande. geeft ze te veel dat is schade.« Toen vroeg de man: »waar zal ik terecht rijden?« Het kind antwoordde: »daar de ganzen gaan.« Maar toen de man aan kwam rijden vlogen de ganzen in 't water. Toen twijfelde de man en reed terug en zeide: »de ganzen zijn in 't water, dus weet ik niet waar te rijden.« Het kind antwoordde: »gij moest rijden waar de ganzen gaan en niet waar zij zwemmen.« Toen reed de man weg en verwonderde zich zeer over de antwoorden van het kind.

H. KUYPER—VAN OORDT.

MUNT- EN PENNINGKUNDE.

Penning van Antwerpen.

Op de aanvrage van den heer E. G. over een penning Antwerpen van 1832 kan ik het volgende berichten.

Deze penning werd geslagen ter herinnering aan de roemrijke verdediging des kasteels van Antwerpen van 29 November tot 23 December 1832 onder het commando van Baron Chassé, tegen het Fransche leger van marschalk Gérard. De commissie van Amsterdam (waarbij de hoogleeraar N. G. van Kampen) liet de herinneringspenning te Utrecht slaan en aan elk der verdedigers ter hand stellen (verkrijgbaar naar rang in zilver en brons).

Hij verbeeldt aan de voorzijde een antiek krijgsman, houdende in de rechterhand een gebroken zwaard. en aan den linkerarm een schild waarmede hij zich tegen een aantal, op hem afgeschoten pijlen dekt. Aan zijne voetea liggen bouwvallen en op den achtergrond ziet men een deel der Schelde. Aan de bovenzijde is het omschrift: »Wat ook vall, Trouw staat Pal« en onder de alsnede: »Antwerpen December MDCCCXXXII. Aan de keerzede is een burgerkrans en het vlak daarbinnen is bestemd tot insnijding van den naam der verdedigers van het kasteel, aan wie deze penning werd uitgereikt.

Er bestaan nog vijf andere herinneringspenningen op dit Nederlandsch wapenfeit benevens de Militaire Antwerpensche Medaille ingesteld door koninklijk besluit van 31 Mei 1833 No. 122. De inschriften in verschillende vaandels van onze Regimenten houden dit wapenfeit in herinnering b.v. het 8e Regiment Infanterie. Verdere bijzonderheden aangaande het beleg van Antwerpen kan de heer E. G. vinden onder anderen in: Journal der operations de l'artilleris au siège de la citadelle d' Anvers, rendue le 23 Dec. 1832 à l'armée francaise sous les orders de M. le Maréchal Cte Gérard (1833) J. C. Koopman, zijner Majesteits zeemagt voor Antwerpen 1130—22 (1853), A. J. Lastdrager, belegering en verdediging der kasteels van Antwerpen (1846), David Ragag the Siege of Antwerp in 1832 (1833), Freiherr H. von Reitzenstein, Die Expeditionen der Franzosen und Engländer gegen dic Citadeile von Antwerpen und die Schelde Mündungen (1834) de Richemont, belegering der Citadelle van Antwerpen in December 1832 (1833) F. L. Staats, Herinneringen aan het kasteel van Antwerpen, in de maanden November en Dec. 1832 (1843) c.z.v.

J. H. PERSIJN, Darmstadt (Duitschland).

MEMORANDA.

MILITARIA.

Medegedeeld door J. D. WAGNER.

Sterktestaten van Regimenten in de 18e eeuw komen maar zelden voor. Van daar mij het nuttig voorkomt er een mede te deelen.

Lijst van het Regiement Dragonders, geleyd werdende bij den Colonel Grave van Schlippenbach, hoe sterck het selve sig bevind op den 7 October 1739 te Nijmegen.

Het Regiment bestond uit 8 compsgnieen:

1. Lijf Compagnie.
2. L[t] Coll. Baron de Jekermans.
3. Major ven Nes.
4. Capt. van Vrijenes. [1])
5. Capt. van Olden-Bokum. [2])
6. Capt. Ingenrae.
7. Capt. Gomaz.
8. Capt. Comans.

Elke compagnie mocst organiek sterk zijn: 3 officieren, 1 wachtmeester, 1 tamboer en 39 dragonders met 39 paarden.

Mankeerden 7 Oct. 1739 tot het Reglement 5 dragonders en 27 paarden.

Een kwartierstaat met uiterst fraai geteekende wapens van den Colonel Abraham Casimier Graaf von Schlippenbach geeft hem deze kwartieren:

v. Schlippenbach	v. Alten—Bockum.
v. Grotthusen	v. Schlippenbach.
v. Asschenbergh	v. Ludinghusen gen[t] Wulff.
v. Taube	v. Asschenbergh.
Fricks	Feilitzer gen[t] Franck.
von den Hoff	Fricks.
von den Brincken	von den Bruggen.
Vittinghoff gen[t] Scheel	von deu Brincken.

In de Hollandsche Historische Courant van Zaterdag den 12 Sept. 1739 komt voor:

's Gravenhage den 11 September. De heren Staten van Holland en Westvriesland zijn heden weder vergadert geweest en hebben van de volgende militaire ampten gedisponeert en aangestelt.

In 't Regiment van wijlen den heer generaal-major Baron de Bearn du Seaux; Tot Collonel Hendrik van Grotenray. lieut. coll. in 't reg. van Elias, met de Comp. van de Bearn; Tot Lieutenant-Collonel effective met het tractement Willem Kaaks, in plaats van wijlen Louis d' Aulnis; Tot Major effective met het tractement

---

[1]) Hieronymus van Someren van Vryenes.
[2]) Johan Everhard van Oldenbocum.

Cornelis Pruelis Voogt van Reyneveld, in plaats van den geevançeerden Kaaks; Tot Capitein van de Compagne van wijlen den heer d' Aulnis, Jan Gijswijt, Lieut. in 't reg. Guardes Dragonders.

In het Regiment van den heer Collonel Dibbetsz:

Tot Lieutenant-Collonel titulair, Jean de Sarrau, in plaats van den gedimitteerden Jacques d' Olivier; Tot Major Willem Hambroek, capitein in 't zelve regiment, in plaats van den geavanceerden de Sarrau.

In het regiment Guardes te Paard: Tot Lieutenant-Collonel titnlair en Ritmeester, Leonard Hoeuft van Oyen, ritmeester in het regiment Caribiniers van den heer Collonel Hoeuft van Oyen.

GESLACHT- EN WAPENKUNDE.

Jonkeren, Hovelingen, Eygen-Erfden en Volmachten der Ommelanden in Februari 1708.

medegedeeld door

J. D. WAGNER.

Van het Hunsingo-Quartier:

Wetsinge, de Welgeb. Hr Lambert Tjarda van Starkenborg.
Whee, de Welgeb. Hr C. T. Tjarda van Starkenborg.
Suirdyk, de Welgeb. Hr H. F. Baron van In en Kniphuisen.
Wierhuisen, de Welgeb. Hr W. Alberda van Dyxterhuis.
Bellingeveer, de EE. Jr. Schotto Tamminga.
Mieden, de EE. Jr. Onno Tamminga van Alberda van Rensema.
Sandeweer, de EE. Hr Clant van Nyensteyn.
Middelstum, de EE. Jr. Jan Lewe.
Bedum, de EE. Hr. Sybrand W. Verrucy.
Uithuisen, de EE. Hr. Alberda van Menkema.
Usquert, de EE. Hr Clant van Ludema,
Uldrum, Gerrit Frerix.
Vliedorp, Hindrik Jans.
Nijekerk, Claas Eysses.
Vierhuisen, Willem Jans.
Horuhuisen, Heertyn Haykes.
Leens, Claas Thomas, Rieke Boikema,

Wkee Suirdyk, Derk Alberts.

Warfhuisen, Hindrik Jacobs, Riender Louwes.

Harssens, Jacob Popkes.

Maarslag, Claas Jansen.

Mensingeweer, Arent Eysses Hyllema.

Maarhuisen, Claas Eckes.

Baflo Rasquert, Pieter Hindriks.

Adorp, Jan Jeltes.

Wetsinge, de Welgeb. Hr. L. T. van Starkenborg, Jan Abbringe Luitien Raangs, Jan Berents.

Obergum, Jacob Jans.

Pietersbuuren, Jan Tonnis, Jacob Jans, Pieter Alberts, Meintien Jans, Claas Jans.

Eendrum, Claas Pieters.

Westernieland, Dreuws Cornellis.

Saaxumhuisen. Geutyn Roekes.

Nandel, Jan Jacobs.

Breede, Jan Janssens.

Usquert, Arent Reinties.

Uithuisen, de E. Jacob Coehooren, de E. Jacob Rengers, Eenie Hindriks, Adv. Eilart Berents, Jan Cornelis, Eenje Derx. de E. Pieter Frerix, de E. Mənno Boyes, de E. Luitien Hindrix, Jan Writsers, Hero Dorenbus, Derk Ronthuis, Jacob Jans.

Menkeweer, Tinallinge, Schepper Jan Lodewyx Scherius.

Suidwolde, Roelof Jans.

Noordwolde, Jacob Jans.

Bedum, de Hr. Sybrand Waltha Verruci, Albert Hindrix, Cornelis Pieters, Bartold Roelofs.

Onderwierum, Tonnis Dirx.

Westerwytwert, Eebel Writsers, Derk Jans.

Middelstum, Julle Lammerts, de EE. Hr. J. Lewe van Middelstum, Syrp Elama.

Cantes, Balster Jacobs.

Stitswert, Pauwel Jans.

Warffum, Cornellis Harmens.

Rottum en Eelswert, Cornellis Harms.

Sandeweer, de EE. Hr. Egbert Clant van Nyenstein., Ulphert Writsers, Antoni Okkens.

Oldenzyl, Ubbe Jans.

Ooster Nyeland, Alie Geerts.
Mieden, Jr. Onno Tamminga van Alberda.

Van 't Fivelingo-Quartier:

De Welgeb. Heeren, de EE. Hr. C. Rudolph Grevink, de EE. Hr. Grevink van Leermes, de EE. R. Rengers op Rengerda, de Hr. Polman van Snelgersma, de EE. Hr. Lintelo van Stednm, de EE. Hr. W. Ubbena, de EE. Hr. Jarges van Takkenborg, de EE. Walrich van Bolzyrsema, de EE. Hr. Rengers van Farmsum.
Spyk, de EE. Willem Ubbena.
Bierum, de EE. Jr. Onno Jochum van Bierum.
Godlinse, de EE. Hr. R. Rengers.
Schildwolda, Rekenmr Brontsema. Claas Jans, Sjabbe Bronts, de E. Jacob Dorenbus.
Slogteren, Mr. Jan Piccard, Jan Hindrix.
Colham, Wiert Warmolts.
Scharmer, Derk Luities.
Harkstede, de Hr. Syndicus Piccard, Jan Hindrix.
Heidenschap, Eppo Rients.
Garmenwolde, de Hr. Coppen Jarges.
Thesinge, Hermannus Eggens.
Ten Bnur, Willem Derx.
St. Anne, Jan Tammens.
Oostwold, Rient Harms.
Holwyrda, Cebo Geersema, Garrebrand Clasens, Albert Harmcns. Claas Derx.
Uitwyrda, Redger Sissink, Evert Jans, Walrick Jans.
Solwert, Jan Meyer.
Maarssum, Cornelis Clasens.
Siddebuiren, Jacob Derx.
Ten Post, Wypke Jacobs, Timon Alberts.
Garrelsweer, Jan Garrebrands, Syrt Pieters.
Loppersum, Jurrien Rienders.
Zeeriep, de EE. C. R. Grevink, de EE. Hr. Egbert Rengers.
Siedum, de EE. Hr. Lintelo van Stedum, Warner Jans, Alje Coenes, Pieter Brontsema, Jan Symens, Jelte Derx.
Wester Embden, Willem Frerix.
Garshuisen, Gerrit Tammens.
't Zant, Jan Geerts, Claas Alders, Pieter Ewes.

Leermens, de EE. Jr. Edzart Grevink. de EE. Jr. Aitsema de Walrich.

Wirdum, Jannes Marcus.

Appingadam, Rieuwen Pieters, Hendrik Clasens, Lambertus van der Tuik.

Tjamsweer, de EE. Jr. Rudolph Polman.

Opwierda, Jan Harms.

Farmsam, Michiel Michiels, Johannss Ludolphi.

Oterdum, Arent Clasens.

Heveskes, Tjaart Jacobs.

Weywert, Hindrik Jans.

Mithuysen, Tiddo Frerix.

Oosterwytwert, Lamge Steenhuisen.

Crewert, Pieter Harms.

Jucquert, Hindrik Jans.

Helm, Meerten Jacobs Slomp.

Van 't Wester-Quartier:

De Welgeb. Heeren: de Hr. Graef van Kniphuisen; A. Aldringa; J. Adringa; Hr. van Hanckema; Hr. van Vredewolt; Hr. van Aduard; Hr. van Aikema; Hr. van Ferlnga.

Suidhorm, de EE. Hr. Clant van Hankema, Jacob Roelofs, Sr. Buinink, Pieter Timens, Jan Ulgers.

Noorthorm, Ugo Onnes, Hindrik Bennema, Jacobus Bennema.

Faan, de EE. Jr. Jebbo Aldringa, Jacob Derks.

Niekerk, de EE. Hr. A. Aldringa, Gauke Jacobs, Hindrik Foppes, Harmen Jansen, Gauke Reinders, Gauke Harkes, Luirt Jansens.

Oldekerk, Arent Staal, Ywe Julles, Hindrik Luirts.

Nieuwzyl, Tjeert Fokkens, Tonnis Sybrants, Albert Jans.

Lutke Gast, Reinder Ekkes.

Grote Gast, Jr. Unico Michiel de Hartoge.

Legemieden, Tymon Berents.

Oostwold, de Welgeb. Hr. Carel Ferdinand Baron van In en Kniphuisen, Hr. van Vredewold.

Lettelbert, Cornelis Clasens.

Midwolda, Jan Harens dood.

Tolbert, de Hr. Graaf van Kniphuisen.

Nienoort, Alle Wymers.

't Nyebert, Jan Tjeerts.

Nuys, Jan Hemkes.
Marum, Foppo Andries.
Noordyk, Jacob Gassema.
Sibaldeburen, Wybrand Geltes.
Grypskerk en de Ruigewaart, de EE. Jr. A. J. Clant van Aikema, Jan Elses, Popko Tinga.
Op-Ende, Berent Hindriks. Hindrik Sywerts.
Visvliet, Claas Jacobs.
Hoogkerk, Meerten Pieters.
Dorquert, Hindrik Boelens.
Wierum, Claas Louwes.
Oostum, Symon Clasens.
Garnwert, Harmen Pielers.
Aduard, Jacob Tonnis dood.
Hogemieden, Schepper Jan Bolt, Philippus Ippius.
Fransum, Jacob Jansen.
Feerwert. Harmen Sybrands.
Esinge, Jan Clasens.
Oldehove, de EE. Hr. Lewe van Aduard.
Nieuwehove, Jan Menno.
Saaxum, Luirt Harms.
Doesum, Meerten Harms.

Grafzerken te Boxtel.

In de R. K. kerk te *Boxtel* vindt men bij het orgel eenige fragmenten van stuk gehakte zerken en nog twee gave, waarvan de eene echter grootendeels versleten is.

1. Gothische zerk met 4 (geheel versleten) kwartieren op de hoeken (voor het orgel).
   Randschrift in Gothische letters.
   ? . . . . . Kessel. Scouth tot Bocxtel en (?) beyde Si . . . . . sterf a XV^{c} XXXV de III mey Ende heer va Hemma Kessel dkn dese Kerke sterf a XXXIJ de XXI junii. In het midden H. = Wr. D. Ht. en alliantie wapen doch alles gelijkmatig afgeloopen. De omtrekken zijn alleen nog te zien.
2. Gothische zerk, nog vrij gaaf (onder het orgel) Hier leet begve Joncker Vranck van Steijnoert die sterf inde jaere XV^{d} LI . opte^{n} XXVII dach in aust. ulto En . . . . . .

Wapen en Helm. Hieruit een windhondkop en hals. D. Schild gevierend: zichtbaar: 1. twee ruiten naast elkaar. 2. Twee vogels naast elkaar. 3—4 ? ?.

3. Buiten de kerk of als dorpels ziet men de volgende: fragment. renaissance stijl. Begraefenis Jan gela... Goossen sterft den 22 April 1640 Ende Lysbet van Gestel syn Huijsvròuwe sterft den 19 Mei 16.. Wapen versleten.
4. Gothische zerk. Randschrift: Hier leet begrave Hendrick Wouter Loeijen timmermanssz sterf a XV en LVI de XII marcii. Wapenschild opgehangen aan boomstronk. 3 aanziende ossenkoppen (2—1).
5. Monumentum R..... chelaer. Hui..... Renaissance fragment Wapenschild. 3 eikels (1—1) stelen omhoog.
6. Fragment. Vróuw 10.. oed van Malisen ster.... 619.... den 3 Junij (zonder wapen).
7. (Als stoep dienst doende) opschrift versleten. Alliantie wapen R. versleten. L. een miskelk H. Wr. D. Ht een ster (6). Vermoedelijk van een pastoor (gehuwd met de kerk?)
8. Fragment. Wapen in cirkel. H. Wr. D. C. Ht een klaverblad, Schild gedeeld: I. rood, met 5 L. Schuinbalken v. zi. II. 3 klaverbladen (2—1). Geen opschrift, alléén R. I. P.
9. Fragment. Ac. Venlis Béurden. Wapen in cirkel doch gevuld met cement.
10. Fragment, met wapen en dwarsbalk waaronder op een lint: BORS. Stuk van een groote zerk, met nog andere stukken op de meest vandalistische wijze, door den architect gebruikt om ledige hoeken aan te vullen!

Op het kerkhof voor de kerk tal van grafsteenen waaronder een van: Johannes Adrianus *Stael* geb. te Dussen, gehuwd met Cornelia Victorina Helena de Haan, † 17 Jan. 1800 te Boxtel. Hierboven een wapen, gedwarsbalkt van rood en zilver met (3—2—3). Zwemmende eendjes op het rood.

Géèn H. Wr. of D. maar achter het schlld uitkomende de H. Petrus met 2 sleutels in de L hand voor het lijf gehouden.

STEENKAMP.

Doopboek der Evangelisch Luthersche Gemeente op Suriname. Anno 1800.

Op maandag 22 December is door Ds. J. D. Koops in de kerke gedoopt Een echt kind genaamd Anna Maria Schans geboren den 5 de December 1600.

Echte leden Vader Daniel Francis Schans, Moeder Juliana Andresa Roepel

Meeter Vrouwe *Anna Maria Duty weduwe van wylen Francis Willem Schas* in Holland woonachtig Doopgetuige de Vader D. F. Schans Fol. 192

Doopboek der Evangelisch Luthersche Gemeente 1804

Op Donderdag den 5 en April is door Ds. J. D. Koops gedoopt een echt kind genaamd *Christina Srlly* geboren den 1 Maart 1804

Echte lieden Vader *Daniel Francis Schaz*, Moeder *Andresa Roepel*

Meeter *Christina van Hoogwerf Georg* Ceboren *Dutry van Haeften* in Holland woonachtig Fol. 218

Op heeden den 5 februari 1769 syn ten overstaan van de Ed achtb. heeren P. Ferrand & D. van der Mey raaden in den Ed Hove van Politie Crimineele Justitie deeser Coloni Suriname & &

En

Dhor my ondergeschreev & Secretaris tot den Huwelyken staat in en onderteekent

Jan Dyman Duthy, jongman van de Gereformeerde Religie geboortig van Haarlem en woonagtig alhier oud 33 jaaren geassisteerd met synWel Ed Gestr den Heer W. Crommelin & Mevr de Wed N. Lemmers geb Kulemkamp &

Johanna Henrietta Klynhens, jongedogter van de Luthersche ligie geboortig en woonagtig alhier aan Paramariboud 16 jaaren geasteert met desselfs Heer Vader en moeder

Actum Paramaribo de dato ut supra

My preent (wg.) P. Ferrand
T. E. Becker. Dirk van der Mey.

Fol, 11.

Alsvoren 1769.

d 14 December is in de kerk gedoopt door Ds Kemper, een kind genaamd *Christina Elisabeth*

De Vader: *Jan Duyman Dutry*
De Moeder: *Johanna Hendricka Dutry geb Kleinhens*
Doopgetuige *Christina Cornelia Jeerling* Wed *Dutry* en *Elisabeth Sabina Kleinhens geb. Gotthold.*
Fol. 46/47.

Doopboek der Evangelisch Luthersche Gemeente Anno 1771.

Den 13 Augustus in huis gedoopt door Ds. Kemper Een kind genaamd *Maria Carolina* geboren den 3 e Aug.
De Vader *Jan Dyman Dutri*
De Moeder *Johanna Hendrietta geb, Kleinhens.*
Fol. 49/50.

Op heden den 7 April 1797 zijn ten overstaan van de Edele achtbaare Heeren J. Kuwel, Raad in den Hove van Politie en Crimineele Justitie der Colonie Suriname door mij onderget. gezw. clerc na behoorlijke afvraging in den Huwelijken staat aangeteekend
Pierre Erancois Rod, jonkman van de gereformeerde Religie geboore te Ropra in Zwitserland oud 40 jaaren en alhier woonagtig en
Johanna Henrietta Kleynhens wede van *Jan Dyman Dutry* van de Luthersche Religie oud 42 jaaren, gebooren en in deeze Colonie woonagtig overleggende certificaat van weesmeesteren dezer Colonie de dato 5 dezer anumeerende de repudiatie door haar van haar en haar overleedene mans gemeenschappelken Boedel waar uit ansteerd dat ten behoeve van haar meerderjarig kind in eerder huwelijk verwekt niet is werden nagelaten en eenige goederen beweezen en ter weeskamer alhier opgebragt.
Actum Param, dat. Ut. Supra.

(w.g.) J. kuvel.

Mij present

W/g/ Arlaud
gezw. Clerc.

Fol. 277.

Alsvoren Anno 1752.

Den 7 e September gedoopt Een kind genaamt *Johanna Henrielta* geboren den 11e Augustus a.o.
De Vader *Garel Casimir Kleiuhens*
De Moeder *Elisabeth Sabina Gottholt* } Egtelieden

Doopgetuige *Johanna Catharina Gottholt* gebore *Vos* en *Anna Henrietta Kleinhens gebore Stuyger.*
Fol. 17.

20 Jan. 1793 gedoopt 2 onechte kinderen:
Johannes François
Henrietta Christina } geb. 25.12.1792.
Maeder *Christina Dutsy.* Pater van 't eerste Dorothea van Paramaribo, getuige *Jan Douty;* van 't tweede Pater Johanna Henrieta Autry ged. Kleynhens, getuige Dorethea van Siesart.

30.6.1759 Jacoba Ludovicus, geb. 21.5.1759.
Vader Carel Casimir *Kleynhens.*
Moeder Elisabeth Sabina *Gotholt.*

Overleden.

Carel Cassim Kleynhens, weesmeester der Hervormde Gemeente 8 ber 31 . 1786 op zijn plantage Elisabeths in de Commewyne.
Fol. 38.

Jan Dyman Dutry, 22 April 1766 betaald aan de kerk voor 't bekend maken der overleyden van zijn moeder . . . f 9.—
19 februari voor in huys trouwen . . . . . f 50,—
Fol. 81.

Carel Kleynhens betaald 18 Aug. 1767 a 't bekent maken der overlijden van F. L. Godhold den 14 May 1786 . . , f 9.—
Fol. 55.

Doopboek der Luthersche Gemeente.

1750 d 7 Juny gedoopt Een kind genaamd *Johannes Adamus.*
Vader Carel Casimus *Kleinhens*
Moeder Elisabeth Sabina *Godhold* } Egtelieden.
Doopget. De vad. en moed. zelve.
Fol. 14.

De Neger-Engelsche naam van Plantage *Elisabethshoop is Krynhanse.*

F. OUDSCHANS DENTZ.

Zwart - Rood - Goud.

De nationale vergadering heeft deze kleuren voor de nieuwe duitsche republiek aangenomen. Het zijn de oude rijkskleuren, die wij immer weer in de duitsche geschiedenis kunnen vinden. Het oude duitsche rijk had als wapen in een gouden veld den zwarten adelaar met roode tong en veren (later werden deze ook in geele kleur gegeven) hoe dat ook weer in het wapen van het nieuwe duitsche rijk het geval is.

Het oude duitsche rijk had een »Hauptkanner« een geel veld met een zwarte adelaar, en een ander, een rood veld met wit kruis. Uit het jaar 1336 hebben wij een beschrijving van eeu rijksstormvaandel van den keizer en het rijk aan den hertog van Wurttenberg gegeven, het was een geel vaandel, aan het einde bandsgewijze neerhangend en spits toegaande. In het midden vertoont zich een eenvoudige recht staande zwarte adelaar. De vaandelstok is rood, de spits van zilver. De oude Sachsenspiegel spreekt van de vijf kleinodiën van het duitsche rijk:

»zum anderen hat das Reich ein Banner, darauf stelst ein schwartzer Adler, der hat ein Kreuz an der Brust zum dritten hat das Reich eine Fahnen, die ist forne roth und hinden gelb.« Dit roodgeele vaandel wordt aangenomen het rijksstormvaandel te zijn. Later kwam een roode wimpel over de geele standaart met den zwarten adelaar in gebruik. Lange tijden werden deze kleuren aan het duitsche leger voorgedragen.

In 1858 verklaarde de superintendent Horn bij een feestvergadering in Jena dat de kleuren zwart-rood-goud genomen waren uit de uniform van de Lützower. Open gedragen werden de kleuren van de studenten der Deutschen Burschenschaft, welke vereeniging opgericht werd 12 Juni 1815.

Rot, wie die Liebe, sei der Brüder zeichen,
Rein, wie das Gold, der Geist, der uns durchglüht
Und dan wir selbst im Tock nimmer weichen,
Sei schwarz das Band, das unsse Brust umzicht.

Op de vergadering in het kasteel Hambach in de Paltz in het jaar 1832 werden van de deelnemers deze kleuren gedragen. Het was een Vereenigingsfeest van al degenen welke hopen en werken voor een vereeniging van Duitschland. De idealen der jaren 1815, 1832 en 1848 stonden onder het teeken zwart, rood, goud.

Op 9 Maart 1848 werd door de bondsvergadering besloten: de kleuren van het vroegere duitsche rijksvaandel, zwart-rood-goud worden aangenomen tot wapen en kleur van den duitschen bond.

Het »Museum fur Meereskunde« in Berlijn laat ons nog zien de vlag van Admiraal Brommy als een smartelijke herinnering aan een duitsche oorlogsvloot. In 1866 had het 8ste legercorps, de zoogen. Rijksarmee, een zwart-rood-goud armband.

Altijd waren deze kleuren een symbool voor het duitsche rijk en eenheidsgedachte in herinnering aan het vroegere duitsche rijk. Wat het duitsche volk verwachtte, wat het wilde, dat legde het neer in deze kleuren.

Schwarz, Rot und Gold, das und die Farben,
Die stolz der deutsche Bürger trägt,
Schwarz, Rot und Gold, das sind die Farben
Für die er sich im Kampfe schlägt!

Of zal het uitkomen:

Goud het verleden, Rood het heden, Zwart de toekomst, in herhaling van het zwaarmoedige lied, welke het eerst zongen studenten in 1819:

Das Band ist zerschnitten,
War Schwarz, Rot und Gold,
Und Gott hat es gelitten,
Wer weiss, was er gewollt!

Darmstadt. J. H. PERSIJN.

Genealogica SCHOL(L) uit registers van het Delftsche Archief.

Hierbij eenige officieele gegevens betreffende het geslacht *Schol(l)*, welke kunnen dienen ter aanvulling van de geschiedenis der bekende organisten-familie. [1])

Mijne oplossingen der afkortingen in de oorspronkelijke acten heb ik tusschen [ ] geplaatst, eigennamen onderstreept en van hoofdletters voorzien, benevens, waar het ter wille van de duidelijkheid noodig scheen, eenige interpunctie aangebracht.

»Huwelijkslegger« van Delft.

16 April 1594. [2])

»*Cornelis Claesz. Schol* jonckgesel van Alcmaer wonen[de] int Noorteynde alhier,

---

[1]) Zie o.a. het »Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek«, dl. II, kol. 1293/5.
[2]) Datum van ondertrouw.

Cataryna Leon Outransdr: jonge dochter mede wonen[de[aldaer.«

Volgens het »Trouwboek« van Delft werd het huwelijk 1 Mei ingezegend door den Delftschen predikant *Jacobus Roelandi.*

»Trouwboek« van Delft.

6 Mei 1607.

»*Willem Willemsen Schol* j.g. van Dordrecht woon[ende] tot Leyden,

Marritgen Hugen jd. woon[ende] bezyden de Nieuwe-kerck.

Attest[ati]e v[er]toont van Leyden ende getr[out] den 13 Mey p[er] Joan[nes] Bern[ardi].« [1])

Begraafplaatregister der Nieuwe Kerk te Delft.

17 April 1679.

»Een kind van *Dirck Schol* in Jacob Gerritsenstraet, in de kerck.«

---

21 Augustus 1680.

»Een kind van *Dirck Schol* in JacobGerritsenstraet, in de kerck.«

(In margine:) »1 dr[ager].«

---

19 Februari 1687.

»*Jacoba van Hek*, huysv[rouw] van *Dirck Schol* in de Jacob Gerritsenstraet, in de kerck.«

(In margine:) »2 minderjarige, 14 dragers.«

Register van Comparitiën ter Weeskamer van Delft,

No. A 13, folio 200.

»Opden 16e April 1687 is ter Weescamer geëxhibeert het Mutuele Testament bij *Dirck Scholl* Organist en *Jacoba van Heck*, Egteluijden op den 4e Februarij 1679 gepasseert voor den Nots. *Abraham van der Velde* en sekere getuijgen binnen dese Stadt, ende bij de Testatrice met de doot geconfirmeert, waarbij bevonden is de Weescamer buijten gesloten te sijn. Gedaan bij alle de Heeren Weesmeesteren.«

---

[1]) Een Delftsch predikant.

Begraafregister der Oude Kerk te Delft,
29 Juli 1689.

»Een baerkint[1]) van *Dirck Schol* Organist in Jacob-Gerritsz.straat, inde kerck.«

(In margine:) »6 dragers.«

---

8 November 1694.

»Een kind van *Cornelis Schol* organist inde kerck.«

---

4 April 1727.

»S[injeu]r *Dirck Schol.* organist, inde Jacob Gerritsestraet, met 16 drs. en met koetsen voor drie uuren, eijge graft, 1 meerderj[arig]e, heeft het regt van 18 drs. betaelt.«

Begraafreg. N. K.
27 December 1728.

»*Mari Schol* laast wed[uw]e van *Reynier de Neeff* op de Turfmarckt over de Spiegelsbrugge, 1 meerderj. kind en 5 minderj. kindskinderen, na de middag, inde kerk, 14 drs.«

Begraafreg. O. K.
10 Januari 1733.

»Sr. *Cornelis Schol,* aenden OudenLangendijk, met 16 drs., kerkegraft, 1 meerderj.«

---

25 Augustus 1739.

Juffr. *Geertruijd Schol* vrouw van *Barent Luymes* agter de Nieuwkerk, met 16 drs., eijge graft, geen kinderen.«.

---

7 Mei 1762.

»De Heer *Jacobus Cornelis Scholl,* j[onge]m[an] opde Cooremarct, met 14 drs. en koetsen, eijge graff.«

---

5 Mei 1780.

»*Dirk Schol,* j.m. opde Corenmarkt, 16 drs. en koetsen, eige graff.«

DR. G. MORRE,
Oud-Archivaris der gemeente Delft.

Delft, Aug. 1919.

Het reeds vroeger verschenen Naschrift behoort bij dit artikel.

---

[1]) Zooals bekend een kind, waarvan de kist reeds te groot was om onder den arm gedragen te worden (»armkind«) en derhalve op eene baar moest geplaatst worden.

De Grafboeken der Kloosterkerk te 's-Gravenhage,

zijnde een aanvulling op de registers der graven in de Kloosterkerk door J. C VAN DER MUELEN, uitgegeven in het Algemeen Nederlandsch Familieblad van 1887.

medegedeeld door
W. BARON SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG.

De Oud-Voorzitter van het Genootschap de Nederlandsche Leeuw, wijlen de heer J. C. van der Muelen, heeft een zeer verdienstelijken en omvangrijken arbeid verricht door het uitgeven van bovengenoemde grafboeken. Op volledigheid kan zijn werk zich niet beroepen daar nog een IV register dezer grafboeken sedert voor den dag kwam. Dit register vangt ongeveer aan met jaar 1807 en eindigt omstreeks 1830.

De Middel Capel.

Den 7 Januarij 1808 de grafkelder en de voors. Capel overgeboekt op de naam van Vrouwe *Cornelia van Wouw,* Weduwe *Willem Maurits van Cats.*

Den 9 Maart 1809 overgeboekt op den naam van *Jacomina van Cats,* huisvrouwe van *Dirk Keún,* zoo voor haar zelve, alsmede ten behoeve van *Elisabeth Alida van Cats,* huisvrouw van *Arend de Raet* en *Marie Magdalena Johanna Bergeon,* huisvrouwe van *Jacobus de Rooy,* uit kragte van de acte van koop voor de somma van f 117, op den 14 Februay 1809 door Vrouwe *Cornelia van Wouw,* Weduwe van *Willem Maurits van Cats* (op welke gem. grafkelder was staande) getekend en waarvan copie authenticq door den notaris *H. van Leeuwen* op 17 February 1809 aan mij als rentmeester is geëxhibeert.

Den 14 Maart 1809 begr. 's morgens een ongedoopte zoon van *Jacobus de Rooy.*

Den 21 Juli 1810 begr. 's morg. *Elisabeth Alida van Cats.*

Den 16 Maart 1811 begr. 's morg. *Johanna Susanna de Raet.*

Deu 27 November 1826 's morg. begr. *Johanna Dorothea de Raet,* oud 25 jaren.

Grafstede in de Westzijde van de Middel-Capel.

Den 17 December 1807 overgeb. ten name van *Willem Lodewijk*

Graave van Wassenaar Starrenburg etc., etc., zoo voor zijn H. Geb. als voor de H. Geb. Vrouwe *Caroline Baronesse van Wassenaar Starrenburg* en de verdere kinderen en erfgenamen van wijlen HG. Vrouwe *Anna Arnoldina* Baronesse *van Boetzelaar*, in leven douarière van wijlen de HG. heer *Pieter* Baron van *Wassenaar*, in leven heer van Starrenburg etc., ingevolge de akte van Versoek door den HG. heer *Otto Wilem Hendrik* Graave *van Bijlandt,* heere van Oy, Persinge en Marienweerdt etc., den 15 December 1807, getekend en aan mij als rentmeester geexhibeert en overgeleverd.

Den 16 Maart 1816 's morg. begr. *Josina Maria* Baronnesse *van Wassenaar.*

Deze grafkelder moet voor rekening der kerk overwulft en onderhouden worden, alzoo de gelden daartoe benodigd voldaan zijn, dog aangezien de plankenvloer er reeds overlag is dit uitgesteld tot dat daar ongemak aan kwam. 's Hage, 8 Mrt. 1838 (w. get.) A. van Diemen (in zijn hoedanigheid van *Inspecteur der kerken.*)

Grafsteden beginnende van 't Westeinde.

I^e^ REGEL.

No. 1, den 8 January 1797, overgeb. op de naam van Mejuffr. *Sara van Driel,* weduwe wijlen den heer *J. P. Moccand,* in leven koster van de kloosterkerk.

den 31 Maart 1815, begr. s'morg. *Sara van Driel.*

den 12 Juli 1815 begr. s'morg. Hendrik Jan *Arnoldus Wuestenenk,* oud 12 jaren.

den 14 Augustus 1815 overgeb. ten name van *Hendrik Wuestenenk,* kragtens testament van wijlen *Sara van Driel.*

No. 2 en 3. den 5 Augustus 1807 overgeb. ten name van mej. *Suzanna Geertruid Kramp,* ingevolge acte van verzoek door H.E. als eenige universeele erfgenaam van wijlen haar man *Hendrik Jan van Eibergen,* den 1 December 1804 te Amsterdom overleden, en van wiens testamentaire dispositie in dato 15 Mey 1778 voor den notaris *Reinier van Eibergen* en getuigen te Amsterdam gepasseert aan mij als rentmeester extract is geexhibeert en overgegeven.

No. 4 en $^1/_3$ *van 5,* den 3 December 1897 overgeb. op de naam van *Pieter de Haan* Psz.

den 5 December 1807 s'morg. begr. *Jacob de Haan*, oud 13 jaren.

den 15 Juni 1616 bij dag begr. vrouwe *Wyna Bierens*, huisvr, van *Pieter de Haan* Psz.

No. $\frac{2}{3}$ *van 5*, $\frac{1}{3}$ *bij 4 en* $\frac{2}{3}$ *van 6*, den 26 Juny 1807 overgeb. ten name van *Otto Lewe* ingevolge acte van verzoek door den WEd. heer *Johannes Deel*, in q. alsmede executeur van den testamente van wijlen vrouwe *Anna Bout van Lieshont*, Doueirière Mr. *Willem Jan Graave van Hogendorp*, en tot de administratie derzelver nalatenschap speciaal geauthoriseert op den 31 Maart 1807.

No. 8 en 9, den 12 October 1811 s'morg. begr. *Jan Schreuder Haringman.*

den 25 November 1813 s'morg. begr. *Adriaan Haringman.*

den 25 November 1813 overgeb. ten name van *Joost Cornelis Haringman*, nagelaten oudste zoon van wijlen den heer *Jan Schreuder Haringman.*

den 16 April 1818 overgeb. ten name van *Adriaan Jan Haringman.*

den 19 Februari 1819 bij avond begr. een ongenaamde zoon en een dood geb. zoon (beyde in een kisje) van *J. H. van de Watering.*

den 1 Maart 1837 overgeb. ten name van mevr. *Suzanna Geertruida Adriana Haringman* Echtgen. van *J. H. van de Watering* en *Hendrina Clara Haringman* Echtg^e^ van *W. J. Piepers.*

No. 16, den 28 Decemb. 1807 overgeb. op naam van Mr. *Isaac van Schinne* zoo voor hemzelve als ten behoeve van de gezamentlijke erven van vrouwe *Catherina van den Bergh*, weduwe van Mr. *Gerrit van Ruster*, uit kragt van de acte van verzoek door bovengen mr. *Isaac van Schinne* geteekent enz.

No. 19 en $\frac{1}{2}$ *18*, den 21 Maart 1808 overgeboekt ten name van den heer *Gijsbert Myné*, Solliciteur-Militair, uit kragt van de acte van koop op dato dezes getekend en aan mij als Rentmeester geexhibeert.

Den 23 Maart 1808 begr. *Adriana Johanna Myné*, een kind.

Den 30 Augustus 1808 begr. *Gijsbert Adrianus Johannes Myné*, een kind.

Den 22 Juny 1812 begr. *Antoné Myné*, geen regt.

Den 10 Augustus 1814 begr. *Adrianus Myné*, een kind.

Den 9 Augustus 1815 begr. *Gysbert Myné.*

Den 13 November 1815 is deze grafstede overgeb. ter name van Mevr. *Lydia Bekking*, geboren *Mijné*.

Den 6 November 1819 *Jan Gysbert Myné Bekking*.

Den 29 Maart 1823 *Gerrit Bekking*.

Den 20 Januari 1832 digt gewelft op last van den Hr. *A. J. Mené* (Myné).

No. 21 en 22. Den 14 April 1808, overgeb. ten name van H.E.G. Heer Willem Baron van der Duyn.

den 22 April 1813 begr. 's morg. Elisabeth Magdalena van Lynden.

den 24 Aug. 1813 begr. 's morg. Willem van den Duyn de Maasdam en 's Gravemoer.

IIe REGEL.

No. 2. den 17 December 1807 's morg. begr. *Hendrik, Justus, Frederik Mary van Oldenbarneveld* Gen^{t}. *Witte Tullingh.* Een kind, oud 13 weeken.

den 15 November 1808 's morg. begr. een onged. dogter van *Mr. Jan Mossel van Stralen.*

den 24 December 1808 's morg. begr. *François Jacqué Adrien van Tets,* een kind oud $3^{1}/_{2}$ jaar.

den 25 Maart 1809 's morg. begr. *Henriette Johanna van Stralen,* oud 19 maanden.

den 9 Febr. 1811 's morg. begr. *Hans August Hendrik van Sommerlatte,* een kind, geen regt.

den 20 Mei 1817 overgeb. ten name van Mevrouw *Johanna Magdalena Henrietie Patijn* Wed^{e}. *Caspar Clotterbooke.*

No. 3. den 14 Jan. 1808 overgeb. ten name van *Abraham Schuttenhelm* . . . (doorgehaald).

den 18 October 1822 overgeb. ten name van Z. E. de Minister van Finantie Mr. *Cornelis Theodorus Elout*, ingevolge acte van koop.

den 21 October 1822 's morg. begr. *Arent Jan Elout.*

No. 4. den 14 Mey 1808 's morg. begr. *Cornelia Carolina van der Kemp*, een kind.

den 18 Mey 1816 's morg. begr. Vrouwe *Johanna Carolina Stenis* Wed^{e}. *Mr. Karel de Lille.*

den 19 Juli 1816 overgeb. ten name van Mevr. Carolina Adriana van der Kemp, geb. de Lille.

No. 5 en 6. Den 10 Juni 1813 's morg. begr. *Allegondina van Zambeeck* (geen regt).

den 19 November 1816 's morg. begr. *Jeanne Marie de Paret* (geen regt).

den 17 Maart 1819 begr. *Herman van Heezel.*

den 29 Mei 1824 's morg. begr. *Carolina Ponty* Wed^e^. *H. van Heezel.*

Volgens test. dispositie van nu wijlen Vrouwe *Carolina Ponty* in leven Wed^e^. *Herman van Heezel,* beschreven zijnde dat, nadat des testatrices doode lichaam begraven zou zijn in deze grafsteede, dezelve gedurende 30 agtereenvolgende jaaren gesloten en onaangeroerd moet blijven, volgens de testatrices expresse wil en begeerte, weshalven zij aan de administratie der Kloosterkerk gelegateert heeft een somma van 500 guldens, teneinde uit de revenuen daarvan 't graf gedurende all dien tijd te weten 30 agtereenvolgende jaren te onderhouden.

No. 8. den 17 Maart 1825 's morg. begr. *Joan Cornelis van der Hoop.*

No. 9 en 10. den 21 Aug. 1807 's morg. begr. *Willem Quarles,* een kind.

den 15 Aug. 1808 's morg. begr. *Willem Quarles,* een kind.

den 30 Oct. 1809 's morgens begr. Jonkv^e^. *Cornelia Anna Quarles.*

den 16 December 1815 's morg. begr. Vrouwe *Maria van Kuffeler,* huisvr. van *Willem Quarles.*

den 31 Augustus 1824 's morg. begr. *Elisabeth Quarles,* oud 4 maanden.

den 6 September 1826 begr. *Willem Quarles,* 75 jaren.

den 27 September 1826 begr. *Elisabeth Naulina Ouarles,* oud ruim een jaar.

No. 11. Den 20 Maart 1821 overgeb. ten name van Juffr. *Elisabeth van Rossum,* mede ten behoeve van de verdere broeders, uit kragt van koop van 9 Maart 1821.

den 15 Maart 1821 's morg. begr. *Cornelis van Rossum.*

No. 12 en 13. Den 27 Junij 1804, begr. *Francoise de Feij.*

Den 21 October 1823, overgeb. op naam van *Charles Alexander Chais.*

No. 14 en 15. Den 19 September 1812 overgeb. op naam van *Jan Francois van Eck,* uit kragt van de acte van koop enz.

Den 22 September 1812 's morg. begr. Vrouwe Seyna Anna Henrietta Philippina van Wassenaar Catwijk.

Den 27 September 1823 's morg. begr. *Johann François v. Eck.*

Volgens testamentaire dispositie van nu wijlen den heer *J. F. van Eck* bepaald zijnde, daar na dat des testateurs doode lichaam zou zijn begraven in deze grafsteede, dezelve zal worden gesloten en toegemetseld en nimmer meer geopend worden, dat de testateur daarvoor aan de Kloosterkerk legateert een somme van *twalig hondert guldens*, zoo is het dat de sub commissie tot de zaken der Kloosterkerk, al aanstons de nodige orders heeft gegeven tot het sluiten en toemetzelen van deze grafsteede, hetgeen dan ook volgens hunne gegeven orders bereids geschied is, en door mij ondergeteekende Inspecteur der kerken en kerkelijke gebouwen behoorlijk in ordre bevonden op den 8 October 1823.

(w. get.) A. van Diemen.

No. 17 en $^1/_2$ *18.* Den 5 December 1807 overgeb. op de naam van Mevrouw *Cornelia Hubertrina van Schoonderhage* Wed^e^. *C. Hanedoes*, alsmede erfgenamen van wijlen de heer *Johannes van Schoonderhage*, ingevolge acte van versoek door *Cornelis Hubert van Schoonderhage Hanedoes*, *Maria Cornelia Hanedoes* gehuwd met *Augustus Greebe,* op dato deezes geteekend enz.

De vooss. grafstede d' 20 Meij weder overgeb. ten name van den WelEd. Hr. *Bertrandus Johannes Hanedoes,* woonagtig te Delft.

No. 19 en $^1/_2$ *18.* Den 20 February 1815 ovrgeb. ten name van *Pieter Haak Forsborgh*, Prof. en Pred^t^. te 's Hertogenbosch.

Den 24 Februari 1815 's avonds begr. Mevr. *Antonia Catharina Wilhelmina Lormier,* getransporteerd van 's Hertogenbosch.

Den 19 Augustus 1815 is morg. begr. *Johanna Elisabeth Westerwijk Forsborgh.*

Den 24 September 1823, s' morg. begr. Jonkh^r^, *Daniël Pieter de Mauregnault.*

Den 2 January 1824 's morg. begr. *Pieter Haak Forsborgh.*

Den 3 February 1824 is deze Grafsteede weder overgeb. op naam *Henrietta Stephania de Mauregnault* weduwe *Willem van Waning.*

No. 21. Den 1 February 1808 overgeb. op den naam van den heer *D. C. Gevers,* woonende op den Huize Endelgeest, mede ten behoeve van de gezamentlijke erfgenaamen van wijlen den H^r^. M^r^. *Adriaan Leonard van Heteren*, op wiens naam deze grafstede was staande en den 19 Mey 1800 in dezelve begraven.

(In een schrijven dato 's Gravenhage 12 Februari 1838 antwoordt de Heer *B. V. H. Gevers*, op een tot hem door den Heer *A. v. Diemen,* Ontvanger en Inspecteur der kerken, gerichte circulaire dat hem het bezit van deze kelder onbewust is, en hij van alle rechten afstand doet en zich dus niet tot onderhoud verplicht acht.)

No. 22. Den 2 November 1807 overgeboekt ten name van Juffr. *Anna, Maria, Helena Thomeze*, ingevolge akte van verzoek door den Proc^{r}. *Schepman* onderteekent enz.

IIIe REGEL.

No. 1. Den 22 December 1807 overgeb. op de naam van *Margaretha Ecoma,* Wed^{e}. van *Gerardus Wilhelmus van der Sluys,* en universeele erfgename van dezelve, ingevolge de acte van verzoek op dato dezes door den Notaris *J. J. Swaan* getekent, enz.

Den 2 October 1813 begr. *Margaretha Ecoma.*

Den 20 September 1814 is deze grafstede overgeb. ten name van den Heere *Daniel Hendrik van Damme*, mede ten behoeve van de verdere Erven van Vrouwe *Margaretha Ecoma,* wed^{e}. *van der Sluys.*

No. 2. Overgeb. van de eene helft op den naam van *Theodorus Adrianus van Westrhenen* als bij koop daarvan eigenaar geworden zijnde met wijlen *Anthony van Westrhenen* op wiens eenige nagelaten dogter *Wilhelmina Frederica van Westrhenen* de andere helft is overgeboekt op den 7 September 1807, ingevolge acte van verzoek enz.

Den 26 Februari 1814 's morg. begr. *Hillegonda Theodora van Westrheene*, geen recht.

Den 3 February 1819 's morg. begr. *Theodorns Adrianus van Westrheene.*

No. 3, Den 28 Octobor 1815 begr. *Christoffel Willem Eikendal,* oud 2 jaren.

Den 4 Januari 1816 's morg. begr. *Jacobus Swaan.*

Den 1 Mei 1816, 's morg. begr. *Cornelia Maria Eikendal,* oud 11 maanden.

No. 4. Den 29 September 1808 overgeb. op de naam van *Matthia Hermina van Wijngaarden* uit kragt van akte van koop enz.

Den 30 September 1808 's morg. beg. *Diderik van der Toght.*

Den 13 September 1811, 's morg. begr. *Matthia Hermina van Wijngaarden*, van Amsterdam getransporteerd.

Deze grafstede is op den 11, 12 en 13 Augustus 1812 volgens het testament van de overledene, op wiens naam hetzelve staat overgeboekt, toegewulft, en met een grafzerk gedekt geworden, zoo dat het voor altoos moet gesloten blijven, waarvoor de executeuren aan de kerk is betaald, de somme van 250 guldens.

No. 5 en $^1/_2$ *6.* Den 14 Januari 1818 is deze grafsteede overgeboekt ten name van de WelEd. Heer *Mr. Rudoph van Olden* voor de eene helft, als universeel erfgenaam van wijlen Vrouwe *H. C. van Olden,* wed^e^, *Lourmier,* en voor de andere helft ten name van de WelEd. H^r^. *R. T. N. van Kruissen,* als universeele erfgenaam van wijlen Vrouwe *Maria Elisabeth Cassa* geb. *Gousset.*

No. 7 bij $^1/_2$ *6.* Den 17 December 1822 is deze grafstede overgeboekt ten naame van Mejuffrouw *Catharina Sophia Kopttmann,* ingevolge de acte van koop, op dato dezes getekend, en aan mij als rentmeester geëxhibeerd en overgeleverd.

Den 28 December 1822, 's morgens begraven *Hubertus op den Ende.*

No. 9. Den 9 Jan. 1808, overgeboekt op den naam van de WelEdgeb. Jonkvr. *Amarantha Antonia Dierkens,* uit kragt van de Acte van koop voor de somma van dertig guldens van Haar WelEdc. Broeder, de WelEdGeb. Heer M^r^. *Nicolaas Dierkens* wonende te St. Michiels Gestel, en aldaar voor Schepenen gepasseerd, en waarvan extract authentiq behoorlijk op een segel geschreven, en op den 24^n^ December 1807, door den Heer *J. Meurs*, Secretaris te St. Michiels Gestel getekend, aan mij als rentmeester is geëxhibeerd en overgeleverd.

den 6 October 1821 's morgens begr. *Ursula Henrietta Prudentia Agneta de Jenatsch.*

No. 10. den 9 Juny 1807 is deze grafstede overgeboekt op de naam van de WelEdele geb. Heer Mr. *Pieter Jacob de Huybert de Beaufort,* volgens acte van verzoek aan mij als Rentmeester geëxhibeert.

den 22 October 1808 's morgens begraven *Philip de Bordes.* Een kind.

den 21 Maart 1812 's morgens begr. *Adriana Martina Vincentia de Bordes*, oud 9 jaren.

No. 13 en 14. Den 1 October 1822 is deze grafsteede over-

geboekt ten name van Vrouwe *Louisa Cornelia Bentinck* weduwe van den Heer *François Beúdt*, ingevolge de acte van koop aan mij als rentmeester geëxhibeerd en overgeleverd.

den 25 September 1822 's morgens begr. *Cornelia Beúdt*, wed^e^. *H. C. van der Laan.*

den 25 September 1822 uit de West-Capel in deze grafstede overgebragt 't Lyk van *Carel Cornelis van der Laan* (begr. in de West-Capel 12 april 1822).

den 9 augustus 1826 *Albertina Louisa Beudt* (oud 32 jaren).

den 18 november 1826 François Beúdt (oud 16 jaren).

No. 15. den 15 September 1809 overgeboekt ten naame van de WelEdele Geb. Heer Mr. *Adriaan Pieter Twent van Raaphorst.*

No. 17 en 18. den 19 Februari 1817 is deze grafstede overgeboekt op den naam van den Heer *Lourens Kroon* uit kragt van de acte van koop enz.

den 20 Februari 1817 begr. *Maria Augustijn*, huisvr. van *L. Kroon.*

den 13 October 1818 's morgens begr. *Marie Dina Kroon.* Een kind.

den 9 Januari 1821 's morg. begr. *Johanna Catharina de Lang* huisvr. van *Adrianus Kroon.*

den 21 April 1821 's morg. begr. *Charlotte Wilhelmina Dina Kroon* een kind oud vier maanden.

No. 19. den 13 April 1809 overgeb. ten name van *Maria Wilhelmina Bogaart*, huisvr. van *A. de Loos*, ingevolge de acte van koop, waarvan copie authenticq door den Not^s^. *J. J. Verwoert* op 10 April 1809, getekend aan my als rentmeester is geexhibeert en overgelevert.

den 4 Maart 1811 begr. 's morgens *Anthony Andreas de Loos.*

No. 21. Den 8 februari 1808 overgeb. op de naam van den Wel Edele Heer *Mr. Alexander Hieronymus Royer,* ingevolge akte van verzoek enz.

den 24 December 1807 's morg. begr. Mr. *Jean Theodore Roijer.*

den 6 April 1809 's morg. begr. *Louisa Philippina Roijer.*

den 24 Februari 1810 's morg. begr. *Alexander Hieronymus Royer.*

den 16 July 1810 is uit deze grafstede overgebr. in het 20^e^ graf in de 2^e^ regel 't lijk van *Mr. Jean Theodore Roijer.*

den 5 November 1810 overgeb. ten name van Jonkvr. *Elisabet Louise Maurice Charlotte le Leu de Wilhem.*

den 11 Januari 1814 begr. *Louisa Thomassine Foreitier de Waalwijk* (geen regt.)

den 11 October 1814 geopend en uitgenomen de kist begr. 11 Januari 1814 en gebragt na de begraafplaats te Eykenduinen.

No. 22. den 12 Februari 1821 's morg. begr. M^r^. *Campegius Cornelis van der Straten.*

den 14 Augustus 1821 overgeb. ten naame van Mevrouw *Margaretha Kraeyvanger* wed^e^. wijlen den WelEd. Heer Mr. *C. C. van der Straten.*

den 11 Augustus 1829 begr. *Margaretha Kraeyvanger* wed^e^. *Mr. C. C. van der Straten,* uit Rijswijk getransporteerd.

den 9 Juny 1830 overgeb. ten name van Jonkheer en *Mr. Arianus van der Straten,* wonende op het huis te Hoorn onder Rijswijk.

IV REGEL.

No. 1. den 29 Februari 1808, de voors. grafstede overgeb. ten name van Mevrouw *Anna Geertrnida Duivens* geb. *Rijgerbos,* zoo voor haarzelve, alsmede ten behoeve van de verdere erven, van wijlen den Heer *Mr. François Rygerbos,* ingevolge acte van verzoek enz.

No. 2. den 3 november 1810 's morg. begr. *Jacob Covyn ter Bruggen.*

den November 1810 den voorss. grafstede overgeb. ten name van de WelEd. H. *Hermannus ter Bruggen,* ingevolge de akte van verzoek enz.

No. 4. den 28 Februari 1814 's morg. begr. *Margaretha Carolina Reynard.*

den 20 Februari 1815 overgeb. ten name van Vrouwe *Christina, Petronella, Angelique Vegelin van Claerbergen,* echtgenoote van Mr. *C. Cromstien Evertsen.*

den 9 april 1829 begr. *Christina Petronella Angelique Vegelin van Claerbergen* wed^e^. *Cornelis Cromstien Evertsen,* oud 64 jaren.

No. 5. den 28 Juli 1807 overgeb. ten name van *Abel Cesar Molière* uit kragt van het testament van wijlen *Hendrik Floris Wetstein* in dato 16 Nov. 1787 voor den notaris L. Sijthoff, enz.

den 6 Januri 1820, 's morgens begr. *Abel Caesar Molière.*

N. B. Hierbij een briefje gelegd van den volgenden inhoud:

WelEd. Heer!

Ik heb de eer UWelEd. bij deze te kennen te geven, dat ik

van de erfenis van de bewuste grafkelder afzie, en dat ik alzoo niet in de kosten kan treden, van reparatie als anderzins van gemelden grafkelder. Ontvang de verzekering van achting, WelEdel. heer van Uw D.E. Dienaar, H. C. Molière. 's Hage, 24 April 1838.

No. 8. Den 10 December 1827 begr. *Cornelia Hendrina de Bruin,* Wed. *A. Kool,* uit Oudewater alhier gebracht.

Den 1 Juny 1827 overgebracht ten name van Mevrouw de Wed^e^. *Jacob Roeloffs* geb. *Cornelia Kool,* woonachtig te Oudewater.

Den 13 Julij 1830 is deze grafkelder digt gewulft enz.

No. 9. Den 16 December 1816 is deze grafstede overgeb. ten name van Vrouwe *Jacoba Catharina Hubert,* weduwe *Zaal* van Hilvarenbeek ingevolge acte van koop enz.

Den 19 December 1816, 's morgens begr. *Bernhard Johan Zaal,* Heere van Hilvarenbeek.

No. 10. Hen 19 Juni 1818 in deze grafstede overgeb. ten name van Mevrouw *Anna Walland,* Wed^e^. *Martinus van der Schaaff.*

den 17 Juni 1818 's morg. begr. *Martinus van der Schaaff.*

den 18 Maart 1820 's morg. begr. *Anna Walland,* Wed. *M. van der Schaaff.*

den 28 Maart 1820 's morg. begr. *Jacobus van der Schaaff,* van Alphen getransporteerd.

den 24 October 1821 is deze grafstede overgeb. ten name van Jonkvrouwe *Anna Margaretha Walland.*

Volgens testamentaire dispositie van wijlen vrouwe *Anna Walland,* Wed^e^. *Martinus van der Schaaff,* moet deeze grafsteede, den tijd van 40 jaaren geslooten blijven, zonder dat er iemand in mag worden begraven.

Den 24 Januari 1832 digt gewelft enz.

No. 15 en 16. Den 8 Maart 1805 overgeb. ten name van *Johanna Geertruida Kempff,* huisvr. van *J. Vlamersveld,* ingevolge acte van versoek, enz.

den 8 October 1810 's morg. begr. *Johanna Barendina Elisabeth Dylius* en kind, oud 6 maanden.

den 11 Mey 1811 's morg. begr. *Margaretha Gerendina Kempff.*

den 30 September 1812 's morg. begr. *Amelia Christina Elisabeth Rick.*

den 30 November 1814 's morg. begr. *Hermanus Johannes Wielhezen,* oud 14 jaren.

den 11 Januari 1823 's morg. begr. *Jacob Dylius.*

No. 17 en 18. Den 24 February 1814, overgeboekt ten name van de Weled. Heer Not^{s}. *Casparis Krieger,* uit kragt van de acte van koop op data dezes getekend, enz.

den 25 Februari 1814 bij dag begraven *Petronella Fauvel.*

den 25 november 1816 's morgens begr. *Johanna Mulder,* huisvr. van *Ds. W. L. Krieger.*

den 16 Februari 1822 begraven 's morgens *Ds. Wilhelm Leendert Krieger.*

den 13 July 1822, begr. 's morgens *Wilhelmina van der Haak,* een kind oud 2 jaar.

den 7 Mei 1827 begr. *Wilhelmina Rozendaal,* huisvr. van *Casparus Krieger,* oud 50 jaar.

Deze keizer is den 1^{n} augustus 1830 digt gewulft, om alzo bij vervolg van tijd voor rekening der kerk onderhouden te worden.

No. 19. den 24 april 1810, 's morgens begraven *D^{o}. Bartholomeus van Velsen,* van Rotterdam getransporteert.

No. 20. den 1 December 1823 is deze grafsteede overgeboekt ten name van Mej. *E. L. Natter,* ingevolge de acte van koop getekend den 27 November 1823 en aan mij als rentmeester geëxhibeert den 17 Mey 1824.

No. 21. den 16 December 1807 overgeboekt op naam van den Heer *Gillis Mijné.* Notaris en Procureur in den Haag.

den 18 Juni 1812, 's morgens begr. de Heer *Jan Spaan,* geen regt.

den 5 mey 1814 's morgens begr. *Gilles Mijné.*

den 1 juny 1814 's morgens begr. *Elisabeth Anna Mijné,* oud 2 jaren.

den 18 aug^{s}. 1815 is deze grafstede overgeboekt ten name van Mevrouw *Maria Catharina Uittenboogaart,* wed^{e}. *Gilles Myné.*

den 10 februarij 1816 's morgens begr. *Maria Catherina Uittenboogaart,* wed^{e}. *Gilles Myné.*

den 14 September 1816 's morgens begr. *Adriana Bernardina Mijné,* oud 1 jaar.

den 16 Januari 1819 's morgens begr. *Frans Johannes Mijné,* een kind oud 3 jaar.

den 15 Maart 1819 's morgens begr. *Johanna Bernardina Bosboom,* huisvrouw van *A. J. Mijné.*

den 23 Maart 1819 begr. 's morgens *Catharina Paulina Mijné,* oud 2 jaar.

den 20 Januari 1832 is deze kelder digt gewulft op last van den Heer A. J. Mijné om alzo bij vervolg van tijd voor rekening der kerk onderhouden te worden.

(Wordt voortgezet)

Familieportretten van Hasselt.

Blijkens een inventaris van den boedel van Mr. Barthold van Hasselt van 1768 waren er in het familiehuis in de Waterstraat te Zutphen aanwezig een groot familiestuk door van Loonen, alsmede 9 andere portretten. Later zijn die door verkoop in andere handen overgegaan. Het stuk van van Loonen is in 1918 weder in het bezit der familie gekomen (zie o.a. Bijdragen van »Gelre« Dl. 19 pg. 174) en zeer onlangs werden uit een boedel van het geslacht *van Essen* twee portretten aangekocht.

Kan een der lezers van dit blad inlichting geven, waar de overige portretten zijn?

De van Hasselts uit de 18e eeuw zijn geparenteerd of verwant aan de geslachten van Essen; van Sonsbeecke; van Welderen; van Lamsweerde; van der Hoop; van Eys.

Het is zeer waarschijnlijk, dat de zoek geraakte schilderijen naar een der verwante families zijn overgegaan.

J. F. B. v. H.

Doop-, trouw-, begraaf- e.a. registers te Rockanje (Voorne) met eenige (volledige) afschriften

DOOR

D. W. VAN DAM.

(Voortzetting van Nav. LXVIII, 64).

Den 25 Januari anno 1637, v. *Aelbrecht Aelbrechtsz*, k. *Stoffelijntie*, m. *Aeltie Cornelia.*

Den 8 Febr. anno 1637, v. *Cornelis Coanelisz*, k. *Aren*, get. *Annetie Cornelis.*

Den 8 Maert anno 1637, v. *Huych Cornelis*, k. *Joosie*, get. *Maertie Jans.*

Den 15 Maert anno 1637, v. *Dirck Corsz*, k. *Arent*, get. *Arentie* wijfssuster.

Den 5 April anno 1637, v. *Jan Rutsz*, k. *Jan*, get. *Neeltje Jans*.

Den ❦ Paesd. anno 1637, v. *Sent Jacobsen*, k. n. *Jillis*, get. *Annetie Cornelis*.

Den 16 Augustus anno 1637, v. *Leendert Brouwensz*, k. *Leentie*, get. *Ariaentie Maertensz*.

Den 30 Augusti anno 1637, v. *Cornelis Jansz*, k. *Maertie*, get. *Joosien Huyge*.

Den 13 September anno 1737, v. *Gerrit Francken*, twee k., 1. *Franck*, 1. *Lysbeth*, get. *Maetie Cornelis*, *Neeltie Cornelis*.

Noch, v. *Cornelis Crijnne*, k. *Leentie*, get. *Lysbet Cruyne*.

Noch, v. *Leendert Melschen*, k. *Nysie*, k. *Nysie*, get. *Martie Jaens (?)*

Den 1 November anno 1637, v. *Crijn Jacobsz. Poel*, k. *Huyge*, get. de mans voordochter.

Den 13 November anno 1637, k. *Susanna*, get. bestemoer *Neeltie Govers (?)*

Den 15 November anno 1937, k. *Herman*, get. *Trijntie Melsch*.

Den 22 November anno 1637, v. *Jan Aerentsz. Staepel*, k. *Pleuntie*, get. *Soetie Bouwens*.

Den 6 December anno 1637, k. *Claes*, v. *Aemant Engelsz.*, get. *Leentie Cornelis*.

[1638].

Den 7 Februarii anno 1638, k. *Dammesie*, v. *Arie Walingsen*, get. *Ingetie (?) Jobs*,

Den 21 Fepr. anno 1638, k. *Jan*, v. *Crijn Core*, get. *Soetie Bouwens*,

Den 28 Maert anno 1638, k. *Neeltie*, v. *Jacob Dame*, get. *Pleuntie Bouwens*.

Den 23 Mey Pinxterdach anno 1638, k. *Nysie*, v. *Jan Theunisz.*, get. *Jaepminetie Theunis*.

Op Pinxter anno 1638, k. *Barent*, v. *Leenert Barentsz.*, get. *Jannetie Barents*.

Den 30 Mey anno 1638, k. *Maertie*, v. *Pieter Claesz.*, get. *Trijntie Claes*.

(Wordt voortgezet).